

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Bodó Sándor

**A MÚZEUMOK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON
A DUALIZMUS KORÁBAN**

Budapest, 2016

Bevezetés

Az antikvitásból örökölt, Európában széles körben elterjedt tudományos-kulturális intézmény: a *múzeum* korábbi jelentése szélesebb értelmezést kíván. *Paula Findlen* egy 1994-ben megjelent dolgozatában már a címben is rámutatott a múzeumoknak a 16-18. századi tudományos terepen betöltött szerepére. A késői reneszánsz idején a múzeum éppúgy instrumentuma a természetismeretnek, mint a régiségtudományoknak. A múzeum, mint jelenség a reneszánsz idején egybe esik a természet történetével. E területet a tudományos elit mint „*museaeum*”, „*elaboratory*” vagy „*repositorium*” definiálta. *Findlen* 16. századi olasz példái szerint a paduai botanikus keretet „Theater der Erde”-ként, a firenzei, ferrarai, veronesei, nápolyi, stb. *gyűjteményeket* mint „Theater der Natur”-t említették.¹ 16-17. századi gyűjtemények példáinak hosszú sorát idézi a természettudományos múzeumok köréből, mint anatómiai színház, kémiai laboratórium, studio, stb. *Findlen* úgy összegezte a vizsgált korszak múzeumait, mint olyan paradox területet, flexibilis struktúrát, amelyet a legkülönbözőbb természetfilozófiák könnyen alkalmaztak. A 17. században a gyűjtés, mint tudományos aktivitás, integrált alkotóeleme volt az arisztotelianus természetkutatók, a jezsuita kísérletezők, a Bacon- és Galilei-hívők elfogadott praxisának. Egyes gyűjtemények ebben az időben jöttek és mentek, de a 17. század végén a természetkutatók a múzeumot mint a legfontosabb intézményüket hozták létre.² Korai európai létesítésükről legutóbbi írásaiban *Marosi Ernő* rajzolt körképet. Példaként a talán leghíresebb mantovai Palazzo Ducalé-ban berendezett *studiolót* említette, amelyet Isabella d’Este építtetett a 16. század elején (felirata 1522-es befejezésre utal). A dolgozószobát ábrázoló Andrea Mantegna allegorikus festménye a Múzsák templomaként ábrázolja ezt a szobát és gyűjteményt, „s ez jelenti – a kifejezést ugyan itt még nem találjuk – az ilyenfajta tér *Musaeum* elnevezésének kiindulópontját.”³ „A *museum* a humanisták *studiolóinak* ritkább, a múzsák szentélyére utaló, emelkedettebb elnevezése: dolgozószoba, de könyvek és figyelemre méltó tárgyak gyűjteménye (ritkaságok, *curiosa*) is egyben.” Példaként Paolo Giovio püspök comoi villájában berendezett könyv- és portrégyűjteményéről szólt, melynek felirata „*Musaeum Jovii Scriptis et Imagine Claret*” volt

¹ Findlen, Paula 1994. 193-194, 197-198.

² Findlen, Paula 1994. 196-203.

³ Marosi Ernő 2012. 22.

(1539-49). Emellett utalt a bolognai Ferdinando Cospi példájára, aki 1660-ban a bolognai szenátusnak adományozta múzeumát, s 1677-ben publikálta természeti ritkaságokat tartalmazó „Museo Cospiano”-ját.⁴ A 17. század első felében Dél-Londonban nyitotta meg első angliai nyilvános múzeumát a „Musaeum Tradescantianum”-ot a botanikus ifjabb John Tradescant. Gyűjteménye könyvekből, numizmatikai emlékekből, fegyverekből, kitömött állatokból és más kuriozításokból állt. (A múzeum anyaga 1691-ben az Ashmoelan Museumba került.)⁵ Nem sokkal később hozta létre múzeumát a kielői egyetemen professzora, *Johann Daniel Major*, botanikus, fizikus és orvos, aki élete későbbi szakaszában – a régiségtan és a numizmatika szakértőjévé válva – nyitotta meg 1688-ban a „Museum Cimbrium”-ot. *Major* 17. századi munkásságában először jelent meg a csupán a 20. században általánossá vált muzeológiai gyakorlat, vagyis az univerzális gyűjteménykezelésben a gyűjtés-gondozás-bemutató hármas követelményrendszere, benne az emléktárgy kutatásának igénye is.⁶

A kifejezést a 17. század végétől találjuk meg a *magyarországi nyelvemlékekben*. A nagyenyedi professzorok dolgozószobáit már a 17. század végén *múzeumnak* kezdték nevezni, mint ez *Hermányi Dienes József* emlékirataiból feltételezhető. A 18. század közepén keletkezett „Emlékirat”-ban írta *Hermányi Dienes*, hogy Kapusi Sámuel gyulafehérvári professzor megmutatta apjának „raritásait museumának”.⁷ A sárospataki református kollégium tudományos gyűjteményeiben már 1709-ben felleljük a Simándi István által alapított „*Museum Physicum*”-ot.⁸ 1730-40 táján a nagyenyedi professzorok lakásán az inventáriumokban és a könyvespolcot ácsoló asztalos számlájában tűnnek fel a „*Múzoum*”, a „*Muzoumába tékája*”, a „*Múzoum fenyőfa ajtaja a grádicsról nyílik*”, „*a predikátor museuma tapasztatlan és ablak nélkül való*” szavak és szövegrészletek.⁹ 1752-ből Halmágyi István erdélyi főkormányshéki tisztviselő naplójának bejegyzésében fordult elő a „*Muzeumában solare microscopiumot láttunk*” szöveg,¹⁰ 1777-ben pedig *Benkő József* utalt arra, hogy „*Teleki József 'Museum Animalium'-ában olyasmi látható, ami Erdélyben azelőtt soha*”.¹¹ A 18. század második felében aztán már számos szövegemlékünk maradt fenn a múzeum megjelölésére (Nagyenyed,

⁴ Marosi Ernő 2012. 25. ; 2016. 76-77.; Vö: https://en.wikipedia.org/wiki/Paolo_Giovio. 2016. 07. 22. ; Findlen, Paula 1994. 194, 205. https://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinando_Cospi. 2016. 07. 22.

⁵ Potter, Jennifer-Blooms, Strange 2006.; https://en.wikipedia.org/wiki/John_Tradescant_the_Younger. 2016. 08. 02.

⁶ Steckner, Cornelius 1994. 603-628.; Király Erzsébet 2012. 52.

⁷ Vita Zsigmond 1983. 39-40.

⁸ Szentimrei Mihály 1995. 79-97.

⁹ Vita Zsigmond 1983. 40.; idézi R. Várkonyi Ágnes 2003. 16.; Szabó T. Attila 1997. 452.

¹⁰ Magyar Nyelvőr 46. (1917) 152.

¹¹ Magyar Nyelvőr, 46.(1917) 152.; R. Várkonyi Ágnes 2003. 16.

kollégium: „*Raritarium et Naturalium Muzeum*”, Kolozsvár, unitárius kollégium: „*Phisicum Muzeum*”)¹², még ha a fogalom pontos tartalmi körvonalai nem is alakultak ki. A fellelhető források szerint „múzeum”-ként jelölték a dolgozószobát, a tanulószobát, a könyvtárt és szertárt, valamint a különleges természeti tárgyak gyűjteményét is.¹³ *Pápai Páriz Ferenc* „*Dictionarium Latino-Hungaricum*”-a 1708-as lőcsei kiadásában a „*musaeum*” szónak csak tanulóház jelentését adta meg, s az 1767-es szebeni kiadás is csupán ennyivel egészíti ki: „szép tsinos tanuló-ház, mesterséggel rakott tanuló-ház”.¹⁴ *Vita Zsigmond* adatait gazdagítja azzal, hogy a gyulafehérvári Majláth Főgimnáziumban a tanulók dolgozószobáit a legutóbbi időkig *kis és nagy múzeum*nak nevezték, a katolikus hittudományi intézetek tanulótermeit pedig még 1983-ban is *múzeum*oknak nevezték.¹⁵ De mivel ismerjük, hogy 1788-ban Batsányi János Kazinczy Ferencsel és Baróti Szabó Dáviddal Kassán *Magyar Museum* címmel, ill. 1813-ban Kolozsvárott Döbrentei Gábor szerkesztésében *Erdélyi Muzéum* címmel periodika jelent meg, nyilvánvaló, hogy a két irodalmi folyóirat a szó antik jelentésére, a múzsák kertjére, ligetére, a költészet és a művészetek szent helyére kívánt utalni.¹⁶

R. Várkonyi Ágnes alapos tanulmányában felvonultatta a gyűjteményekből (*Kunst- und Wunderkabinet*-ekből, *Schatz- und Raritätenkammer*-ekből) kialakult múzeumok fejlődéstörténetét, idézve a 17-18. századi európai nyitott (látogatható) gyűjteményekre vonatkozó gazdag feljegyzéseket. Bethlen Mihály 1691 és 1695 között, Teleki József és Sámuel 1759 és 1763 között látogatta végig Európa ismert muzeális gyűjteményeit, könyvtárait.¹⁷ *R. Várkonyi* a múzeumok geneziséét bemutató korszakról összegezésként a következőket írta: „A múzeumok a tárgyak, könyvek, alkotások összessége, s mint ilyen, sajátos látvány-enciklopédia. Egyetemes tudást őrző és kínáló mivoltában az ország, a nemzet státusszimbóluma. Megszületésénél a felvilágosodás írói és szaktudósai bábáskodtak, Newton, Locke, Montesquieu, Voltaire, Winkelmann, Diderot, a skót Percy és mások. S múzeum nélkül a felvilágosodás elképzelhetetlen.”¹⁸

¹² Idézi *R. Várkonyi Ágnes* 2003. 16.

¹³ *R. Várkonyi Ágnes* 2003. 16-17.; A régi magyar szavak magyarázó adatbázisa csupán a múzeum dolgozószoba jelentését adta meg. Kiss Gábor 2012. 326.

¹⁴ *Vita Zsigmond* 1983. 37.

¹⁵ *Vita Zsigmond* 1983. 37.

¹⁶ *R. Várkonyi Ágnes* 2003. 16.; Marosi Ernő (2016. 76.) utalt arra, hogy Kazinczy Ferencnek a folyóirat címe nem tetszett.

¹⁷ Jankovics József 1981.; Csetri Elek 1993.; *R. Várkonyi Ágnes* 2003. 17-25.

¹⁸ *R. Várkonyi Ágnes* 2003. 23.

Entz Géza 1937-ben megjelent doktori disszertációjában igyekezett összegyűjteni a magyarországi műgyűjtés történetéből azokat az ismereteket, amelyek megmutatják Mohács után a budai királyi udvar, s vele együtt a kincstár elvesztését. A három részre szakadt országban a fejedelmek, a világi és egyházi főurak hoztak létre kisebb-nagyobb gyűjteményeket, amelynek adatait számos részlettel gazdagították tudós kutatók.¹⁹

A gyűjtemények létesítésének hasznát azonban már a 18. század közepén világosan megfogalmazták a Teleki testvérek (Sámuel és József), akik fél Európa tárházait megismerve vallották, hogy a gyűjteményt céltudatos tudományos igénnyel kell kialakítani. Tudták, hogy a gyűjtemény tudományos műhely, a társadalmi művelődés nélkülözhetetlen forrása, s a múzeumok egy-egy nemzet szellemi színvonalát reprezentálják. Teleki József, a 18. századi felvilágosult gondolkodó felismerte, hogy a gyűjtemények terjesztik az ország jólétéhez szükséges tudást és műveltséget. „Bármely nép vagy kor történetét nézzük, napnál világosabb, hogy mindig, mindenütt kölcsönhatás figyelhető meg a népek és országok boldogságának, az erkölcsök integritásának és a tudományok viszonyának alakulásában.”²⁰

A 18. század végén már felmerült az igény egy országos múzeum alapítására, hiszen Aranka György az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság létesítésének első tervezetében, 1791-ben javasolta intézmény létesítését. Benkő Ferenc pedig 1796-ban már megnyitotta az első nyilvános magyar természetrajzi múzeumot Nagyenyeden. Benkő Ferenc összefoglalta a „*Raritum et Naturalium Museum*” (a „*Ritkaságoknak és Természeti Dolgoknak Múzeuma*” vagy Gyűjteményes háza) jelentőségét: „Sokaknak talán különösnek fog tetszeni, hogy az enyedi kollegium thekájának és múzeumának ritkaságát, (melyhez a magamét is bocsátottam) nyomtatásban világ eleibe bocsájtottam ..., de ... az ilyenek serkentik az ifjúságot szép, hasznos, gyönyörűsége, már módivá vált természet historiának tanulására. ... Külső országokban bámulják a ritkaságokat. Meg is fizettetik a nézéseket, miért kelljen hát a hazabelieket elhallgatni és elrejtetni, melyeket az idegenek kihordanak és fennnyen mutogatják, azokat hát nem esmerni hiba is meg szégyen is.”²¹

Széchenyi Ferenc gróf kora mozgalmait összegezte, amikor az 1786-tól folyamatosan gyarapodó gyűjteményeit „*Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris*” címen iktatva-

¹⁹ Entz Géza, 1937., ill. pl. Takáts Sándor 1900. 147-150.; 1902. 122-127.; R. Várkonyi Ágnes 2003. 24-28.; Kiss Erika 2010. 205-214.; Bubryák Orsolya 2010. 187-204.

²⁰ Idézi: Csanak Dóra 1983. 90. 234.; R. Várkonyi Ágnes 2003. 24-25.

²¹ Vita Zsigmond 1983. 42-43.; R. Várkonyi Ágnes 2003. 28.

nyilvántartva,²² 1802-ben szellemi és anyagi tehetsége révén császári és királyi jóváhagyással megalapította a későbbi Magyar Nemzeti Múzeumot.²³ A múzeum történetéről, gyűjteményei gyarapodásáról, épületéről, s szerepéről a magyar tudományosságban könyvtárnyi irodalom született.²⁴ A dolgozat témáját illetően azonban a Magyar Nemzeti Múzeum múltja csupán olyan összefüggésekben szerepel, amikor a további múzeumok magyarországi születésében az anyaintézmény feladatát látta el.

A magyar nemzeti könyvtár és múzeum 1802-es megszületése bicentenáris ünneplése idején (de korábban is) vita folyt, melynek lényege az volt, hogy Széchényi Ferenc gróf könyvtárat, avagy múzeumot alapított-e. A sok megnyilatkozásból csupán *Marosi Ernő* 2016-os összefoglalására utalok, melynek lényege, hogy „Széchényi Ferenc adományaként 1802-ben könyvtárat (alapított), amint elsősorban *Berlász Jenő* kutatásai tisztázták, s amelynek megnevezését 1808-ban az alapítást szentesítő törvény (8. tc.), de már az alapító rendelkezése is használja.” *Marosi* hozzátette, hogy „az ihlet mitikus színhelyére utaló museum és a bibliotheca 1800 táján még szinonim” jelentésű intézmény volt.²⁵ Az általa is elősorakoztatott példák alapján azzal egészítem ki, hogy az európai kultúrában létrejöttük kezdő szakaszában a két megnevezés egy *szimbiózisban működő* intézményt takart. Későbbi fejlődésük során váltak el egymástól, s még ha egy épületben működtek is, önálló vezetésük mutatta különállásukat.

2002-ben a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület az Országos Széchényi Könyvtár termeiben kiállítást rendezett, melynek katalógusa is megjelent. A kötetben szereplő írások megemlékeztek a Magyar Nemzeti Múzeum születésének bicentenáriumáról, a „Nemzetiből” a 19. század utolsó évtizedeiben kivált, később országos szakági múzeumok, a jelentős fővárosi és vidéki városi múzeumok történetéről.²⁶

A zömmel 19. században hazánkban létesült – egyesületi, városi, vármegyei, állami és egyéni alapítású – múzeumok ötven- és százéves, s egyéb kerek évfordulós múltja alkalmat adott az értékelésre, az ünnepélyes visszaemlékezésekre. Se szeri, se száma az ünnepi megnyilatkozásoknak, a személyes emlékezőéseknek, a levéltári, saját irattári forrásokra támaszkodó, a gyűjtemények fejlődését méltató, ismertető köteteknek, tanulmányoknak. Közülük csupán néhány magyarországi példát kívánok idézni.

²² Berlász Jenő 1981. 48.

²³ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene, 1902. VII.; Kovács Tibor 2002. 9-10.

²⁴ Csak példaként: Fejős Imre 1964, 1965.; Korek József 1965.; Fejős Imre-Korek József 1971.; Fodor István 1992.; Pintér János 2002.; Pintér János 2009.

²⁵ Marosi Ernő 2016. 75-76.

²⁶ Holló Szilvia Andrea 2002.

A győri múzeum évkönyvsorozata (Arrabona) *Uzsoki András* szerkesztésében úgy indult 1959-ben, hogy egyszerre emlékeztek meg Rómer Flórisról, a múzeumlalapítóról és közölték a győri múzeum száz esztendő múltjának vázlatát. Ezek mellett módot nyújtott az évforduló bemutatni a Győri Történeti és Régészeti Füzetek 1861 és 1865 között megjelent számainak jelentőségét, a múzeum épületének történetét, majd tanulmányokat adtak közre a várostörténet egyes jelentős korszakairól.²⁷ A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyvsorozatának XI. kötete foglalkozott a múzeum fennállásának száz esztendejével. Az 1868-1968 közötti időt *Csallány Dezső* idézte meg „A száz év méltatása” című írásával. Dolgozatában emléket állít a legendás alapító Jósa Andrásnak. A múzeumlalapítás 125. évfordulójátl 1993-ban Nyíregyházán nemzetközi konferenciával ünnepelték meg. Előadásai külön kötetben jelentek meg, s rövid bevezetője utalt csupán a múzeumtörténeti apropóra.²⁸ A működését 1883-tól számító szegedi városi múzeum 2002-ben „A hagyomány szolgálatában” című kötetrel emlékezett meg a szegedi és Csongrád megyei múzeumokról. A szélesebb áttekintésben a szegedi múzeum rövid történetén kívül többek között arcképvázlatok jelentek meg Tömörkény Istvánról, Móra Ferencről és Cs. Sebestyén Károlyról is.²⁹ A szekszárdi Tolnavármegyei Múzeum alapításának századik évfordulójára a *Wosinsky Mór Múzeum* jubileumi kötete emlékezett. Két tanulmány is idézte a múzeumlalapító és egyben országos régészeti felügyelő *Wosinsky Mór* emlékét, s a kötet jórészt Tolna megye régészeti emlékeinek színvonalas bemutatására törekedett.³⁰ A pécsi Városi Múzeum egy bérházban már 1899-ben megkezdte a működését,³¹ a *Janus Pannonius Múzeum* évkönyvsorozatának 2003-2004-ben megjelent 48-49. kötetében tisztelegtek az intézmény száz esztendő múltja előtt. *B. Horváth Csilla és Huszár Zoltán* „A pécsi-baranyai múzeumok egy évszázada” című írásukkal adtak áttekintést az intézmény történetéről, majd a természettudományi, régészeti, történeti, néprajzi, művészettörténeti gyűjtemények fejlődését és a muzeológiai törekvések múltját ismertették.³² A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve két hatalmas kötetét 1999-ben publikálták az alapítás századik évében. *Veres László és Viga Gyula* szerkesztők a jeles alkalommal a miskolci múzeumban egykor és az adott időszakban dolgozó munkatársak írásait publikálták azzal a szándékkal, hogy tudományos tevékenységük eredményeinek közreadásával mintegy átíveljék

²⁷ Arrabona 1959.

²⁸ A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 1969.; 1994.

²⁹ Lengyel András 2002.

³⁰ A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 1996.

³¹ Magyar Minerva 1915. 475.

³² A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 2003-2004.

a múzeumi múlt gondjait és sikereit.³³ A miskolci múzeum száz éves történetéről ugyanakkor *Dobrossy István* adott közre egy rendhagyó szerkesztésű, rengeteg dokumentumot bemutató, a múzeum életében jelentős szerepet betöltő személyiségek életútját is ábrázoló összeállítást.³⁴ A szombathelyi Savaria Múzeum 2009-ben publikálta „A 100 éves Savaria Múzeum története” című kötetét. A Vas megyei Múzeumok Értesítője 32/2-es számában *Nagy Zoltán* „Barangolás a százesztendőS Savaria Múzeum tér- és tudománytörténeti írásaiban” címmel, *Tóth Kálmán* a „A szombathelyi kultúrpalota építéstörténete (1908-1910)” témáról adott összefoglalót, majd tártörténeti áttekintésekkel a muzeológusok ismertették gyűjteményeik értékeit.³⁵ Érdekes módon „A komáromi múzeum története (1886-2003)” címmel *Mácza Mihály* tollából olvasható alapos áttekintés a Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 2004-es számában,³⁶ miközben a veszprémi múzeum 2003-ban épp’ száz éves fennállásáról emlékezhetett volna meg.

Példát számunkra a Székely Nemzeti Múzeum ad, amely az intézmény 50 éves története alkalmából két vaskos kötetet adott közre. Az 1929-ben megjelent első kötet előszavában *Csutak Vilmos* igazgató a jubileum időpontját is megindokolta. Igaz ugyan, hogy özv. Cserey Jánosné, született Zathureczky Emilia 1875-ben már megszervezte „Cserey-Múzeumá”-t, de 1879. szeptember 15-én az addigi magánmúzeumát, s annak a székelység által is gyarapított teljes gyűjteményét nyilvános közintézménnyé alakítva a Székely Nemzeti Múzeum gondozásába átadta. Az igen gazdag ünnepi két kötetből csupán a leglényegesebb írásokra hivatkozhatok. *Csutak Vilmos* a sepsiszentgyörgyi Múzeum alapításáról írt és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődését foglalta össze. A múzeum építéséről a tervező *Kós Károly* értekezett, aki beszámolt arról, hogy az építményt székelyföldi anyagokkal és székely mesteremberekkel kívánta megépíteni. A kötetben szerepel *Al. Tzigara-Samurcas*, az I. Károly nemzeti művészeti múzeum igazgatója, a romániai múzeumok főfelügyelője emlékező írása, aki a Székely Nemzeti Múzeum igazgatósága kérésére felidézte a múzeum első világháborúban elszenvedett veszteségeit. A két kötet több mint hatvan illusztris szerzője közül néhány név mutatja ehelyütt az érdeklődést, s a figyelmet az intézmény iránt: tanulmánnyal szerepelt *Kodály Zoltán*, *Csűry Bálint*, *Sebestyén Gyula*, *Fettich Nándor*, *Viski Károly*, *Gordon Childe* és sokan mások.³⁷ A Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves történetéről 2002 és 2004 között három kötet jelent meg. Szerkesztői a múzeum megalapítását 1875-től jegyezték, s az olvasóhoz szóló

³³ A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1999.

³⁴ Dobrossy István 1999. 11-171.

³⁵ Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 2009.

³⁶ Mácza Mihály 2004. 325-342.

³⁷ Csutak Vilmos 1929.

köszöntőben emlékeztettek arra, hogy az első világháború óta Románia területén „az egyetlen kisebbségi magyar tudományos és művelődési intézmény, amely eredeti jellegét ez idő alatt (napjainkig) töretlenül megőrizte”. Hozzá tették: története mindmáig megíratlan, s a három kötet legyen a feladathoz történő hozzájárulás.³⁸ A kitűzött célnak megfelelően számtalan írás közül nélkülözhetetlen történeti adalékokat *Wolf Tamás* és *Boér Hunor* szerkesztésében a Székely Nemzeti Múzeum alapításának időszakáról, épületének történetéről, az intézmény múltjának jeles személyiségeiről, a két világháború közötti történeti, közművelődési eseményekről, kutatásszervező munkáról és kutatóutakról, a Háromszéki Tanalap (székely határőrségi közösségi vagyon, melyet a két világháború között Románia a kisebbségi magyar közösségnek visszaszolgáltatót) és a Székely Nemzeti Múzeum kapcsolatáról, valamint az intézmény életéről 1939 és 1955 között.³⁹

„A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene” címmel alapításának századik évfordulója alkalmából testes kötet jelent meg 1902-ben, amely emelkedett hangon emlékezik meg a „nemzeti újjáébredés egyik legnemesebb alakjá”-ról, gróf Széchényi Ferencről, mint a nagynevű elődök nyomán „hazafias és tudományok iránt lelkesedő, ...átgondolt szándékkal, tervszerűen” előkészített könyvtár- és múzeumalapítóról.⁴⁰ A történeti áttekintést az egyes intézményrészek fejlődése és gyűjteményei követik: a Széchényi Országos Könyvtár, az Érem- és régiségtár, a Múzeumi képtár, az Állattár, a Növénytár, az Ásvány-öslénytár, a Deák szoba és a Néprajzi Osztály. A kétszáz éves évfordulót 2002-ben számos egyéb program mellett a Magyar Nemzeti Múzeum ugyancsak reprezentatív, vaskos kötettel ünnepelte. A *Pintér János* által szerkesztett kötetben *Kovács Tibor* „Fejezetek két évszázad múzeumtörténetéből” című áttekintését közel ötven, gazdag információkat tartalmazó gyűjteményismertető követi.⁴¹ A Magyar Nemzeti Múzeumból kivált intézmények közül az Iparművészeti Múzeum alapításának századik évfordulóját 1972-ben egy időszaki tárlattal („Az európai iparművészet remekei”-vel) ünnepelték. A kiállítás katalógusa szerint a jubileumi tárlat a gyűjtőtevékenység java termését tárta a látogató közönség elé. Bevezető gyanánt *Batári Ferenc* tanulmánya a száz esztendő történetét tekintette át. Utalt az 1851-es Londoni Világkiállítást követő mozgalomra, amely a technika rohamos fejlődése következtében mindinkább elsőbbséget élvező ipari termékek újbóli művészi rangra emelését tűzte célul. 1872-ben az országgyűlés a felállítandó „Mű- és

³⁸ Wolf Tamás 2002. 5.

³⁹ Wolf Tamás 2002.; Boér Hunor-Wolf Tamás 2002.; Boér Hunor 2004.

⁴⁰ Szalay Imre 1902. VII.

⁴¹ Pintér János 2002.

Iparmúzeum” céljára jelentős összeget szavazott meg. A múzeum alapítása érdekében „százas vegyes bizottság alakult”, amely anyagi és szervezési segítséget nyújtott a feltételek megteremtéséhez. Hihetetlenül gazdag gyűjteménye jött létre adományok, bel- és külföldi vásárlások révén. Épületének átadására 1896-ban került sor, s virágkorát 1896 és 1917 között Radisics Jenő igazgatása alatt élte. Modern iparművészeti tárlatokat rendeztek, hogy „műiparosaink állandóan tájékozva legyenek a legjaváról annak, ami a külföldi iparművészetet foglalkoztatta.”⁴² Évkönyvsorozatot „Ars Decorativa” címmel újra indították, melynek első számában Kiss Ákos kötetindító tanulmánya áttekintette az iparművészeti tevékenység fejlődését és az európai iparművészeti múzeumok keletkezéstörténetét.⁴³ A Néprajzi Múzeum 100 éves múltjára az 1972-ben megjelent Néprajzi Értesítő bevezető írásában utalt Hoffmann Tamás főigazgató. Ünnepi gondolataiban arra emlékezett, hogy a 19. századi európai társadalomban bekövetkezett változások során nemcsak a társadalom rétegeinek hierarchikus rendje alakult át, hanem „mély szakadékok támadtak, melyekben intézmények tűntek el, s a felfelé törekvő tömegek pedig új intézményeket emeltek magasba. Kontinensünk országainak nemzeti múzeumai így jöttek létre.” A néprajzi osztály feladatait idéző Hoffmann szerint a nemzeti kultúra tárgyi rekvizitumait őrizni, gyarapítani és bemutatni kezdettől fogva szükséges a társadalom valamennyi rétegének okulására. Hozzátette: az „etnográfia, s különösképpen annak európai, a nemzeti önismeretet szolgáló változata jellegzetesen a 19. század eszmétörténetének része, s így működött 1872-től a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya”.⁴⁴ A köszöntést a múzeum jeles munkatársainak tanulmányai követik. A Múzeum 125 éves történetéről pedig 1997-ben rendeztek konferenciát, melynek előadásai-tanulmányai ugyancsak a Néprajzi Értesítőben jelentek meg. Mindenekelőtt az alapítás időszakának történetét dolgozták fel, benne különösen Xántus János, Rómer Flóris, Jankó János és gróf Zichy Jenő tevékenységét (*Selmeczi Kovács Attila, Gráfik Imre, Kodolányi János, Szemkeő Endre, Balassa Iván, Olsvai Imre* tollából megjelent tanulmányokban) méltatva.⁴⁵ Voltaképp a 125 évhez kapcsolódva, de 2000-ben adott közre kézikönyvet a Néprajzi Múzeum, amely Fejős Zoltán főigazgató-főszerkesztő irányítása és alapos elemző bevezető tanulmányát követően a múzeum magyar osztálya, nemzetközi osztálya és az ethnológiai adattár gyűjteményeinek történetét mutatja be a múzeum közel harminc munkatársa.⁴⁶ Ugyancsak 2000-ben Matskási István

⁴² Batári Ferenc 1972. 7-17.

⁴³ Kiss Ákos 1973. 7-29.

⁴⁴ Hoffmann Tamás 1972. 5.

⁴⁵ Néprajzi Értesítő 1997. 5-99.

⁴⁶ Fejős Zoltán 2000.

szerkesztésében a Magyar Természettudományi Múzeum céljait, feladatait, szerepét, történetét, tárainak múltját és gyűjteményeit bemutató könyv jelent meg.⁴⁷ A Magyar Nemzeti Múzeum bicentenáris ünnepségsorozata 2002-ben lehetőséget adott arra is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár épületében „Múzsák kertje, a magyar múzeumok születése” címmel kiállítással és katalógussal emlékezzen a magyar muzeológusok társadalma (a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület szervezésében) a 19. században létesült magyarországi múzeumok történetéről. Számos nagy múltú múzeum kiemelkedő évfordulóit tudományos tanácskozással, jeles kiállításokkal (mint pl. a Szépművészeti Múzeum 2006-ban „El Greco, Velázquez, Goya, öt évszázad spanyol festészetének remekművei” című januári ünnepi bemutatóval, majd „Géniuszek és remekművek” tárlatsorozattal, s decemberben Vincent van Gogh alkotásaiból nyílt nagyszabású kiállítással) ünnepelte.⁴⁸

⁴⁷ Matskási István 200.

⁴⁸ http://www.szepmuveszeti.hu/elozo_kiallitasok?oldal=5. 2015. 09. 10.

Múzeumok születése Európában és Magyarországon

Európa népei a történelem során a társadalmi fejlődés megannyi területén – egyebek mellett a művelődési állapotok szempontjából is – kezdeményező, újító szerepet töltöttek be. A magyar társadalom pedig Európában az ország földrajzi helyzetének megfelelő helyet foglalta el. Nyugat-Európa egyes országaihoz képest fejlődése a 18-20. században időben valamelyest elmaradt ugyan, ám fejlettebb viszonyok mutathatók ki az országtól keletre és délre fekvő területekhez képest.⁴⁹

A modern kor múzeumalapításait illetően az idősebb és ifjabb John Tradescant Londonban, a publikum számára a 17. század első felében megnyílt „Musaeum Tradescantianum”-ot kell feljegyezzem.⁵⁰ A nemzeti közérdek újabb megnyilvánulásaként Elias Ashmole 1677-es cselekedete említhető, amikor Angliában az oxfordi egyetemre hagyta univerzális (botanikai, könyv- és érem-) gyűjteményét – „Public Museum” megjelöléssel –, amely aztán 1683-ban nyílt meg.⁵¹ A világ első nyilvános nemzeti múzeuma Hans Sloane, saját korának legnagyobb gyűjtője 1751-es végrendeletével „az emberiség javára” hátrahagyott gyűjteményéből jött létre. Az angol parlament 1753-as határozatával és II. György angol király jóváhagyásával „British Museum”-ként indult meg az enciklopédikus horizontú intézmény működése.⁵² A 18. századi vatikáni (Pio Clementino – 1759), majd nápolyi (Museo Archeologico Nazionale – 18. század közepe) múzeumalapításokat követte a párizsi Louvre, melyet 1791-ben nyilvánítottak köztulajdonná, majd 1793-ban állami tulajdonként nyitották meg kapuit a publikum előtt.⁵³ A svájci kormányzat 1798-99-ben dekrétummal hozta létre a nemzeti kincsekből a „Centralsammlung der Kunstsachen”-t, a zürichi „Schweizerisches Landesmuseum” elődjét.⁵⁴

⁴⁹ Gergely András 2005. 154.

⁵⁰ Potter, Jennifer-Blooms, Strange 2006.; https://en.wikipedia.org/wiki/John_Tradescant_the_Younger. 2016. 08. 02.

⁵¹ Pl. Marosi Ernő 2007. 73.; <http://www.ashmolean.org>. 2015. 07.01.

⁵² Pl. Wilson, David 1992. 108-109.; Stölzl, Christoph 1992. 14.; Marosi Ernő 2007. 74.

⁵³ Pl. Lacotte, Michel 1992. 33.; Marosi Ernő 2007. 74.

⁵⁴ Pl. Burian, Peter 1977. 12.; Marosi Ernő 2007. 74.

Ebbe a fejlődési sorba illeszkedik – viszonylag tehát korán – a *Király Erzsébet* által 2012-ben összefoglalt, Széchényi Ferenc gróf nyugat-európai utazásainak/előtanulmányainak tapasztalatai nyomán,⁵⁵ császári engedéllyel 1802-ben létesült Magyar Nemzeti Múzeum. Születése megelőzi számos nyugati állam, s a nyugati és keleti közvetlen szomszédok nemzeti múzeumalapító törekvéseit. Mint köztudott, gróf Széchényi Ferenc főkamrás gyűjteményeinek 1802-es felajánlásával és császári-királyi jóváhagyásával indult el a „Bibliotheca Hungarica Széchényiano–Regnicolaris” működése.⁵⁶ 1807-ben a „kiterbélyesedési terv” nyomán lett „Museum Hungaricum/Nemzeti Múzeum, melyet ekkor az országgyűlés XXIV. törvénycikkével a nemzet birtokába vett, s 1808-ban (a VIII. törvénycikkkel) a rendek múzeumi törvényt szavaztak meg.⁵⁷

Van Európában három nemzeti múzeum, amelyeket egyesületek alapítottak. Az egyiket, a koppenhágai dán „Nationalmuseet”-et 1807-ben egy régiségtani társulat hozta létre. A nemzeti érzés és az ország speciális konfliktushelyzete (a napóleoni háborúk idején a dánok a franciák mellé álltak), aminek következményeként az angol hajóhad Koppenhágát 1801-ben, majd 1807-ben megtámadta, s a királyi kincstárból mindkét dél-jütlandi aranyszarvat eltulajdonították. Egy, a nemzeti szimbólumról szóló aktuális költemény (1805, „Guldhornene”) hatására költők és tudósok határozták el a nemzeti múzeum létesítését.⁵⁸

Prágában 1818-ban alapítottak nemzeti múzeumot. Alapításának eszméje 1789-ben született, amikor a bohémiai tudományos társaság a múzeum létesítését célul tűzte. Egy nemesi proklamációval aztán 1818-ban alapították a „Vlastenecké muzeum v Čechách” intézményét. Neve többször változott: 1848-tól „České muzeum”, 1854-től 1919-ig „Muzeum Království Českého”, majd „Národní muzeum” volt. Első gyűjteményeit cseh patrióta arisztokraták adományozták, gróf Kaspar Maria Sternberg vezetésével. Az intézményt kezdettől fogva a *cseh nemzeti múzeum társasága* tartotta fenn, s csak 1934-től vették állami tulajdonba és fenntartásba.⁵⁹ A cseh nemzeti múzeumból 1899-ben röviden *Semayer Vilibald* számolt be az *Ethnographia* hasábjain. Írt arról, hogy a múzeumalapító egyesület alapszabálya kimondta, hogy „a múzeum tartalmazza mindazon tárgyakat, melyeket hazánkban maga a természet és az

⁵⁵ Király Erzsébet 2012. 60-66.

⁵⁶ Az 1804. évi állami sematizmus hivatalosan közölte megalakulását. Stockné Horváth Mária 2013. 71-72.

⁵⁷ Aczél Eszter 2009. 11.

⁵⁸ Rasmussen, Holger 1977. 38.; Wilson, David M. 2006. 45-48.

⁵⁹ Stloukal, Milan 1992. 142.; Burian, Peter 1977. 13.; Marosi Ernő 2007. 74.;

<http://www.prague.eu/de/objekt/orte/696/nationalmuseum-hauptgebaude-narodni-museum>. 2015. 07. 03.;

[https://wikipedia.org/wiki/Nationalmuseum \(Prag\)](https://wikipedia.org/wiki/Nationalmuseum_(Prag)). 2015. 07. 03.

emberi szorgalom valaha létrehoztak”. Beszámolt a múzeum „cseh-tót néprajzi gyűjteményéről”, népviseletekről, kocsi mintákról, remekbe faragott guzsalyokról, kéveketőkről, mángorló deszkákról, csipkékről, hímzésekről, stb. Hozzátette: „legalábbis fele Magyarországon gyűjtve”.⁶⁰

A harmadik egyesületi alapítású nemzeti múzeumot Finnországban 1884-ben a finn régészeti bizottság létesítette Helsinkiben. A bizottság a szenátus megbízása alapján foglalkozott a múzeum épületének megtervezésével is. Megnyitására 1901-ben került sor.⁶¹

A német nemzeti múzeum ügyét egy 1817-ben keletkezett emlékirat („Über deutsche Volks-Museen. Einige fromme Worte über deutsche Altertümer und Kunst”) indította el, majd 1852 óta működött Nürnbergben, de hivatalosan csupán 1871-től letéteményes intézménye a német művészetnek és kultúrának.⁶² Párhuzamosan Münchenben is létrejött Hans Freiherr von Aufsess régi, de 1852-ben újra felvetett („historisch-antiquarisches Nationalmuseum”) terve alapján királyi jóváhagyással megnyílt 1855-ben a „Bayerisches National-Museum”.⁶³

Spanyolországban ugyan már a 16. és 17. században II. Fülöp és IV. Fülöp uralkodása idején lehetőséget nyújtottak a közönségnek, hogy a művészi remekműveket megtekinthessék, a múzeumépítés szándéka mégis csupán 1785-ben jelent meg. III. (Bourbon) Károly bízott meg ekkor egy építésszt, hogy a „prado de San Jeronimo” területére egy impozáns épületet tervezzen a leendő múzeum számára. Az építkezés ugyan folyt, de a történelem viharai közepette nem fejeződött be.⁶⁴ Vannak ugyan utalások arra, hogy 1809-ben Joseph Bonaparte, a Napóleon által kinevezett spanyol király proklamációval a Prado múzeum javait a nép tulajdonának nyilvánította,⁶⁵ de a „Real Museo del Prado” ünnepélyes megnyitására csak 1819-ben kerül sor.⁶⁶

Közismert, hogy az itáliai múzeumok közül mindenekelőtt a Firenze-i „Galleria degli Uffizi” a legkorábbi. A Medici család múzeuma 1581-től fogadott látogatókat.⁶⁷ Nemzeti intézményeik mégis az ország egyesítése után keletkeztek. Nápolyban egyszerre volt palota és

⁶⁰ Semayer Vilibald 1899. 47-54.

⁶¹ Kopisto, Sirkka 1981. 111-112.

⁶² Burian, Peter 1977. 13.; Bott, Gerhard 1992. 169.; Marosi Ernő 2007. 74.; <http://www.gnm.de/museum/geschichte-und-architektur>. 2015. 07.01.

⁶³ Glaser, Hubert 1992. 185-186.; Ír a bajor nemzeti múzeum alapításáról Seemayer Vilibald 1898. 389.

⁶⁴ Cinotti, Mia 1990. 6.

⁶⁵ The Encyclopedia Americana, 19. 1985. 641.; vö.: Cinotti, Mia 1990. 7.; Buendia, José Rogelio 1995. 19.

⁶⁶ Cinotti, Mia 1990. 8.; Buendia, José Rogelio 1995. 23.; Cremades, Fernando Checa 1999. 9.

⁶⁷ Micheletti, Emma 1995. 27.

múzeum a 19. század elején a „Real Museo Borbonico”, amely 1860-tól „Museo Nazionale di Capodimonte” elnevezéssel működött.⁶⁸ A „Museo Nazionale del Bargello”-t királyi dekrétum hozta létre 1865 júniusában akkor, amikor a királyság ideiglenes fővárosa Firenze volt.⁶⁹ Rómában a 19. század második felében egy sor *nemzeti múzeumot* nyitottak meg. Az őstörténeti régészeti és etnográfiai gyűjteménnyel és tárlatokkal az 1875-ben alapított „Museo Nazionale Preistorico Etnografico 'Luigi Pigorini' di Roma” rendelkezik. Alapítója a Párma tartományból (Fontanellatoból) származó kiemelkedő régész, Pigorini (1842-1925), aki a múzeumot a XIII. Gergely pápa által létesített Collegio Romano palotában 1876-ban nyitotta meg.⁷⁰ Modern művészeti emlékekkel az 1883-ban létesített „Galleria Nazionale d'Arte Moderna”, etruszk régészeti anyaggal az 1889-es alapítású „Museo Nazionale Etrusco” rendelkezik.⁷¹ A „Museo Nazionale Romano”-t, melyet az itáliai királyság és Róma archeológiai emlékeinek összegyűjtésére és bemutatására 1889-ben alapítottak, ünnepélyes keretek között 1890-ben nyitották meg.⁷²

Az osztrák tartományi múzeumok alapítása ugyan már 1811-től megindult,⁷³ Bécsben mégis csak 1876-ban adták át Ferenc József császár és királynak azt a „Generalprogramm”-ot, amelynek révén az udvari gyűjteményeket múzeumi struktúrába kívánták rendezni. A „K.u.K. Naturhistorische Hofmuseum” 1889-ben, a „Kunsthistorisches Museum” 1891-ben nyitotta meg a kapuit.⁷⁴ Bukarestben 1834-ben, Belgrádban 1844-ben, Zágrábban 1846-ban, Szófiában 1893-ban kezdte meg működését nemzeti múzeum.⁷⁵

A lengyel múzeumok múltja az ország újkori történetének tükörképe. 1775-ben ugyan a szejm elé terjesztették a „Musaeum Polonicum” tervét, de az ország 18. század végi felosztása a tervezet megvalósítását is megakadályozta. Számos egyéni kezdeményezéssel a 19. század elejétől ugyan a lengyel területen gazdag múzeumok jöttek létre, de nemzeti múzeum alapítására Krakkóban csak 1879-ben került sor, Varsóban pedig az 1862-ben megalakult

⁶⁸ Spinoza, Nicola 1996. 15.

⁶⁹ Micheletti, Emma 1995. 221.; <https://www.polomuseale.firenze.it>. 2015. 07. 08.

⁷⁰ <http://www.pigorini.beniculturali.it/storia.html>. 2015. július 20.

⁷¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Museum-of-Prehistory-and-Ethnography>, Nazionale_d_Arte_Moderna, National_Etruscan_Museum. 2015. 07. 10.

⁷² https://en.wikipedia.org/wiki/National_Roman_Museum. 2015. 07. 08.

⁷³ Friedl, Gottfried, 2004. 268.

⁷⁴ Seipel, Wilfried 1992. 63.; <http://www.wien-konkret.at/kultur/museum/naturhistorisches-museum/geschichte>.

⁷⁵ Opris, Joan 1994. 10-11.; Skiljan, Maja 1996. 8.; <http://www.narodnimuzej.rs/o-muzeju/istoriat-muzeja>.

szépművészeti múzeum kapott új nevet 1916-ban „Muzeum Narodowe”-ként. Napjainkban azonban szinte valamennyi vajdaság múzeumának nevében benne van a nemzeti jelző.⁷⁶

A európai múzeumtörténeti vázlat világosan mutatja, hogy a nemzeti múzeumok létrejöttének vezérgondolata mindenütt a nemzetek múltja történeti, régészeti, képzőművészeti, néprajzi, természettudományi stb. emlékeinek megóvása a szétszóródástól, védelme és megőrzése „az emberiség javára”. Kezdeményezői ugyan többnyire magánszemélyek, de uralkodói, állami, parlamenti határozatok erősítették meg létrehozásukat és fenntartásukat. Az uralkodói kincstárak gyarapítása érdekében a fellelt értékek beszolgáltatási kötelezettsége révén a magánbirtokosok, egyházi testületek, városok tulajdonjogait az állami intézkedések századokon át korlátozták, mégis ezek a „Kunstammer”-ek járultak hozzá a később érvényre jutó közösségi érdek, a nemzet javainak, kulturális örökségének megőrzéséhez és nyilvánossá, közkinccsé tételéhez.⁷⁷

Regionális és városi múzeumok Európában

A tartományi és városi múzeumok létrehozásában szinte egész Európában nagy jelentősége volt a történeti-művelődési egyesületeknek, társaságoknak. Mint említettem, Európában három nemzeti múzeum, a koppenhágai dán „Nationalmuseet” (1807), a cseh nemzeti múzeum (1818), ill. a Helsinkiben létesült finn intézmény (1884) régiségtani-régészeti- tudományos társulati alapítású.⁷⁸ Nyugat- és Közép-Európában azonban se szeri, se száma a 19. század folyamán egyesületek-társaságok által szervezett és működtetett tartományi és városi múzeumoknak.

Angliában a 18. század utolsó évtizedeiben az ipari forradalom következtében előállt gazdasági és társadalmi átrendeződés a városok és a feltörekvő polgárság öntudatának megerősödését eredményezte. A londoni egyesületek (mindenekelőtt a „Royal Society”) hatására egymás után alakultak az irodalmi, filozófiai, művészeti társulatok. Az 1793-ban alakult Newcastle-i irodalmi és filozófiai társulat feladatkörébe a matematika és régiségtan („Antiquities”) is beletartozott.⁷⁹ 1812-ben a Liverpool-i irodalmi és filozófiai társaság hozott létre egy természettudományi múzeumot. Példájukat Plymouth 1818-ban, Bristol 1823-ban, Bath városa 1825-ben, s ugyancsak 1825-ben Canterbury követte. De *Mellinghoff Götz-Tilman*

⁷⁶ Godlewski, Włodzimierz 1992. 160-163.

⁷⁷ Pl. Entz Géza 1937.; Marosi Ernő 2007. 73.

⁷⁸ Rasmussen, Holger 1977. 38.; Stloukal, Milan 1992. 142.; Kopisto, Sirkka 2004. 111-112.

⁷⁹ Mellinghoff, Götz-Tilman 1977. 85.

tömegesen mutat be a 19. század első feléből történeti és régiségtani társulatokat, amelyek Angliában városi múzeumokat és könyvtárakat hoztak létre. A civil támogatások nem csupán gyűjtemények felajánlásával valósultak meg, hanem sokan jelentős összegekkel támogatták múzeumok és könyvtárak együttes létesítését.⁸⁰ Fontos tényként állapítja meg, hogy kezdetben hosszú időn át a természettudományi gyűjtemények jelentették a gyűjtés fő irányát. A civil kezdeményezések eredményezték a múzeumok alapítását, s bár a 19. században az állami intézmények a szerény kezdetektől világszerte jelentős gyűjteményekké váltak, a provinciális múzeumok e század második felében éltek át építkező folyamatot. Minden területen a polgárságé a fő érdem a nemzeti és a regionális múzeumok alapításában és működtetésében.⁸¹ Utalt arra is, hogy az angliai törekvések hasonlóak, mint amit Németországból és Ausztriából ismerünk.⁸²

Franciaországban a forradalom után Napóleon politikájának eredményeként számos tartományi múzeum jött létre a 19. században, különösen az amatőr gyűjtők különböző gyűjteményeiből és a tudományos társaságok segítségével. *Poisson, Georges* arról számolt be, hogy a Lille-i múzeumot 1795-ben alapították, s 1801-től a városháza kezelte. Az ugyancsak Lille-i természettudományi múzeum honlapja pedig azt is közli, hogy a városi természetrajzi, geológiai és etnográfiai múzeumot 1816-ban a tudományos, mezőgazdasági és művészeti társaság alapította.⁸³ Néhány példát említhetünk még: Amiens 1835-ben, Angers 1839-ben, Avignon 1810-ben, Bordeaux 1877-ben, Grenoble 1798-ban, Montpellier 1837-ben, Nantes 1810-ben alapított városi múzeumot.⁸⁴ A franciaországi múzeumokról egy rövid információban *Rómer Flóris* közölt 1869-ben figyelmet érdemlő adatot. Hírt adott arról, hogy az 1860-as évek végén „nem kormányi vagy országos” alapításúak a francia múzeumok, hanem egyesületiek, „nem is említvén az arras-it, bordeaux-it, lille-it, lyon-it, nimes-it, toulouse-it, csak a picardiai múzeumot akarom felemlíteni, melynek székhelye Amiens városában van. Midőn Napoleon császár 1853-ban a nevezett várost meglátogatta, a „Société des Antiquaires de Picardie” kérte a császárt, hogy egy alapítandó mű- és régészeti múzeum számára a régi arzenál területét a társulatnak ajándékozza. 1855-ben ajándékba kapván a telket, 1855-ben letétetett az alapkö”, s

⁸⁰ Mellinghoff, Götz-Tilman 1977. 91.

⁸¹ Mellinghoff, Götz-Tilman 1977. 92.

⁸² Mellinghoff, Götz-Tilman 1977. 85-98.; Calov, Gudrun 1969. 1-196.; Wagner, Walter 1968.37-64.

⁸³ Poisson, Georges 1950. 55-80.; <http://lille.guide-ville.com>. 2015. 07. 07.

⁸⁴ Poisson, Georges 1950. 55-80.

1868-ban az „intézet egészen készen adatott át a közönségnek.” Az állam 50 ezer frankja mellé a polgárok közel 1,6 millió franknyi támogatása tette lehetővé az új múzeum megépítését. A működtető társulat azonnal gyűjteményi katalógust adott ki.⁸⁵

Hollandiában a „Rijksmuseum”-ot az egykori Amsterdam-i városháza épületében a párizsi Louvre példája nyomán Bonaparte Napóleon császár által holland királlyá kinevezett testvére, Louis (Lodewijk) Napóleon nyilvánította megnyitottnak az országban összegyűjtött művekből, 1808-ban.⁸⁶ Az állami, egyházi és városi alapítású múzeumok mellett azonban Hollandiában is szép számmal találunk egyesületi szervezésűeket. Csupán néhány példát említhetünk. Amersfoort városban a „Museum Flehite” megnyitására 1878-ban az „Oudheidkundige (archeológiai) Vereniging” működésének eredményeként került sor.⁸⁷ Rotterdamban a Royal Yacht Club tagjai 1851-től a klub számára hajómodelleket és etnográfiai tárgyakat gyűjtöttek, s a város segítségével 1873-ban a „Hendrik Maritime Museum”-ot, majd 1885-ben a „Land- en Volkenkunde Museum”-ot létesítették (ma „Wereldmuseum”).⁸⁸

A *német tartományok* múzeumai ugyancsak a 19. században és többségükben a polgárság által alakított egyesületek-társaságok segítségével jöttek létre.⁸⁹ A 18. század második felében, s a 19. század elején a Rajna-vidéken három kiemelkedő gyűjtő működésének eredményeként születtek múzeumok. Franz Wallraf Kölnben, Franz Pick Bonnban, Philipp Houben Xantenben alapított régiségekből, művészeti alkotásokból, érmékből, római kori tárgyakból és könyvekből gyűjteményt, melynek gerincét szülővárosukból és annak közvetlen környékéről származó emlékek alkották. A Wallraf Museum provizórikusan 1827-ben nyílt meg, majd egy kereskedő (Richartz) anyagi támogatásával 1861-ben adták át a közönségnek a Rajna-vidék első, speciális igényeket kielégítő, múzeum számára emelt épületét.⁹⁰ Bonnban a Pick gyűjtemény alapozta meg a Goethe által 1815-ben támogatott, majd a porosz „Rhein-Universität” által felkarolt, s 1824/25-ben megnyitott Akademisches Kunstmuseum-ot.⁹¹ A

⁸⁵ Römer Flóris 1869. 165-166.

⁸⁶ Elffers, Joost-Schuyt, Mike 1989. 52. <http://www.amsterdam-fan.de/sightseeing/rijksmuseum>. 2015.06.30.

⁸⁷ Elffers, Joost-Schuyt, Mike 1989. 30.

⁸⁸ <http://wereldmuseum.nl/en/organisatie/historie.html>. 2015. 06. 30.

⁸⁹ Spies, Gerd 1977. 78.

⁹⁰ Böhner, Kurt 1977. 64-65.; <http://www.Wallraf.museum/das-museum/geschichte>. 2015. 06.23.

⁹¹ Böhner, Kurt 1977. 64.; https://de.wikipedia.org/wiki/Akademisches_Kunstmuseum#Geschichte. 2015.06.23.

Houben gyűjtemény a Xanten-i Stifftmuseumban 1820-tól volt látogatható.⁹² A szeretett szülőváros vagy szülőföld iránti elkötelezettséget a polgári egyesületek alapító törekvései mutatták. Közöttük pl. jelentős eredményekkel működtek az 1801-ben alakult Trier-i „Gesellschaft für nützliche Forschungen” („Société des recherches utiles du département de la Sarre”), a Mainz-i „Altertumsverein”, vagy a Bonn-i „Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande”.⁹³ Csupán példaként említhető, hogy a napjainkban is működő „Mainzer Altertumsverein” alapította és működtette a Römisch-Germanisches Zentralmuseum-ot és a Landesmuseum-ot Mainzban.⁹⁴ 1811-ben a Wiesbaden-i „Nassauscher Intelligenzblatt”-ban megjelent egy felhívás a római és a német régiségek gyűjtőihez. 1812-ben e felhívást követően alapították meg Wiesbadenben a „Societät vaterländischer römischer und teutscher Altertümer”-t. Az egyesület 1815-ben határozta el egy múzeum megalapítását, s szándékukat a városban 1814-15-ben egészségét kúráló Goethe és a nassau hercegség segítségével meg is valósították. 1821-ben három (művészeti, történeti és természetrajzi) múzeumot nyitottak meg, s egyúttal a tartományi könyvtárat is.⁹⁵ Más német tartományokban is hasonló múzeumalapítási törekvések érvényesültek. 1819-ben Frankfurt am Main-ban alapították a „Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichte des Mittelalters” társaságot. Ez az egyesület a város tágabb környezetében mintát adott az 1830-as, 40-es években azoknak a történeti társulatoknak, amelyeknek szerepe volt a regionális kultúrtörténeti múzeumok alapításában és fenntartásában. A természettudományi és művészeti társulatok számára az 1823-ban alakult München-i egyesület mutatott példát, ahol mintegy fél évszázad alatt alakultak meg Bajorországban kultúrtörténeti múzeumok. 1827-ben a Pfalz-i történeti egyesület, majd 1830-ban az Ansbach-i, Landshut-i, Bamberg-i, Aschaffenburg-i, 1834-ben az Augsburg-i társulatok jöttek létre. Ezek az egyesületek alapították később helyi múzeumaikat, melyek számára a Germanisches Nationalmuseum ösztönző programot is adott.⁹⁶ Közbe kell azonban vetni, hogy Braunschweigben Herzog Anton Ulrich von Braunschweig-Lüneburg 1754-ben megnyitotta a közönség előtt „Kunst- und Naturaliencabinett”-jét, amely gazdag művészeti gyűjteményével „Herzog Anton Ulrich Museum”-ként napjainkban is Niedersachsen kiemelkedő intézménye. Egyike a legkorábbi művészeti múzeumoknak Európában. A jó példák és a lokálpatriotizmus

⁹² Böhner, Kurt 1977. 64-65.; <http://www.stiftsmuseum-xanten.de>. 2015.06.23.

⁹³ Böhner, Kurt 1977. 65.

⁹⁴ <http://www.mainzer-altertumsverein.de> 2015.06.23.

⁹⁵ Böhner, Kurt 1977. 66.; <http://museum-wiesbaden.de/museum/info/geschichte>. 2015.06.23.

⁹⁶ Spies, Gerd 1977. 79.

azonban az észak-német nagyvárosban, Braunschweig-ben is mozgalmat indított el. 1832-ben egy művészeti klub alakult, majd 1853-ban a városi magisztrátus egyesületet alapított a helyi régiségek ápolására. A Braunschweig-i városi múzeum végül 1861-ben nyílt meg.⁹⁷ 1834-ben Kiel városában a „Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Altertümer” egyesület kapott jóváhagyást VI. Friedrich dán királytól, s a társaság múzeuma 1850-ben megnyílt.⁹⁸ Hannoverben 1852-ben három egyesület munkájaként hozták létre a (mai nevén) „Niedersächsisches Landesmuseum”-ot. Az 1797-től működő „Naturhistorische Gesellschaft”, az 1835-től tevékenykedő „Historischer Verein für Niedersachsen” és az 1845-től dolgozó „Verein für die Öffentliche Kunstsammlung” közös szervezésben 1856-ban már új épületben nyitották meg múzeumukat. 1869-től a városi közigazgatás „Provinzialmuseum”-ként tartotta fenn, majd 1933-tól „Landesmuseum”.⁹⁹ 1878-ban az Oberlausitz-i Herrnhut városi „Museum-Verein” alapított egy történeti-etnológiai és természetrajzi múzeumot. E múzeumban elsősorban az észak- és dél-amerikai indiánokat, a grönlandi eszkimókat és Surinam népcsoportjait reprezentáló tárgyi emlékeket mutattak be.¹⁰⁰

Berlinben a „Königliches Museum für Völkerkunde”-t 1873-ban alapították. Gyűjteményét a „Neues Museum” keretében működő Ethnographisches Museum, a Nordischer Alterthümer és az 1869-ben alapított Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte egyesített anyaga alkotta. A berlini társaság létrehozásában Adolf Bastian és Rudolf Virchow is közreműködött, s már az alapítás évében megindították folyóiratukat, a Zeitschrift für Ethnologie-t. Egy évvel később létrejött a Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, amelyet a következő negyedszázadban 25 újabb hasonló egyesület követett.¹⁰¹ A példák hosszan sorolhatók, de meg kell jegyezni, hogy német területen éppúgy, mint Európában mindenütt, a 18-19. században alapított múzeumok többnyire nem az objektív tudományos megismerés igényével gondozták gyűjteményeiket, sokkal inkább volt jellemző a „klasszikus régiségek” iránti érdeklődés. Működésüket a bátor és tiszta „ősidők” laikus idealizmusa lengte át.

⁹⁷ Spies, Gerd 1977. 79-80.

⁹⁸ Spies, Gerd 1977. 80.; <http://www.geschichte-s-h.de/archaologisches-landesmuseum>. 2015.06.23.

⁹⁹ Trudzinski, Meinolf 1989. 164.

¹⁰⁰ <http://www.voelkerkunde-herrnhut.de>. 2015. 06. 01.

¹⁰¹ Penny, H. Glenn 2003. 102., 2008. 82.; Lewerentz, Annette 2007. 83, 87.; Gyarmati János 2016. 228-229.

Svájcban a 18. század közepétől számos kezdeményezés indult történeti, művészeti, természettudományos gyűjtemények múzeummá szervezésére. A korai polgári egyesületek közül pl. az 1746-ban alakult „Naturforschende Gesellschaft” egy természettudományos gyűjteményt, az 1751-ben megnyílt „Genfer Ecol de Dessin” az 1776-ban létrejött „Société des Arts” támogatásával az antik szobrok gipsz másolatainak gyűjteményét hozta létre.¹⁰² A felvilágosult szellemű egyesületek a bimbózó helvét nemzeti tudat érdekében egy nemzeti múzeum tervét hirdették meg.¹⁰³ A 18. századtól ugyanis sok régiséggyűjtő olcsón vásárolt és vitt el Helvéciából történeti-művészeti régiségeket.¹⁰⁴ Csak jóval később (1880-ban) juttatott el a szövetségi parlamentnek a zürichi egyetem kulturtörténész professzora, Salomon Voegelin egy beadványt a svájci nemzeti múzeum („Schweizerisches Nationalmuseum für historische und kulturgeschichtliche Altertümer”) alapítása érdekében. 1883-ban egy nagysikerű zürichi „Alte Kunst” kiállítással a javaslatnak jelentős támogatást adtak, s a szövetségi parlament 1886-tól – az alapítás érdekében – évi ötven ezer frankot biztosított a régiségek vásárlására. 1888-ban elindult egy diszkusszió a nemzeti múzeum Bernben történő megvalósítása érdekében. Zürich fontos érve volt, hogy a város szívesen biztosít épületet a múzeum számára. Később öt város jelentkezett a nemzeti múzeum helyszínéül: Genf, Basel, Bern, Zürich és Luzern. 1891-ben aztán szavazás eredményeként kapta Zürich városa a lehetőséget a „Schweizerisches Landesmuseum” megvalósítására. (Időközben elálltak a „Nationalmuseum” megnevezéstől.) Az új múzeum kapuit 1898-ban nyitották meg a közönség előtt.¹⁰⁵

Egyébként Svájc városaiban is többnyire társaságok alapítottak és működtettek múzeumokat. A lokális tudományos társaságok, történeti és művészeti egyesületek tagjai voltak az összekötő láncszemek gyűjteményszervezés és múzeumalapítás érdekében a polgári társaságok és az állami/városi közigazgatás között. Genfben 1824-ben nyílt meg Svájc első nyilvános szépművészeti múzeuma a „Société des Arts in der Académie” égisze alatt.¹⁰⁶ Schaffhausenben 1843-ban a „Naturwissenschaftliche Museumsgesellschaft” privát gyűjteményekből a városi könyvtár épületében hozott létre múzeumot, amely több változást követően az „Allerheiligen” kolostorban kapott helyet, s a város 1908-ban szerezte meg.¹⁰⁷

¹⁰² <http://www.hls-dhs-dss.ch>. Szerzők: Fehlmann Marc, Brülisauer Josef. 2015. 07.01.

¹⁰³ <http://www.hls-dhs-dss.ch>. Szerzők: Fehlmann Marc, Brülisauer Josef. 2015. 07.01.

¹⁰⁴ Hess, Daniel 2010. 185.

¹⁰⁵ Zimmermann, Gérard 1981. 140-142.; Furger, Andres 1992. 203.; Sturzenegger, Tommy 1999.; Hess, Daniel 2010. 187.

¹⁰⁶ Zimmermann, Gérard 1981. 70.

¹⁰⁷ Zimmermann, Gérard 1981. 73.

Bern történeti múzeumának előzménye 1839-re tehető. Ekkor ugyanis az „Antiquarische Gesellschaft” az ún. „Antonierhaus”-ban egy állandó kiállítást rendezett állami régiségekből, fegyver- és zászlógyűjteményből, aranyműves munkákból, régészeti és etnográfiai gyűjteményekből. Később a város, a kanton és a berni polgárok 1893-ban létrehozták a „Bernisches Historisches Museum” alapítványt, amely 1894-ben nyitotta meg múzeumát.¹⁰⁸ De egyesületi alapítású és fenntartású volt a Lausanne-i (1841), a Winterthur-i (1843), a Frauenfeld-i (1859), a Biel-i (1865), a Freiburg-i (1873), az Aarau-i (1877) múzeum is.¹⁰⁹

A svájci történeti múzeumok többségét viszonylag későn, a 19. század második felében alapították. 1849-ben egy bázeli nagypolgár a tengerentúli utazásairól hozott emlékekből a városi augusztinusok kolostorában egy „univerzális” múzeumot nyitott meg, amelyet később etnográfiai érdeklődésű kutatók gyarapítottak.¹¹⁰ A Basel-i „Historisches Museum” később több városi kollekcióból, s a városi „Museumsverband” középkori gyűjteménye segítségével 1856-ban jött létre.¹¹¹ La Chaux-de-Fonds város művészeti múzeumának megalapítását 1852-ben a „Société des Amis d’Art” egyesületnek köszönheti. Solothurn művészeti múzeumának létesítését a „Solothurner Kunstverein” eredményes politikai akciójával érte el.¹¹² De folytatható a sor az „Aargauer Kunsthau”-sal, melyet 1860-ban a „Kunstverein” alapított, a St. Gallen-i „Kunstmuseum”-mal, amely a „Kunstverein, Naturwissenschaftliche Gesellschaft und Historischer Verein” együttműködésével 1873-1877 között jött létre, a „Bernisches Kunstmuseum”-mal, amely az állam, a lakosok, az önkormányzat, a „Künstlergesellschaft” és a „Kantonal-Kunstverein” korporációjával állt fel.¹¹³ 1888-ban Zürichben a tudomány, kereskedelem és az ipar világából tizenhat személyiség alapított egy „Ethnographische Gesellschaft”-ot. Céljuk egy néprajzi múzeum alapítása volt. 1889-ben múzeumukat meg is nyitották, nyugat- és közép-afrikai, délkelet-ázsiai, óceániai, közép- és észak-amerikai gyűjteményükből, valamint svájci néprajzi emlékekből. 1913-ban a múzeum életében változás állt be, amikor a már átalakult „Geographisch-Ethnographische Gesellschaft” egész gyűjteményét az egyetemnek ajándékozta („Völkerkundemuseum der Universität”, Zürich).¹¹⁴ A „Schweizerisches Museum für Volkskunde”-t 1904-ben alapították a „Basler Museum für

¹⁰⁸ Zimmermann, Gérard 1981. 114.

¹⁰⁹ <http://www.hls-dhs-dss.ch>. Szerzők: Fehlmann Marc, Brülisauer Josef. 2015. 07.01.

¹¹⁰ https://de.wikipedia.org/wiki/Museum_der_Kulturen_Basel. 2015. július 20.

¹¹¹ Zimmermann, Gérard 1981. 134.

¹¹² Zimmermann, Gérard 1981. 166, 176.

¹¹³ Zimmermann, Gérard 1981. 178, 184, 185.

¹¹⁴ Zimmermann, Gérard 1981. 223.; <http://www.musethno.uzh.ch>. 2015.06.28.

Völkerkunde” európai osztályából. Fenntartója a város és a kanton volt.¹¹⁵ Basel gazdag történeti múltjában fontos szerepet játszott a „Handwerker- und Gewerbeverein” által 1878-ban alapított „Gewerbemuseum” (Iparmúzeum).¹¹⁶ Az intézmény ugyan sok viszontagság közepette folytatta működését (megnyitására 1881-ben került sor), mégis igen fontos ügyet szolgált, amikor a múzeum, valamint a Rajz és Mintázó Iskola egy épületben történő működésével, igazgatásának egy kézbe helyezésével a múzeum feladatát egyértelműen az oktatás szolgálatába állította. Az első évtizedekben a kanton, a városi kézműves és ipari egyesületek, valamint egyes mesterek adták össze a működéshez szükséges összeget, s csak 1914-ben került sor az Iparmúzeum államosítására. Figyelmet érdemel egy 1895-ből származó ellenőri jelentés (Jung winterthuri építésztől), amely az állami szubvenció megítélése ügyében született. Jung kritizálta a túlságosan szisztematikusan rendezett gyűjteményt. Szerinte a nagy pedantériával rendezett tárlat ahelyett, hogy inspirálná, taszítja és untatja a látogatót. A gyűjteményt – Jung szerint – nem tudományos intézményként kell kezelni, hanem a kiállítási tárgyak művészi csoportosításával hatni kell a látogatóra, s a figyelmet az egyes technikák fejlődésfolyamatára kell fordítani.¹¹⁷

Az *italiai* városi gyűjtemények és múzeumok mély történeti gyökereiek, mégis kevés pontos információval rendelkezünk alapításuk körülményeiről. Az *European Journal of Archaeology* 2010-es évfolyamában tanulmány jelent meg az itáliai őstörténeti és a városi múzeumok múltjának összefüggéseiről. A szerző (*Cova, Elisabetta*) megállapította, hogy „a városi múzeumok, mint tipikus olasz intézmények” többségének létesítése a 19. század második felében kapcsolatban állt a modern olasz nemzetállam 1861-es születésével. (Véleményem szerint viszont az itáliai intézmények születése csupán belesimul az általános európai múzeumtörténeti képbe.) Ugyanebben az időben alakult ki a lokális történelem és a régészeti aktivitás következtében a „prehistorikus archeológia”, vagy „paletnológia”(!), mint tudományos diszciplína.¹¹⁸ Az evolucionizmus, a pozitivizmus és a nemzeti identitás megerősödése vezetett az itáliai városi múzeumok megalakulásához és aktivitásához. Olaszország területén ezek a városi múzeumok elsősorban Észak-Itáliában jöttek létre. A szerző elsősorban három kiváló férfiú szerepének tulajdonít nagy jelentőséget: Pellegrino Strobel

¹¹⁵ Zimmermann, Gérard 1981. 226.

¹¹⁶ Wanner, Gustaf Adolf 1978. 10.

¹¹⁷ Wanner, Gustaf Adolf 1987. 42. 10-49.

¹¹⁸ Cova, Elisabetta 2010. 286.

(1821-1895), Luigi Pigorini (1842-1925) és Gaetano Chierici (1819-1886) az olasz régészet alapító atyái és múzeumok gründolói. A „Museo Gaetano Chierici di Paletnologia” története 1862-ben indult el Reggio Emiliában. A régészeti szenvedéllyel megáldott városi pap a „Risorgimento” nemzeti mozgalom hatását is átérzve városi és környékbeli régészeti emlékanyagot, valamint etnográfiai tárgyakat gyűjtött össze és állított ki Ausztráliából, Amerikából, Ázsiából és Afrikából.¹¹⁹ Nem vitatva az önzetlen donátorok, vagy „spiritus rector”-ok nagy szerepét múzeumok alapítása érdekében a világ minden táján és minden idejében, a legtöbb esetben szükség volt támogatókra, társadalmi, városi közigazgatási bázisra, vagy éppen állami segítségre. Chierici létrehozta Reggio Emiliában a „Gabinetto di Antichità Patrie”-t, vagyis a város antik kabinetjét, majd 1870-ben továbbfejlesztette „Museo di Storia Patria”-vá.¹²⁰ Bolognában 1871-ben Giovanni Gozzadini és más donátorok jelentős régészeti anyagot mutattak be a városban az ugyanekkor rendezett 5. nemzetközi őstörténeti, antropológiai és régészeti kongresszus alkalmából. Emlékanyagukat a Bolognai egyetem gyűjteményében helyezték el. A városi múzeum (Museo Civico Medievale di Bologna) megalapítására viszont csak 1881-ben került sor. Etruszk és kelta anyag, privát kollekciók és régészeti feltárások leletei alkották a törzsgyűjteményt, de volt egyiptomi, görög, római szekciója is a múzeumnak.¹²¹ A Milano-i „Museo patrio archeologico”-t 1862-ben a Brera numizmatikai gyűjteményre alapozva hozták létre,¹²² a Modena-i városi múzeumot („Museo Civico di Modena”) 1871-ben Carlo Boni alapította,¹²³ a Faenza-i kerámia múzeumot („Museo delle Ceramiche in Faenza”) egy nagy nemzetközi kerámia kiállítás eredményeként 1908-ban létesítette az olasz állam.¹²⁴

Az *osztrák* tartományi múzeumok többnyire szintén a 19. századi „Gründerzeit” szülöttei. 1811-ben Grazban Habsburg-Lotharingiai Johann főherceg jelentős gyűjteménye alapítványi felajánlásával jött létre az első ausztriai közgyűjtemény, a „Joanneum”.¹²⁵ Kezdetben elnevezése „Innerösterreichisches Nationalmuseum” volt, melyet I. Ferenc osztrák császár fivére, Johann a felvilágosodás oktatási-nevelési ötleteitől áthatva alapított. A nyilvános

¹¹⁹ Cova, Elisabetta 2010. 288-290.

¹²⁰ <http://www.musei.re.it/museo-gaetano-chierici-di-paletnologia>. 2015.07.15.

¹²¹ Cova, Elisabetta 2010. 291-292.

¹²² https://it.wikipedia.org/wiki/civico_museo_archeologico_di_milano. 2015.07.16.

¹²³ Cova, Elisabetta 2010. 294-295.; <http://www.museimodenesi.it>. 2015.07.16.

¹²⁴ Liverani, Giuseppe 1936. 3.; <http://www.comune.faenza.ra.it>. 2015.07.16.

¹²⁵ Pl. Wagner, Walter 1977. 20.; Friedl, Gottfried 2004. 268.

múzeum – szándéka szerint – az ismeretek átadásának helyszíne, ahol a tudásszomjjal megáldott ifjúság megismerheti a gyűjteményeket, hiszen az ország haladásának kulcsa a lakosság alapos képzésében rejlik. A Grazban több épületben működő intézmény később „Steiermärkisches Landesmuseum” néven természetrajzi, technikai, történeti és néprajzi gyűjteménnyel rendelkezett. (Az intézmény erőteljes fejlesztésének eredményeként a 21. század kezdetén, 2009-ben a tartományi múzeumi megjelölést a multidiszciplináris tevékenységét jelző „Universalmuseum”-ra változtatták.)¹²⁶ A tartományi múzeumok többségét azonban egyesületek hozták létre és támogatták, vagy városi guberniumok törekvésének eredményeként alakultak meg és működtek. A tiroli tartományi múzeum létrehozása érdekében szerveződött társaság (Verein Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum) 1823-ban alapította a Tiroler Landesmuseum-ot.¹²⁷ A Felső-ausztriai tartományi múzeum Linzben jött létre 1833-ban egyesületi kezdeményezésként, s indulása kezdettől rivalizálást váltott ki. Az 1833-as alapítású „Verein des vaterländischen Museum für Österreich ob der Enns mit Inbegriff des Herzogtums Salzburg” múzeumépületében történeti és topográfiai gyűjtemény, továbbá művészettörténeti, természetrajzi, technológiai gyűjtemények kiállítására került sor. Új épületüket 1895-ben nyitották meg korábbi támogatójuk, Franz Karl osztrák főhercegre emlékezve „Francisco-Carolinum” néven. Az egyesület neve azonban rámutat arra, hogy tevékenységüket Salzburg hercegség területére is ki kívánták terjeszteni.¹²⁸ E szándék ismeretében reakcióként egy lokálpatrióta csoport Maria Vinzenz Süss városi adó- és pénztárellenőr vezetésével 1835-ben megnyitotta a városi fegyvertárban a Salzburg-i Múzeumot. A vendégkönyv első bejegyzője Montecuccoli gróf volt. A városi múzeum kezdetben fegyvereket, zászlókat, könyveket és érméket mutatott be, s gyűjteménye folyamatos gyarapodása mellett a védnökséget I. Ferenc császár özvegye vette át, s a múzeum ma is viseli nevét: „Carolino Augusteum”.¹²⁹ Klagenfurtban 1844-ben hozták létre a Karintiaért történeti egyesületet, 1848-ban pedig a természettudományos egylet. A „Landesmuseum Kärnten” alapítását 1844-ben a városi történeti egyesület kezdeményezte, amelyhez 1848-ban csatlakozott a természettudományi múzeum. A két intézmény 1861-ben egyesült a „Landhaus” épületében. A helyhiány miatt azonban új épületre volt szükség, amelynek a terveit a történeti

¹²⁶ Eipper-Kaiser, Jörg 2010. 51.

¹²⁷ Meighörner, Wolfgang 2010. 13. A társaság működtette a múzeumot 2006 végéig.

¹²⁸ Oberösterreichische Landesmuseen szerzői 2010. 21.;

[http://de.wikipedia.org/wiki/Oberösterreichische_Landesmuseum.2015.06.18.](http://de.wikipedia.org/wiki/Oberösterreichische_Landesmuseum.2015.06.18)

¹²⁹ Marx, Erich 2010. 59. Süss feljegyezte, hogy a hazaszeretnek ezt a fajtáját biztosan nem lehet félremagyarázni, aki meri és megpróbálja mindazt újra életre hívni, gyűjteni, megmenteni és óvni, ami hazánk megismeréséhez vezet.

és a természettudományi egyesület közös bizottsága véleményezte. Az elkészült és berendezett épületet Rudolf trónörökös nyitotta meg 1884-ben.¹³⁰ A Vorarlberg-i kulturális emlékek gyűjtését a „Museums-Verein für Vorarlberg” kezdte meg, s alapított 1857-ben tartományi múzeumot. Bregenz város egyik polgárházának három helyiségében nyitottak kiállításokat, majd két évvel később már saját épülete volt a múzeumnak. A földszintet a régészeti anyag töltötte meg. Az első emeleten a képzőművészet, az éremgyűjtemény és a könyvtár kapott helyet. A másodikon a zoológiai, a botanikai, a műszaki emlékeket és az ásványgyűjteményt helyezték el. A rohamosan gyarapodó gyűjtemény számára végül új épületet emeltek, melyet 1902-ben adtak át.¹³¹ Bécs város történeti múzeumának létrejöttét szintén a 19. század második felében megerősödött polgári öntudat és összefogás segítette. A később „Wien Museum”-ként működő fővárosi intézmény csak 1887-ben alakult meg, s költözött be a városháza épületébe. Többek között fegyverekből, viseletekből, városábrázolásokból, a városi élet emlékeiből igen gazdag gyűjteménnyel rendelkezett.¹³² Ausztria legnagyobb tartományában, Niederösterreich-ben több mint 700, zömmel privát egyesület alapított múzeumokat. Az 1864-ben létrejött „Verein für die Landeskunde von Niederösterreich” vezetősége ugyan 1902-ben hozott határozatot egy saját tartományi múzeum létesítésére, a terv azonban csupán 1911-ben realizálódott a bécsi Caprara-Geymüller palotában. (Számos változás után a 21. század kezdetén a tartományi múzeum St. Pöltenbe költözött.)¹³³

Városi múzeumok Magyarországon

A dualizmus-kori Magyarországon a 19. század második felében és a 20. század elején létrehozott múzeumok kezdeményezői, s tulajdonosai körében tarka kép mutatkozik. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége Magyar Minerva címen kiadott V. kötete az 1912 év végi és 1913 évi állapotát ismerteti, de előszavukban megjegyezték, hogy az intézményeket bemutató gyűjtemény-felsorolásuk nem teljes. E megjegyzéssel együtt is kirajzolódik a hazai múzeumok alapítóinak köre. A részletes adatokból nyerhető információ alapján megállapítható, hogy a jelzett időszakban a Főfelügyelőség közel kilencven múzeumot

¹³⁰ Wappis, Erich 2010. 35-36.

¹³¹ Vorarlberger Landesmuseum szerzői 2010. 18.; <http://www.vorarlbergmuseum.at/museum/geschichte.html>. 2015. 06. 17. 2015. 06. 18.

¹³² Kos, Wolfgang 2010. 45.

¹³³ Aigner, Carl 2010. 39-40.; Néhány osztrák múzeum alapításáról áttekintést ad Seemayer Vilibald 1898. 379-393.

tartott számon. Az egyesületi-társulati alapítású intézmények száma 38 volt. A városok 16 múzeumot létesítettek. Az állami intézmények száma 9, az egyéni kezdeményezésűeké 8, a vármegyei alapítású múzeumok száma 6 és az egyháziaké 7. Egyetlen intézmény jött létre közös alapítással. Sopron városa 1881-ben hozott létre múzeumot, Sopron vármegye pedig 1886-ban. A két gyűjtemény mindkét tulajdonos jogainak épségben tartásával 1897-ben egyesült.¹³⁴

Hozzá kell azonban tenni, hogy egy-egy intézmény esetén a tulajdonos „személye” néhány évtizeden belül többször is változott. Példaként érdemes Kassa esetét felidézni. A kassai városi múzeumot pl. eredetileg a „Felső-magyarországi Múzeumegylet” alapította 1871-72-ben. A közadakozással létrejött múzeumot 1876-ban nyitották meg a publikumnak. A teljes gyűjteményt és az egész vagyont az egylet közel három évtizedes működtetés után 1899-ben Kassa szabad királyi városnak adta át, s ennek fejében a város az intézet fenntartását örök időkre elvállalta. Ugyanekkor az intézmény a Főfelügyelőség ellenőrzése alá került, s ennek következtében a Főfelügyelőség a fejlesztésre rendkívül nagy összegeket áldozott. A hol Kassai Múzeumként, hol Városi Múzeumként, hol Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeumként számon tartott intézmény 1909-ben újra tulajdonost váltott. Kassa város közgyűlése felajánlása, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyása alapján a két fél államosítási szerződést fogadott el. A város tulajdonjogának örök időkre való megtartása mellett a múzeum épületét minden felszerelésével és gyűjteményeivel együtt a magyar államkincstár birtokába és kezelésébe adta át. Az intézmény fenntartásához és fejlesztéséhez viszont a város évente rendszeresen meghatározott summával járult hozzá. A Felsőmagyarországi Múzeumegylet eközben végig múzeumpártoló egyesületként folytatta működését.¹³⁵

A legfontosabb múzeumalapítói és tulajdonosi köről igyekszem valamennyi típus jellegzetes képviselőit bemutatni. A korszak teljes adattárát a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (továbbiakban: Főfelügyelőség) és Országos Tanácsa által kiadott Magyar Minerva kötetei adják közre.¹³⁶

Jeles magánszemélyek több városban alapítottak múzeumot, amelyek a szülőföld iránti elkötelezettség, a civil kurázi és a lokálpatriotizmus látványos megnyilvánulásai. Gyulán 1865-ben Mogyoróssy János, a Wenckheim grófi uradalom számtartója és a grófi család levéltárának gondozója hozott létre egy érem-, régiség- és ásványgyűjteményből, valamint

¹³⁴ Magyar Minerva 1915.

¹³⁵ Magyar Minerva 1902. 227.; 1915. 284-286.

¹³⁶ Magyar Minerva I-VI. 1900-1932.

könyvtárból álló múzeumot, amelyet egy elemi iskola tornácán helyeztek el. A múzeum 1874-ben a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat tulajdonába jutott, majd 1895-ben Békésvármegye Közművelődési Egyesülete vette át, s a múzeumot palotájában helyezte el. Városi tulajdonba a múzeum 1920-ban jutott.¹³⁷ A sümegi Darnay Múzeumot 1877-ben alapította az ifjú, később vaskereskedő és műkedvelő régész, Darnay Kálmán.¹³⁸ A Grazban elvégzett kereskedelmi akadémia után Darnay Ausztriában és Németországban utazgatott, s felkereste a városi múzeumokat, régiségboltokat. Sümegen múzeumát eredetileg a szülői ház nagytermében rendezte be. Majd 1908-ban megvásárolta a város főterének egyik házát, s annak emeletén hat nagy teremben mutatta be a közönségnek évtizedeken át gyűjtött régiségtárának: történeti, néprajzi, iparművészeti gyűjteményének értékeit. 1908-tól a Főfelügyelőség jelentős segélyekkel támogatta, s e tényezőnek nyilván volt szerepe abban, hogy 1913-ban a múzeumot az állam átvette (az épület felirata a következő volt: „Állami Darnay Múzeum”).¹³⁹ A Darnay Múzeum 1937-ig működött Sümegen, s mivel nem sikerült számára méltó épületet biztosítani, így a gyűjteményt a keszthelyi Balatoni Múzeum új épületébe szállították. (A sors nem volt kegyes a múzeumhoz, mert anyagát a második világháború idején a keszthelyi gyűjteménnyel együtt vonatra rakták, s 1945 márciusában a zalaegerszegi pályaudvar szőnyegbombázása alkalmával megsemmisült.)¹⁴⁰

Múzeumalapítás terén Szabolcs vármegyének Jósa András a kiemelkedő alakja. Dr. Jósa vármegyei főorvosként 1868-ban Nagykállón létesítette a múzeumot, amelynek működését támogatta az 1868 végén megalakult Szabolcsmegyei Régészeti Egylet is. Később azonban az érdeklődés lelohadt, s 13 éven át szünetelt a múzeum működése. 1876-ban Szabolcs megye központját Nyíregyházára helyezték át, s a városban 1892-ben fejezték be a díszes vármegyei székház építését. Jósa ugyancsak 1892-ben felajánlotta gyűjteményeit a Szabolcs Vármegyei Múzeum számára, amit az alispán el is fogadott, de hozzáfűzte: „nálunk az efféle sportok iránt nem sok érzék mutatkozik.”¹⁴¹ Az épület berendezésének költségeit Samassa József egri érsek, valamint a gróf Dessewffy család több tagja biztosította, s így a múzeum 1899-ben nyitotta meg

¹³⁷ Magyar Minerva 1915. 245.; 1932. 418.; Balassa T. Iván-Zentai Tünde 1996. 87. (Utóbbi forrás 1921-ről tudósít.)

¹³⁸ Haász Gabriella 1999. 287.

¹³⁹ Magyar Minerva 1915. 554-555.

¹⁴⁰ Németh Péter 1964. 8.

¹⁴¹ Magyar Minerva 1915. 455-456.; Csallány Dezső 1969. 8.

kapuit a közönség előtt.¹⁴² Az „Országos Ráth György Múzeum”-ot 1906-ban Budapesten özvegye alapította, s az Iparművészeti Múzeum gondozása alatt állt (és áll napjainkban is).¹⁴³

A múzeumok többsége egyébként civil kezdeményezéssel, *közművelődési vagy múzeumi egyesület, társulat* tevékenységének eredményeként jött létre. Ebbe a körbe tartozik az „Erdélyi Nemzeti Múzeum”, amelynek megalapítását Kemény József és Sámuel grófok javaslatára az 1841/42. évi erdélyi országgyűlés mondta ki. A Kolozsvárt létesítendő múzeum számára végrendeleti adományokat, ajándékokat juttattak. A múzeum megalapítására mégis csupán a Kazinczy Ferenc születésének centenáriumát ünneplő hazai társadalmi mozgalom idején, 1859-ben került sor. Ekkor gróf Mikó Imre kezdeményezésére létrejött a múzeum fenntartására és társadalmi képviselőre a „Múzeum-Egylet”, s gyűjteményei 1860-ban már meg is nyíltak.¹⁴⁴ Ugyancsak korán, 1849-ben alakult Nagyszebenben az „Erdélyi Természettudományi Egyesület”, amely tervszerű gyűjtésekkel, 1853 és 1896 között jelentős vásárlásokkal, adományokkal madár-, ásvány- és őslénygyűjteményt, afrikai, ázsiai és ausztráliai néprajzi tárgyakat szerzett, s emellett figyelemreméltó könyvtárral rendelkezett.¹⁴⁵ Pozsony múzeumát a „Pozsonyvárosi szépítő-egyesület” alapította 1868-ban. Örök tulajdonul a városnak ajánlották fel, amely a múzeum igazgatását az egyesületre bízta. Első komoly gyűjteményeit a pozsonyi lövészegylet adománya: a polgárság régi fegyverei, zászlói, lőtáblái és díszedényei, valamint Heiler Károly c. püspök értékes egyházi régiségei jelentették. Ide kerültek a pozsonyi céhek régiségei is. A gyűjteményeket a városháza régi kápolnájában és két 16-17. századi termében helyezték el. A város a múzeumot 1898-ban a Főfelügyelőség ellenőrzése alá helyezte, amely 1913 végéig gyűjtemények gyarapítása céljából igen jelentős „államsegélyben” részesítette a múzeumot.¹⁴⁶ Kassa múzeumát 1871-72-ben hozta létre a „Felsőmagyarországi Múzeumegylet”. Fő feladatul egy régészeti gyűjtemény és könyvtár létesítését tűzték ki. A közadakozásból összegyűjtött múzeumot 1876-ban nyitották meg a közönség előtt előbb egy, a város által rendelkezésre bocsátott bérházban, majd az ezredéves ünnepségek emlékére emelt múzeumi palotában. A múzeum 1899-ben került a Főfelügyelőség ellenőrzése alá, amely az első világháborúig igen jelentős támogatást kapott nyilvános könyvtár

¹⁴² Magyar Minerva 1915. 455.

¹⁴³ Magyar Minerva 1915. 77.

¹⁴⁴ Magyar Minerva 1915. 322.

¹⁴⁵ Magyar Minerva 1915. 434.

¹⁴⁶ Magyar Minerva 1915. 493-494.

létesítésére, műtárgyak gyarapítására, s egyáltalán a működésére.¹⁴⁷ A tiszafüredi múzeumot 1877-ben a „Tiszavidéki Régészeti Egylet” alapította. Az egyesület 1896-ban múzeum- és könyvtáregyletté alakult át, s gyűjteményei egy iskolában, később a városházán kaptak helyet. Hasonlóan alakult a balassagyarmati Nógrád Vármegye Múzeumának sorsa is, amelyet a táj történeti, régészeti, természettudományi és néprajzi emlékeinek összegyűjtésére hozott létre 1891-ben a „Nógrád vármegyei Múzeumtársulat”. Szinte mesébe illő az a furfangos és bonyolult gazdasági manőver, amellyel előteremtették a "múzeumpalota" felépítésének költségeit. Magával a várossal a múzeumnak nem volt felhőtlen a viszonya. A Főfelügyelőség számára küldött 1912-es beszámolójukban arról panaszkodtak, hogy a múzeum anyagát egy építkezés miatt a Népbank épületéből a Balassagyarmat tulajdonában lévő házba kellett költöztetni. „A helyiségért pedig annak tulajdonosa: a város, még több bért szed a Múzeumegyesülettől, mint az eddig elhelyezést adó Népbank, úgy hogy a rendes államsegélyt az ideiglenes helyiségekért fizetett bérösszegek nemcsak egészen felemésztik, hanem túl is haladják.” A múzeum épülete végül 1915-re készült el.¹⁴⁸

Ugyancsak városi vagy vármegyei „természettudományi egyesületi”, „közművelődési egyesületi”, „városi szépítő egyesületi”, „történeti, régészeti és természettudományi társulati”, „múzeum-egyesületi”, vagy „régészeti egyleti” alapítású az 1865-ös gyulai, az 1871-es nagyvárad, az 1872-es szombathelyi, az ugyancsak 1872-es temesvári, az 1873-as székesfehérvári, az ugyancsak 1873-as máramarosszigeti, az 1880-as Hunyad megyei dévai, az 1881-es aradi („Kölcsey Egyesület”), az 1882-es Moson megyei magyaróvári, a szintén 1882-es Gömör megyei rimaszombati, az 1886-os komáromi („Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület”), de az 1911-ben létesült Trencsén, vagy az ugyanakkor alakult Szepes vármegyei (lőcsei) múzeum is. Ezeknek a múzeumalapító egyesületeknek igen nagy presztízszt adott az a tény, hogy elnökei, alelnökei, jeles tisztségviselői a vármegyék főispánjai, alispánjai, a városok polgármesterei, alpolgármesterei, püspökök, kanonokok, főgimnáziumi igazgatók stb. voltak.¹⁴⁹

Egyesületi alapítású volt két jelentős hazai nemzetiségi múzeum is. A túrócszentmártoni „Múzeumi Tót Társaság” 1893-ban keletkezett és alapszabályának belügyminiszteri megerősítését 1895-ben kapta meg. Gyűjteményei a „DOM” közbirtokosság etnográfiai,

¹⁴⁷ Magyar Minerva 1915. 284-287.

¹⁴⁸ Magyar Minerva 1915. 19-20.; Jaskovics Ferenc 1913. 134.; Balassa M. Iván-Zentai Tünde 1996. 170, 181.

¹⁴⁹ Magyar Minerva 1915. 7, 190, 245, 348, 368, 373, 380, 445, 493, 509, 597, 619, 631, 649.

régészeti és könyvtári gyűjteményeiből, s a „Živena” nőegylet etnográfiai gyűjteményéből olvadtak össze. Fontos könyvtárát jeles szlovák személyiségek könyvgyűjteménye alkotta (1912-ben mintegy 8 ezer db.). Régiség-gyűjteménye, éremanyaga 1893-tól gyarapodott, s 1912-ben már a 6 ezret meghaladta. Szépművészeti anyagát ugyanekkor mintegy 180 festmény alkotta. Jelentős mennyiségű néprajzi gyűjteménye öt szobában volt elhelyezve, természetrajzi anyaga pedig meghaladta a 8 ezer darabot. Tárlatai az 1908-ban megnyílt új múzeumi épületben 14 tágas helyiségben voltak elhelyezve. A társaság múzeumát a Főfelügyelőség 1898-tól támogatta. A kapcsolat néhány év múlva lazult, s egy 1912-es feljegyzés már arról tudósít, hogy a túrócszentmártoni „Tót Múzeum a főfelügyelőséggel semmiféle nexust nem tart.”¹⁵⁰ A magyarországi (erdélyi) románság „ASTRA” irodalmi egyesületét Nagyszebenben 1861-ben George Bariț (Baricz György) és társai alapították. Az egylet később irodalmi és közművelődési egyesületté bővült. 1897-ben határozták el a régiségek megőrzése érdekében a román civilizáció múzeumának megalapítását. Az „ASTRA” múzeum új épületben 1905-ben nyílt meg, s kiállítása román etnográfiai és történeti-kulturális emlékeket mutatott be. (Érdekes, hogy míg a Főfelügyelőség Magyar Minerva 1900 és 1915 között megjelent kötetei mindig közölték a román irodalmi és közművelődési egyesület könyvtárára vonatkozó ismereteket, megjegyezve a támogatás összegét, valamint a Magyar Tudományos Akadémia, rajta kívül a bécsi és bukaresti akadémiák adományait, addig az egyesület múzeumára vonatkozóan egyetlen sort sem közöltek.)¹⁵¹

A vidéki múzeumok közel ötödét maguk a *városok* alapították. Jászberényben a „Városi Jász Múzeum”-ot 1873-ban Sipos Orbán, jászkunkerületi kapitány kezdeményezésére határozta el a város tanácsa. Törzsanyagául a városi levéltárban őrzött nagybecsű történelmi ereklyék és oklevelek szolgáltak.¹⁵² Szegeden Somogyi Károly esztergomi apátkanonok adományát fogadta el 1880-ban a város közgyűlése, s nyitotta meg 1883-ban a Városi Múzeumot és a "Somogyi-Könyvtárat".¹⁵³ Budapest a maga fővárosi múzeumának létesítését 1885-től tervezte. Abból az alkalomból, hogy a Ferenc József lovassági laktanya alapkövetételénél a császár és király is jelen volt, számos értékes emléktárgy jutott a főváros tulajdonába, már felvetődött a

¹⁵⁰ MOL, K 736. 26. doboz, az 1032-es irat után jelzetlen iratcsomó, 1912. évi állapotjelentés.

<http://www.muzeum.sk>. 2015. augusztus 31.

¹⁵¹ Opris, Ioan 1994. 119.; 2003. 64.; Magyar Minerva 1902. 334.; 1904. 496-497.; 1912. 647.; 1915. 440-441.; https://en.wikipedia.org/wiki/ASTRA_National_Museum_Complex. 2015.07.30.

¹⁵² Magyar Minerva 1915. 269-270.

¹⁵³ Magyar Minerva 1915. 576.

fővárosi múzeum alapításának sürgőssége. Gerlóczy Károly alpolgármester a kérdést folyamatosan napirenden tartotta, azt a célt megjelölve, hogy a múzeumban összegyűjtsék és „szükségszerűen rendezve” tartsák „akár az ország történelmének a fővárossal szorosabban összefüggő egyes kiválóbb eseményeire, akár a főváros speciális helyi történetére vonatkozó” emlékeket. Fontos feltételül jegyezte meg, hogy az „érmék, pecsétek, okiratok, könyvek, képek, térképek, zászlók, fegyverek, bútordarabok”, stb. tárgyak a „tanulmányozni kívánóknak s mint a közönségnek hozzáférhetővé tétessenek”. A Főváros végül 1887 októberi ülésén hozott határozatot a múzeum létesítésére.¹⁵⁴ (Megjegyzem, Bécs ugyanebben az esztendőben alapította saját városi múzeumát.) Kecskeméten a városi törvényhatóság 1898-ban döntött a múzeum megalapításáról. Itt is a városi levéltárban felhalmozott régiségek méltó elhelyezése volt az egyik indíték. A gyűjtemények gyarapodását szolgálták Kada Elek polgármester régészeti feltárásai, a környékbeli pásztorélet, halászat, a kézműves mesterségek és a „házi felszerelések” emlékeinek összegyűjtése.¹⁵⁵ Sopron (a feloszlott történeti és művészeti egyeslet gyűjteményéből) 1881-ben alapította Városi Múzeumát. Néhány évvel később (pontosan 1886-ban) létrejött a városban a Sopronvármegyei Múzeum is, a két intézményt azonban 1896-ban egyesítették, mindkét tulajdonos jogainak épségben hagyásával. Ez az állapot 1922-ben változott, amikortól a múzeum kizárólag Sopron szabad királyi város tulajdona lett.¹⁵⁶ Pécs az 1898-as őszi városi közgyűlésen határozatilag mondta ki a Városi Múzeum létrehozását. Muzeális anyagát 1899-ben az államkincstár egy kiemelkedő „régiség-gyűjteménnyel” gazdagította, mely állami letétként került a múzeumba. Az intézmény elnevezése 1927-ben változott, amikor az (ekkor elhunyt) alapító polgármester után „Pécs szabad királyi város Majorossy Imre Múzeuma” nevet kapta. Feladatát e korban igen elismerésre méltó módon határozta meg: „gyűjtési területe: Baranya megye, gyűjtési köre régészeti, történeti, etnográfiai, antropológiai, földtani és őslénytani tárgyak kutatása.”¹⁵⁷ Debrecenben 1902 végén a városi közgyűlés a múzeum létesítését és fenntartását Löfkovits Arthur helyi polgár, ékszerész több ezres érem-, régiség- és természetrajzi gyűjteménye felajánlása nyomán vállalta magára. A múzeum ideiglenes helyen, három szobában 1905-ben Csokonai Vitéz Mihály halálának századik évfordulóján nyílt meg a közönség előtt.¹⁵⁸ A múzeum a város és a Főfelügyelőség nagy összegű évi támogatásával jeles gyarapodást követően 1930-ban kapott új nevet:

¹⁵⁴ K. Végh Katalin 2003. 14-15.

¹⁵⁵ Magyar Minerva 1915. 295-296.

¹⁵⁶ Magyar Minerva 1915. 543.; 1932. 562.

¹⁵⁷ Magyar Minerva 1915. 475.; 1932. 522.

¹⁵⁸ Magyar Minerva 1915. 174.

„Debrecen szabad királyi város Déri-Múzeuma”. Tulajdonjoga persze éppúgy a városé volt,¹⁵⁹ mint az 1905-ben létesült Hódmezővásárhelyi Városi Múzeumé.¹⁶⁰

Ismerünk néhány *vármegyei* alapítású múzeumot is. Közülük a Tolnavármegyei Múzeumot 1895-ben hozták létre. A közgyűlésen Wosinsky Mór esperes-plébános jelentette be, hogy ő és gróf Apponyi Sándor gyűjteményeiket millenáris alapítvány gyanánt múzeum létesítése céljából a vármegyének felajánlják. A gyűjtemények gyarapodása mellett eredményes összefogással és „államsegéllyel” 1902-ben már önálló múzeumi épületet avattak.¹⁶¹ Veszprém vármegye közönsége pedig közgyűlési határozatával 1902-ben alapította a „Vármegyei Múzeumot”. Működésére érdekes fényt vet az az adat, hogy az 1910-es években tevékenységének folytatására segínyt kapott a veszprémi püspöktől (1000 koronát), a várostól (50 koronát), a Veszprémvármegyei Múzeumegylettől a befolyt tagdíjakat, s az „államsegélyt”, ami 1913-ban 1100 korona volt.¹⁶² A Sárosvármegyei Múzeum létesítésének gondolatát 1903-ban Berzeviczy Albert kultuszminiszter vetette fel, s a bártfai fürdőben tartott értekezleten határozták el a múzeum felállítását a bártfai régi városháza épületében. A városháza a környék egyik legszebb és legérdekesebb építészeti emléke, amelynek restaurálására a kultuszminisztérium és Sáros vármegye jelentős összeget áldozott. A muzeális emlékek összegyűjtésére a Főfelügyelőség Divald Kornélt bízta meg, s a sikeres munka nyomán a vármegyei múzeum 1907-ben nyílt meg.¹⁶³ Nyitravármegye múzeumát Nyitrán 1900-ban alapította a vármegye, s 1902-ben szabályrendeletet alkotott a múzeum és a kegyesrendi főgimnázium közös működtetésére.¹⁶⁴ Barsvármegye is tett lépéseket a vármegyei múzeum létrehozására. 1891-ben már törvényhatósági határozatot hozott a múzeum szervezésére, s egyidejűleg jelentős összeget adott a vármegye területén található történeti és régészeti emlékek összegyűjtésére. A kezdeményezés azonban a Főfelügyelőség figyelme és anyagi támogatása ellenére csak addig jutott, hogy az összegyűlt műtárgyakat a vármegye székházának elzárt folyosóján tárolták.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Magyar Minerva 1932. 339.

¹⁶⁰ Magyar Minerva 1915. 258.; 1932. 427.

¹⁶¹ Magyar Minerva 1915. 601.; 1932. 634.

¹⁶² Magyar Minerva 1915. 675.

¹⁶³ Magyar Minerva 1915. 22-24.

¹⁶⁴ Magyar Minerva 1915. 459-460.

¹⁶⁵ Magyar Minerva 1915. 14-15.

Jeles múzeumalapítók és tulajdonosok voltak az *egyházak* is. Az egri érseki líceum gyűjteményeit már 1780 óta számon tartották. Ekkor keletkezett a régiségtár és iparművészeti gyűjtemény, valamint a természettani és vegytani gyűjtemény. A természetrajzi 1800-ban, a szépművészeti gyűjtemény 1860-ban jött létre. Kiemelkedő adományozói között Bartakovics Béla és Samassa József érsekeket, Kandra Kabost és Rapaics Rajmundot tartjuk számon. Jeles esemény volt a város életében a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága 1868-as közgyűlése, ahol Ipolyi Arnold egri kanonok üdvözlő szavai mutatják az érsekség múzeumok ügye iránti elkötelezettségét: „A régiségtudományt ma már nem üzzük üres szenvedélyből, tárgyait nem mint furcsaságokat és curiosumokat, nem mint raritásokat gyűjtjük, az ősnépmaradványokból nem képtelen meséket és regéket olvasunk ki, hanem az emberi művelődésnek eszközeit és folyamatosságának ismeretét találjuk bennök.” Néhány évvel később, 1872-ben több jeles gyűjtemény felajánlása hozta magával a líceumi múzeum felállítását.¹⁶⁶ Pannonhalmán a Szent Benedek-rend 1824-ben egy új könyvtárpépület, az ún- „Museion” létesítését határozta el a főapátsági gyűjtemények elhelyezésére. A múzeum 1835-ig épült, s „szépművészeti gyűjteménye” több kiemelkedő hagyatékkal, vásárlással gyarapodott. 1833-ban árverésen Kovács Tamás főapát Pozsonyban vette meg a Viczay-féle képtár festményeit. De gazdagodott a pannonthalmi gyűjtemény a Golling-, a Signorino-, a Migazzi Kristóf- és a Lónyay-hagyatékkal is.¹⁶⁷ Győrben a múzeum alapjait Rómer Flóris teremtetette meg 1858-ban, amikor a Szent Benedek-rendi gimnáziumban létrehozta a régiséggyűjteményt. E központ lett 1859-től Győr város és a vármegye régészeti és történeti leleteinek hivatalos gyűjtőhelye. Jeles őskori és római kori régészeti emléket, nagyszámú újkori tárgyi és numizmatikai anyagot őriztek és mutattak be. A múzeumról 1949-ig a bencés rend gondoskodott.¹⁶⁸ Esztergom két egyházi intézménye érdemel említést e korszakból: a Főegyházmegyei Könyvtár és Múzeum könyvtári anyaga már 1397-től gyarapodott, de régiséggyűjteménye és szépművészeti anyaga 1894-től, ill. 1895-től kapott rendszeres elhelyezést és lajstromozást. A múzeum szépművészeti gyűjteménye különlegesen értékes képanyagot őrzött. Esztergom másik jeles egyházi gyűjteménye a Simor János bíbornok hercegprímás-féle érseki gyűjtemény. Szépművészeti és régiség-gyűjteménye 1874-től gyarapodott, amikor értékes hagyatékokat vásárolt meg, antikvitás anyaga pedig őskori, római kori edényekből, fegyverekből, ékszerekből, ókeresztény tárgyakból és újkori iparművészeti

¹⁶⁶ Magyar Minerva 1915, 196-197.; F. Ludányi Gabriella 1973. 65-67.

¹⁶⁷ Magyar Minerva 1915. 196-197.; Balassa M. Iván-Zentai Tünde 1996. 142.

¹⁶⁸ Magyar Minerva 1915. 239-240.; Balassa M. Iván-Zentai Tünde 1996. 134.

emlékekből állt. A Simor-féle állomány jelentősen gyarapodott Ipolyi Arnold püspök és Csernoch János hercegprímás gyűjteményeivel.¹⁶⁹ A sárospataki református főiskola gyűjteményeiből 1871-ben választották ki a „régiséggyűjteményt és az esztétikai múzeumot”. Az intézményt nagyobb adományokkal a báró Vay család gyarapította.¹⁷⁰ A Magyar Zsidó Múzeum Budapesten 1909-ben keletkezett, s gyűjteményét a zsidóságra vonatkozó kultusztárgyak, okiratok, fényképek, műtárgyak és néprajzi emlékek alkotják. Végleges helyére, a Dohány utcai zsinagógához toldott épületbe csak 1932-ben került.¹⁷¹

Az állam által ebben a korszakban Budapesten létesített múzeumok egy része a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei (ill. más gyűjtemények) révén született, mint az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum (1906-ban nyílt meg), valamint az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum (1896-tól látogathatja a közönség). A Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum könyvtárral, kereskedelem-történeti gyűjteménnyel és kereskedelmi áruminta gyűjteménnyel rendelkezve 1887-ben az Iparcsarnokban állandó kiállításának megnyitásával kezdte működését.¹⁷² A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum alapjait 1879-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és az országos magyar iparegyesület vetette meg. Szakkönyvtárral és rajzgyűjteménnyel, valamint ipari gyűjteményekkel (szerszám és géptár, mintagyűjtemény) rendelkezett.¹⁷³ Az Országos Tanszermúzeum és Pedagógiai Könyvtárt az 1873-as bécsi kiállítás ihlette. Gönczy Pál, mint a kiállítás kormánybiztosa felkérésére a magyar kiállítók mintegy másfélezer tárgyat adományoztak a megalapítandó múzeum számára. Külföldi adományok is gyarapították a Trefort Ágoston kultuszminiszter által 1877-ben megnyitott múzeumot. Anyaga taneszközökből, a népoktatás tárgyaiból, pedagógiai szakkönyvekből és tankönyvekből állt.¹⁷⁴ A Belügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium 1908-as rendeletei irányították a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség bűnügyi múzeumának létrejöttét és működését. Gyűjteményét bűnjелеk, bűnügyi vonatkozású képek, tárgyak és eszközök, valamint a rendőri hivatás gyakorlásához tartozó emlékek alkották.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Magyar Minerva 1915. 213-215.; 1932. 390.

¹⁷⁰ Magyar Minerva 1815. 519-521.

¹⁷¹ Magyar Minerva 1932. 65. Balassa M. Iván-Zentai Tünde – 1996- 50. – szerint 1916-ban alapították.

¹⁷² Rédey Judit 2002. 73.

¹⁷³ Kozma Gyula 2002. 70-72.

¹⁷⁴ Munkácsy Gyula 2002. 65-69.; Droppánné Debreczeni Éva 2003. 13-18.

¹⁷⁵ Sági Zoltán 2002. 89.

A Magyar Társadalmi Múzeum („mint népmívelő intézmény”) a 20. század első évtizedében jött létre, 1909-től jelentek meg a Társadalmi Múzeum Értesítője folyóirat számai. Gyűjteményeit négy csoport alkotta: a baleset elhárítás, az iparegészségügy, a munkásjóléti intézmények és a könyvtár. Vezetője a földművelésügyi minisztérium osztálytanácsosa, munkatársai is zömmel minisztériumi alkalmazottak voltak.¹⁷⁶ Ismereteink szerint voltak állandó kiállításai és vándortárlatai. A „múzeum” tájékoztató füzeté szerint Veszprémben, Kolozsvárott, Győrött és Magyaróvárott rendeztek népegészségügyi kiállításokat. A „múzeum” szervezeti felépítéséből azonban kiderül, hogy sokkal inkább volt szociálpolitikai intézet, mint kulturális intézmény.¹⁷⁷

1910-ben a Főfelügyelőséghez fordult a Magyar Gyermektanulmányi Társaság. Támogatást kértek a Gyermektanulmányi Múzeum létrehozása érdekében. Úgy tervezték, hogy intézményük a Társadalmi Múzeum (Budapest, V. kerület, Mária Valéria-utca 12.) keretei között működne. Tájékoztatójukban azt írták, hogy céljuk „a gyermek lelki életének legszemléltetőbb feltűnő megnyilvánulásait, mint pl. a kézimunkáit, a rajzait és egyéb nemű alkotásait” („ösztönszerű rajzokat, ösztönszerű kézimunkákat”) összegyűjteni, „tanulságos módon rendezni” és bemutatni. Kérdőív alapján kívántak a Főfelügyelőség segítségével tárgyakat gyűjteni, s a csomagokat a Múzeum címén (Budapest, VIII. kerület, Üllői u. 16/B.) várják, a „készkiadásokat” pedig kiegyenlítik. Bár a Főfelügyelőség támogatta a kezdeményezést, munkájuk eredményeiről nincs ismeretünk.¹⁷⁸ Az Ethnographia 1910-es száma kiegészítő információt adott arról, hogy a Gyermektanulmányi Társaság részben néprajzi feladatokat is fel kívánt vállalni. A különbséget abban látták, hogy míg a néprajzi múzeumok feladata „a népi tárgyak tudományos szempontból való összegyűjtése”, mely révén azt akarták megállapítani, „milyen kulturális fejlettségben él ma egy ország”, addig a gyermektanulmányi múzeum azt akarja megmutatni, „milyen kulturális fejlettség mellett élhettek az *ősök*”. E felfogás jegyében kívánták gyűjteni az írástudatlan felnőttek rajzait és a gyermekek számára készített játékszereket.¹⁷⁹

A városi múzeumok feladatairól 1913-ban *Szabó Ervin* értekezett. Fontosnak tartotta megjegyezni a német muzeológusok 1903-as mannheimi konferenciája kapcsán, hogy az ott sok ponton szerteágazó vélemények mellett egy általános elvben megegyeztek: „a modern

¹⁷⁶ Múzsák kertje 2002. 34, 41.; Magyar Minerva 1915. 72-91.

¹⁷⁷ Györffy Sándor 1966. 161-162.

¹⁷⁸ MNL OL. K. 736. 37. doboz, 479. irat. 1910. 05. 13. Vö: Deáky Zita 2015. 56.

¹⁷⁹ Ethn. XXI., 1910. 192.

múzeum csak mint demokratikus intézmény élhet meg és teljesítheti hivatását.¹⁸⁰ Szabó elvetette a „mai tudományos múzeumok” létjogosultságát, mondván: „túlzsúfoltak”, épületük „túlünnepeles, sokszor rosszul világított termek falai telisdeteli rakva ... műtárgyakkal. Az a kevés ember, aki betéved ebbe a ’temetőbe’, tájékozatlanul ódög a kongó termekben.” A múzeumok nem a tudományért és a történeszekért vannak, hanem mi magunkért, embertársainkért.”¹⁸¹ Ezzel szemben szükségesnek és nélkülözhetetlennek tartotta, hogy „a nagy nemzeti gyűjtemények elsősorban a tudomány szolgálatában álljanak.”¹⁸² A városi múzeumok lehetőségeiről és igényeiről írva kifejtette, hogy ha a „megalomán városok vagy múzeumi vezetők versenyezni akarnak a régi városi reszpublikák galériáival, vagy a modern nemzeti múzeumokkal, ha teljességre törekszenek oly tereken, amelyeken a teljességhez semmiféle tudományos érdek nem fűződik, ha nem tudnak ellenállni a vak gyűjtő ösztönnek és minden kicsiny, jelentéktelen ... tárgyat összehordanak azon a címen, hogy az városi emlék, akkor a benyomás, amelyet a látogatóra tesznek, nem az lesz, amilyen a régimódi nagy múzeumoké, hanem egészen más. Mert ezek, ha túlzsúfoltak vagy rosszul elrendezettek is, leföljebb fárasztólag hatnak vagy untatnak, de pár nagyszerű tárgyuk összbenyomásként végül mégis egy nagyszerű múlt emlékével bocsátja el a látogatót. A túlzsúfolt és rosszul elrendezett helyi múzeum ellenben groteszk benyomást tesz, pretendeált céljaival semmiféle arányban nem álló anyagával.” Az ilyen múzeumokba a város polgárai többé nem teszik be a lábukat, s a kultúrával szemben teljesített kötelességük megnyugtató érzésével átengedik a teret az idegeneknek. A látogatók körében az idegen turisták magas arányszáma rámutat arra, vallja Szabó, hogy a múzeum eltávolodott valódi hivatásától, s nem szolgálja a városlakókat „a kultúr világ megértésé”-ben, megszeretésében és örülhessenek annak, hogy abban élnek”.¹⁸³ Általánosságban megállapította, hogy a városok többsége kultúrtörténeti múzeumot tart fenn, gyűjtőkörét meghatározott területre korlátozza. Véleménye szerint „csúf tárgyakat” gyűjteni a legnagyobb veszedelem, helyette a „keveset, de jót” elvnek kell működnie.¹⁸⁴ Megadott egy praktikus, szerinte helyes elméleti gyűjteményi felosztást: természeti tényezők, „kultúrfejlődés”, politikai szerep, otthoni és társasági élet, vallási-egyházi emlékek, művészeti, irodalmi, zenei, nyelvi, tudományos emlékek, s intézmények. Írt a kiállítások esztétikai képének

¹⁸⁰ Szabó Ervin 1913. 7.

¹⁸¹ Szabó Ervin 1913. 9.

¹⁸² Szabó Ervin 1913. 11.

¹⁸³ Szabó Ervin 1913. 17-18.

¹⁸⁴ Szabó Ervin 1913. 21-24.

jelentőségéről, s az épületek, raktárak feltételeiről. Külön fejezetben foglalkozott a budapesti múzeumok lehetőségeiről és feladatairól.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Szabó Ervin 1913. 29-56.

Múzeum- és tudományszervezés a reformkortól 1897-ig

A múzeumokhoz kötődő szaktudományok közül „társadalmi elismerést” elsőként az archeológia kapott a magyarországi tudományos életben. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága 1840-es ülésén Bene Ferenc indítványát Bugát Pál egészítette ki. Javasolta, hogy „az összejöveteleken az orvosokon kívül természettudósok és természetbúvárok is vegyenek részt.” Így válhatott igazán társadalmi eseménnyé egy-egy találkozó, ahol a legkülönbözőbb szakterületeken (orvostudomány, újságírás, régiségtan, fényképészet, muzeológia, gazdaszat, földtan, közegészségügy) tevékenykedő emberek értesültek az általuk képviselt tudomány eredményeiről, és ugyanakkor tették közkinccsé a legújabb vívmányokat. 1842 nyarán Besztercebányán volt a harmadik összejövétel, ahol már felvetődött, hogy „az archaeológiának, mint a természettudományokkal összeköttetésben lévő tudománynak külön szakként” kellene szerepelnie. A gyűlések munkáját az archaeológiára is kiterjesztették, „amennyiben ... a természetvizsgálóktól, azok egyes szakaitól” kívánnak felvilágosítást.¹⁸⁶ 1844-ben szóba került az ismeretek tág körével foglalkozó francia Congres Scientifique mintájára a működési területek bővítése. A kezdeményezők között volt Pulszky Ferenc, Almási Balogh Pál és Kubinyi Ágoston is. Az 1844-ben Kolozsvárott tartott V. gyűlésük fontos volt az archaeologia szempontjából. Kubinyi Ferenc alelnöknek már az első nagygyűlésen sikerült meggyőznie a hallgatóságot arról, hogy „nem csak a múzeumok, mint a múltnak és jelennek raktárai” tükrözik a nemzet szellemi és anyagi haladásának fokozatait, hanem a föld gyomrából felszínre került régiségek is. A természet vizsgálása mellett a múlt vizsgálatát és emlékeinek védelmét is el kell kezdeni. Ennek legfontosabb lépéseit szakmai intézetek alapításában, a már meglévő országos gyűjtemények és múzeumok összefogásában, valamint a földben található leletek – mint nemzeti kincsek – törvények általi védettségében látta. Amíg azonban a műkincsek és a múzeumok ügyét a törvényhozás nem rendezi, a kolozsvári Erdélyi Múzeumot és a pesti Magyar Nemzeti Múzeumot összekötő állandó archaeológiai társulat alapítását javasolta Kubinyi Ferenc a régiségek gyűjtése és megőrzése érdekében.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter 1996. 22-25.

¹⁸⁷ Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter 1996. 25.

1844. szeptember 3-án aztán Kolozsvárott megtartotta a Társaság első „természettani”, földrajzi, csillagászati és „ethnographico-archaeologiai szakülés”-ét. Elnöke gróf Kemény József, jegyzője Hoffmann Ignác természettan tanár volt.¹⁸⁸ A pécsi VI. Nagygyűlésen Wenzel Gusztáv az archeológiai szaktudás kérdését vette fel előadásában. Utalt arra, hogy néhány régiségbúvártól – mint Schönwiesner, Szilágyi, Katancsics, Haliczky – eltekintve, tudományosan felkészült szakemberek nincsenek. S nincsenek kidolgozva a régészeti kutatások alapirányai és módszerei sem. Amíg pedig ez a helyzet nem változik, addig főként a római kori tárgyak elemzése és anyagvizsgálata lehet az összekötő kapocs a természettudósok és archeológusok munkájában. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága VII. Nagygyűlését Kassán és Eperjesen rendezték meg 1846-ban, ahol először vizsgáltak meg helyszíni szemlén építészettörténeti emlékeket. E program során megismerkedett a Társaság tagsága Eperjesen Fejérváry Gábor tagtársuk régiséggyűjteményével is.¹⁸⁹

A természetvizsgálók kassai (1846-os) ülésének következménye volt, hogy gróf Andrássy Gyula levélben jelezte a Magyar Tudós Társaságnak: a vándorgyűlés egyik határozata felszólította a későbbi Magyar Tudományos Akadémiát a műemlékek védelmére. Az Akadémia pedig saját Történettudományi Osztályát bízta meg a téma megvitatásával. Az akadémikusok Henszlmann Imre, Kubinyi Ágoston és Pulszky Ferenc javaslatára országos felszólításban kértek 1847. február 22-én minden „a nemzeti becsületet szíven viselő magyar”¹⁹⁰ honpolgárt valamennyi 18. század előtti műemlék bejelentésére. A felkérés szerint azok által, „kik a hazai régi műveltség fényre derülését ... szívükön hordozzák”, még sok minden „mentethetik meg az elenyészéstől”: a régi épületek, romok, síremlékek mellett főfaragványok, fafaragványok, öntvények, festések, vésett művek, metszetek, fegyverek, bútorok, ékszerek leírására és lerajzolására is buzdított a kiáltvány. A felszólításnak lett eredménye, amiről az Akadémiai Értesítő 1847-es és 1848-as számai adtak hírt. A természetvizsgálók értékmegőrző szerepe folytatódott 1847-ben is. Soproni, VIII. Nagygyűlésükön határozatot hoztak a hazai régiségek és műemlékek védelméről. Felkértek minden vármegyét és szabad királyi várost, minden püspököt és egyházfőt, hogy a birtokukban lévő épületek és régiségek fenntartására fokozott figyelmet fordítsanak. A határozat protestált a hazai ó- és középkori régiségek külföldre csempészése ellen is.¹⁹¹

¹⁸⁸ Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter 1996. 26.

¹⁸⁹ Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter 1996. 27.

¹⁹⁰ Toldy Ferenc 1859. I-XI.; Vö: Kovács Valéria 2003. 48.

¹⁹¹ Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter 1996. 28-30.

Az 1848 augusztusára tervezett következő vándorgyűlést a forradalom és szabadságharc szele elsodorta.

Említeni kell azonban 1849 után a bécsi kormány döntését, amellyel létrehozta a „Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale” intézményét, amely magyarországi működését csak 1853-ban kezdte meg. A „központi bizottmány” Magyarországra is kiterjedő tevékenységét 1860-ig folytatta, az önálló magyar közigazgatást helyreállító Októberi Diploma kihirdetéséig. A Central-Comission működése során azonban kevés muzeális emlékről kapott információt, nagyjából római kori leletekről és kőfaragványokról Zalalövőről, Ó-Szőnyről és az óbudai Hajógyári szigetről.¹⁹² Érdekes azonban hivatkozni *Ipolyi Arnold* eredményeire, aki mint a „bécsi Középponti Bizottmány által a pozsonyi helytartósági terület építészeti emlékei conservatorául” felkért szakember, foglalkozott a Csallóköz, a Fehérhegység és a Morva folyó közé foglalt térség, s a Mátyusföld műemlékeinek leírásával. Az „előjövő tárgyak a helységek betűrendbe” szedett nevei alatt kimerítő történeti és műleírásban szerepelnek. Itt a „képző művészetek tárgyai, mint a szobrászat, festészet, valamint a művészibb becsű fensőbb mesterségek művei (ötvös és egyéb ércművek stb.) általában szinte csak az építészeti emlékekkel összefüggőleg, mint azok kellékei, részletei és díszítményei, vagy azokban alkalmazva és elhelyezve jönnek elő”. Írt *Ipolyi* a hédervári Viczayak becses régi pénz- és más műgyűjteményeiről, a „jelentékeny rézmetszetű képgyűjtemény”-ről, néhány fegyverről, becses olajfestményekről, melyek között ott volt „Veronese P. kis Madonnája” is.¹⁹³

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései csak 1863-ban folytatódtak a pesti (IX., a Nemzeti Múzeumban tartott) Nagygyűléssel, s itt éppúgy, mint az eztán évente megrendezett találkozók rendszeresen foglalkoztak a műemlékek, a régészet és a régiségek védelmével. Ebben az évtizedben a vándorgyűlések történetében kiemelkedő szerepet játszott Rómer Flóris, aki pl. a X., marosvásárhelyi vándorgyűlésen kezdeményezte az állandó archeológiai társulat alapítását. A természetvizsgálók társaságában mindenesetre az „archaeológiá”-t fölvtették a természettani, földrajzi és csillagászati szak alosztályába.¹⁹⁴

Rómer Flóris tevékenysége azonban az 1850-es évek végétől erőteljesen a magyar múzeumok ügye felé fordult, s munkássága nyomán valóságos múzeumi mozgalom indult el.

¹⁹² D. Mezey Alice-Szentesi Edit 1996. 46-53.

¹⁹³ *Ipolyi Arnold* 1859. 1-4., 171. A Central-Comission-nak levelező tagja volt 1859-től Rómer Flóris is. Marosi Ernő 1999. 36.

¹⁹⁴ Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter 1996. 25.; A vándorgyűlések további helyszínei az 1870-es években: XI, 1865: Pozsony, XII, 1866: Rimaszombat, XIII, 1868: Eger, XIV., 1869: Fiume.

A kezdeti korszak „spiritus rectora” minden későbbi jeles munkatárs értékelése szerint *Rómer Flóris* volt. A Pozsonyban 1815-ben született, tanulmányai után Benedek-rendi szerzetes mozgalmas életútja során tudományos elkötelezettségét már az 1830-as évek végétől megmutatta. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban vállalt szerepe, majd várfogsága miatt csak 1857-ben térhetett vissza a győri bencés gimnáziumba. Még ebben az esztendőben publikált először a Győri Közlönyben a helyi múzeum fontosságáról. „Ne mondja tán valaki, ha múzeumot akarok látni, elmegyek Bécsbe vagy Pestre, és nem keresem ilyen zugintézetben. ... És mégis bátorodom állítani, hogy magyarnak és főleg győrinek érdekesebb lesz a győrit megtekinteni.” *Rómer* a Győri Közlöny lapjain többször intézett felhívást és kérést a város polgáraihoz, s azok nyomán beszámolt a gyűjtemény folyamatos gyarapodásáról. Áldozatos munkája aztán magával hozta 1859-ben a győri múzeum hivatalos megalapítását, melyet a publikum számára 1860-ban nyitottak meg. Önéletrajzában feljegyezte, hogy a főgimnáziumi múzeum tetemes költséggel járó létrehozását a Szent Benedek rend „áldozatkészsége mellett egyedül a győrvidéki művelt közönség lelkes, lankadatlan pártolása tette lehetővé. Ezen emlékszerű mű fényesen sikerült, és ez leginkább lapunkban közölt felhívásim folytán történt”.¹⁹⁵ A Győri Közlöny 1860. május 24-i számában egy rövid hirdetést tett közzé, mely szerint a május 29-30-31-én tartandó „*juhkiállítás ideje alatt a főgymnáziumi múzeum délután 4-től 6 óráig nyitva leend. Reméljük, miszerint főkép vidéki vendégeink nem fogják elmulasztani az alkalmat, e sok érdekességgel bíró intézetünket meglátogatni.*” A felhívás nyomán a kiállítást három nap alatt több ezren tekintették meg.¹⁹⁶

Folyóiratok szerepe a múzeumok szervezésében

1858-ban Wenzel Gusztáv újabb javaslata nyomán, az Akadémia kebelén belül létrejött az Archaeologiai Bizottmány. Feladatait *Toldy Ferenc* foglalta össze, aki első szerkesztője volt a Bizottmány által 1859-ben alapított Archaeologiai Közlemények című folyóiratnak. Feladat volt tehát a hazában létező és még fellelhető ókori, középkori „régiségtani becsű maradványok, legyenek azok magyar, vagy nem magyar eredetűek” feltárása és gondozása, egyebek mellett régi épületek, kőfaragványok, szobrászati alkotások, régi „festések”, fegyverek, bútorok, eszközök, edények, érmek, pecsétnyomók és pecsétek, címerek stb.¹⁹⁷ A folyóirat 2-3.

¹⁹⁵ Valter Ilona 2015. 19.

¹⁹⁶ Győri Közlöny, 1860. május 14-i szám.; <http://romer2015.hu/?p=203>. 2015.09.11.

¹⁹⁷ Toldy Ferenc 1859. IX.

évfolyamát *Ipolyi Arnold* szerkesztette, aki az 1861-es II. kötet előszavában az Archaeologiai Bizottmány ügyrendjét adta közre a „sükeresebb eljárás végett”. Fontos feladatokat határoztak el, köztük régészeti repertórium készítését, a „nevezetes régiségi tárgyak helyszínen történő megvizsgálása”-t, ásatások végzését, kapcsolatok teremtését világi és egyházi hatóságokkal, rövid és közérthető utasítás kidolgozását és közzétételét a nemzeti érdekű emlékek védelmének érdekében, stb.¹⁹⁸ A Bizottmány tagjai között 1861-től ott találjuk *Rómer Flórist*, aki ekkor költözött Győrből Pestre,¹⁹⁹ s 1864-től, a folyóirat IV. kötetétől a szerkesztését átvette.

A Magyar Nemzeti Múzeumhoz kötődő első megbízatást Rómer 1862 novemberében kapta, amikor a múzeum ügyének rendezésére kiküldött országos bizottság tagja lett. A gróf Andrássy György által elnökölt bizottságban együtt dolgozott Eötvös Józseffel, Kubinyi Ágostonnal, Kubinyi Ferencsel, Somssich Pállal és Szalay Lászlóval. Rómer a bizottság egyik legaktívabb tagja volt, s megismerte a múzeum működését és orvoslandó gondjait.²⁰⁰

Rómer Flóris az Archaeologiai Közleményekben a VI. kötettől „Archaeologiai Mozgalmak” címmel rovatot indított. Itt adott hírt arról, hogy a „honi leletekre nagyobb gond fordíttassék”, s ennek érdekében 1866. június 15-én 4.000 példányban felhívást bocsátott ki. A kiáltvány megszólítása szerint „Magyarország Földmívelőihez!” fordult. A Magyar Tudományos Akadémia régészeti osztálya nevében kérte a népet, amely „a régiségeket mindennap szántás, döntés, árok-ásás, erdő-irtás, útcsinálás közt fölleli”, s „mindezekről igen keveset tud”, pedig „legdrágább, legértékesebb kincseinket ők földözték fel”, de eddig ezek az értékek a tudomány számára hasznavehetetlenekké váltak. *Rómer* tehát a „magyar földnéphez” fordult, hogy „olvassák a faluk vénei és ifjai, és adják át utódaiknak is; olvassák és fontolják meg jól, mennyi régiséget törtek el és hánytak eddig szét minden haszon nélkül; mennyit lehetett volna ... a m. nemzeti múzeum, vagy egyéb főiskolai gyűjtemények számára megmenteni! ... Ennek a jövőben nem szabad így történnie!... A kegyeletet a régiségek iránt senkire nem lehet ráparancsolni, ezt senki sem képes ellenőrizni. Az magában az emberi kebelben fejlődik ki, czélszerű oktatás és nevelés mellett.” Az intelmek után *Rómer* részletesen számba vette, milyen leletekkel találkozhat a földmunkát végző ember. Reményét és bizalmát fejezte ki a „magyar földnép jó tapintatában és nemzeti büszkeségében.”²⁰¹ Az Archaeologiai mozgalmak II., majd III. közlésében 1868-ban példákat sorolt a vidéki levelező partnerei révén

¹⁹⁸ Ipolyi Arnold 1861. III-VIII.

¹⁹⁹ Pl. Kovács Valéria 2003. 42.

²⁰⁰ Debreczeni-Droppán Béla 2015. 37.

²⁰¹ ArchKözl. 1866. 204-205.; Vö.: Kovács Valéria 2003. 59.; Papp Júlia 2006. 81.

szerzett hírekről, hírt adott az általuk küldött régiségekről, ill. a nemzeti múzeum gyarapodásáról. Nagy lelkesedéssel írt a vidéki városokban alakult, vagy alakulófélben lévő régészeti egyletekről: „Elvetettem a magot felszólításokban, röpíveken, a műrégészeti kalauzban, írtam cikkekre cikket, buzdítottam, dorgáltam és desperáltam is. De végre mutatkoznak a kellő levélkék, a báb mozog és leveti kemény burkát: lesz élet, lesz mozgalom.”²⁰² „Sopronban egy történelmi és régészeti egylet van alakuló félben, ilyen hírek szárnyalnak Aradról, Békés-Csabáról is....Alig várjuk, hogy ... vidéken is a régészeti életet fölélesszék.”²⁰³ Ugyanitt közölte *Rómer* a m. kir. közmunka- és közlekedési minisztérium 1867. évi augusztus hó 21-én 4162. szám alatt kelt (a bécsi kir. szab. első vasúttársulat igazgatóságához), majd az 1868. évi január 4-én 7855. szám alatt a Belügyminiszter úrhoz intézett, a *régiségi és éremtalálmányok körüli eljárásra vonatkozó szabályrendeletét*.²⁰⁴

Fontos kézikönyv jelent meg 1866-ban, amikor *Rómer Flóris* és *Henszlmann Imre* tollából kiadták a „Műrégészeti Kalauz”-t. A kötet célja az őstörténet-kutatás forrásainak és módszertanának megismertetése, a tudományos szaknyelv népszerűsítése mellett az, hogy vezető kalauz legyen a régészeti és a műtörténeti témák feldolgozásában. A Kalauz első részében *Rómer* az „Őskori műrégészet” című fejezetében a „történelem előtti” időszak és a római kor emlékeit, a kő-, a bronz- és a vaskor forrásul szolgáló darabjait mutatta be. Készített egy lelőhelykatasztert is, felszólítva a „tudományt kedvelő hazánkfiái”-t az általuk ismert lelőhelyek bejelentésére. A második részben Henszlmann Imre a „Középkori építészet”-ről szóló ismereteket foglalta össze.²⁰⁵

1871-ben az Archaeologiai Közleményekben ismertették a magyar orvosok és természetvizsgálók archaeologiai bizottsága levelét a kultuszminiszterhez, ill. valamennyi magyarországi püspökhöz, amelyben segítséget kértek nem csupán a műemlékek megóvása érdekében, hanem hogy a püspökök rendeljék el iskoláikban „az egyházi régészetet rendes tantárgyul kitűzni”. Emellett a püspökök hassanak oda, hogy a lelkészek honfíúi kötelességből, mint a „félreesőbb vidéken az értelmiségnek majdnem egyedüli képviselői” határaik között gyakoroljanak befolyást mindennemű régiségek megmentésére.²⁰⁶ A folyóirat ugyancsak 1871. évi kötete kisebb közleményei között panaszos hírt közölt: „Vidéki múzeumaink mozgalmairól

²⁰² ArchKözl. 1868. 221.; Vö: Kovács Valéria 2003. 64.

²⁰³ ArchKözl. 1868. 213-220, 224.

²⁰⁴ ArchKözl. 1868. 222-223.

²⁰⁵ *Rómer Flóris-Henszlmann Imre* 1866.; Kovács Valéria 2003. 101.

²⁰⁶ ArchKözl. 1871. 67-69.

oly ritkán veszünk tudósításokat, hogy csak hébe-korban közölhetünk egyes szállogó híreket. Minthogy az Archaeologiai Értesítő mint szaklap lenne leginkább hivatva, hogy az ilyen intézetek közt a szükséges érintkezést is fenntartsa,” mégis, a vidéki régészeti élet szemmel tartását nem sikerül sem az Értesítőnek, sem a Közleményeknek elérni (ebben az időben mindkét szaklapnak *Rómer Flóris* volt a szerkesztője).²⁰⁷ *Rómer* az Archaeologiai Közlemények szerkesztéséről 1873-ban lemondott, de a folyóirat IX., 1874. évi kötetében egy összefoglalást adott közre „A régészeti mozgalom Magyarországon” címmel. Írásában elhelyezi hazánkat Európa archeológiai térképén: „... régészeti téren annyi érdekes és oly változatos anyagot” rejt hazánk, amely azonban nem az „ország hajdani kulturai fensőségének, hanem azon kelet és nyugat közti alkalmas fekvésének következménye, mely az egymást űző és űzött nemzeteket a Duna-Tisza közének áldott területén” gazdag emléanyagot hagyott. *Rómer* áttekintést nyújtott a műgyűjtés és a múzeumok hazai fejlődéséről is. Megállapította, hogy kiterjedt régészeti feltárásokra került sor, s a magántulajdonú régészeti- és éremgyűjteményeken kívül a „főbb iskoláink mellett létező természettani és természetrajzi múzeumokban az archaeologiai tárgyak is gyűjtetnek, ...jelenleg a Magyarországon régebben létezett magyar nemzeti múzeumi, erdélyi múzeumi, gyula-fehérvári káptalani, nagy-szebeni, bruckenthali, pannonhalmi főapátsági, pesti kegyesrendi, debreczeni, pápai és nagy-enyedi főiskolák régiségi múzeumain kívül a győri bencések gimnáziumában, Sopron- és Pozsonyban városi múzeumok keletkeztek. Ezen tudományos áramlat magával ragadá megyéinket és egyéb vidéki városainkat is. Így keletkeztek legújabbban a békés-gyulai, szabolcs- és vasmegyei gyűjtemények, valamint keletkezőfélben vannak a temes-torontáli, Kassa- és Nagy-Várad városi és máramaros-szigeti archaeologiai gyűjtemények is.”²⁰⁸

Rómer Flóris tudomány- és intézményszervező munkáját az Archaeologiai Értesítő alapító szerkesztőjeként folytatta. Az akadémia Archaeologiai Bizottsága 1868 nyarán úgy határozott, hogy az Archaeologiai Közlemények lassú megjelenése miatt új, „lendületesen” megjelenő folyóiratot kell létesíteni, amely „azon mozgalmak(at), melyek az archaeologia terén nagyobb közönséget érdekelhetik” minél gyorsabban és minél olcsóbban segítsék. Az első évfolyam 1868. november 15-től 1869. július 15-ig kéthetente, összesen 15 füzetben látott napvilágot.²⁰⁹ A folyóirat első számában vegyes írást tett közzé „Mozgalom a régészet terén” címmel, ahol egyebek közt beszámolt a pozsonyi városi múzeumról, a Sopronban alakítandó

²⁰⁷ ArchKözl. 1871, 72.

²⁰⁸ ArchKözl. 1874. 53-55.

²⁰⁹ *Rómer Flóris* 1868. 1-2.; Papp Júlia 2006. 78.

várostarténeti és művészeti egyletéről. Legfontosabb mondanivalóját a győri múzeum kapcsán fejtette ki. Magyarországi „Régiségtanunk csak úgy fog keletkezni, ha minden egyes tárgynak létéről és hollétéről biztos tudomásunk vagy, mert nem csak a tábornokok teszik a sereget, de a közlegények is; nem csak az unicumok érdekesek, de nyom valamit a tárgyak száma is, főleg hol kereskedési, műipari és műveltségi kombinációkról szó vagy, és sok gyűjtő, ki elzártágában azt hívé, hogy ő az, ki egyedül egy ritkaságot bír, látni fogja hogy van nevezetességének vetélytársa is. Ki tehát a síkra, semmi sem oly csekély, hogy ismerete fölösleges lenne, ne sajnáljunk egy-két sort írni, hogy a nemzeti régészet nagy építményéhez ne járulnánk. Ez az „Értésítő”-nek egyik főfeladata; szolgáljon szövétnekül, kovászul, tárlatul a jövő nemzedéknek.”²¹⁰ Azt a felvilágosító és koordináló munkát, amit *Rómer* a hazai régiségkedvelők körében kifejtett, az érintettek is elismeréssel fogadták. „Feszült kíváncsisággal olvasom az Archaeologiai Értésítőt, mely annyi érdekest és tanulságost foglal magában. Ebben értesülünk azon archaeologiai lendületről is, mely az egész országban kezd megindulni, s melyre Nagyságod, mint egyedüli „vis motrix” büszkén tekinthet” – írta gróf Esterházy János, mellékelve egy kolozsvári római kori feliratos kőről készült beszámolót. Rómer megköszönte az információt, s további törekvést és kitartást kívánt a dicséret mellé.²¹¹ Időnként kritizálta Rómer a káros túlzott buzgalmat is. A Szabolcs vármegyei Geszteréd határában feltárt tumulusról adott hírt báró Vécsey József. Rómer válaszában megköszönte a híradást, sajnálva, hogy a feltárásban nem vehetett részt, mert akkor bizonyosan rögzíthetett volna fontos régészeti leleteket. Örömet fejezte ki, hogy „az átkos dúlások helyett, melyeket a tudományos ember csak megsirathat, támadtak a vidéken is férfiak, kik annyi értelemmel és ügyszeretettel pártolják a régészetet.”²¹²

„Régiségeink ismertetése és megóvása érdekében” *Rómer* az Archaeologiai Bizottság nevében tervezetet tett közzé az Archaeologiai Értésítő első számában. A fontos híradás jelzi, hogy a múzeumok érdekében kezdtek „jobbjaink mozogni, serkenteni és az álmosakat felrázni”, ám a „lelkes szakkedvelők” szakszerű munkája számára vezérfonalat igyekeztek adni. Az építményeken túl „egyéb műemlékekre, apróbb készletekre és régiségekre nézve” a következő, voltaképpen a nyilvántartás igényeit megfogalmazó feladatsort határozta meg: mi a mű/tárgy neve, kora, pontos származási helye, mióta ismert, alakja rövid leírása, méretei, anyaga, „épségi állapota”, szándékoznak-e állapotán javítani s „minő terv szerint”, az archeológiai kalauzban

²¹⁰ ArchÉrt 1869. 146.

²¹¹ ArchÉrt. 1869. 231-232.; Papp Júlia 2006. 80.

²¹² ArchÉrt 1868. 49.; Papp Júlia 2006. 82.

közölt alakok melyikéhez hasonlít, ki a birtokosa, milyen célra használják, van-e felirata, van-e a mű/tárgyra vonatkozó irodalmi adat, ismert-e a mű/tárgyra vonatkozó monda, rege vagy hagyomány. S végül: megszerezhető-e a magyar nemzeti múzeum számára és milyen feltétellel? Majd: a jelentő adatai.²¹³ Nem tagadható, hogy a Bizottság által összeállított kérdéssor igen alapos, s már 1869-ben szinte valamennyi kérdést feltették, amelyekre adott válaszok egy műtárgy tudományos értékének meghatározásához a 21. század valamennyi muzeológiai szakága számára is megfelelő támpontot jelentenek. *Rómer* 1871-ben két írást is közzétett, amelyben a bemutatott példák nyomán ösztönözte a megyei és a városi múzeumok szervezését. A vidéki (bihari, borsodi, debreceni, székesfehérvári) múzeumi kezdeményezések mellett²¹⁴ erőteljesen szorgalmazta a Pest városra és Buda királyi székvárosra kiterjedő múzeumszervezési feladatok elvégzését. Európai példákat állított a hazai közönség elé, ahol nem csak „a nemzeti, hanem a tartományi sőt községi ereklyéket is ...célszerűen rendezett tárlatokban teszik közhasznúvá.” A „művelt államok” bezzeg nagy áldozatokkal gyűjtik múltjuk emlékeit, „hogypolgáraik közt az utolsó napszámosig saját lakhelyük iránti tiszteletet gerjesszék és terjesszék.” Írása végén a városi múzeumok számára gyűjtendő emlékek jegyzékét is megadta.²¹⁵ *Rómer* ösztönző írásaira természetesen érkeztek válaszok, mint pl. *Jedlicska Pál* beszámolója, aki hazai vidéki gyűjteményekben szerzett ismereteit osztotta meg az Archaeologiai Értesítő olvasóival.²¹⁶ De idézhető a számos reflex-közlésből *Kreskay Antal* két ismertetése a győri, ill. a győri egyházmegye műkincseiről,²¹⁷ vagy *Hattyúffy Dezső* beszámolója egy székesfehérvári gyűjteményről.²¹⁸

Rómer Flóris az 1872-ig általa szerkesztett Archaeologiai Értesítő hasábjain évről-évre rendszeresen adott információkat a hazai régészet fejlődéséről a „Régészeti mozgalom” és az „Archaeologiai levelek” rovatban, amelyeknek információi eszközként szolgáltak a régészeti tevékenység támogatásához, az egyre szaporodó városi múzeumokról, régészeti és történeti egyletekről és kiállításokról.²¹⁹ Kiemelkedő terjedelmet szentelt a „vasmegyei régészeti egylet”-nek. Ismertette megszületése körülményeit, s az egylet teljes alapszabályát, melyet nyilvánvalóan mintaként, az „ügybarát”-ok többször nyilvánított kérésének eleget téve tett

²¹³ ArchÉrt 1869. 207-209.

²¹⁴ *Rómer Flóris* 1871. 182-185.

²¹⁵ *Rómer Flóris* 1871. 309-315.

²¹⁶ *Jedlicska Pál* 1872. 241-247.

²¹⁷ *Kreskay Antal* 1872a. VI. 280-282.; 1872b. VII. 61-65.

²¹⁸ *Hattyúffy Dezső* 1872. VI. 282-285.

²¹⁹ ArchÉrt. 1870. (IV.) 43-44.; 1871. (IV.) 309-315., 316-317.; 1871.(V.) 182-184., 313-321.; 1872. 108-110., 184-188., 209-213.

közzé.²²⁰ A kapcsolatépítései eredményeit példaként mutatja, hogy a Szabolcs megyei „csodadoktor”, Jósa András és Vécsey főispán 1868-ban Rómer biztatására kezdett régészeti kutatást végezni. Jósa egy később keltezett levelében így írt: „A régészet olyan ragadós nyavalya, mint a veszettség. Engemet 1867-ben ... boldog emlékű felejthetetlen barátom, Dr. Rómer Flóris mart meg, de a baj nem tört ki rajtam teljes erejével, mert nem vált belőlem régész tudós, csak régészet kedvelő.”²²¹ De Rómer indította el Kaposváron 1877-ben somogyi gyűjtőútja alkalmával a régészeti és történeti társulat megalakulását és működését, s Rómerrel tartott kapcsolatot és végzett ösztönzésére ásatást a sümegi vaskereskedő Darnay Kálmán is. A pesti hivatali elfoglaltságot elhagyó Rómerről elismerően nyilatkozott az Archaeologiai Értesítő 1877-es számában a vele korábban „összezőrdülő” *Thallóczy Lajos*, aki Rómert, mint a múzeumi mozgalom lelki rugóját a következő szavakkal méltatta: „működésének megítélésénél két szempontot kell figyelembe vennünk: tudományos és társadalmi működését. Munkái – nem szükség bővebben magyaráznunk – szakirodalmunk legjobbjai között foglalnak helyet. De ezek hatásával méltán mérkőzik társadalmi hatása.”²²² *Hampel József* 1899-ben így értékelt: „Rómer F. Flóris elvülhetetlen érdeme, hogy vidéken nyilvános múzeumok föllállításának évtizedeken át meleg szószólója volt és azon nagyszámú megyei, városi, társulati és iskolai múzeumok, melyek az utóbbi harmincz évben keletkeztek, vagy közvetlenül, vagy közvetve annak a mozgalomnak tulajdoníthatók, melyet Rómer évtizedeken át élő szóval és tollal, leginkább az Archaeologiai Értesítőben élesztett és melynek majdnem minden lényegesebb mozzanatát megörökítette e folyóirat.”²²³ Méltatta Rómert a Budapest Régiségei 1906-os kötetében *Schöpflin Aladár* is. Ő „volt az első, aki nálunk nagyobb nyomatékkal sürgette a városi múzeumok létesülését s rámutatott ez ügy kiváló kulturális fontosságára.” Rómer tudományos tekintélyével megkísérelte a főváros közgyűlését és a polgárságot megnyerni egy fővárosi múzeum alapítására. Az ügy akkor elaludt, de javaslata „később a székesfővárosi múzeum létesítésénél irányadó volt”.²²⁴ Rómer Flóris hatását jóval később Banner János summázta: „Egymás után alakulnak a régészeti társulatok országszerte, egymás után alapítják a vidéki múzeumokat, amelyeknek munkássága eleinte sok gúnyolódó, jobb

²²⁰ ArchÉrt 1871. V. 313-321.

²²¹ Jósa András levele báró Miske Kálmánhoz, 1909. A Jósa András Múzeum gyűjteményében.

²²² ArchÉrt. 1877. 76, 186-187.

²²³ Hampel József 1899. 2.; Hampel József e véleményét másutt is megerősítette: „A vidéki múzeumok alapítására vezető mozgalom elődöm, Rómer Flóris egyik nagy érdeme volt. Úgy mint ő, én is meg vagyok győződve, hogy a tudománynak igen nagy hasznára vannak és lesznek is a jövőben, ha akadnak a vidéken tudománykedvelő szaktársak, akik kezelik, gyarapítják és tudományosan értékesítik a felgyűlt tudományos anyagot.” MNL OL. K. 736. 8. doboz, 613. irat. 1901. 12. 31.

²²⁴ Schöpflin Aladár 1906. 212.

szándékkal humoros megjegyzésre is okot adhatott, de amelyek nélkül soha sem jutottunk volna el oda, ahol ma vagyunk. Lemosolygott vidéki orvosok, papok, tanítók, gyógyszerészek, mérnökök álltak bölcsőjükönél Rómer biztatására.”²²⁵ Buzdító, szervező munkáját *Hampel József* folytatta.

Az 1849-ben született *Hampel József Rómer Flóris* tanítványa volt a pesti piarista gimnáziumban. Jogi tanulmányai után tanítómestere javaslatára 1870-ben került a nemzeti múzeum munkatársai közé. De *Hampel* az *Archaeologiai Értesítő* I. évfolyamának 1869. március 15-én megjelent számában, húsz évesen már rövid adatközlő írással, majd még ugyanebben az évben a „Vidéki múzeumok elrendezéséről” című figyelmet keltő tanulmánnyal jelentkezett, *H. J.* monogrammal.²²⁶ *Hampel*, megállapítva, hogy a tudományos mozgalom nálunk oly élénk, hogy a haza különféle vidékein „művelődési gyűpontok képződnek”, a tudomány terjesztésére egyletek alakulnak, több helyen múzeumok alapítására is törekednek, szükségesnek látta a múzeumok fő feladatait megfogalmazni. Mindenekelőtt a legfontosabb: legyen az természettudományi, műtörténeti, vagy tisztán régészeti irányú múzeum, „*első és főfeladata az oktatás.*” Ezt követően sorra veszi a múzeumok működésének legfontosabb elvi kérdéseit (mi tagadás, ifjú embertől szokatlan bölcsességgel). Szóvá tette, hogy a múzeum céljának elérése érdekében „kezdetől fogva bizonyos körre kell szorítkoznia”. Szükségszerű alapítói döntés, hogy a múzeum tevékenysége *csak meghatározott területre* terjedjen ki, „...mikép a pozsonyi s győri múzeumok Pozsonyra, Győrrre s vidékükre szorítkoznak”. Vagy: topográfiai határ helyett „*egyes korszakokra vagy egyes régészeti ágakra*” terjedjen a múzeum figyelme. Továbbá: „miután oktatást a művészet fejlődése terén csak az egymást érő mesterek rendre felsorolt műveinek sorozatából szerezhetni”, a kis múzeumok erejét meghaladná „csupa eredeti darabok” révén a kívánt ismeretközlést elérni, ezért „*gypszminták s hű ábrák meg fényképek által lesznek a mutatkozó hiányok pótolandók.*” Így válik lehetségessé, hogy a „látogató a szobrászat fejlődésének minden mozzanatait a tárlatban szemmel kísérhesse.” Elvként kimondja *Hampel*, hogy „*egyes műdarabokból, melyek minden összefüggés nélkül egymás mellett állanak, nem tanul az avatatlan semmit; de sőt legtöbbször téves felfogást szerez magának s ilykép a múzeum tulajdonképpeni céljával ellenkező hatást szül.*” Fontos megjegyzése, hogy időszakok szerint kell a műtárgyakat elhelyezni, s „*időszaki felosztást*” is

²²⁵ Banner János 1958. 13.; Valter Ilona 2015. méltatja és árnyalja Rómer sokrétű tevékenységét.

²²⁶ *Hampel József* 1869. 227-230.

ad (őskort – kő-, bronz-, vaskor – , római kort, népvándorlaskort, Árpád vagy román kort, a góth kort Mátyás király idejéig, s azóta a renaissance időszakot” különbözteti meg, majd a középkort szükséges behatóan ismertetni). A tárgyak csoportosítására Rómer Flóris „Műrégészeti Kalauz”-át ajánlotta. Egy múzeum, mely „ilykép van berendezve, különb hatást fog az avatatlanban előidézni, mint néhány ős balta-, középkori fegyver-, meg egyes faragványokból álló egyveleg, mely a zsigárdi kirakattól majd semmiben sem különbözik.” *Hampel* ezt követően a múzeumi kiállítások területének technikai feltételeiről értekezett. Végezetül pedig összefoglalta és a „szaktársak” szívére kötötte, hogy „a gyűjtemény külső elrendezésére ne ártalják a kellő gondot fordítani”, s reményét fejezte ki, miszerint „itt-ott termékeny földre találunk szavaink”.²²⁷

Hampel József az *Archaeologiai Értesítő* 1871-ben megjelent számában újabb szakmódszertani írással jelentkezett. A tanulmányt ugyan a Szabolcs megyei múzeum vállalt feladatának ismertetésével kezdte, de mivel eleve a segítségnyújtás érdekében utazott Nagykállóra, a helyi munkatársakkal együtt „a tárgyak rendszeres fölállításhoz” fogott. A gyűjtemény rendezésének és a kiállítás felállításának feladatát néhány nap alatt elvégezték. *Hampel* véleménye szerint a „kis múzeum ... a laikust oktatni fogja”, a szakértő számára pedig az újonnan beérkező tárgyakat könnyű lesz a „rendszer megzavarása nélkül ... bővíteni.” A beszámoló azonban igazán azért jelentős, mert valamennyi vidéki múzeum számára könnyen áttekinthető vezérfonalat ad a tárgyak leírására. A nyilvántartó kartonon kötelezően szereplő adatokat így foglalta össze:

„Vezérszó? ... A napló száma?”

Majd a tárgy rajza, a tárgy elnevezése, anyaga, alakja, cifrázása, színe, állapota.

A tárgy méretei: hossza, szélessége, vastagsága, részletesebb mérések.

Mikor és hol találták a tárgyat, kitől való, ajándék, vagy vétel (ebben az esetben: ára).

A tárgy darabszáma, hivatkozás az íróra és irodalmi megjelenésére.

Végül: a tárgy helye a gyűjteményben.

Hampel praktikus műtárgyleíró mintája használatához többször hivatkozott arra, hogy a „Műrégészeti Kalauz” több pont megválaszolásához a legjobb felvilágosítást szolgáltatja.²²⁸

Az 1870-es években egyre-másra alakultak hazánkban a történeti, régészeti, múzeum-egyletek, amelyekről az *Archaeologiai Értesítő*ben „Kisebb közlemények”, „Egyveleg”, „Hazai

²²⁷ *Hampel József* 1869. 227-230.

²²⁸ *Hampel József* 1871. 53-59.

és külföldi vegyes hírek”, „Muzeumok, régészeti egyletek és kiállítások” stb. rovatokban rendre hírek, információk jelentek meg.²²⁹ Segítette a folyamatok gyorsulását annak az Értesítőben 1872-ben megjelent felhívás, mely a céhek emlékeinek múzeumokba juttatását kezdeményezte,²³⁰ ízlésterjesztő vándorkiállításokat szorgalmazott,²³¹ vagy az 1873-ban megjelent körlevél, amelyben a vallás- és közoktatásügyi miniszter az összes törvényhatósághoz fordult a tudományos és művészeti célú egyletek és múzeumok alakítása tárgyában. Nagy és fontos cél az „előrehaladottabb külföld követendő példája” nyomán a központban lévő jelentős gyűjtemények mellett *vidéken tudományos és művészeti célú egyleteket és múzeumokat létrehozni*. Ezek hivatottak a szakemberek számára a további haladást, a nagyközönség körében pedig „a tudomány és a művészet iránti helyesebb felfogást s a művelődés iránti vágyat” előidézni. *Henszlmann Imre* a rendelet magyarázataként frappánsan fogalmazott: „*Kérdik, mire való az a múzeum? Előbb ébresztésre, utóbb oktatásra*”.²³²

Hampel József 1872-ben valóságos kiáltványt tett közzé az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain. Az írás címe szerint a gyűjtemények statisztikája ügyében fordult az olvasóközönséghez. De tartalma ennél sokkal többet kínált és kívánt. A cikkben a szerző megállapította, hogy hazánk „műrégészeti leletek valóságos kincsesbányája”, mégis rengeteg lelet az ügyetlenség, tudatlanság, a külföldre vándorló kincsek kereskedelmi forgalma és a magánkézben lévő gyűjtemények ismeretlensége miatt elvész a tudomány számára. Ezek alapján sürgette *Hampel* egy „évenként megújuló műrégészeti almanach-féle” elindítását, amelyben közölnék a gyűjtemények tulajdonosait, a gyűjtemények keletkezésének történetét, látogathatóságát, lajstromozottságát és a tárgyak mennyiségét. Fontos információkat kívánt kapni a gyűjteményi tárgyakról, azok koráról, esetleges közzétételi helyéről. A felhívás igen buzdító és optimista, hiszen a „hazai régészek, régészetkedvelők, gyűjtők és gyűjtemények” adattára már az *Értesítő*ben történő közlés időpontjában ötszáznál több nevet, s

²²⁹ Pl. *ArchÉrt* 1870. 43-44.; 1871. 316-317.; 1872. 2-10. 108-111, 184-188, 209-213.; 1874. 75-77, 157-160, 272-274.; 1875. 125-131.; 1876. 61; stb. Századok 1876. 49-55. stb.

²³⁰ *ArchÉrt* 1872. 110-111.

²³¹ *ArchÉrt* 1872. 209-210.

²³² *ArchÉrt*. 1873. 225-227. Fridrich István az archaeologia szélesebb társadalmi támogatottsága érdekében 1867-ben indítványozta egy „archaeologiai társulat” megszervezését, s e javaslatát 1873-ban megismételte. Fridrich István 1873. 203-204.; Közismert, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1878-ban alakult meg.

háromszázharminchat gyűjtőt és gyűjteményt tartalmazott. A tudományos továbblépésre pedig csupán a „tudományunk objektumát képező régészeti anyag” ismeretében van lehetőség.²³³

Ugyancsak *Hampel József* az, akinek az *Archaeologiai Értesítő* 1876-os számában megjelent írása szerint *egyéni buzgalom nélkül se társulat, se múzeum* nem jött sehol létre. „Azért nagy súlyt fektetünk arra, hogy a vidéki egyleteknek kellő anyagi biztosítékok is legyen; mert e nélkül ma-holnap csak úgy megszűnnének, mint a kiszáradt patakok! De a kellő vagyon nemcsak azért oly fontos az ily egyleteknél, mert létfenntartási tényező, hanem mivel nélküle célirányos működés nem is lehetséges.” Mert ritka eset, hogy akadjon oly mecénás, aki „a legprimitívebb szükségletektől, a helyiség, bútorzat, kezelési könyvektől föl a szellemi munkálkodásra nélkülözhetetlen irodalmi apparatusig, s az egylet szellemi életét visszatükröző évi vagy időnkénti kiadványaiig – mindenre megadja a szükséges összegeket!” De *Hampel* elengedhetetlennek tartotta, hogy a „tisztviselek közül legalább is a múzeumi őr kellene anyagilag megjutalmazni! Az ő tiszte a legfontosabb minden múzeumnál, ... rajta áll, hogy az intézet halad-e vagy süllyed; ... neki kell szakavatottnak lennie és hogy szaktudománya színvonalára érjen és azon megmaradjon, nagy költséggel szakkönyveket kell szereznie és tanulmányoznia.” *Hampel* a tanulmányban hivatalos jelentések alapján öt vidéki egylet vagyoni állapotáról szól: dél-magyarországi, felső-magyarországi, bihar megyei, békés megyei és a vas megyei egyletek, társulatok éves jövedelméről, kiadásairól, s a maradvány pénzükről. Elemezte a múzeumok pénzügyi és egyéb kereteit. Általános, hogy nem jut elegendő pénz a szakkönyvek beszerzésére, a régiségtári őr rendes évi jutalmazására, s a múzeumi berendezésre, hogy a tárgyakat „alkalmas szekrényekbe” rakhassák.²³⁴

Hampel József a *Századok* 1876-os évfolyamában is jelentkezett. Két tanulmányt is közzé tett. Első írásában a régészet és a történelem terén kialakult vidéki mozgalmakról számolt be. Megállapította, hogy a „társas szövetkezés régészeti és történeti ismeretek népszerűsítésére” csupán az utóbbi évtized vívmánya. „Az idegen absolutismus már uralma természeténél fogva

²³³ *Hampel József* 1872. 2-10.; *Rómer Flóris* az Akadémia archaeologiai bizottsága előadói tisztségéről 1872-ben lemondott, s egyúttal az *ArchÉrt* szerkesztői feladata is megszűnt az 1872. július 1-i számmal. Feladatait *Henszlmann Imre* vette át. E hírt *Thaly Kálmán* a *Századok* szerkesztőjeként *Rómer* tevékenységének elismerése mellett kritikával is fűszerezte. A „mindent felölető nemes buzgalomért, lángoló ügyszeretetért, példás szerkesztői pontosságért” elismerte ugyan *Rómer* munkáját, javasolta az új szerkesztőnek a derék előd nyomdokait követni, „kivéven azt az egyet, hogy a nemzetünkre nézve fontosabb *középkori régészettel* aránylag többet foglalkozzék, mint az eddig történt... Mi, magyar szempontból, különösen művelődéstörténetünkre való tekintettel, még a XVII-dik századot is, egészen a szatmári békéig bevonnánk a régészeti szak körébe.” *Rómer* a „gáncs”-ra igen érzékenyen reagált, visszautasította, amely ugyancsak a *Századok* 1872-es számának lapjain jelent meg, *Thaly* szerkesztői reflexeivel. *Thaly Kálmán* 1872. 493-494.; *Rómer Flóris* 1872. 653-655.

²³⁴ *Hampel József* 1876a. 217-223.

ellene volt a szabad egyesülésnek”, s a közművelődési célú szövetségek közt a történettudományiakat tűrte legkevésbé, „miután ilyenek kihatásaikban mindig a nemzeti öntudatra hatnak”. Hozzátette azonban *Hampel*, hogy az 1860-as évek elejétől az akkor már „félíg magyarok kezén volt kormányhatalom” könnyebben hozzájárult az erdélyi múzeum-egylet, e „vegyes természetű” társulat működéséhez éppúgy, mint a szász föld „Landesverein”-jához, a „tót, szerb és horvát nemzetiségeknek” rokon egyleteihez. Elismerete ugyanakkor a „bécsi központi felügyelő bizottság” („Central-Comission...”) eredményes munkáját, mivel „honunk emlékei leginkább e bizottság kiadványai révén kerültek a külföld méltányló tudomására.” A műemlékek és a „régiségek” megőrzésére és múzeumok gyűjtésére indult mozgalom azonban nem idegenek érdeme, hanem az Akadémia kebelében működött régészeti állandó bizottságé és lelkes apostolaié. Része volt az eredményekben a Magyar Történelmi Társulatnak és a Nemzeti Múzeumnak. Eztán a mozgalom eredményeit, a vidéki társulatok sorának működését tekintette át a szerző. Beszámolt a Vas megyei régészeti egylet, a Dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat, a Békés-megyei régészeti és művelődéstörténelmi egylet, a Bihar megyei történelmi és régészeti egylet, a Pozsony-megyei egylet, a Felső-magyarországi múzeum-egylet, s röviden a Szabolcs megyei, gödöllői, Fehér-, Veszprém-, Szepes-, Hont-, Liptó-, Komárom megyei, Sopron városi régészeti mozgalomról.²³⁵ *Hampel* másik dolgozata a vidéki „régiségi múzeumok”-at igyekezett bemutatni. Ha a „műemlékek megőrzése hazai művelődés-történetünknek érdekében áll”, akkor érdekébe kell álljon figyelmét „a múltból fennmaradt azon apróbb műtárgyakra” is kiterjeszteni, amelyeket a szerencsés véletlen, vagy régészeti feltárás hozott felszínre, vagy évszázadok óta „kézről kézre járva, fennmaradtak napjainkig”. A műemlékekhez hasonlóan a műkincseket is törvényekkel kellene védeni, melyek a „múzeumokra és a tudományra nézve is üdvösek” lennének. Nem várható minden áldozat az állam részéről, a közgyűjtemények felvirágoztatására kellene a „lelkes régiségkedvelők”. Vannak ugyan olyan régiséggyűjtemények hazánkban, melyek Európa-hírűek, mint a „Festeticsek, Széchényiek, Fejérváryak, Andrássyak, Viczayak és mások nagyszerű” gyűjteményei, de ezek fontossága elmarad a „közműveltség emelése szempontjából sokkal nagyobb” súlyú nyilvános gyűjtemények keletkezésétől. „Mert csak az ilyen nyilvános múzeumban nyeri a nép azon meggyőződést, hogy a múltból ránk maradt ereklyék közérdekkel bírnak...” A múzeum őrzi meg az emlékeket a szétforgácsolódástól, a tömeges külföldre kerüléstől. Ilyen ok következtében tartotta *Hampel* fontosnak a „hazánkban mindenféle

²³⁵ *Hampel József* 1876b. 49-55.

közmúzeumok” létesítését. Városi, püspöki és „nyilvános tanodák” múzeumait vette számba végül a szerző.²³⁶ Hampel József életében jelentős változás következett be 1877 végén, amikor Rómer Flóris eltávozott a nemzeti múzeum kötelékéből, s a régiségtár őrévé a kultuszminiszter őt nevezte ki. „Megelégedéssel vesszük tudomásul – közölte az Archaeologiai Értesítő 1877 decemberi száma – hogy távozó jelesünk helyét iskolájának, tanítványainak legkitűnőbbje, Hampel József foglalja el. Nem szükséges őt ajánlgatni, dicsérni: munkássága, európai látóköre nevét hazánk határain túl vitték.”²³⁷

A múzeumok szervezésének ügyét segítette az 1890-ben indult *Ethnographia* is. A folyóirat figyelme persze elsősorban néprajztudomány általános kérdései, valamint a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya felé irányult. Különösen a néprajzi osztály elhelyezésének gondjairól adtak hosszú időn át hírt a folyóirat számaiban. Beszámoltak azonnal Herman Ottó 1890. február 29-i parlamenti felszólalásáról, amikor a Nemzeti Múzeum büdzséje tárgyalásakor szót emelt a Néprajzi Osztály és a Magyarországi Néprajzi Társaság érdekében. Indoklása szerint „a néprajz újabb időben, mint tudomány szak rendkívüli fontosságot öltött, ... nincs nép, amely megvethetné azt, amit ethnosnak nevezünk, mert ha nem ismerjük a népet, ... helyesen fel nem foghatjuk semmi viszonyában”.²³⁸ 1892-ben a Társaság elnöksége felhívással fordult „a néprajz híveihez és barátaihoz”. Ismertették a tudományág szerepét, céljait, amelyek közölték kutatásaik irányait, az adatok gyűjtésének fontosságát, s ezek mellett kértek „néprajzi jellemző tárgyakat is”. Olyan érdeklődésű tagokat verbuváltak, akik „a nép használati tárgyait, s valóban a népieseket összeszerzik, s hozzánk juttatják. Az utóbbiaknál nem az ipariakról, czifrákról és drágákról van szó, hanem a valóban népiesekről, mert az egyszerű ostornyél vagy egyáltalán használati tárgy, amelyre a pásztorember *’a maga esztül’* vési reá az ékítményt, rendesen többet ér, mert többet is mond a mondvacsinált vagy kiokoskodott czifraságnál. ... S a beküldött tárgyak a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában helyeztetnek el.”²³⁹

Figyelmet érdemlő módon került elő 1897-ben az államsegély ügye, amikor két fiatal gyűjtő népzenei gyűjtésük érdekében fordult a kultuszminiszterhez. Wlassics Gyula, akit egyébként a „Nemzeti Múzeum és a néprajzi osztály gondozója”-ként aposztrofáltak az

²³⁶ Hampel József 1876c. 306-315.

²³⁷ ArchÉrt. 1877. XI. 364.; Rómer Flóris nagyváradai kanonokká történt kinevezése miatt távozott a nemzeti múzeumból. Ebből az alkalomból a múzeum „búcsúlakomát rendezett ... a Hungária kis-dísztermében.” Kedélyes, elmés felköszöntésekben gazdag estély volt. Köszöntötte Rómert Tanárky Gedeon államtitkár, miniszteri tanácsosok, Szalay Imre miniszteri titkár, Pulszky Ferenc, Fraknói Vilmos, az akadémia részéről Ballagi Mór, Szily Kálmán, az egyetem részéről Jedlik Ányos és mások. ArchÉrt. 1877. XI. 366.

²³⁸ Herman Ottó 1891. 23-26.

²³⁹ Ethn. III. 1892. 249-252.

Ethnographiában,²⁴⁰ bizottságtól kért véleményt, amelyben ott volt Jankó János, Sebestyén Gyula, Semayer Vilibáld, s mivel „az állami segély kieszközlésének elvi jelentőségét minden tag fontosnak ítélte”, jelentős összeget kapott a két fiatal.²⁴¹ Wlassics miniszter egyébként méltányolta a „néprajz tudományának a közmívelődés szempontjából való kiváló jelentőségét”, s a költségvetésben évi 2.000 korona összeget biztosított a Társaság folyóirataira (az Ethnographia mellett a Néprajzi Értesítőre, sőt a magyar néprajzi irodalom eredményeit „valamely idegen nyelven” is közlő periodikára).²⁴² Szalay Imre, a Néprajzi Társaság elnöke az 1902. évi közgyűlésük megnyitó beszédében ösztönözte a tagokat, hogy a néprajz iránti érdeklődést ne csak a tudományos körökben terjesszék, hanem „a föld népével állandó érintkezésben álló néptanítók körében” is. Ennek érdekében a kultuszminisztérium az Ethnographia számaiból évente száz példányra adott előfizetést népiskolák számára. A néptanítók pedig egész sorozatát küldték a Társaságnak „népszokások, néphit, s babonák érdekesnél érdekesebb leírásának”.²⁴³ A folyóirat szerint 1903-ban országos néprajzi vásárt/kiállítást terveztek, ahol a „vidéki eladó és vevő nép a maga eredeti viseletében jelenik majd meg”, s a gulyások, csikósok, kanászok, juhászok „rendes viseletökben jelennek meg, s eredeti életmódjukat fogják követni”.²⁴⁴

Az Ethnographia emellett számos beszámolót adott közre múzeumi eseményekről. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi múzeumának 1902 októberi megnyitásáról mint a kolozsvári Mátyás-szobor ünnepélyes leleplezéséhez kapcsolódó eseményről közölt híradást.²⁴⁵ 1904-ben Szamosújvárott Herrmann Antalnak az örmény múzeumra vonatkozó javaslata alapján bizottság jött létre, mely még ugyanazon év karácsonyára egy örmény vonatkozású néprajzi tárgyakból álló „próbakiállítás” megrendezését határozta el.²⁴⁶ 1905-ben pedig több hír jelent meg a folyóirat hasábjain az örmény, a nagyszebeni román és az aradmegyei néprajzi múzeumról.²⁴⁷ 1908-ban a szombathelyi „néprajzi múzeumról” írva a rohamos gyorsasággal keletkező vármegyei múzeumokról, az ügyet istápoló közművelődési egyesületekről, s a múzeumoknak „fedelelet nyújtó díszes kultúrpalotákról” adtak hírt. Dicsérték Kárpáti Kelemen igazgatót, aki a néprajzi osztályt megteremtette, s „ősfoglalkozási ágaknak, primitív

²⁴⁰ Ethn. IX. 1898. 172.

²⁴¹ Ethn. VIII. 1897. 343.

²⁴² Ethn. XI. 1900. 43.

²⁴³ Ethn. XIII. 1902. 175-176.

²⁴⁴ Ethn. XIV. 193. 406-407. Nincs információnk arról, hogy a tervet meg is valósították.

²⁴⁵ Ethn. XIII. 1902. 383.

²⁴⁶ Ethn. XV. 1904. 441.

²⁴⁷ Ethn. XVI. 1905. 123-128.

munkaeszközöknek, népies iparágaknak és népi zeneszerszámoknak gazdag gyűjteményét halmozta fel.”²⁴⁸

Információt közölt a cseh-tót testvériséget hirdető „Česko-Slovenská Jednota” programjáról, mely a 20. század elején tót hímzéseket, érdekes viseleteket, a fazekas-ipar emlékeit gyűjtötte (és helyezte el prágai múzeumokban), s „felfedezte a tótságot a cseh tudomány számára”. A Túrócszentmártonban és körülötte csoportosuló hívek a „Jednota hódításait” nem jó szemmel nézték, s szlovák népdalok gyűjtésével és saját publikálásukkal „válaszoltak”.²⁴⁹

Magyar műkincsek külföldön

Befolyásolta és serkentette a múzeumok létrehozásának ügyét, hogy egyre több protestáló hír jelent meg a 19. század második felében *az országból külföldre juttatott műkincsek sorsáról*. *Ipolyi Arnold* adott hírt az *Archaeologiai Közlemények* 1861-es számában arról, hogy Hajdúböszörményben 1858-ban rézkori tárgyak kerültek elő a „tengeri földeken”, s ezek egy része az Akadémiához érkezett. A lelet hírére báró Graffenried Burgenstein százados „Bécsből leérkezve, amit magán kezekből megszerezhetett, összevásárolt”, s elvitte Bécsbe.²⁵⁰ *Rómer Flóris* egy Körmenről kapott levél alapján közölte 1869-ben, hogy a „kátafai dombokról... igen szép edényeket vittek el Csehországba”. Információját kiegészítette *Rómer*, miszerint „feltűnő és elszomorító az, hogy míg a csatornázás- és vasúti építkezéseknél számtalan tárgyat találnak, azokat miniszteriális rendeletek egyszerű mellőzésével mind a külföldre küldik, talán más hathatósabb parancsokra a külföldi mérnökök”.²⁵¹ Ásatási leletek külföldre jutásáról is vannak információink. Egy verseci múzeumban őrzött antik tömör ezüstgyűrű kapcsán jegyezte meg *Milleker Bódog*, hogy díszítése élénken emlékezteti a Bella Lajos által a „soproni purgstallon” ásott edény nőalakjaira, „mely most Bécsben a császári udvari múzeumok őskori osztályában őriztetik”.²⁵² E folyamat sokkal nagyobb horderejű példája nagy felháborodást keltett 1872-ben. *Hampel József* az *Archaeologiai Értesítő* 1872-es számában az „Egyveleg” rovatban részletesen ismertette „Reményi Ede és régiségei” címmel a Reményi által Bécsbe juttatott és elárvereztetett régiségeinek ügyét. Idézte a „Hon” című hírlap 1872. október 25-i esti kiadásának tárca rovatában megjelent írást, ahol a „Magyar Polgár”

²⁴⁸ Ethn. XIX. 1908. 319.

²⁴⁹ Ethn. XIII. 1902. 466-467.

²⁵⁰ Ipolyi Arnold 1861. 309-310.

²⁵¹ Rómer Flóris 1869. 137.

²⁵² Milleker Bódog 1897. 408.

egyik munkatársára hivatkozva közölték, miszerint „a mi Reményi Edénk, mint köztudomású dolog, koronkint (állítólagosan művészi) körutakat csinál. A mint a vidéken megtartja első hangversenyét, ismerősei előtt el kezd roppant elragadtatással beszélni régészeti szeszélyéről. Imádja a régiségeket, ha pedig azok éppen arany- és ezüstdből valók, akkor éppen bolondul utánuk! A kik ilyenkor tanúi ennek az entusiasmusnak, ha éppen van valami a zsebükben, egy kis régi ezüst- vagy aranypénzecske, régi gyűrű, megkínálják vele a derék művészt.” A cikk eztán eseteket idéz, mely szerint Reményi egy-egy családnál vendégeskedve meglátott pl. egy XVI. századi pompás kardot, vagy más régiséget, elkérte azzal a megjegyzéssel, hogy a nemzeti múzeumnak fogja átadni. Másik példa arról szólt, hogy Reményi a Székelyföldről (Marosvásárhelyről) „Dr. K-tól” becses bronz régiséggyűjteményt vitt el. A szerző maga is tanúja volt annak, hogy Kolozsvárt egy estély után a házigazdától „lehegedülte a falról” két olajfestményét.

A „derék Reményi” a Rákos-Palotára összegyűjtött nagybecsű régiségeket „suttyomba Bécsbe küldte, s ott elkótyavetyélteti!” A bécsi „Neue Freie Presse” 1872. október 2-i számában „Antiquitäten-Auction”-t hirdetett a „Reményische-Sammlung” kapcsán. Az idő rövidsége miatt katalógust nem jelentettek meg., de „Silbergegenständen, Gold- und Silberschmuck, Möbel, Dosen, Tschibuks, höchst wertvollen türkischen, persischen und chinesischen Stickereien, Original Oelgemälden, römischen und etruskischen Bronzen und Gefäßen, Porzellan-Glas stc.” holmi volt az aukció tárgya. Reményi az 1872. október 25-i esti kiadásban közölt egy választ a „Fővárosi Lapok” hasábjain, ám a szerkesztő a mentegető nyilatkozat után megjegyezte, hogy „több az önérzet, mint a czáfoló adat.” Reményi nyilatkozatának lényege: „Hogy mit adtam én már eddig is múzeumunknak, azt itt felsorolni tiltja öntudatom.” A nyilatkozatokat *Hampel* teljes terjedelmében írásába iktatta ugyan, de határozottan visszautasította:

„-a m. n. múzeum érintett osztálybeli tisztviselőinek tudomása volt arról, hogy R úr megbízás nélkül a m. n. múzeum neve alatt gyűjtött és annak részére átvett tárgyakat, de azokat nem adta át a múzeumnak!

- az R-nek ajándékozóknak nyilatkoznia kellene.”

- Reményi nyilatkozott arról, hogy Rómer Flórisnak felajánlotta a gyűjteményt megvételre, de ez Hampel szerint nem igaz, s kiegészítette: „R. úr pesti ügynöke, ki túlságos árai miatt ez intézetnél nem nagy sikerre szokott szert tenni, ezúttal is elkerülte az intézetet.”²⁵³

Jóval később, 1901-ben a Székely Nemzeti Múzeum igazgató választmánya kért segítséget a Főfelügyelőségtől, mivel jelentősebb összegű régészeti feltárást terveztek az Őrkő és Gémvár nevű területen. Indoklásukban hozzátették, hogy az Őrkő feltárása azért is fontos, mert hírük szerint „a hetvenes években egy helybeli szász gyógyszerész erről több ízben gazdag bronz- és kőleleteket küldött egyik berlini múzeumba”.²⁵⁴ Ugyancsak 1901-ben küldött a Főfelügyelőségnek jelentést számos meglátogatott múzeumból Wosinsky Mór, aki a szombathelyi múzeumból szóló beszámolójában említ külföldre jutott velemszentvidi régészeti emlékeket. A bronzkori telepről – jelentette Wosinsky – gazdag leletanyag került külföldre. „Biztos tudomásom van arról, hogy innét előkerült leleteket vásárolt már a Britisch(!) múzeum, a berlini kir. múzeum, a bécsi udvari múzeum bronzkori termének 10ik szekrényében pedig magam láttam velemszentvidi tokos kalapácsokat, késeket, borotvákat, lándzsákat, poncoló eszközöket, spirális fibulákat, tubusokat, csüngőket, nyílhegyeket s öntőmintákat, mégpedig a legszebb példányokban. ... Ezen jövedelmező régiség-kereskedés folytán kincsesók állandóan túrják e fontos telepet s annyira felszoktatták már az árakat, hogy a szombathelyi múzeum 200 koronát volt kénytelen fizetni egyetlen velemszentvidi szép fibuláért.”²⁵⁵

A prágai nemzeti múzeum gyűjteményeinek ismertetésénél 1899-ben *Semayer Vilibáld* azt írta, hogy a múzeum „tót anyaga” több vidékről van összegyűjtve, s nekik „körülbelül 80 különböző tót viseletük van, míg mi össze-vissza 15-öt tudunk bemutatni. Keramikai gyűjteményük is páratlanul gazdagabb a mienknél, ami nem is csoda, mert Prágában jártamkor is vagy három szakemberről mondták, hogy Magyarországon vannak és gyűjtenek”.²⁵⁶ *Milan Rybecky* 1983-ban megjelent kötetében utalt arra, hogy 1899 májusában több régésszel együtt *Lubor Niederle* is a túrócszentmártoni múzeum vendége volt.²⁵⁷

Magyarországról külföldre vitt régiségek hazahozataláról is vannak híradásaink. Ismerjük Jankovich Miklós műgyűjtői törekvéseit, aki fontos festményt szerzett

²⁵³ Hampel József 1872. 49-55.

²⁵⁴ MNL OL. K. 736. 6. doboz, 476. irat. 1901. 10. 03.

²⁵⁵ MNL OL. K. 736. 6. doboz, 447. irat. 1901. 09. 09.; Vö: Köhegyi Mihály-Szabó Géza 1996. 22-23.

²⁵⁶ Semayer Vilibald 1899. 50.

²⁵⁷ Rybecky, Milan 1983. 102.

Augsburgból,²⁵⁸ nyomtatványokat és kéziratokat az augsburgi Hertel antikvárius vállalkozástól,²⁵⁹ ötvösmunkákat bécsi aukciókról és kereskedőktől, a mariazelli kincstár árveréséből,²⁶⁰ s gyarapította éremgyűjteményét Bécsből és Linzből.²⁶¹ Jelentős tanácsadói, katalizátor szerepe volt Böhm József Dánielnek, a Bécsben élő éremvésnök-éremszobrásznak, aki a 19. század első felében az 1865-ben bekövetkezett haláláig mindenfajta műtárgy iránt érdeklődve folyamatosan leste a műkereskedéseket. A Bécsbe érkező magyar gyűjtőknek kapcsolatai és ismeretei révén mindig tudott hasznos tanácsokat és információkat adni. Biztos ítéleteivel erős segítséget nyújtott a reformkor kibontakozó nemzedékének, segítve a magyar gyűjtemények érzékelhető gyarapodását. Böhm saját gyűjteményének árverésére Bécsben 1865-ben került sor, ahol magyar vevők több művet megszereztek.²⁶² Ugyancsak értékes adalék a honi emlékek visszaszerzésére Szalay Ágoston régiséggyűjteményének ismertetése, ahol azt olvashatjuk, hogy Szalay Jankovich Miklós hatására a gyűjtést 1826. március 27-én, 15 éves korában kezdte, s haláláig folytatta. „Valahányszor Gmundenben vagy Salzburgban megfordult, soha nem mulasztotta el az ottani régiségi árusok boltjait átkutatni, mert jól tudta, hogy ezen az úton számtalan hazai régiség vándorolt máris, s vándorol még folyvást külföldre”.²⁶³

Pulszky Ferenc, az „életfogytiglan” főfelügyelő

Az 1866-ban emigrációból hazatért Pulszky Ferenc egész életútjának döntő momentuma az 1869-es múzeumigazgatói kinevezése. A széles európai ismeretekkel és kapcsolatokkal rendelkező Pulszky persze a Nemzeti Múzeum életében is igen jelentős fejlődési szakaszt indított el. A sikeres tevékenységhez jó érzékkel válogatott munkatársakat. Igazgatói kinevezését követően került a múzeumba Rómer Flóris, Hampel József, Xántus János, majd Herman Ottó, Fraknói Vilmos és más kiváló tudós kutatók.²⁶⁴ Pulszky volt az, akinek koncepciója szerint a korábban a múlt emlékeinek teljes skáláját begyűjteni kívánó, szintetikus jellegű nemzeti gyűjtemény eszményképe már nem szolgálta az intézmény fejlődését. A 19.

²⁵⁸ Entz Géza 1985. 81.; Garas Klára 2002. 16-17.

²⁵⁹ Garas Klára 2002. 17.

²⁶⁰ H. Kolba Judit 1985. 100, 108.

²⁶¹ Huszár Lajos 1985. 87.

²⁶² Mravik László 2002. 372-373.

²⁶³ Szalay Imre 1877. 586.

²⁶⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene 1902. 378-381.; A későbbiekben, de Pulszky igazgatósága idején kerültek a múzeumba: Horváth Géza (állattár), Czobor Béla (régiségtár), Bubics Zsigmond (tiszteletbeli főőr), Fejérpataky László (könyvtár), Réthy László (régiségtár), Semsey Andor (tiszteletbeli főőr), Pósta Béla (régiségtár), Kuzsinszky Bálint (régiségtár), Sebestyén Gyula (könyvtár), Jankó János (néprajzi tár).

század utolsó harmadában Európa-szerte egyre erőteljesebbé vált a szaktudományok differenciálódása, s a kor követelményeinek megfelelően a szakgyűjtemények-szaktúzeumok kialakítására törekvő tendenciát érvényesített Pulszky Ferenc. Az 1870-es évek elején a Nemzeti Múzeum keretei között nyolc, jelentős mértékben önállóságot élvező egységet alakítottak ki: ily módon működött az Érem- és Régiségtár, Képtár, Néprajztár, Állattár, Növénytár, Őslénytár, Kézműtár és a Széchényi Könyvtár.²⁶⁵

Pulszky Ferenc koncepciója a Nemzeti Múzeum feladatairól nem volt egyértelműen elfogadott. Nézeteit együttműködésük kezdetén elsősorban éppen Rómer Flóris nem osztotta. Igaz, véleményét éppen a magyar „kincsek” előkerülése esetén a költségvetési támogatás hiányával indokolta. „Kérdés, – vetette fel Rómer – vajjon általános múzeumot akarunk-e és pedig örökké kezdetlegeset? ... Ha ezt akarjuk, akkor töröljük el mindenekelőtt a *magyar nemzeti múzeum* elnevezést!” Véleményét indokolta az alapító szándékával is, aki „jól tudta, mit akar *nemzeti* intézetével”. Nekünk soha nem lesz annyi pénzünk, emberünk, hogy „Angol-, Franciaországgal, vagy csak a kisebb tengerész Németalfölddel versenyezessünk.” Tehát „mindenekelőtt magyar, vagy a magyarral valami viszonyban” álló emlékeket kell gyűjteni, de adományképpen egyéb tárgyak is befogadhatók. „Nem mondom én, hogy a Dukától, Xantustól s több lelkes hazánkfiától ajándékozott, bárhonnan való tárgyakat föl ne állítsuk”, de mivel nincs pénz, ne költsünk nagyobb összeget külföldi emlékekre. Ha azok hiányzanak, senki sem tehet szemrehányást, de „minden magyar fájdalommal nézi a külföld múzeumaiban a *magyar tárgyakat*, melyeket megvenni elmulasztottunk.”²⁶⁶ Pulszky Ferenc ezzel ellentétes véleményt vallott. A Nemzeti Múzeumnak „az emberi műveltség minden ágát” be kell mutatnia a magyar látogatóközönség érdeklődését szolgálva. A múzeumnak is hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a magyar főváros kulturális intézményei révén a „nagyhatalmi állásra igényt tartó” nemzetek sorába kerülhessen.²⁶⁷ Marosi Ernő értelmezése szerint Pulszky Ferenc 1875-ös tanulmányában a Nemzeti Múzeum állapotáról és a múzeumok reformjáról szóló programjában mindenekelőtt az egyetemesség megvalósítását és ezáltal a közművelődésben betöltött hasznosságot tartotta fontosnak.²⁶⁸

Henszlmann Imre 1870. január 31-én interpellációt intézett az országgyűléshez a „történeti emlékek országos felügyeltetése” érdekében. Riasztó példákat idézve indoklásában

²⁶⁵ Kovács Tibor 2002. 11-12.; Aczél Eszter 2009. 22.

²⁶⁶ ArchÉrt 1869.188-189.; Rómer Flóris 1869. 268-269.

²⁶⁷ Pulszky Ferenc 1999. 53.; Vö: Gyarmati János 2016. 234.

²⁶⁸ Marosi Ernő 2016. 84.

utalt a „Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale” 1850-es években folytatott tevékenységére, s törvényjavaslata tárgya: „a történeti és műemlékek körüli intézkedés országos felügyelet alakjában”. A felügyeletet két irányba kívánta kiterjeszteni, az ingatlan és az ingó műemlékekre. Az ingatlanok esetén a kassai dóm „vandalismussal” határos tatarozását idézte, az ingó emlékek esetén pedig a vasútépítést. „Jelenleg, midőn a vasutak mély barázdákat húznak hazánk számtalan vidékén, sok régiségek támadnak fel a föld sírjából”, de nagy része nem a Nemzeti Múzeumot gazdagítja, hanem külföldre kerül, „leginkább pedig az e tekintetben már amúgy is dúsgazdag Bécsbe.”²⁶⁹ Henszlmann javaslata sikeres volt, mert 1872-ben megalakulhatott a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, mely 1881-ig működött, s felváltotta az 1881-es műemléki törvény által életre hívott Műemlékek Országos Bizottsága. Az ingó emlékek körüli feladatok ellátására pedig I. Ferenc József császári rendelkezésével 1874. július 13-tól „életfogytiglan” Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója kapott kinevezést a *múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé*.²⁷⁰ E kinevezésről a fontosabb állami és egyházi központokat Trefort Ágoston kultuszminiszter értesítette. Már 1874. augusztus 5-én levelet írt pl. Samassa József egri érseknek, amelyben tájékoztatta arról, hogy „a Magyarországon létező vagy létesítendő, közhasználatra szánt gyűjtemények és könyvtárakra való felügyelet” céljára főfelügyelői „állomást” létesített I. Ferenc József császár és király, s a feladatra Pulszky Ferencet nevezte ki. A kultuszminiszter felkérte a címzetteket, hogy a „felügyelete alatt álló... gyűjtemények és könyvtárak kezelőit utasítani szíveskedjék, hogy nevezettet tisztí működésében egész készséggel támogatni, a gyűjtemények és azok lajstromai betekintését megengedni, néki kívánatára a szükséges felvilágosításokat megadják...”²⁷¹

Egyébként Pulszkyknak, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelői posztján végzett tevékenységéről – sajnos – mindössze mozaikszerű ismeretekkel rendelkezünk. A

²⁶⁹ ArchÉrt 1870. 11-14.

²⁷⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene 1902. 378. Pulszky a kinevezésére a következőképpen emlékezett: sorra került az Eszterházy képtár megvásárlása. Fölvetődött, ki legyen az önálló múzeum vezetője. Pulszky nyersen megmondta: „Ha van Pulszky Ferenczek, kinek műértelmét külföldön is meg tudják becsülni, miért kerestek bukott mágnást igazgatónak, ki legjobb esetben dilettáns. A képtár másnak nem adhatjátok, mint nekem, úgy sem kérek ezért fizetést. Erre kineveztek a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé...” Pulszky Ferenc 1888. 234-235.; Voit Krisztina tévesen írta, hogy 1894-ben ugyan „Pulszky nyugdíjba vonult, de címét megtartotta”. Természetes, hiszen a cím-feladatot „életfogytiglan” kapta. Szalay Imre, aki Pulszkyt követte a Nemzeti Múzeum igazgatói székében, csak 1897. december 10-én kapott helyettes főfelügyelői megbízást. Vö.: Voit Krisztina 2004. 19-20.

²⁷¹ Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum 2514. Lycae Miscellanea 1871-1898. 1618/1874. számú levél. Samassa érsek 1874. augusztus 17-én értesítette az érintetteket a levélről, s munkatársait utasította Pulszky Ferenc „tisztí működése” támogatására.

Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságán egykor őrzött irattárában, melynek anyagában bizonyosan őriztek leveleket-jelentéseket-feljegyzéseket a főfelügyelői tevékenységével kapcsolatban, 1934-ben átadták a Magyar Országos Levéltárnak, ahol az 1945-ös ostrom alatt keletkezett tűzben elégték.²⁷² Ugyancsak megsemmisült a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium témánkat érintő iratanyaga is.²⁷³ Így csupán a nyomtatott sajtó és szakmai folyóiratok segítségével rekonstruálható tevékenysége e minőségében.

Első útja mindenesetre Erdélybe, Kolozsvárra és Marosvásárhelyre vezetett. Tapasztalatait jelentés formájában bizonyosan eljuttatta a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez. Jelentése szerencsére megjelent 1874. október 21-22-én, két közleményben, a Pesti Napló hasábjain. Mindkét városban elsősorban a könyvtárak helyzetét, állapotát, gyűjteményeit, gyarapodásának lehetőségeit vizsgálta, de mindkét esetben tett megjegyzéseket a muzeális gyűjteményekről, múzeumokról. Kolozsváron az egyetemhez csatolt múzeum régiségtáráról nyújtott beszámolót, melynek régészeti (különösen római kori) gyűjteményeit méltatta, majd a középkori emlékekről, az éremgyűjteményről, az ásványtárról, az állattárról és növénytárról adott hírt. Kiválónak tartotta a „Hermann (!) Ottó által üveglemezekre szeszen felállított s rendezett pókok” gyűjteményét, valamint a növénytárt, melynek gyűjteménye a „Brittich (!) muzeum gyűjteményeinek mintájára” volt rendezve. A londoni British-ben azonban „a szekrények mahagony fából, itt (vagyis Kolozsvárott) fenyőből készültek.” Marosvásárhelyi vizsgálódása két „nagyobbszerű könyvtár”-ra terjedt ki, ahol a református kollégium ásványtáráról, állattani, éremtári és régiségi gyűjteményéről számolt be.²⁷⁴

Annyi mindenesetre megállapítható, hogy *Pulszky Ferenc* kezdetben lehangoló véleménnyel volt a magyar vidék múzeumlapító törekvéseiről. Főfelügyelői tevékenysége kezdeti tapasztalatait egy 1875-ben megjelent hírlapi tárcája is jelzi. Írása szerint Nagykovácsán járt, ahol a Szabolcs vármegyei múzeum helyiségeit megtekintette. Leírta muzeális értékeit, kiemelkedő tárgyi anyagát. Ugyanezt tette a kassai múzeum esetén is. „Az újabbak közé tartozik”, de épületét igen alkalmasnak tartotta: „régí ház, mely a XVII. század kezdetén Bocskayé volt.” A város bérbe adta a múzeumot az alapító és fenntartó egyesületnek, dicsérte az egyesület elnökét (Klimkovics Miskovszky Károlyt). A múzeumból általánosságban azt írta, hogy „az intézménynek igen szép a jövője.” A kassai kiállítás éppen rendezés alatt állt, de *Pulszky* szerint a gyűjtemény igen sok irányú, „a múzeum széles alapra van fektetve”, s van

²⁷² <http://hnm.hu/hu/gyujtemenyek/central-database/magyar-nemzeti-muzeum-irattara>. 2015. 09.29.

²⁷³ <https://lnyr.elevertar.hu/mnlquery/detail.aspx?ID=3425>. Letöltve: 2015.10.27.

²⁷⁴ Pulszky Ferenc 1874.

természettudományi, könyvtári, levéltári, képtári anyaga. A képtár kapcsán fontos megjegyezést tett, miszerint „a cseh főnemesség e részben igen szép példát adott. Prágában, midőn az ottani múzeumba nem csak régiségeit, de kitűnő képeit is letéteményezte. Mily szép volna az, ha ily provinciális múzeumokban találatnék meg a történelmi családoknak azon arcképeit, melyek sok kastélyban a tornácon vagy előcsarnokban az idők viszontagságainak kitéve lassan-lassan megromlanak.”²⁷⁵

Ugyancsak erőteljes véleményt fogalmazott a Budapesti Szemle 1875-ös évfolyamában. Előbb a múzeum szó tartalmával foglalkozott a szerző. Megjegyezte, hogy az ókori görög kultúrában a szó a múzsák szentélyét jelölte, ami alatt az emberi nem szellemi életét képviselő kilenc múzsa kertjét-ligetét értették. Az újabb kor gyakorlata azonban műgyűjteményeket ért alatta, s a tudományos gyűjteményeknél megkülönböztetnek „természettudományi, ethnographiai, gipszöntvényi, műipari, gazdasági, bonctani, egyiptomi, brazíliai, sőt tüzérségi, s tengerészeti múzeumokat...” A múzeumok fejlődésének történetét áttekintő írása a tudományos intézmények fejlesztésének programjával folytatódik, ahol a Nemzeti Múzeum jövőjének fő irányairól és a vidéki múzeumokról is szólt. „A mi a provinciális múzeumokat illeti, azok majd mind nélkülözik a rendszert s nagyobbára a vak esetnek szüleményei. Valamely műkedvelő hazafi meghal, s gyűjteményét, melyet egyéni ízlése szerint alakított, szülővárosának hagyja, mely közönségesen csak nagy nehezen tud ennek helyet és szekrényeket szerezni, míg találkozik ismét valamely lelkes polgár, ki képes a közönség érdekét a múzeum ügyében felköltetni s gyarapodását egy időre biztosítani. Ez a provinciális múzeumok története legtöbb esetben, gyarapodások csak akkor tekinthetők biztosítottak, ha valamely egyetemhez kapcsoltatnak vagy a provinciális administratio oltalma alá kerülnek, feladatok a helybeli régiségek gyűjtése és megóvása.” *Pulszky* sommás megjegyzéséhez biggyeszti, hogy „Franciaországban a kormány ezek közt osztja fel a Louvre feleslegét.”²⁷⁶ Véleményét azonban rögtön kiegészítette a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelői tisztsége által képviselt feladatok megjelölésével: „A vidéki múzeumokat illetőleg felhozatik ugyan, hogy általok az erők elforgácsoltatnak s a hazai régiségek s műemlékek, melyek közt nem egy lehet országos érdekű, elvonatnak a központtól s a tudományos világ ismeretétől, de mindez ellensúlyoztatik azon érdekeltség által, melyet a vidéki múzeumok körükben felköltene, mi által száz meg száz emlék, mely különben nyomtalanul elvész, megőriztetik a tudomány számára. A vidéki múzeumok feladata felkutatni a vidék emlékeit, s nevezetességeit, azokat az enyészettől

²⁷⁵ Pulszky Ferenc 1875b.

²⁷⁶ Pulszky Ferenc 1875a. 242-257.

megóvni, s összeköttetésben maradni a központi nemzeti múzeummal, hol évi jelentéseik nyomán az ország minden részeiben lévő gyűjtemények lajstroma elkészülhet.” A cél tehát, hogy az ország ne tagadja meg a szellemi és az anyagi erőkkkel történő pártfogást. Hogy pedig utóbbi igénynek erős nyomatékot adjon, „Angolország” előző évi országos költségvetéséből a múzeumok működésére és gyarapítására megítélt támogatások hatalmas összegét idézte. S hasonlóan gondoskodó támogatás esetén nem kételkedik abban, hogy valamennyi vidéki múzeum közelesen „az ország méltóságának s a tudomány igényeinek minden tekintetben meg fog felelni.”²⁷⁷

Alig telt el egy fél év, s a főfelügyelő *Pulszky* az *Archaeologiai Értesítő* 1876. évi májusi számának hasábjain személyes élményei alapján adott beszámolót: „Marczius első napjaiban meglátogattam a Békés-Gyulán utolsó időkben keletkezett múzeumot, s örömmel tapasztaltam, hogy ügyét a Békés-megyei régészeti s művelődési társulat és a megye összes értelmisége oly lelkesen karolta fel, miként az már jelenleg is a provincialis múzeumok közt igen tisztességes helyet foglal, s a megye pártfogása következtében elég jó helyiségben állíttatott fel a megyeház melléképületében, sőt hogy illő szekrényekben helyeztetett, Mogyoróssy János múzeumőr által leltározatott s jó rendben tartatik.” Részletes és méltányló beszámolót ad a múzeumi gyűjtemény értékeiről, ám megjegyezte: „a szakkönyvtár természetesen még nagyon hiányos, egészben véve azonban örülhetünk, hogy provincialis múzeumaink folyton növekednek, s hogy vannak lelkes hazafiak, kik ezeknek ügyét buzgóan előmozdítják...” Végül megállapította *Pulszky*, hogy a Békés megyei „művelődés-történelmi társulat” és tisztségviselői „méltón kiérdemelték az összes haza tiszteletét”.²⁷⁸

Pulszky Ferenc „Békés-Csabán” tett látogatására 1875. március 5-én került sor, amikor a megyei régész-művelődéstörténelmi társulat vándorközszyűlést tartott. *Pulszky* ott „egypár régészeti tárgyról tartott rögtönzött előadást, melyeket Gyulán a vármegye múzeumában kiszemelvén magával hozott”. A múzeum némely darabja meglepte a tudós igazgatót, mint pl. az „avarok idejéből származott sisak”, amelyet a nemzeti múzeumban nem ismert, s az „etruszk gyűjtemény, mely Magyarországon csaknem egyetlen a maga nemében”. Később, 1875 novemberében tartott választmányi ülést az egyesület, ahol a titkár felolvasta a vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratát, „melyben tudtára adja a társulat elnökének, hogy a társulat részére 150 Ft állami segély kifizetésére utasítja a gyulai adóhivatalt.” Ugyancsak felolvasták *Arany János* akadémiai főtitkár levelét, melyben közölte, hogy „az akadémia történelmi

²⁷⁷ Pulszky Ferenc 1875a. 257.

²⁷⁸ Pulszky Ferenc 1876. 133-135.

kiadványai a társulat részére folyvást meg fognak küldetni.” Egyidejűleg a nemzeti múzeum főigazgatósága is közölte az egyesülettel, hogy a könyvtár duplumpéldányainak jegyzékét megküldik, s jelölje meg Békés megye, mely kiadványokra van szüksége.²⁷⁹

Pulszky Békés vármegyei látogatására *Hampel József* egyik írásának jegyzetéből is következtetni lehet. Ugyanis a vidéki múzeumok vagyoni helyzetét áttekintő, 1876. július 31-én megjelent dolgozatában *Hampel* közölte, hogy a Békés megyei „közmívelődési egyesület” – csak *Pulszky* közbenjárásának eredményére gondolhatunk – „legújabbán 150 frtnyi államsegélyben részesült”. Ugyanott a nagyváradi múzeum nehéz anyagi helyzetére utalva jegyezte meg *Hampel*, hogy „ily szorultságában az egyesület követi a békésmegyei ’közmívelődési egyesület’ példáját és az állam gyámolító karjától várja bajainak orvoslását.” Még azt is hozzátette, hogy „a két egyesület kérelme állami pénzsegélyért, valószínűleg a többi rokonegyesülethez és múzeumokhoz is fog viszhangra találni és nemsokára, midőn a vidéki közművelődési intézetek mind hasonló joggal mint az említett két egyesület igénybe fogják venni az állam pénzerejét: elő fog állani az a kérdés, hogy az állam mennyire van hivatva a vidéki intézeteket gyámolítani? ... Nem akarjuk itt e fontos és minden oldalról gondosan meghányandó kérdést futólag tárgyalni. Helyes megfejtése behatóbb vizsgálatot igényel.” De nyomatékosan hozzátette, hogy a „nemzeti ereklyék megőrzése és múzeumokba gyűjtése a modern culturállam szempontjából figyelemreméltó közműveltségi szükséglet,” mégis mindenekeelőtt a „vidéki körök” dolga, s csak akkor kapjanak állami támogatást, ha a „város, a megye tőlök kitelhetőleg már mindent megtettek.”²⁸⁰ Az „államsegély”, mint egyedi támogatási mód, úgy tűnik, már az 1870-es évek közepétől gyakorlattá válhatott, mert a Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti múzeum-egyesület 1877 áprilisában tartott választmányi ülésén Rómer Flóris elnök bejelentette, „hogy ő Felségénél megköszönte az egyesületnek adományozott 300 frtot.”²⁸¹ Ugyanezt a gyakorlatot támasztja alá az az 1899. évből származó Csík vármegyei kérés is, amely immár a Főfelügyelőségtől kérte a múzeumépület költségeihez a hozzájárulást, megjegyezve, *hogy az 1890-ik évben s megelőzőleg kiutalt segélyből újra részesedhessen.*²⁸²

1876-ban *Henszlmann Imre* hasonló konklúzióra jutott, mikor áttekintve a középkori régészet magyarországi helyzetét, megállapította, hogy az országban kétféle társulat jött létre. Egyikük a „nevezetesebb műemlékek fenntartását és visszaállítását” tűzte célul, a másik pedig

²⁷⁹ ArchÉrt 1876. X. 94-95.

²⁸⁰ *Hampel József* 1876a. 222-223.

²⁸¹ ArchÉrt. 1877. XI. 129.

²⁸² MNL OL. K 736. 2. doboz, 34. irat. 1899. 02. 01.

a „vidéki, régészeti múzeumokat alakító társulatok”. Utóbbiak között a pozsonyi, szabolcsmegyei fennállnak, s kassai, szombathelyi, aradi, délmagyarországi, székesfehérvári, debreceni stb. keletkezöben vannak”. *Henszlmann* ugyancsak az anyagi támogatások rendszerének kialakítását szorgalmazta.²⁸³ Azt azonban, hogy Pulszky Ferenc főfelügyelői feladatainak teljesítését anyagi eszközök is segítették, arra *Pulszky* saját írásából is bizonyossággal következtethetünk. A vidéki múzeumok alapításáról és működéséről írva megjegyezte, hogy „a rendelkezésre álló szellemi és anyagi erők elegendően megfelelnek ily feladatnak, célunk tehát nem áll kimérhetetlen távolságban s ha az ország ezentúl sem tagadja meg az intézetnek eddigi pártfogását, nincs okunk kételkedni azon, hogy a múzeum már a legközelebbi években az ország méltóságának s a tudomány igényeinek minden tekintetben meg fog felelni.”²⁸⁴

Pulszky igazgatói és főfelügyelői feladatára egyaránt utal egy 1876. július 17-én kelt levele, amelyet Torma Károlynak írt „Csicsó-Keresztúrra”. Török Albert udvarhelyszéki alkirálybíró értesítése alapján arra kérte kora kiemelkedő régészét, hogy utazzon Jánosfalvára, ahol „egy római terjedelmes mozaikot földtek föl”. Mivel azonban a nemzeti múzeumból az „őskori Congressus előmunkálatai” miatt nem mozdulhattak a fővárosból, nézze meg a mozaikot, s küldjön róla jelentést.²⁸⁵

1876-ban egy „Iparműkincsek és történelmi emlékek kiállítása” jelentett munkát – mások, pl. Trefort Ágoston, Wenckheim Béla miniszterek, Haynald Lajos érsek, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Ráth György mellett – Pulszky Ferencnek. Céljuk az volt, hogy a notabilitások által „Magyarország műkincseiből és történelmi emlékeiből” rendezett kiállítás, melynek „tisztja jövedelme a vízkárosultaknak leend szánva”, enyhítse az 1875-ben bekövetkezett folyóáradás okozta nyomort. A bizottság a hazafiaktól várta a kiemelkedő tárgyakat: ékszereket, billikomokat, díszfegyvereket, díszszekrényeket, órákat, hímzéseket, zászlókat, történelmi nevezetességű személyek hiteles portréit, sevresi, meissenai, bécsi porcelánokat. A tárlatot az akadémia palotájában, az országos képtár termeiben rendezték meg. A császár főkamara a kultuszminisztert értesítette, hogy bár a császári ház tulajdonát képező gyűjteményekből nem adnak kölcsön, de szoros kivételként e célra „kellő számú műtárgyak küldessenek le.”²⁸⁶

²⁸³ Henszlmann Imre 1876. 33-35.

²⁸⁴ Pulszky Ferenc 1888. 173-174.

²⁸⁵ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 4295/230.

²⁸⁶ ArchÉrt. 1876. X. 127-128.

A 19. század utolsó évtizedeiben rendezett nemzetközi régészeti kongresszusok, konferenciák jelentősen elősegítették a szaktudomány fejlődését. Ezek az alkalmak lehetőséget nyújtottak a szakemberek számára az archeológia általános európai kutatási fejlettségének megismerésére, személyes kapcsolatok teremtésére, közös kiállítások rendezésére, amelyek hozzájárultak a hazai régészet színvonalának emeléséhez. *Kovács Valéria* munkájában áttekintést nyújtott az 1867-es párizsi világkiállításról, ahol első alkalommal szerepelt magyar régészeti emléktárgy (Rómer Flóris szervezésében) világtárlaton, valamint a 19. századi szakági kongresszusok és világkiállítások múltjáról. Elemezte a Pulszky Ferenc elnöksége és Rómer Flóris titkársága mellett Budapesten 1876-ban megrendezett VIII. nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus szervezését és lebonyolítását, a Nemzeti Múzeumban szervezett jelentős tárgyi anyagot bemutató kiállítást.²⁸⁷ A kongresszus előkészületei és egész szervezése sikeres volt, amiről az *Archaeologiai Értesítő* folyamatosan beszámolt. Az előkészítő munkálatok alaposságát jól mutatta, hogy gondoltak még a nemzetközi kongresszus hazai hallgatóinak felkészítéséről is. Rómer Flóris és Henszlmann Imre a pesti egyetemen régészeti előadásokat tartott, ahol az érdeklődők száma megközelítette a százat. A szervezők abból indultak ki, hogy nem elégséges csak szaktudósok részvétele a fórumon, „de szakközönség is kell, hogy dicsekedhessék” Magyarország az itthoni érdeklődők nagy számával, s a hallgatóság „hazánk(nak) teljes méltóságot kölcsönözzön.”²⁸⁸ Maga a kongresszus jelentős ösztönző hatással volt a hazai régészeti kutatásra, segítette azt a folyamatot, amely a korábban megindult társadalmi mozgalom keretei között a magyarországi ingó kulturális örökség múzeumokban történő megmentésére és társadalmi hasznosításra szerveződött.²⁸⁹

Pulszky Ferenc levelezése, melyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz, számos levél tanúskodik a „főfelügyelői” feladatok ellátásáról, amikor Pulszky Fraknoi Vilmos, Bubits Zsigmonddal és másokkal Losoncra, Szentkeresztre, Besztercebányára, Miskolcra, Homonnára, Eperjesre, Tátrafüredre látogatott.²⁹⁰ 1880. augusztus 24-én írott levelében arról számolt be leányának (Polixénának), hogy „31-én indulok Erdélybe, hajnalban találkozom Csúcsán Hampellel, s megyek az ásatáshoz”. Szeptemberben „Fejérvárra”

²⁸⁷ Kovács Valéria 2003. 123-136.; A VIII. kongresszus üléseiről és kirándulásairól beszámolt Henszlmann Imre 1876. 237-267.

²⁸⁸ ArchÉrt. 1876. X. 96.

²⁸⁹ Vö: Prohászka Péter 1912. 30.

²⁹⁰ OSZK Kézirattár. Fond VIII. 37. doboz. 2316. (32. levél).

készült.²⁹¹ 1883. június 5-i Polixenának szóló levelében arról írt, hogy „Erdélyben voltam Déván Berndorffal megvizsgálni a Mithreum domborművei töredékeit. Több volt kétszáz darabnál, s Berndorfnak sikerült két napi szorgalmas munkával 28 Mithras compositiót nagy részben összeállítani...”²⁹²

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum megszületésének nehéz esztendeiről *Csutak Vilmos*, később *Boér Hunor* és *Bíró Rózsa* közölt írást.²⁹³ Utóbbiak tanulmányának mellékeltében ismertették azt az 1879-es levelezés-sorozatot, mellyel a múzeum ügyét a holtpontról sikerült elmozdítani. özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emíliának.²⁹⁴ Csereyné a vármegyei előjárók után Trefort Ágoston kultuszminiszterhez, majd Pulszky Ferenchez, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjéhez fordult segítségért. Pulszky gyors, 1879. november 24-én keltezett leveléből kitetszik, hogy a gyűjteményt jól ismerte. Dicsérte a gyűjtemény kódexeit, a nem nagy, de ritka s érdekes tárgyakat magában foglaló őstörténeti gyűjteményt, a középkorból és az erdélyi fejedelmek idejéből származó emlékeket, az agyagipar honi termékeit és a gazdag régi hímzések sorozatát. A székely nemzetnek adott ajándékban – írta Pulszky – „megvan azon mag, melyből egy oly Múzeum keletkezhetik, minő a tudományosság színvonalának megfelel”. „Vidéki múzeumok csak úgy virágnak fel, ha azok igazgatása társulat kezébe jő, mely évenként 2-5 Ft tagsági díjat fizet, az őrt kinevezi, s ellenőrzi...”²⁹⁵ Az *Archaeologiai Értesítő* 1879-es száma *Pulszky Ferenc* levelét közre is adta, köszönetet mondva özv. Csereynének gyűjteményeiért, amit a Székely Nemzeti Múzeum számára ingyenesen átadott. „Elégé sajnós, hogy e gyűjteményt a Székely földön illően megbecsülni nem tudják.” *Pulszky* helyeselte, hogy az adományozó Vasady Gyula ör megtartását kikötötte, mert ő „ez állomást megérdemli”. Ugyanakkor félt, hogy a tudományosság iránt nálunk sok helyen uralkodó közöny útját állja a fejlődésnek. Fontosnak tartotta, hogy „az őrt tisztességes fizetéssel kellene ellátni, hogy a múzeumot mellékfoglalkozásnak ne tekintse.” A törvényhatóságoktól azonban a főfelügyelő nem sok támogatást várt a múzeum fenntartása érdekében, csupán a múzeum-egylet és a székely egylet adhat életet az intézetnek.²⁹⁶

²⁹¹ OSZK Kézirattár. Fond VIII. 37. doboz. 2316. (34. levél).

²⁹² OSZK Kézirattár. Fond VIII. 37. doboz. 2316. (65. levél).

²⁹³ *Csutak Vilmos* 1929. 5-25.; *Boér Hunor-Bíró Rózsa* 2002. 7-58.

²⁹⁴ *Boér Hunor-Bíró Rózsa* 2002. 29-41.

²⁹⁵ *Boér Hunor-Bíró Rózsa* 2002. 38-39.

²⁹⁶ *ArchÉrt.* 1879. XIII. 409-410.

Pulszky főfelügyelőként 1882 szeptemberében látogatást tett Rimaszombaton. Megtekintette a „Gömörmegyei művészeti és régészeti kiállítást”. „Egy pár lelkes férfi működése következtében, kiknek élére Szontágh Bertalan alispán állt, a megyei birtokosok beküldték Rimaszombatra birtokukban levő régiségeiket, a város átengedte a szükséges helyiségeket...” Pulszky eztán részletesen leírta a tárlaton szerepelt régészeti, néprajzi tárgyakat (köztük a hímzéseket, 16-17. századi „úri hímzéseket”, a rimaszombati agyagipar termékeit), iparművészeti és képzőművészeti emlékeket, közöttük holicsi majolikákat, az egyaránt Rimaszombaton született Szentpéteri József ezüstműves és Ferenczi István szobrász több alkotását. „Helybeli kiállításoknál” alig remélhető, hogy jelentős muzeális emlékek kerüljenek elő, de itt a kiállításban volt egynéhány olyan tárgy, amely „bárhon is figyelmet gerjesztene s az általános elismerést megérdemli”.²⁹⁷

Az archeológiai folyóiratok rendre figyelemmel kísérték a vidéki múzeumi társulatok kiadásában megjelent közleményeket, folyóiratokat, jelentéseket. Ezek fontosságát mutatta az a „Kérelem a hazai régészet ügyében” címen megjelent felhívás is, amely szorgalmazta az összes hazai társulat és lap munkatársait, hogy azokat a lapszámokat, amelyekben a régészetet érdeklő bármilyen csekély közlemény megjelent, egy példányban juttassák el a nemzeti múzeum érem- és régiségtára számára.²⁹⁸ Dicsérettel fogadták a korrekt és tárgyilagos leletközléseket, pl. a temesvári „Történelmi és régészeti Értesítő”-t,²⁹⁹ más esetekben pedig erőteljes kritikával éltek a recenzorok. Ugyancsak a temesvári „Értesítő” újabb füzetét illetve kritikával az ismertető, mert a dolgozat szerzője nem ismeri az „Alvidék jeles monográfusait”, s még erősebb bírálat érte a kiadvány modorát: „servilis, banalis modorú, alázatos” közlemény, ami a „tudomány méltóságával meg nem fér”.³⁰⁰ Egy győri írásról („Magyarország hajdankora a vízözöntől a római hódításig, a legújabb nyomozások alapján”) pedig az ismertető epés megjegyzéssel ily módon fakadt ki: „a rác közmondásnak kell igazat adnunk, mikor azt mondja: a dicsérőnek vágd ki a nyelvét.”³⁰¹

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjeként *Pulszky Ferenc* 1886-ban az alsó-fehérmegyei egyesület elnökének írt levelet. A levél a vidéki múzeumegyesületek hivatásáról szól, s megjelent az ArchÉrt és a Politikai Szemle 1886-os évfolyamában. *Pulszky*

²⁹⁷ Pulszky Ferenc 1882. 132-135.

²⁹⁸ ArchÉrt 1876. X. 62.

²⁹⁹ ArchÉrt. 1878. XII. 117-119.; további példák: ArchÉrt. 1880. XIV. 176-179.; 1891. új. folyam XI. 77-78.

³⁰⁰ ArchÉrt. 1879. 111-114.

³⁰¹ ArchÉrt. 1880. XIV. 175.

e levélben megismételte az 1876-ban vallott nézeteit, s megerősítette a főfelügyelői minőségéből következő álláspontját: „mindig oda igyekezett, hogy az ország különböző részeiben provinciális múzeumok alakuljanak, ámbár tekintélyes oldalról azon ellenvetésre találtam, hogy ily módon az ország régiségei szétforgácsoltatnak, azok tanulmányozása megnehezítették s oly kitűnő tárgyak, melyeknek legmértőbb helye a magyar nemzeti múzeum volna, kevésbé látogatott helyeken eldugva maradnak.” Megmaradt azonban – nyilván személyes tapasztalatai miatt is – azon véleménye, hogy nagy előny a vidéki múzeumok működése során, hogy felköltik, s „élesztik a közönség érdekeltségét a hazai régiségek és műemlékek iránt”, s az értékes tárgyak a társulat gyűjteményébe kerülnek. A nevezetes, kultúrtörténeti értékkel bíró leletek pedig nem kallódnak el „a föld népe által, mely azokra szántásnál vagy ásásnál véletlenül reá bukkant, vagy eltöretett, elhányatott, vagy pedig pálinkára váltatott át”, ezentúl a múzeumokba kerül, s alkalmat ad olyan nevezetes ásatásokra, mint a Keszthely-vidékiek és Moson megyeiek, melyek „egy egész korszakra új világot vetnek”. Igaz, jegyezte meg *Pulszky*, hogy ezek a társulatok csak addig virágoznak, míg lelkes férfiak vezetik, akik munkájukat ügyszeretettől végzik. Ahol a hazafias pártfogók eltávoztak vagy elhaltak, ott a múzeum csak akkor maradhat fenn, ha valamely meglévő intézményhez tartozott, vagy olyan tőkét tudtak felhalmozni, amely az állandó tudományos működést lehetővé tette.³⁰² Hasonló szellemben adta közre véleményét a vidéki múzeumok szerepéről az 1888-ban megjelent „Úti-vázlatok”-ban is,³⁰³ ahol egyébként néhány adat-forgácsot publikált. Többek között arról írt, hogy meglátogatta gróf Erdődy Sándor vépi kastélyát, s látta műkincseit, hogy látogatást tett Szombathelyen a csinos múzeumban. Vörösvárra is kirándult, ahol a „várban egy kis gyűjtemény is helyet lelt”, benne római edényeket, szobrocskákat, téglákat, magyar, török, olasz fegyvereket látott.³⁰⁴ A vépi és vörösvári látogatás ürügyén bosszankodva jegyezte meg, hogy lehetetlen „meg nem emlékezmem Angolországról, hol még a radikál is büszke lordjainak kastélyaira, műkincseire, parkjaira, hol a birminghami demokrata gyáros is önérzettel vezeti vendégét a warwicki parkba és kastélyba, melyre minden angol büszkeséggel néz... Nálunk pedig a vidék alig látszik észrevenni a szomszéd parkok, díszkertek és várak létezését, melyeket alig látogat meg más, mint a házi úr személyes barátjai, ismerősei, a lapok is hallgatnak rólok s az újságírók serege nem is sejti a szépségeket, melyek körülötte virágoznak. Indolentiánk még

³⁰² ArchÉrt 1886. 436-437.; Politikai Szemle 1886. november 25. szám.; Kovács Valéria 2003. 70.

³⁰³ Pulszky Ferenc 1888. 173-174.

³⁰⁴ Pulszky Ferenc 1888. 180-183.

attól is tartóztat, hogy ismerjük azt, ami nevezetes hazánkban, s amit szívesen fölkeresnénk, ha külföldön volna.”³⁰⁵

Pulszky Ferenc főfelügyelői tevékenységének talán utolsó vidéki látogatására került sor 1891-ben, amikor Temesvárott augusztus 29-én ünnepélyes közgyűléssel megnyitották a „Délmagyarországi Múzeumot”. Az ünnepségen Dessewffy püspök mellett Pulszky főfelügyelő mondott beszédet. Pulszky kiemelte hazánk déli vidékén a megnyíló múzeum szerepének jelentőségét. Az épület magas földszintű, díszes emeletén az épület négy nagy ablaka a város központja felé néz. Az utcai homlokzat föliratai s egy Minerva szobor az épület rendeltetését már kívülről is jelzik.³⁰⁶

Ugyancsak 1891 történetéhez tartozik, hogy Sepsiszentgyörgyön 1891. május 3-án a Székely Nemzeti Múzeum felügyelő bizottsága ülést tartott, s megállapították, hogy az özv. Cserey Jánosné által ajándékozott jelentős székelyföldi emléktárgyak magánadományokkal oly nagyra nőtt, hogy elhelyezésére és látogathatóvá tételére nincs lehetőség. Meghatalmazták Potsa József főispánt, hogy forduljon a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, s kérjen segítséget megfelelő „Múzeum Csarnok” felépítésére. A főispán ennek alapján a minisztertől „műépítész mérnök” segítségét kérte a „Csarnok” tervezete és költségvetése elkészítésére. Indoklása szerint az ország keleti részén „annyi vészek és viharok között” élő „magyar néptörzs múltját, jelenét visszatükrözni” hivatott kiállító csarnok megépítéséhez kért az „országos alapból” segítyt, megjegyezve a székelyek által máris összegyűjtött 20-25.000 forintnyi összeget. A folyamodványt nyilván Pulszky Ferenchez, a főfelügyelőhöz továbbították, aki Nagy Gézát, a Székely Nemzeti Múzeum egykori örét, 1891-ben már mint a Nemzeti Múzeum régiségtári segédörét kérte a sepsiszentgyörgyi múzeum értékeinek bemutatására. A Csik-, Háromszék- és Udvarhelyszékről származó gyűjteményeket (Marosszéknek ekkor már volt múzeuma) Nagy Géza 1891. december 14-én alapos összefoglalásban ismertette. Pulszky Ferenc pedig, mint főfelügyelő e jelentés alapján támogatta meg a Székely Nemzeti Múzeum épület-igényét.³⁰⁷

Ferenczy József Pulszky Ferenc halála után kötetben foglalta össze a jeles tudós és szervező gazdag életét. Az életrajzban utalt arra, hogy Pulszky „mindenről tudott, mivel mindenütt ott volt. Egy sereg közművelődési intézménynek megpendítője, támogatója,

³⁰⁵ Pulszky Ferenc 1888. 183-184.

³⁰⁶ Hampel József 1891. 378-379.

³⁰⁷ MNL OL. K 736. 2. doboz, 29. irat. 1899. 01. 27. Az 1891. évi teljes iratanyagot 1899-ben Tóth Árpád irodavezető átmásolta.

létrehozója lett. Segítette, gyámolította a vidéki múzeumokat, könyvtárakat, közművelődési intézeteket.”³⁰⁸

A vidéki (és fővárosi) múzeumok fejlesztésének-támogatásának ügyét a Magyar Történelmi Társulat lapja, a *Századok* is szolgálta. 1873-ban a vegyes közlemények között ismertette a vallás- és közoktatásügyi miniszter „körrendeletét”, amelyben a törvényhatóságok figyelmét és buzgóságát kérte a „tudományos és művészeti célú egyletek és múzeumok alakítása érdekében”.³⁰⁹ 1876-tól pedig a folyóirat *Szilágyi Sándor* szerkesztésében „Vidéki Társulatok” címmel rovatot indított, ahol tömegesen jelentek meg hírek az egyes történeti és régészeti társulatokról. Csupán ebben az évben tucatnyi társulatról nyújtottak lelkesítő információt. A Délmagyarországi történeti és régészeti társulatról – Temesvárról 10 hírt; a Békésmegyei régészeti és művészettörténeti társulatról 3, az erdélyi szászok „Verein für Siebenbürgische Landeskunde”-jéről 2, az Erdélyi Múzeum Egyletről ugyancsak 2, az Erdélyi Országos Múzeum-egyletről, a Gödöllő és Vidéke történelmi és régészeti múzeum-egyletéről, a Pozsony vármegyei régészeti egyletről, a Sopron megyei régészeti múzeum-egyletről 1-1 információt közöltek.³¹⁰ 1877-ben *Lipp Vilmos* a Vasmegyei Régészeti Egylet munkájáról számolt be a *Századok* hasábjain. Egyesületük 1872-ben alakult. Törekedtek arra, hogy kutatásaik „kizárólagosan csak Vas-megyére szorítkozz(anak), kivéve azon esetet, ha a munkálatok egyik vagy másik szála netalán a szomszéd megyébe is kifutna, mert akkor az összetartozandóság kedvéért oda is ki fog terjeszkedni.” Tárgyaik a régiségtárban vannak letéve, amelyek az „elnök szívessége folytán a püspöki palota földszinti nagy termében és az azelőtt elnyúló széles folyosón van(nak) elhelyezve.” A tárgyi emlékek bemutatására szekrényeket használtak.³¹¹ *Pfeiffer Antal* 1880-ban a „Vágvölgyi Múzeum” érdekében tett közzé felhívást. Trencsén megye rendkívül gazdag történeti nevezetességű emlékekben, s emiatt szükséges „egy oly múzeum felállítása, mely a régiségek találmányait a mindennapi élet szükségleteire, kényelmére, építkezésére, ruházatára, háborúira, kereskedésére, művészetére, közlekedésére, vallási szertartásaira, temetkezéseikre, nevelészeti módjára” stb. vonatkoznak.” Gyűjtésre ösztönöz, „bármely elhanyagolt állapotban vannak is”, hisz „a múltak emlékeinek összegyűjtése és tiszteletben tartása a művelt népeknek sajátja.” Három gyűjtendő csoportot emelt ki: „1. népviseleti, 2. ipari és 3. természeti tárgyak”.³¹² Ugyancsak Trencsén megyei

³⁰⁸ Ferenczy József 1889. 105.

³⁰⁹ *Századok*, 1873. 569.

³¹⁰ *Századok*, 1876. 85-86, 165-166, 250-252, 289-290, 348-349, 364-366, 433, 571-573, 591-592, 760, 862-863.

³¹¹ *Lipp Vilmos* 1877. 152-155.

³¹² *Pfeiffer Antal* 1880. 866-869.

információt közölt a Századok 1885-ben. B. S. a „Trencsényi Régészeti és Ethnographiai Múzeum” felállítását szorgalmazta, készülve az ország („1894-ben tartandó”) ezredéves ünnepére. Jelezte, hogy 1883 őszén Janovszky László gimnáziumi tanár emlékiratot nyújtott be a megyei közgyűlésnek. Javasolta a megyei monográfia kiadását és a múzeum felállítását. A monográfia 1885-re el is készült, ám a „régészeti és ethnographiai múzeum” ügyében mozgósítandónak tartja a tisztviselőket és a lelkészeket, hogy a szétküldött „tájékoztató tárgymutató nyomán” emlékek és leletek gyűjtését szorgalmazzák.³¹³ A „Tárcza” rovat hullámzó sűrűségű, de folyamatos vidéki múzeumi híradásai között 1890-ben bőségesen szerepeltek a társulati információk. A Hunyad megyei történelmi és régészeti társulat tevékenységét 5, a Szepes-megyei Történeti Társaságét, az Erdélyi Múzeumi Egyletét és a Bács-Bodrog vármegyei történeti társaságét 2-2 hír, a Felső-Magyarországi Múzeumegylet, a Csanád-megyei Történeti és Régészeti Társulat, s az Alsó-Fehérmegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Társulat életét 1-1 információ világította meg.³¹⁴ Meg kell azonban állapítani, hogy a Századokban megjelent társulati híradások mindenekelőtt a vidéki múzeumegyletek által nagy számban kiadott évkönyveket, tudományos, vagy ismeretterjesztő jellegű kiadványokat ismertették, esetenként véleményezték, s az érintett múzeumok életéről, gyarapodásáról jóval kevesebb híradást nyújtottak. 1896. június 27-ről viszont örömmel jelentették, hogy a Bihar megyei régészeti és történeti egylet díszközgyűlésén átadták a nyilvánosságnak a nagyváradi múzeumot, s ismertették Fraknói Vilmos értekezését „A biharmegyei és nagyváradi múzeum kulturális feladatai”-ról.³¹⁵ Ez a dolgozat, melynek csupán a bevezetőjét ismerjük, előre vetíti Fraknói Vilmos későbbi, majd két évtizedes szerepvállalását a magyarországi múzeumok és könyvtárak fejlesztése terén. Ugyancsak 1896-ban beszámoltak a fővárosi millenniumi kiállítás bezárásáról, méltatták az elkészült történeti munkákat, megyei monográfiákat, gazdag okmánytárakat, de megjegyezték azt a „nem megvetendő eredményt ...”, hogy a városok, vármegyék siettek múzeumaik vagy dísztermeik számára valamely kiváló történelmi esemény megfestését megrendelni”.³¹⁶ A Szilágyi Sándor szerkesztette folyóiratban 1897-ben utolsó alkalommal jelent meg a Tárcza rovatban híradás a „Vidéki Társulatok”-ról. A hírek között szerepelt a Magyar Néprajzi Társaság elnökségének felhívása is egy kiadandó

³¹³ B. S. 1885. 85-86.

³¹⁴ Századok 1890. 85, 270, 447-448, 604, 679, 825-826.

³¹⁵ Századok 1896. 668-670.

³¹⁶ Századok, 1896. 844-845.

mű előfizetésére.³¹⁷ A Századok szerkesztői a további évtizedekben is (1916-ig) közöltek híreket (a „Vegyes közlések” rovatban) a megyei múzeumi egyesületek, s múzeumok tevékenységéről. 1909-ben a besztercebányai múzeum átadási ünnepélyéről közölték Fraknói Vilmos főfelügyelő gondolatait a vidéken alapítandó múzeumok szerepéről. Fraknói vélekedése szerint „az egész világban általánossá lett az a felfogás, hogy az ismeretek terjesztésére, az ízlés fejlesztésére és az eszmények cultusának ápolására irányuló törekvések hatalmas támaszra találtak a tudományos és művészeti gyűjteményekben. *Ezért kell a fővárosi múzeumok mellett a vidéki múzeumok létesítésére mentől nagyobb gondot fordítani.*” Beszéde befejezéséként a „muzeális tárgyakban rejlő nagy hatásról szólott”, mely a „közszellemen ösztönül fog szolgálni a történeti múlt hagyományainak és a jelenkor vívmányainak egyenlő megbecsülésére”. Erősíteni fogja a nemzeti érzést, s hozzá fog járulni ... a „sokféleképpen széttagolt társadalom egyesítéséhez a tudomány és a művészet cultusában”.³¹⁸

A régészet, a művészettörténet és a történettudomány mellett az 19. század utolsó évtizedeiben bontogatta szárnyait a néprajztudomány is, támogatva 1890-től a népi kultúra tárgyi emlékeinek gyűjtését szorgalmazó felhívásaival a hazai vidéki múzeumok munkáját. Kósa László munkáiban alaposan ismertette a Magyar Nemzeti Múzeumban 1847 óta folyt tárgygyűjtő munkát, kezdve Reguly Antalnak az Akadémia ülésén bemutatott 92 obi-ugor tárgyának bemutatásával. Hosszú időn át csak külföldről kerültek muzeális emlékek a nemzeti múzeum néprajzi osztályába.³¹⁹ Az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaság első komoly szakmai iniciatívája a budapesti Néprajzi Múzeum ügyének felkarolása volt. Kezdeményező szerepet játszott mind a múzeum létrejöttében, mind sorsának alakulásában, mind a vidéken működő múzeumok néprajzi gyűjteményeinek alakításában.³²⁰ Az ösztönző írások mindenekelőtt a Néprajzi Társaság szaklapjában, az Ethnographiában jelentek meg. Az induló lap első oldalán található Herrmann Antal írása a „Hazai néprajzi múzeum alapításáról.” Megállapította, hogy sokáig késtünk, de nem egészen, hiszen „Németország népei, kik mindig elől jártak a hagyományok megbecsülésében, szintén csak nem régen, épen a Magyar Néprajzi Társaság első ünnepélyes közgyűlésének napján nyitották meg Berlinben a maguk hazai

³¹⁷ Századok 1897. 375, 477. A következő évtől a folyóiratban már csupán a „Vegyes közlések” rovatban szerepeltek egyre ritkábban múzeumokat érintő híradások.

³¹⁸ Századok 1909. 793-795.

³¹⁹ Kósa László 2001. 107.; 1989. 42-43.

³²⁰ Kósa László 2001. 106-107.

ethnographiai múzeumát.”³²¹ Röviddel később már arról adott hírt, hogy gróf Csáky Albin kultuszminiszter gondoskodott arról, hogy a „hajléktalan néprajz legalább zselléres otthont találjon, és intézkedett, hogy az építendő iparművészeti palota az ethnographiának is menhelyet nyújtson.”³²² Kívánságát így summázta: „a millennium legméltóbb megünneplése egy nagyszabású országos néprajzi kiállításnak külön ethnographiai múzeumban való megnyitása volna.”³²³ A szakmai fejlesztés szükségességét persze sokan képviselték. Köztük Herman Ottó is, aki az 1890. november 29-i országgyűlési ülésen a kultuszminiszteri „budget” tárgyalásán a Nemzeti Múzeum tételénél felszólalt. Kiemelte, hogy már többször emelt szót „e ház kebelében ... a néprajzi múzeum kérdése”-ben. „Nincs nép, amely megvethetné azt, amit ethnós-nak nevezünk... Buzgó emberek neki dőltek a dolognak, felbuzdulva a külföldön mindenütt megindult mozgalomtól.” S hozzátette: „az ethnographia találja meg a maga helyét, ahol művelhető legyen.”³²⁴ A Társaság működése és folyóiratának kiadása komoly anyagi nehézségbe ütközött, s az un. „kilences bizottság”³²⁵ megbízta Herman Ottót, hogy a kultuszminiszternek és Pulszky Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójának segítségét kérje. Az akció sikerrel járt, s gróf Csáky Albin és Pulszky Ferenc anyagi és erkölcsi segítségével a folyóirat kiadása folyamatossá válhatott.³²⁶ A Néprajzi Társaság nehéz anyagi helyzetében Herman Ottó elnökle mellett egyidejűleg felhívást is közzé tettek az Ethnographia hasábjain, ahol a tiszttikkal együtt ahhoz is támogatást kértek a Néprajzi Társaság számára, hogy a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályához küldött tárgyakat, „melyeket mi gyűjtünk, s amelyek hozzánk beküldetnek”, a múzeumban elhelyezhessék.³²⁷ Az Ethnographia 1892-es számában a Vegyes közlemények között arról közölt hírt, hogy a segesvári magyar kaszinó egy régészeti társulat szervezését kezdeményezte. A folyóirat szerkesztője pedig kiegészítette az információt azzal, hogy a társulat keretét bővítsék ki, hogy elférjen benne a néprajz is. Indoka világos, biztos abban, hogy nem fognak idegenkedni „ezen eszmétől, hiszen Aradon kívül Segesvár az egyedüli város, amely alapító tagja a néprajzi társaságnak.”³²⁸

³²¹ Herrmann Antal 1890. 22.

³²² Herrmann Antal, 1890. 22.; Herrmann ugyan nem értett egyet a gondolattal, mert „ez a kapcsolat ugyan egyáltalában nincs a dolog természetében és nem látszik alkalmasnak az igazi szakemberek előtt.”

³²³ Herrmann Antal 1891. 21-22.

³²⁴ Herman Ottó felszólalását ismertette az Ethn. II. 1891. 23-26.

³²⁵ Kósa László 1899. 28-31.

³²⁶ Ethn. III. 1892. 239-241.; Kósa László 2001. 109.

³²⁷ Herman Ottó 1892. 249-252.

³²⁸ Ethn. 1892. III. 131.

A budapesti ezredéves kiállítás

A millenniumi ünnepek keretében a fővárosi Városligetben számos épület, pavilon és kiállítás reprezentálta a honalapítás és az ezer esztendő történetét. A honvédelem, a főváros multja, a néprajzi tájegységeket megjelenítő építmények, az Iparcsarnok, a Ganz-pavilon, a Közlekedési Múzeum, a városligeti tó szigetén felépült történeti épületegyüttes, „Ősbudavár”, a kereskedelem-, pénz- és hitelügy pavilonja, a mezőgazdasági csarnokok mellett számtalan kisebb épület, alkalmi kiállítótér igyekezett bemutatni az ország történeti fejlődését.³²⁹

A néprajzi vonatkozású kiállítások előkészítése is megkezdődött. *Xántus János* 1892-ben egy javaslattal állt elő a nemzeti múzeum néprajzi osztálya gyűjteményeinek gyarapítására. Felvázolta a néprajzi osztály történetét és őrzött tárgyait.³³⁰ Hozzátette, hogy az osztály „át fog költözni a várkerti bazár két szárnyába”, de a rossz klimatikus adottságok miatt remélhetően csak rövid időre. Szükséges lenne tárgyakat gyűjteni, de a néprajzi osztálynak nincs dotációja. Xántus azonban más módot javasolt a „magyarországi háziipar, illetőleg ethnographia tökéletes és teljes beszerzésére”. S mindez nem kerülne az államnak pénzébe. „Most van az alkalom ezt keresztülvinni... Ez az alkalom a millenniumi országos kiállítás.” Javaslatára szerint a kultuszminiszter „szólítsa fel a megyéket és különösen a vagyonosb (!) városainkat, hogy szíveskedjenek a kebelükben élő nemzetiségek (a városok a közelükben és szomszédságukban lakó nemzetiségek) háziiparát összegyűjteni, s azt a millenniumi országos kiállításon közszemlére kiállítani, s a kiállítás befejeztével az egész gyűjteményt – a millennium emlékére – felállítandó múzeumnak ajándékozni.” Javasolta felszólítani Somogy-, Tolna-, Baranya-, Bács-, Torontál-, Csanád-, Csongrád-, Szörény-, Békés-, Arad-, Temes megyéket, nagyobb és vagyonosabb városait, hogy „ily gyűjteményt hozzanak létre a kebelükben lakó magyarok, bosnyákok, szerbek, sokácok, bunyevácok, oláhok, bolgárok és horvátok háziiparából, s azt állítsák ki a vásár területén...” A tárgyak hosszú sorozatát 31 pontban foglalta össze. Az elsőben a „népies bútorok, mint ágyak, asztalok, székek, lóczák, padok, ládák, szekrények, tálasok, fogasok, bölcsök” szerepelnek, s valamennyi pont terjedelmes tárgyfelsorolása után az utolsó pontban „a színezett fényképek” illusztrációs fontosságát hangsúlyozta *Xántus*.³³¹

Xántus János javaslatára szinte azonnal válaszolt az Ethnographia következő számában *Vikár Béla*. Alapvetően kételkedett a törvényhatóságok áldozatkészségében. De erőteljesebb a

³²⁹ Pl. Glatz Ferenc 1995. 495.

³³⁰ Xántus János 1892. 298-299. Az őrzött magyarországi tárgyak száma ekkor 1350 (magyar: 400, német-sváb-szász: 300, oláh: 300, stb.), külföldi: 4344 darab.

³³¹ Xántus János 1892. 304-309.

szakmai aggálya. „A földolog nem az, írta *Vikár*, hogy mindent összegyűjtsünk, ami összegyűjthető, hanem az, hogy a jellemzőt, a tanulságost, a szükségeset összegyűjtsük. Ez pedig csak szakemberek, avatott és gyakorlott gyűjtők útján lehetséges, minőkkel a törvényhatóságok csak kivételesen, a legritkább esetben rendelkeznek.” Tehát más módon kell eljárni, mint amit Xántus javasolt. „Szervezni kell a gyűjtést országosan, föld- és néprajzi vidékek szerint” s erre a Néprajzi Társaság hivatott. Módosítja egyúttal Xántus gyűjtési szempontjait is. Szerinte a következő tárgycsoportokat kell összegyűjteni: ruházat és díszítései; szobaberendezés; kézimunka szerszámai; földművelés; vadászat és halászat; egyéb tárgyak: tűzi és dohányzó szerek, zenei szerszámok, játék és mulatság, jósló-gyógyító szerek, tárcák, gyűrű és drágaságtartók. Lényeges *Vikár* megjegyzése arról, hogy a gyűjtés ne csak tisztán népi eredetű tárgyakra szorítkozzék, hanem „habár a műiparból vesz át” használati tárgyat a népesség, a maga céljaira eredeti módon alkalmazza.³³²

A Néprajzi Társaság múzeumpártoló kezdeményezései – ha kis lépésekben is, de – sikeresek voltak. A Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya az 1867-es kiegyezés után kezdett magyarországi magyar és nemzetiségi tárgyakkal gazdagodni (1894-ben 1438 db.) a jelentős számú ázsiai (2945), afrikai (458), amerikai (292), ausztráliai (121) és európai (368) tárgyak mellett.³³³ Az eredeti etnológiai túlsúly a jelentős gazdasági kiállítások következményeként alakult át fokozatosan. Ezt ismerve írhatta később, 1897-ben Jankó János, hogy „hazánkban a néprajz szülei az iparművészet és a háziipar voltak.”³³⁴ A népi ipar tárgyainak bemutatása már az 1840-es évek iparfejlesztő kiállításai alkalmával felvetődtek, de kiállításukra csupán az 1860-as évektől került sor világ- és országos kiállításokon. Nagyobb számban magyarországi néprajzi tárgyak először az 1873. évi bécsi kiállításon szerepeltek (darabjai azonban ekkor a Nemzeti Múzeum Kézműtárából kifejlődő Iparművészeti Múzeumba jutottak), az 1885-ös országos kiállítás néprajzi szobáinak berendezései viszont már a néprajzi osztály gyűjteményébe kerültek.³³⁵

A néprajz 1896-os, ezredéves kiállításának szervezése tulajdonképpen Xántus János és *Vikár Béla* korábbi javaslatai alapján indult el. A „kiállítási igazgatóság bureauja” egy történelmi és egy jelenkori kiállítási blokk megszervezéséhez tett intézkedéseket. 1893 decemberében a bíró „lelkes fölhívást” kezdeményezett, „amely az ország 28

³³² *Vikár Béla* 1893. 85-86., 92.

³³³ *Jankó János* 1894. 104-108.

³³⁴ *Jankó János* 1897. 2.; *Vö: Kósa László* 2001. 107.

³³⁵ *Kósa László* 2001. 107.

törvényhatóságához intézve a házak építésének eszméjét felvetette és a vármegyék áldozatkészségébe vetett hittal a kiállítási falu alapját tényleg meg is vetette. A 28 törvényhatóság közül összesen négy tért ki a reá hárított köteleesség alól...”³³⁶ A történelmi főcsoportban a magyarság múltjának bemutatására 12 témakört terveztek, köztük a „lakáskultúra, ősfoglalkozások: pásztorélet, halászat, vadászat” stb. témákat. A három központi épület mellett az ősfoglalkozások pavilonját, s a tó közepén lévő halászati pavilont Herman Ottó útmutatásai alapján tervezte Alpár Ignác. A jelenkori kiállítás egyik fő látványosságát a néprajzi falu jelentette, amelyben 24 lakóház (12 magyar és 12 nemzetiségi), egy havasi juhászkunyhó, 3 alföldi pásztorkunyhó, egy cigányputri stb. volt arra hivatva, hogy a 19. század végi magyarországi népi építkezést és faluarculatot bemutassa. A jelenkori főcsoportban a bizottság szakértő tagja Jankó János volt.³³⁷ A teljes kiállítási előkészítő bizottság 1894-ben – a Magyar Néprajzi Társaság javaslatát elfogadta, hogy ugyanis a néprajzi falu épületeihez és berendezéseihez a gyűjtőmunkát szakemberek végezzék – s így Jankó Jánost bízták meg, hogy Herrmann Antallal és Vikár Bélával közösen tegyenek javaslatot a különböző épülettípusok felállítására. Végül (betegségek miatt) a bizottság felelőse Jankót kérte fel a teljes kiállítási falu terveinek elkészítésével, s a munkálatokat a vármegyék közreműködésével folytatták.³³⁸ Jankó országjáró körútjain rengeteg tárgyat és dokumentumot (feljegyzéseket, rajzokat, terveket, fényképeket) gyűjtött. Nagyságrendjét a Zichy-expedíció és Herman Ottó pásztorkodásgyűjteményével együtt a 20.000-es tárgyszám jól mutatja.³³⁹ A fél évig vendégeket fogadó tárlatok bezárását követően a kiállított tárgyak zöme a nemzeti múzeum néprajzi osztálya gyűjteményébe jutott, s Bátky Zsigmond gondozása, leltározása mellett a Jankó János által megszerzett Csillag utcai bérlakás termeibe került.³⁴⁰ Jankó 1894 nyarán vette át a néprajzi tár vezetését, s rögtön egy grandiózus kiállítási terv készítésébe kezdett, felhasználva és átdolgozva előde, Xántus János korábbi tervezetét. Ez a terv volt a kiindulópontja az 1898 nyarán a Csillag utcai bérházban, 30 teremben megnyitott állandó kiállításnak. A tárlat „egész felosztásán a korabeli múzeumi kiállítás felfogása érződik, melyet a német (elsősorban Hamburg, Berlin) és a skandináv múzeumokban alkalmaztak. Kétségtelen, hogy ehhez Jankó a maga gyakorlatából sokat tett hozzá (pl. a viseletek nemenként és

³³⁶ Kovács Gyula 1896. 255.

³³⁷ Szemkeő Endre 1989. 7-8.

³³⁸ Szemkeő Endre 1989. 9-10.

³³⁹ Szemkeő Endre 1997. 355.

³⁴⁰ Szemkeő Endre 1989. 9, 14.

korosztályok szerinti kiállítása, a munkaeszközök erőteljes hangsúlyozása, stb.). Így ez a kiállítás nemcsak korának európai szintjét érte el, hanem sok esetben azt túl is szárnyalta.”³⁴¹

Pulszky Ferenc főfelügyelő az 1890-es években

Pulszky Ferenc számos társadalmi tisztsége mellett hosszú időn keresztül állt elnökként az Országos Régészeti és Embertani Társulat élén. A Társulat időről-időre rendezett vidéki kihelyezett közgyűléseket. Ezek a vidéki utak is alkalmat adtak Pulszkynek egy-egy múzeum, jeles gyűjtemény megtekintésére, működésének megvizsgálására. Így pl. 1891-ben, amikor a Társulat tagjai augusztus 11 és 13 között Zólyom vármegyében és Zólyom szabad királyi városban tartózkodtak. A program keretében augusztus 12-én megtekintették Thomka Gyula gazdag régiség-gyűjteményét. Később Pulszky a közgyűlést megnyitó beszédében arról értekezett, hogy „kevesen vannak hazánkban, kik az ősrégészet iránt érdeklődéssel viseltetnek”. Magyarország történetét a honfoglalással szokták megkezdeni, „minthogy történelmünket a magyarfaj történelmével azonosítjuk, nem pedig az országéval.” Kárhoztatta ezt a történelemfelfogást, megállapítva, hogy „Rómer Flóris volt az első tudományos ősrégészünk, ki iskolát alapított”. Maga az ősrégészet is folyton fejlődik, egyre újabb hipotézisek látnak napvilágot, s Rómer sok állítása is elavult, korrekcióra szorul.³⁴² Pulszky azonban ebben az időben már gyakran gyengélkedett, betegeskedett, s nem vett részt elnökként a rendes havi üléseken. Ha jelen volt, mint pl. 1892. február 23-án, többnyire előadást is tartott. Ekkor pl. a nemzeti múzeum legújabb szerzeményei közül a közép-amerikai régi agyagművekről és szövetekről tartott beszámolót.³⁴³ A Nemzeti Múzeum igazgatói feladatától 1894 végén, 80 éves korában vált meg. A Régészeti és Embertani Társulat végül 1897. február 23-án tartott tisztújítást, ahol Pulszky Ferencet „életfogytiglan tiszteletbeli elnökké” választották.³⁴⁴

Bár nem maradtak fenn (az ismert levéltári veszteségek miatt) a folyamatos állami támogatásról adataink, bizonyosra vehető az államsegély folyamatos biztosítása. 1896-ban is számos intézmény nyert el állami segélyeket. Adatok bizonyítják, hogy ebben az esztendőben segélyt kapott a Biharmegyei és nagyváradai egylet, az Alsófehérmegye, Hunyadmegye, Szabolcsmegye, Mosonmegye, Szombathely, Székesfehérvár, Sopron, Versecz, Eperjes városi és megyei múzeum-egyletei, Szekszárd, Nagyenyed ev. ref. kollégium múzeumai. Ez a széles

³⁴¹ Balassa Iván 1968. 29.; Gráfik Imre 2002. 11.

³⁴² ArchÉrt. 1891. XI. 371-373.

³⁴³ ArchÉrt. 1892. XII. 184-185.

³⁴⁴ ArchÉrt. 1897. XVII. 185-187.

támogatotti kör nem egyetlen év alatt alakulhatott ki, hanem Pulszky Ferenc évtizedek alatt végzett főfelügyelői tevékenységének sikerei közé kell sorolnunk.³⁴⁵

A magyarországi múzeumok 19. század végéig tartó fejlődési íve lezárult az 1896-os millenniumi eseményekkel, tudományos eredményekkel, tárlatokkal, s egyben Pulszky Ferencnek, e folyamatot 1874-től irányító-felügyelő tevékenységének végével. Pulszky főfelügyelő munkája során igen széles társadalmi kapcsolatokat épített ki és tartott fenn. Az eszközei a „Pulszky-szalon” működtetésétől a vidéki utakig, egyes múzeumok ünnepi alkalmain történő megjelenéséig, megszólalásaiig tartottak. Személyes kapcsolatai a korszak neves múzeomalapító személyiségeivel társadalmi helyzet és foglalkozás szerint nagyon széles körből verbuválódtak. Találunk közöttük főispánt, alispánt, érseket, püspököt, főgimnáziumi igazgatókat, számos szerzetesrendi tanárt, tudós papot, ügyvédeket, orvosokat, városi főjegyzőt, levéltárost, gyógyszerészt, de találunk mérnököt, vaskereskedőt, ötvöst és ékszerészt is.³⁴⁶

Pulszky egész fővárosi és vidéki múzeumfejlesztő-pártoló munkája összegeződik élete fő művében, amikor megírta és 1897-ben, halála évében megjelentette a „Magyarország archaeológiája” című két kötetes művét. E hétszáz oldalt meghaladó összefoglalása tükrözi azt a tényt, hogy az 1874 óta viselt *országos főfelügyelői* tisztségének megfelelően bejárta és megismerte a Magyar Nemzeti Múzeum mellett a „magyarországi kisebb múzeumok”³⁴⁷ helyzetét és – mint azt az időközben megszületett szakirodalmi adatok ismerete is mutatja – gyűjteményeit. A kiemelkedő összefoglalásban – melynek mottójául Hesiodos szavait idézte: „Bárgyúk nem tudják, hogy a félrész több az egésznél” – szerepelnek a gyulai, a nagyszebeni („Bruckenthal-féle”), a budapesti egyetemi, dévai, kolozsvári, komáromi, nagyváradi, pozsonyi, soproni, szabolcsi, szombathelyi, temesvári, erdélyi, székely múzeumok gyűjteményeinek jeles darabjai is.³⁴⁸

Időközben azonban új gondolat fogalmazódott meg a kultuszminisztériumban, s a múzeumok és könyvtárak országos gondozásának ügyét még Pulszky Ferenc életében (betegeskedése idején) előkészítették, hogy később új „sínre” tehesék. Segítette ezt a törekvést a Széll Kálmán elnöki irányításával működő Dunántúli Közművelődési Egylet, amely egy új közgyűjteményi rend megteremtését sürgetve a tudományos és közművelődési egyletek feletti

³⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, K. 736. Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége jegyzőkönyvei. 7-13 oldal.

³⁴⁶ Bodó Sándor 2002. 8-9.

³⁴⁷ Pulszky Ferenc 1897. I. 64.

³⁴⁸ Pulszky Ferenc 1897. I. 316-317.; II. 342.

ellenőrzés eszközét a törvényhatóságokban látták.³⁴⁹ 1897. január 30-án megalakították az „Országos Múzeumi és Könyvtári Tanács”-ot, melynek elnöke Széll Kálmán, előadó-titkára Porzsolt Kálmán volt.³⁵⁰ Az *Archaeologiai Értesítő* 1897-es első füzetében rövid hírben számoltak be a Tanácsról, némi malíciával: „közéletünk, mely oly előszeretettel szokta minden ügyes-bajos dolgát bizottságokra, albizottságokra, igazgató vagy országos tanácsokra hagyni, az országban létező és még létesítendő egyleti, városi, megyei és iskolai múzeumok és könyvtárak érdekében ’országos tanáccsal’ gazdagodott.” Szabályzatot fogadtak el és megválasztották az országos tanács tizenöt tagját. Feladataik között szerepelt a magyarországi nyilvános gyűjtemények jegyzékének megállapítása, a gyűjtemények tisztviselőinek minősítésére szükséges kellékek megállapítása, a képesítés végett tanfolyamok szervezése. Ugyancsak a Tanács feladatául szabták a múzeumok és könyvtárak szakszerű berendezésének gondozását, igazgatási-kezelési-lajstromozási rendszer tárgyában mintaszabályzatok kidolgozását. Gyűjteniük kellett a múzeumok és könyvtárak évi jelentéseit, „lajstromait”, hazai és külföldi intézmények kiadványait, helyszíni tanulmányozás alapján ismertetni kellett anyagaikat. Gondoltak még arra is, hogy a nemzetközi csereviszony érdekében „Múzeum” címen szakfolyóiratot több nyelven kell kiadni, s emellett a törvényhozásban és rendeleti szabályozásban kezdeményezően kell fellépni. Mindezekre a Tanácsnak lesz „állami javadalma”, s sikeres lesz, ha kedv, idő, szakértelem és kitartás mellett „megfelelő végrehajtó szervei” is lesznek.³⁵¹

Wlassics Gyula a munka sikerének zálogát abban látta, hogy egyesíteni kell a szakfelügyeleten keresztül az állami ellenőrzést, a Tanácsnak pedig biztosítani kell a társadalmi erők hatékonyságát. Mert: „A múzeumok és könyvtárak jövő fejlődése főleg attól függ, hogy a társadalom mennyire fogja azok ügyét felkarolni, s a társadalmi tényezők érdeklődésének és áldozatkészségének fokozása volna éppen a „legérdemesebb feladata, mert az országban létező és szervezendő összes múzeumok és könyvtárak fenntartásáról és gyarapításáról az állami előirányzat keretében elegendő fedezetről gondoskodás soha sem fog történhetni.”³⁵²

³⁴⁹ Voit Krisztina 2004. 14.

³⁵⁰ Voit Krisztina 2004. 21.

³⁵¹ ArchÉrt. 1897. XVII. 93-94.

³⁵² Porzsolt Kálmán 1901. 55.; Voit Krisztina 2004. 21.

Gyarapodó magyarországi múzeumok (1897-1914)

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelete tevékenysége

1897 korszakhatár a magyar múzeumügy történetében. A pesti Nemzeti Múzeum, a nagyszombati Bruckenthal múzeum működő intézményekké váltak a közel száz esztendő alatt. A 19. század utolsó négy évtizedében Pulszky Ferenc és társai igazgatása, közreműködése erőteljes fejlődést eredményezett, amely egybeesett a fővároson kívüli múzeumi intézmények nagy részének kiépülésével. Mégis, jelentős előrelépést eredményezett a magyarországi múzeumok életében Ferenc József császár és király 1897. december 10-én kibocsátott pátense, amely létrehozta a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét. A törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak szervezésére és gyarapítására létrehozott főfelügyelet egyúttal szabályzatot is kapott, mely az irányelveket megszabta.³⁵³

Az 1890-es évek elején már érzékelhető volt, hogy a múzeumok és könyvtárak működésének támogatásában valamiféle változásnak kell bekövetkeznie. A múzeumok szervezésének kérdésével a parlament közigazgatási bizottsága 1891-ben kezdett behatóbban foglalkozni. Szapáry miniszterelnöksége idején merült fel az a javaslat, hogy a múzeumok szervezeti rendjét a törvényhatóságok alá kellene rendelni.³⁵⁴ Országos értekezletet 1893 decemberében rendeztek a jelentős múltú közművelődési és tudományos egyletek, társulatok képviselőinek részvételével. Az értekezlet programot fogadott el a „nyilvános gyűjteményeknek az egész országban való szaporítását s a meglevőknek gyarapítását” fontosnak és szükségesnek kijelentve.³⁵⁵ Az értekezlet egy Múzeum és Könyvtár Bizottságot hozott létre, amelyet Csáky Albin kultuszminiszter 1894 áprilisában hagyott jóvá. A Bizottság ugyan kapott egyúttal költségvetési támogatást is a minisztertől intézmények támogatására, mégis csak két év múlva ült újra össze.³⁵⁶ 1897 januárjára érett meg a helyzet arra, hogy javaslatot tegyenek a törvényhozásnak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelete és

³⁵³ MNL OL, K 736. MKOFF jegyzőkönyvei, 78. oldal, 1900. október 17.; A Főfelügyelőség működésének egyes kezdeti részleteiről megemlékezett Wosinsky Mór működésének bemutatása során Köhegyi Mihály-Szabó Géza 1996. 9-47.

³⁵⁴ Porzsolt Kálmán 1901. 15.; Voit Krisztina 2004. 15.

³⁵⁵ Porzsolt Kálmán 1901. 22.; Voit Krisztina 2004. 15-16.

³⁵⁶ Voit Krisztina 2004. 16-17.

Tanácsa létesítésére.³⁵⁷ Ekkor azonban még élt Pulszky Ferenc, az *életfogytiglan* kinevezett országos főfelügyelő.

Pulszky Ferenc, az uralkodó által 1874-ben kinevezett *országos főfelügyelő*³⁵⁸ betegeskedése következtében figyelmének lankadása nyilván elégedetlenség forrása volt. S mivel 80 évesen, 1894 végén befejezte igazgatói működését, már közvetlen környezete is változásokat ösztönzött. Nem véletlen, hogy az Archaeologiai Értesítő lapjain egyre több hír igyekezett kikényszeríteni a változást. *Hampel József* (Hpl), Pulszky Ferenc veje (egyben az ArchÉrt szerkesztője) már 1894-ben hírt adott arról, hogy a dunántúli közművelődési egyesület meghívására 1894. április 27-én Budapesten „tekintélyes férfiak” gyűltek egybe és egy országos bizottságot választottak, melytől a megyei és városi múzeumok ügyének hatékonyabb támogatását várták. *Hampel* a bizottságnak sok sikert kívánt, mely nem maradhat el, ha a „közoktatási minisztérium jelentékenyebb anyagi pártfogásban részesíti a múzeumok érdekeit, mint eddig”, az „egyes megyék és városok sem idegenkednek anyagi áldozatoktól és ha sikerül a vidéken székelő vagyonosság érdeklődését a múzeumi egyesületek számára tartósan biztosítani.”³⁵⁹ Ugyanebben az évben már részkérdések is foglalkoztatták a kultúra iránt érdeklődőket. Az „Élet” című folyóirat 1894. évi 1. számában a vidéki múzeumok ügyéhez szólt hozzá egy névtelen író. Sürgette a „régiségletekről” szóló törvényalkotást, aminek kezdeményezését a nemzeti múzeumtól és a régészeti társulattól várta. Az ArchÉrt szerkesztője kioktatta a tájékozatlan „Nonquis urat”, de igazat adott annak a megjegyzésének, mely szerint „szerencsétlenség volna, ha a megyei hatóságok intéznék a régészeti ásatás dolgát.” Elvetette „Nonquis úr” javaslatát, hogy „törvénnyel kellene minden megyében múzeumot teremteni! Ilyesmit nem lehet törvénnyel végezni: törvény az ily intézményeknél mindig csak akkor van helyén, hogyha buzgó szakértők és áldozatra kész jó módú magánosok már megtették kötelességüket, törvénnyel sem szakértőket, sem áldozatkészséget nem lehet teremteni.” „Nonquis úr”-nak abban viszont mégiscsak igazat adott, hogy jó ügyben folytat országos agitációt, mert bizony szomorúan tapasztalható vidéken a már meglévő múzeumok és múzeumtársulatok iránti érdeklődés lankadása.³⁶⁰

1897. január 30-án pedig megalakult az „országban létező és még létesítendő egyleti, városi, megyei és iskolai múzeumok és könyvtárak érdekében az ’országos tanács’.” Terveik

³⁵⁷ Voit Krisztina 2004. 19.

³⁵⁸ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene 1902. 378.

³⁵⁹ Hampel József (Hpl) 1894. 275.

³⁶⁰ ArchÉrt. XIV, 1894. 90-91.

szerint feladatuk a múzeumok és könyvtárak szakszerű berendezése, igazgatási, kezelési, lajstromozási rendszere tárgyában mintaszerű szabályzatokat dolgoz ki, gyűjti évi jelentéseiket, kiadványaikat, berendezi szakkönyvtárakat, a nemzetközi csereviszony érdekében – több nyelven megjelenő – „Múzeum” című szakfolyóiratot indít. „Mindezekre a tanácsnak állami javadalma lesz, tehát tömérdek hasznot fog szakunknak hajthatni, ...hogya lesznek a tanácsnak megfelelő végrehajtó szervei.”³⁶¹

Az 1897 decemberében létesített Főfelügyelőség 1901-es jelentésében visszatekintés olvasható a kezdetekről. Véleményük szerint „a múzeumok és könyvtárak országos felügyelői állásának szervezése 1874-ben rendszeres munkakör, hivatali személyzet és anyagi eszközök híjával az állam részéről oly rég várt érdeklődés felébredésének csak látszólagos jele volt. A vidéki gyűjtemények *állami felügyelet alatt* való szervezésének eszméje igazi alakot akkor öltött, midőn... a törvényhozás 1897-ben az állami költségvetés keretében a vidéki múzeumok és könyvtárak támogatására 15.000 forintot, a vidék számára eszközlendő képzőművészeti megrendelésekre és vásárlásokra ugyanilyen összeget szavazott meg.”³⁶² Ugyanezt a véleményt hangsúlyozta a kritikus *Jankó János* a *Néprajzi Értesítő* 1902-es számában. Elismerő véleményét fejtette ki a vidéki „autonom múzeumok”-ról, melyeknek léte és fenntartása „kizárólag a nemzeti társadalom műve volt”, ugyanakkor hiányolta, hogy e múzeumoknak a „nemzet szellemi életének fejlesztése körül hosszú ideig” kellett várakoznia „az állam részéről őt megillető méltánylásra”.³⁶³

Fraknói Vilmos kinevezésének tényét a Századok 1898. évi első füzeté Vegyes közlések rovatában adta közre. A Magyar Történeti Társulat nevében gratuláltak Fraknóinak „Ő Felsége által a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé” történt kinevezéséhez. Közölték Wlassics Gyula kultuszminiszter 1897. december 17-én kelt levelét, amelyben Fraknóit értesítette Ferenc József császár és apostoli király 1897. december 10-i döntéséről. „Felkérem, ... méltóztassék a Magyar Nemzeti Múzeumban berendezett hivatali helyiségében állását elfoglalni, ... helyettesének és a felügyelőknek kinevezését átadni, s a múzeumok és könyvtárak országos tanácsának megalakítására nézve kiadott rendeletnek másolatát tudomásul venni.”³⁶⁴ A Főfelügyelőség

³⁶¹ a – a. 1897. 93-94.

³⁶² MNL OL, K 736. 8. doboz.; 1901. 12. 20. Jelentés az 1901. évi működésről

³⁶³ Jankó János 1902. 81-82.

³⁶⁴ Századok 1898. 88.

1897. december 22-én a nemzeti múzeumban meg is alakult. Jelen voltak az elnöklő Fraknói Vilmos országos főfelügyelő mellett Szalay Imre (a Nemzeti Múzeum igazgatója) országos főfelügyelő-helyettes, Fejérpataky László, Hampel József, Horváth Géza, Kammerer Ernő, Krenner József és Radisics Jenő országos felügyelők. Jegyző Schönherr Gyula, nemzeti múzeumi segédőr volt. Ismertették a Ferenc József által jóváhagyott szabályzatukat, s elhatározták legfontosabb feladataikat. Össze kellett állítsák a főfelügyelőség hatáskörébe vonható intézményeket, meg kellett küldjék azok értesítését a Főfelügyelőség létrejöttéről és szervezetéről. Nyilatkozatot kértek, hogy igénybe kívánnak-e venni állami támogatást, s „ebből kifolyólag magukat az állami felügyeletnek” alávetik-e. A felügyelők 1898 márciusig tervet készítettek a főfelügyelőnek. Elhatározták, hogy a múzeumi és könyvtári „tisztviselők” képzésére könyvtári, régészeti-művészeti és természettudományi csoportok szerint külön „időszaki tanfolyamok” szervezését kezdeményezik. Foglalkoztak a Főfelügyelőség és az Országos Múzeumi és Könyvtári Tanács viszonyával. Megállapodtak abban, hogy a Tanács munkájába a Nemzeti Múzeum osztályvezetői részére biztosított helyekre „az igazgató-örökön kívül a képtári, néprajzi és növénytári osztályok vezetői, esetleg helyetteseik is meghívandók”. A Főfelügyelőség döntött arról is, hogy az Országos Tanács 1898-as költségvetésből 10.000 forint biztosítsa az intézmények támogatására. A jövőben pedig önálló költségvetést kapjon a Főfelügyelőség. Az Országos Tanács által megindítandó „Múzeum” folyóirat szerkesztése kerüljön a főfelügyelő hatáskörébe.³⁶⁵ A későbbiekben a főfelügyelőségi üléseket havonta-kéthavonta tartották. 1898. január 26-án kiépítették a Főfelügyelőség hivatali háttérét (irodavezető, titkár), foglalkoztak a miniszter által 1898-ra biztosított költségvetés (mintegy harminc ezer Ft-os összeg) felosztásának tervezéséről. A miniszteri levélhez csatolták a vidéki múzeumok és egyesületek 1896. évi segélyezésére vonatkozó adatokat, s az 1897. évi kéréseket. Ebben az évben folyamodványok érkeztek Eperjesről, az Erdélyrészi Kárpát Egyesülettől, Mosonmegyei történelmi és régészeti egylettől, Déváról, Tiszafüredről, a túrócszentmártoni múzeumi tót társaságtól – néprajzi, régészeti gyűjteményeik és könyvtáraik gyarapítására. A Főfelügyelőség alapos munkát végzett. Elhatározták, hogy amely egyesületek-múzeumok nem számoltak el az 1896-os támogatásról, azok felszólítást kapnak a pótlásra, s a hatáskörbe tartozó intézményekről külön ellenőrző törzskönyvet vezetnek. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1898-as levele alapján pedig kinyilatkoztatták, hogy „a főfelügyelőség a régészeti

³⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) K 736. Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (továbbiakban: MKOFF) 1897. december 22-i jegyzőkönyv. 1-5. oldal. Lásd: Voit Krisztina 2004. 20.

ásatások előmozdítását kiváló feladatának tekinti.” Egyúttal döntöttek arról is, hogy „az ásatások folyamán felszínre kerülő régiségekre a Magyar Nemzeti Múzeum elsőbbségi igénye fenntartandó”. 1898-as támogatási döntéseik között figyelmet érdemel, hogy sok kedvezményezett mellett 300 ft. támogatást kapott a „túrócszentmártoni múzeumi tót társaság” néprajzi gyűjteményei és könyvtára gyarapítására.³⁶⁶

Egy-egy főfelügyelőségi ülés 10-20 témakört tárgyal. 1898. március 2-án pl. Kammerer Ernő, aki országos felügyelő, emellett országgyűlési képviselő is volt, bejelentette, hogy költségvetésük ügyében eljár, s az állami költségvetésben (XX. fejezet, 52. cím 1. rovatában) együtt szerepel a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és a Főfelügyelőség közös költségvetése. A kultuszminiszter egyidejűleg kötelezte Fraknói főfelügyelőt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa újjáalakítására 1898. március 10-ig. Azzal azonban a Főfelügyelőség tagjai egyetértettek, hogy kezdeményezik a Tanács elnökével és titkárával történő egyeztetést. További témák: Hampel jelentett kassai útjáról: felszólították a Felsőmagyarországi Múzeumot az évi jelentés benyújtására, Kassa városát pedig arra, hogy fogjon hozzá a múzeumpalota felépítéséhez. Ettől függ ugyanis Bubics püspök képgyűjteményének adományozása.; Selmezbélabánya sz. kir. város múzeum és könyvtár szervezésének ügyét Fejérpataky László és Kammerer Ernő felügyelők kapták. Milleker Bódog Versec múzeumi gyarapodásáról, Hampel az alföldi római sáncok ásatásáról, Orosz Endre, apahidai néptanító őstörténeti feltárási szándékairól (őstörténeti kutatásokról: széki, kolosmonostori őstelepek, a tordai hasadék barlangjai feltárájáról) adott hírt.

1898. április 29-én Szalay Imre főfelügyelő-helyettes arról adott számot, hogy hivatalos tárgyalásukon az Országos Tanács elnöke vitatta a két szervezet jogköreinek elosztását, s ennek következtében – megállapodás híján – a Főfelügyelőség nem tudta összehívni a Tanács újjáalakuló ülését. Mivel azonban a segélyek odaítélése a kultuszminiszter javaslata szerint a Tanács jogkörébe is tartozott, egyelőre a segélyek kifizetése késedelmet szenvedett. Az 1898-as költségvetésben (11.500 Ft.) a vidéki múzeumok és könyvtárak segélyezése és könyvtártani tanfolyam céljaira 7000 Ft-ot, a felügyelők utazásaira és napidíjaira 1000 Ft-ot terveztek. 1899-re növelni kívánták a költségvetést, növelve az intézmények segélyezését és a szaktanfolyamokat, s emellett hivatalos kiadványok megjelentetését is célul tűzték.³⁶⁷ Az 1897. évi pénzmaradványt 1898 augusztusában 14 régészeti feltárássra és gyűjtemények gyarapítására

³⁶⁶ MNL OL, K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei, 7-13. 1898. január 26.

³⁶⁷ MNL OL, K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei, 1898. április 29. 14-25.

odaítélték, de mivel a minisztérium tévedésből nem közvetlenül juttatta a dotációt az érintett helyekre, hanem a lebonyolítással az Országos Tanácsot bízta meg, a kedvezményezettek nem kapták meg időben a támogatást, s nem tudták elkölteni. A Főfelügyelőség azonban emellett még 12 feladatra odaítélt jelentős összegeket, s gondoskodott a minisztériumon keresztül az összegek átutalásáról. A szubvenciók időben megérkeztek, s a kitűzött célra sikerült elkölteni.³⁶⁸

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége nevében Fraknói Vilmos 1900. október 17-i, Ferenc József királyhoz címzett levelében kénytelen volt az 1897-ben jóváhagyott szabályzat módosítását kérni. Indoklása szerint bármilyen körütekintő munka is a 3 éve kiadott szabályzat, nem felel meg az új intézménnyel szemben – a gyakorlati élet során velük szemben – támasztott követelményeknek. A „felmerült ellentéteket ... rendeletek útján” igyekezett „kiegyenlíteni... a szabályzat szellemében”. A három éves gyakorlat alapján a Főfelügyelőség az eredeti irányelvek alapján „bátor volt” új szabályzat tervezetét kidolgozni. „Az új szabályzat abban különbözik a régitől, hogy a feladatokat és hatásköröket, amelyeket a régi szabályzat általánosságban említ, egész részletességgel és szabatosággal írja körül”. Értekezleteik tárgyát a következőkben foglalták össze: mindig tárgyalták az éves munkatervet, meghatározták a meglátogatandó múzeumok és könyvtárak körét, részletesen megállapították az éves költségvetést, ezzel együtt a múzeumok és könyvtárak segélyezési ügyét, a szaktanfolyamok ügyét, valamint megvitatták a nagyobb fontosságú javaslatokat és előterjesztéseket.³⁶⁹ A király az új szabályzatot 1901. január 10-én kelt határozatával hagyta jóvá. A szabályzat meghatározta a Főfelügyelőség szerkezetét és legfontosabb céljait. Feladatuk volt a létező és létesítendő nyilvános állami, hatósági, felekezeti és társadalmi gyűjtemények rendszeres gyarapítása, „tudományos alapra helyezett egyöntetű berendezése”, s a legfontosabb igény: a „közgyűjtemények anyaga a nemzeti tudomány és művészet közös kincsévé s a nemzeti művelődés egységes forrásává” tétele. Rendeltetése volt a tudományos és művészeti emlékek megőrzése, új múzeumok és könyvtárak létesítésében közreműködés, állami segély és egyéb kedvezmények nyújtása, az országos gyűjtemények „főös tárgyainak” ajándékba vagy letétbe adása, az állami segélyből a vidéki múzeumok számára vásárlandó gyűjteménytárgyak esetén tanácsadás (gyűjtések és ásatások támogatása), múzeumi és könyvtári tisztviselők képzése „szaktanfolyamokon”, tudományos eredmények közlésére folyóirat kiadása, s a hatáskörébe

³⁶⁸ ArchÉrt. 1898. 376-377.

³⁶⁹ MNL OL, K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei, 79-84 lap. 1900. október 17.

tartozó gyűjtemények felett állami felügyelet gyakorlása. A szabályzat foglalkozott a Főfelügyelőség hatáskörével is, s több feltétel mellett megfogalmazták, hogy a támogatás alapfeltétele a gyűjtemény szabályos és rendszeres nyilvántartása. A főfelügyelő a kultuszminiszter alá volt rendelve, jelentéseit neki terjesztette fel, míg a helyettes főfelügyelő és a felügyelők jelentéseiket, javaslataikat természetesen a főfelügyelőhöz juttatták el. A főfelügyelőt a király, a helyettes főfelügyelőt, a felügyelőket és a titkárság munkatársait a kultuszminiszter nevezte ki. A két vezető „tiszteleti állást” foglalt el, a többiek tiszteletdíját és napidíját pedig a kultuszminiszter állapította meg.³⁷⁰

Bár Fraknói főfelügyelő kényszerrel vigyázott arra, hogy szabályzat-javaslatuk ne érintse az Országos Tanács korábbi ügyrendjét, a Tanács 1901 júniusában mégiscsak új – a Főfelügyelőség által véleményezett – új ügyrendet kapott.³⁷¹ A csupán technikai jellegű módosítások mellett a Tanács elnöke jogot kapott a sürgős esetekben vagy kisebb jelentőségű ügyekben az egyedüli intézkedésre, döntései utólagos bejelentése mellett.

A múzeumok és könyvtárak szakmai tevékenységét koordináló szervezetek működési feltételeinek vitás kérdéseit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy 1901-es nyilatkozattal igyekezett rendezni. A tevékenység irányítási feladatait három testület között osztották el. A tudományos közgyűjtemények feletti állami felügyeletet a Múzeumok és Könyvtárak Országos *Főfelügyelősége* gyakorolta. Feladatuk „a gyűjtemények tudományos szükségleteinek kielégítése” volt az állam részéről. A Főfelügyelőség a Múzeumok és Könyvtárak *Országos Tanácsával* állt „szerves kapcsolatban”. Feladatuk a kultuskormányzatnak a múzeumok és könyvtárak fejlesztése terén tanácsot adni, a társadalmi tevékenység irányítására és ébrentartására volt hivatott. A harmadik szervezet, a „néhány év előtt társadalmi úton létesült *országos múzeum- és könyvtárbizottság*”-nak adott érdekérvényesítő lehetőséget, hogy a „nagy kulturális akcióban” befolyást kapjanak. A közlemény megállapította, hogy a Főfelügyelőséget 1900-ban öt évre újjászervezték, az Országos Tanács újjáalakítását és szervezeti szabályai megalkotását pedig „az országos múzeum- és könyvtárbizottság feladatává tették”. Ez indította a kultuszminisztert arra, hogy a „három éven át szünetelő bizottságot új életre keltse”. A Bizottság 1901. április 9-én megalakult, elnöke Berzeviczy Albert, előadó-titkára Porzsolt Kálmán lett. Berzeviczy elnöki

³⁷⁰ MNL OL, K. 736. 10. doboz, 377. irat. 61-63. oldal.

³⁷¹ MNL OL, K. 736. 7. doboz, 522. irat. 1901. 11. 02.

székfoglalójában – utalva a magyar társadalomban a tudomány és a művészet iránti érdeklődés meglétére és a közműveltség terjesztése iránti igényre – egyértelműen közölte a „hivatott orgánumok hatásköreit”. Előadása szerint „az akció vezetősége a *múzeumtanácsot* kell, hogy illesse, amelynek működését elősegíteni, határozatait végrehajtani van hivatva az *országos főfelügyelőség*”. Az *országos bizottság* feladata pedig „eleven összeköttetést” képezni a társadalom, a különböző közművelődési egyletek, intézetek és a tanács között. A tisztikart megválasztó közgyűlésen több javaslat is elhangzott. Közülük Jósa András, Szabolcs megyei küldött a földből kiásott kincs ügyében tett javaslatot, mely szerint szakítsanak azzal a gyakorlattal, hogy a földből előkerült kincs egyharmada a telektulajdonost, egyharmada a találót, egyharmada a kincstárt illeti, s helyette a törvény rendelje egyedüli tulajdonosnak a találót. Az elavult törvény ugyanis az államkincstárnak csekély hasznot jelent, s a „legtöbb értékes leletek részint külföldre csempésztetnek, részint pedig beolvasztatnak”. A trencsén-megyei képviselő pedig a „felvidék himzőmintái” gyűjtésének fontosságára hívta fel a figyelmet, melyek „gyűjtésére eddig csupán a túrócszentmártoni múzeum-társaság” fordított figyelmet.³⁷²

A hatásköri viták tehát 1901-ben egy időre nyugvópontra kerültek, az Országos Tanács „győzelmével”. A Tanács két szakbizottságot hozott létre, amelyek 1901. június 12-én a Nemzeti Múzeumban együttes ülést tartottak. A megválasztott elnök, *Berzeviczy Albert* (a későbbi – 1903 és 1905 közötti – kultuszminiszter) bejelentette, hogy a király őfelsége a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelete számára új szabályzatot adott ki, amely nem érinti az Országos Tanács hatáskörét. A Tanács hatáskörének módosítására viszont a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter jogosult. A két „végrehajtó bizottság” titkárai bejelentették, hogy a bizottságok magukat csupán a Tanács ügyeinek előkészítésére, s nem „határozathozatali végrehajtására” érzik magukat hivatottnak. Az *első szakbizottság* ügyköre a tudományos gyűjtemények szervezésére és fejlesztésére irányuló társadalmi tevékenység támogatására terjedt ki. Tehát feladatuk a gyűjtemények segélyezésére és gyarapítására vonatkozó javaslatok előkészítése, a mintául szolgáló ügykezelési és egyéb szabályok kidolgozása, a múzeumi és könyvtári ügyek törvényhozási és rendeleti szabályozásának előkészítése volt. Szintén feladataik közé tartozott megtárgyalni és a Tanács számára továbbítani a Főfelügyelőség szakmai és támogatási javaslatait, a külföldi rokon intézmények tanulmányozására szakembereket kiküldeni, múzeumok és könyvtárak berendezésére és kezelésére szabályzatokat

³⁷² Magyar Könyvszemle 1901. II. füzet, 191-198.

készíteni. A *második szakbizottság* feladatai közé tartoztak foglalkozni a nép- és munkáskönyvtárak, a vándorkönyvtárak, olvasó körök és kaszinó könyvtárak, kölcsönkönyvtárak, iskolai, fürdői, vasúti és vendéglői könyvtárak könyvállományával, berendezésükkel, kezelési utasításokkal és szabályzatokkal. Új könyvtárak létesítésére államsegélyt kérhettek és társadalmi akciókat indíthattak.³⁷³

Ilyen előkészítés után 1901. június 20-án tartotta ülését a Nemzeti Múzeum épületében, az Országos Tanács, amelynek elnöke Berzeviczy Albert, előadó titkára Porzso Kálmán lett, tagjai Fejérváry László, Ferenczy Zoltán, Forster Gyula, Fraknói Vilmos, György Aladár, Németh Géza, Kammerer Ernő, Krenner József, Rácz Károly, Rákosi Jenő, Szalay Imre, Thaly Kálmán, Wosinsky Mór és a Főfelügyelőség titkára: Schönherr Gyula. A névsorból kiderül, hogy a tagok felét a Főfelügyelőség munkatársai alkották, szakmai érdekeiket tehát képesek voltak érvényesíteni. Megállapítható, hogy a Tanács nagyrészt csupán transzmissziós szerepet töltött be a Főfelügyelőség, valamint a Vallás- és Közoktatási Minisztérium között.³⁷⁴

Úgy tűnik, minden igyekezet dacára sem volt problémamentes az együttműködés, mert a vallás- és közoktatásügyi miniszter (a 92094. számú) 1902-es rendeletével létrehozott még egy szervezetet, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségét. Magyarország „közművelődési, tudományos és irodalmi egyesületei és intézetei, melyek múzeumot, könyvtárat” vagy bármilyen gyűjteményt tartanak fenn, s a közművelődést szolgálva gyűjteményeiket gyarapítják, a közhaszon érdekében országos szövetséget alakítanak. Minden egyesület és intézet jogosult magát a Szövetségben két taggal képviseltetni, s tag a Szövetségben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, valamint az Országos Főfelügyelőség valamennyi munkatársával. De képviseleti joggal rendelkeztek a Szövetségben a „magyar kir. miniszterek” is. A Szövetség kötelezettségei és jogosítványai a következők voltak: évente legalább egy közgyűlést kellett tartsanak Budapesten, vagy vidéken, ahol a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa évi jelentését és zárszámadását köteles volt bemutatni. A Szövetség választotta meg az Országos Tanács húsz tagját, s emellett „szakbeli előadásokat” tartottak és vitakérdéseket tárgyaltak. Üléseikre az Országos Tanács és az Országos Főfelügyelőség évi jelentéseit nyomtatásban közre kellett adni. Áttételesen utal valamiféle feszültség oldására a miniszteri rendelet azon döntése, hogy „a szövetség elnöke hivatalból elnöke az Országos Tanácsnak.”³⁷⁵ 1905. május 5-én valamennyi szervezet

³⁷³ MNL OL, K. 736., 7. doboz, 522. irat

³⁷⁴ MNL OL, K. 736., 7. doboz, 522. irat

³⁷⁵ Magyar Könyvszemle 1903. I. füzet, 69-71.

(Főfelügyelőség, Tanács, Szövetség) működési szabályzatának megtárgyalására és jóváhagyására került sor. Az Országos Tanács hatásköre általánosságban kiterjedt a múzeumi és könyvtári tudományos és népszerűsítő ügyekre. A gyűjtemények ismertetésére évkönyvet (a Magyar Minervá-t) bocsáthattak a közre. Feladata szerint pedig elnevezésének megfelelően tanácsadó testületként támogatta a kultuszminisztériumot a múzeumok és könyvtárak ügyeiben, s ezek fejlesztése érdekében társadalmi téren fejtette ki tevékenységét.³⁷⁶

1905-ben az Országos Tanács (és a szövetség) elnöke Wlassics Gyula, a korábbi kultuszminiszter volt. 1905. november 14. ülésükön úgy döntöttek, hogy a hazai múzeum- és könyvtárügy állapotáról szóló jelentéseket és számadásokat csak a „polgári év” zártával lehet megtárgyalni, s így a szövetség értékelő közgyűlését ezentúl a következő év első félévében tartják.³⁷⁷

Jelentős koncepcionális nézeteltérés alakult ki 1905-ben a Főfelügyelőség és a (korábban Pulszky Ferenc által is elnökölt) Képzőművészeti Tanács között. A kultuszminiszter ugyanis egy leiratával utasította a Főfelügyelőséget, hogy a vidéki múzeumoknak szánt vásárlásait kötelesek a képzőművészeti tanács elé terjeszteni. Miután azonban más a hivatása a két szervezetnek, a képzőművészeti tanács utasításai a Főfelügyelőséget jelentősen korlátozták, s az intézmény „múzeumok fejlesztése körül folyó nem eredménytelen munkája megszibbad, fennakad.” A miniszteri utasítás alkalmat adott a Főfelügyelőségnek 1906-ban hivatása kifejtésére. Elöljáróban utaltak arra, hogy a hazai múzeumok életében a magvetés korát élték, mert a kultúra virágai és gyümölcsei csak a mag után teremnek. Az otthon megismerésével kezdődik a szülőföld szeretete, a tudomány és művészetek megbecsülése. A Főfelügyelőség ápoló gonddal és figyelemmel kísérte a magvetés munkáját, s a bonyolult helyi viszonyok figyelembevétele mellett istápolta az úttörő munkát. Az archeológiai, etnográfiai, természettudományi anyag gyűjtése a szülőföld megismerését szolgálta, büszke szeretetét mozdította elő, élesztette az érdeklődést a tudományok iránt. Az izmosodó tudási vágyat a könyvtárügy fejlesztésével is előre vitte. A művészetek megismerésének magvait azonban csak „azon óvatossággal (szabad elhinteni), melyet a traditiokat nagyrészt teljesen nélkülöző vidéki viszonyok megkívánnak.” Tehát a Főfelügyelőség elsősorban a már létező művészeti gyűjteményeket konzerválta, de a további gyarapításukhoz megfelelő anyag és megfelelő hely szükséges. A Főfelügyelőség két úton jutott gyűjteményi tárgyakhoz: *egyrészt* a kormány

³⁷⁶ MNL OL, K. 736. 10. doboz, 377. irat, 22-23, 27-28. oldal.

³⁷⁷ MNL OL, K. 736., 11. doboz, 5. irat, 1906. 01. 02.

„művészeti vásárlásaiból”, vagyis a „vidéki múzeumok részére a képzőművészeti tanács útján vásároltak”-ból. A Főfelügyelőség tagjai jól tudták, hogy az állami vásárlásokból ki nem zárhatóak „a művészet pártolása, istápolása céljait szolgáló szempontok”, ám a vidéki múzeumokban e vásárolt művek elhelyezése ki van zárva, mert „vidéken a nemes műélvezet forrásainak megnyitására nem alkalmas(ak)”. *Másrészt* vásárolt művészeti tárgyakat a Főfelügyelőség. Feladtuk volt néhány vidéki elhanyagolt gyűjtemény (Ipolyi-gyűjtemény Nagyváradon, a szegedi óriási Munkácsy-karton, a pápai főiskola metszetgyűjteménye, stb.) helyreállítása, s a maradék dotációt a következőkre fordították: szemléltető képeket adtak az archeológiai gyűjtemények kiegészítésére, a leletek rendeltetésének megértéséhez, vásárolták a művészet „megszeretéséhez eminenter szükséges és alkalmas képeket”, valamint „művészi reprodukciókat vásároltattak és osztattak szét, mint a Manufattura de Signa művészi plasztikai másolatai, az Arundel Society és az Albrecht Dürer Verein kiválóbb művészi lapjai. És szereztetett végül néhány másolat, külföldi képtárak kiváló régi alkotásainak művészek által olajban vagy temperában festett másolatai.”³⁷⁸ Ahová a képzőművészeti tanács által vásárolt „legmodernebb anyagot” küldték, ott keserű tapasztalataik voltak. A vidéki múzeumok úgy vélték, hogy a kormány „értéktelen anyagtól akarta magát megszabadítani”. Ebből pedig nem lelkesedés, hanem sértődés, bizalmatlanság származott, a muzeális ügy, a kultúra, a művészetek alapfeltételeinek megrontása következett. Mindezek szétosztásában a Főfelügyelőség óvatosan, a helyi viszonyok figyelembevételével járt el: adott régi anyagot, másolatokat, művészi reprodukciókat, csatolt a „félmúlt idők alkotásaiból” és a képzőművészeti tanács modern vásárlásaiból darabokat. A másolatok ellen a képzőművészeti tanács azt a kifogást emelte, hogy a „másolatba (a művész) az énjét mindig bele viszi”, ezért jobb a „fototipikus reprodukció”. A Főfelügyelőség azonban egyértelműen úgy foglalt állást, hogy az ügyet szolgálva „nem a művészetet alacsonyítjuk le a nép ízléséhez, de a népet emeljük fel a művészetek színvonalához”. A „képzetlen elemekre” művészi szempontból a legnagyobb hatással „Rafael vagy Tizián, Rembrandt, Rubens kópia universalis nyelven ... beszél. Kellő előzmények és iskola után van Gogh, Gauguin megértéséig juthatunk. De ha Gauguinnal kezdem ... nem lesz semmi eredménye.” Törekvésük irányát alátámasztották amerikai és nyugat-európai példákkal.

³⁷⁸ Pl. 1905-ben a müncheni képtár Rembrandt festményének másolatát vásárolták meg Segner Lajos, pancsovai festőművésztől. Kammerer Ernő jó véleménye alapján 1200 korona kifizetéséről rendelkezett a Főfelügyelőség. Schönherr Gyula döntése szerint a kép előbb az Országos Képtárba küldendő, s utóbb „egy később kijelölendő múzeumba” kerüljön. MNL OL, K. 736. 8. doboz. 211. 1905. 03.16.; 1907-ben a szekszárdi múzeum számára Löschinger Hugó által festett „Római kor” című festményért fizetett a Főfelügyelőség 3000 koronát. MNL OL, K. 736. 18. doboz. 299. irat, 1907. 02. 25.

„Jól tudja ezt a céltudatos, gyakorlati irányú amerikai”, s a művészi nevelés érdekében nagy mennyiségben vásárolja a régi anyagot, s ha eredetiben nem kaphatja a kiváló alkotásokat, másolatokkal pótolja. S jól tudja a „haladott nyugat is, mert a kisebb német, francia gyűjteményekben, vidéki múzeumokban mindenütt ott találjuk a műrecek lehetőségek hű és pontos másolatait. Mi sem nélkülözhetjük a jó kópiákat, mert a másolatot minden relatióban nem helyettesítheti mechanikus reproductio.” A *művészi másolat* – summázta véleményét a Főfelügyelőség – „*hatásra képes*”, s ezért munkájukban ezekről nem mondhatnak le. Hosszú és részletes indoklásuk alapján kérte a főfelügyelő, hogy a vidéki múzeumok művészeti gyűjteményének ésszerű gyarapítása érdekében állítsa vissza önálló, „előbbi rendelkezési körüket”.³⁷⁹ Érveiket bizonyosan elfogadták, mert a későbbi évek adatai szerint a Főfelügyelőség jelentős számú kiemelkedő alkotás másolására adott megbízást.

A Főfelügyelőség munkájának kezdeti szakaszában számos olyan témakör vetődött fel, amelyek vita tárgyát képezték. Felvetődött pl. az a gondolat, hogy „hatalmazza fel (a miniszter) az orsz. iparművészeti múzeum és az orsz. képtár vezetőit, hogy a vidéki múzeumok céljaira rendelkezésükre álló anyagból egyes tárgyakat *saját hatáskörükben a (vidéki) múzeumoknak örök tulajdonul, illetőleg letétemény útját átengedtesse*nek.” (A letétek jóváhagyása a Főfelügyelőség jogköre lett.) Hampel javasolta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium felkérését, hogy Moson, Bars és Ugocsa megyék, valamint a többi megye is megkeresendő megyei múzeumok létesítése tárgyában, alkossanak szabályrendeletet múzeum létesítése érdekében.³⁸⁰ A felügyelők hihetetlen energiával kezdték meg tevékenységüket. Hampel József Pozsonyban, Magyaróváron, Győrben, Sopronban, Szombathelyen, Kőszegen, Sümegen, Veszprémben folytatott múzeumi vizsgálatot. Horváth Géza az állattani gyűjteménnyel is rendelkező múzeumokat kereste fel: Trencsén, Szeged, Temesvár, Kassa, Poprád, Felka, Túrócszentmárton, Kolozsvár, Nagyszeben. Krenner József ásványgyűjteménnyel bíró múzeumokat felügyelt: Poprád, Felka, Kassa, Temesvár, Nagyszeben, Kolozsvár.³⁸¹ 1898. július 1-én végre döntöttek a segélyekről. Ugyanakkor foglalkoztak az 1899. évi szaktanfolyam ügyével. Felkérték Hampel Józsefet, hogy készítsen tervet és költségvetést a régészeti szaktanfolyam ügyében. Kifejezték azt az óhajt, hogy a „szaktanfolyamok a tanárképző

³⁷⁹ MNL OL, K. 736. 11. doboz, 25. irat, 1906. 01. 10. A jó másolatok készítői között említette az irat Lenbach és Balló Ede nevét.

³⁸⁰ MNL OL, K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei, 1898. 28-29.

³⁸¹ MNL OL, K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei, 1898. 30-34.

intézetekkel hozassanak állandó kapcsolatba, ... s lépjen érintkezésbe a tanárképzés reformján dolgozó szakférfiakkal.”³⁸²

A Főfelügyelőség múzeumai

Fraknói Vilmos főfelügyelő a Főfelügyelőség alakulásának első évfordulóján (1898. december 10.) számba vette azokat a múzeumokat és könyvtárakat, amelyek nyilatkoztak a főfelügyelet elfogadása és az államsegély igénylése ügyében. A következő városok intézményei nyilatkoztak pozitívan: Arad, Aranyosmarót, Déva, Esztergom, Felka, Gyula, Gyulafehérvár, Halas, Kecskemét, Kolozsvár (néprajzi intézménye), Mosonmagyaróvár, Nagyenyed, Nagyvárad, Nyiregyháza, Pozsony, Sepsiszentgyörgy, Szabadka, Szekszárd, Szentes, Temesvár (természettudományi, valamint a történeti és régészeti múzeuma), Tiszafüred, Túrócszentmárton (múzeumi tót társaság), Vác, Versec.³⁸³ 1901 novemberében az államilag segélyezett múzeumok és könyvtárak főfelügyelőségi jegyzéke már 53 intézményre terjedt ki.³⁸⁴ Persze voltak, akik nem (pl. Körömcébánya, ahol a javaslatot a képviselőtestület, vagy Budapest Székesfőváros Tanácsa elutasította),³⁸⁵ vagy csak később fogadták el az állami felügyeletet. Jó példa erre a Vas megyei régészeti egyesület titkárának, Kárpáti Kelemen premontrei tanárnak az 1899 februárjában írott levele a Főfelügyelőség püspök-főfelügyelőjének. Panaszolta, hogy az egyesület elnöke, Hidassy Kornél megyés püspök sem az állami felügyeletet, sem az államsegély gondolatát nem fogadta el, s a titkár a főfelügyelő beavatkozó segítségét kérte.³⁸⁶ Szeged városa viszont 1908-ban jutott olyan elhatározásra, hogy a Fraknói Vilmos főfelügyelőnek írott levélben bizonyos feltételekkel kérje „a szegedi Somogyi Könyvtár és városi múzeum államosítását”. Szeged ugyanis fenntartotta magának a már létező épület teljes tulajdonjogát, a város közvagyon (nyilván a gyűjtemények) feletti ellenőrzés jogát, amit a működő „Múzeum és könyvtár bizottság” révén kívánt gyakorolni. Kikötötték emellett, hogy a múzeumot és a könyvtárt egy igazgató működtesse, s az eddigi személyzetet a Főfelügyelőség tartsa meg. Kérték a személyzet és az intézmények további fejlesztését, hogy a múzeum színvonala megfeleljen annak az elvárásnak, miszerint „a magyar alföld középponti intézete” legyen, s e feladatnak „mindig megfelelhessen”. A szegediek tehát büszkék voltak

³⁸² MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 35-41.

³⁸³ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 42-44.

³⁸⁴ MNL OL. K. 736. 6. doboz, 520. irat. 1901. 11. 2 és 6.

³⁸⁵ MNL OL. K. 736. 4. doboz, 154. irat. 1899. 06. 10.; Voit Krisztina 2004. 34-35.

³⁸⁶ MNL OL. K. 736. 2. doboz, 59/3 irat.

múzeumukra, s hogy a nagytáj központi intézete szerepét valóban elláthassa, 1908 után évente a korábbi 19 ezer korona helyett 25 ezer koronát vállaltak befizetni az állampénztárba a két intézmény működtetésére.³⁸⁷ Volt persze példa arra is, hogy a Főfelügyelőség az állami felügyelet és az államsegély megvonását volt kénytelen indítványozni. 1909-ben a Főfelügyelőség kérése alapján a kultuszminiszter írt levelet Szabadka főispánjához, amelyben felhívta a figyelmét „arra a sajnálatos helyzetre, amelybe a volt Szabadkai Könyvtár és Múzeumegylet gyűjteményei a helyi társadalom közönye folytán jutottak... Mielőtt a főfelügyelőség által javasolt erélyesebb lépésekhez” folyamodna a miniszter, rámutatott arra az anyagi és erkölcsi felelősségre, amellyel a város a gyűjteményei anyagáért tartozik. Megfenyegette a főispánt, hogy ha az „illető körök” nem karolják fel az intézményeket, kénytelen lesz intézkedni a „a szabadkai közkönyvtár és múzeum állami felügyelet”-ének, s ezzel együtt az állam támogatásának törléséről.³⁸⁸

A Főfelügyelőség rendkívül operatív munkastílust alakított ki, miközben persze akadályokkal is szembekerültek. Ilyen akadállynak bizonyult a Főfelügyelőség, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa hatáskörének vitája. 1898 decemberében kénytelenek megállapítani, hogy a Tanáccsal nincs kilátás a hatáskör ügyében megegyezésre. Így a Főfelügyelőség ideiglenes ügyrendet dolgozott ki, amelyben az irodai, pénztári házirendet és a segélyezési szabályokat állapították meg.³⁸⁹ Az ország területén talált kincsleletek, régészeti emlékek megmentésének jogi kérdései miatt több megye fordult a Főfelügyelőséghez. Hatályos országos jogszabály ugyan volt, de általános volt a tájékozatlanság. A hatósági gyakorlat többféle volt, így Fraknói Vilmos főfelügyelő javasolta, kérjék meg Forster Gyula miniszteri tanácsost, a műemlékek országos bizottsága elnökét, hogy készítse el a jogszabály tervezetét.³⁹⁰

Az első években megfigyelhető a Főfelügyelőség létszámának lassú, s a költségvetésének rohamos emelkedése. 1899-ben már közel 50 ezer Ft. támogatással működtek. S ebben az összegben jelentős tételt képeztek a szaktanfolyamok megrendezésének és hivatalos kiadványok megjelentetésének költségei.³⁹¹ A Főfelügyelőség támogatása a továbbiakban is folyamatosan növekedett. 1901-ben a *rendes kiadások* összege már 91 ezer korona, melyben a

³⁸⁷ MNL OL. K. 736. 23. doboz, 607. irat.

³⁸⁸ MNL OL. K. 736. 31. doboz, 619. irat. 1909. 07. 12.

³⁸⁹ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 45.

³⁹⁰ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 47-48.

³⁹¹ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 51-52.

könyvtárakra 20 ezer, a régiségtárakra 20 ezer, az iparművészeti gyűjteményekre 2 ezer, a néprajzira 3 ezer, a régészeti kutatásokra 5 ezer, a természetrajzi gyűjtésekre 3 ezer korona jutott. Régi festmények másolataira és szobrászati művek reprodukcióira 14 ezer, szakkönyvekre 2 ezer, gyűjtemények megvételére 6 ezer koronát költöttek. S jutott a gyűjtemények rendezési munkálataira is 2-2 ezer korona. Ugyanebben az évben *rendkívüli kiadásokra* 53 ezer koronát szántak, melyben a „szegzárdi múzeum épületére” 22 ezer, a kassai városi múzeum könyvtára berendezésére 5 ezer, a pozsonyi városi nyilvános könyvtár berendezésére 10 ezer, a Bihar megyei és nagyváradi régészeti és történeti egyesület építkezési kölcsönének törlesztésére 8 ezer koronát juttattak. Az 1901-es költségvetés főösszege tehát mintegy 171.500 koronára rúgott. Ugyanakkor az Országos Tanács költségvetésében a szervezet szükségleteire 18 ezer, a „tudományos jelleggel nem bíró gyűjtemények szükségleteire” 40 ezer koronát adtak.³⁹² A Főfelügyelőség 1904-es költségvetése már 301.381 korona, 1906-ban pedig már 373.740 korona. E fő összegekben csupán építkezések és berendezések segélyezésére előbb 68.000, utóbb már 95.000 korona jutott.³⁹³

Az első esztendő tapasztalatairól az Archaeologiai Értesítő 1899. évi első füzetének élén adott számot *Hampel József* szerkesztő, egyben a Főfelügyelőség országos régészeti felügyelője. Tapasztalta, hogy „hazai múltunk emlékeit már sok helyen gyűjtik és mentik meg. Mert a nép legszelesebb rétegei okulást merítenek e köztárlatok szemléletéből.” *E múzeumok „jelentékeny kulturális közérdeknek tesznek hasznát, és ez az egyik főok, amiért az államra tartozik ez ügy.”* De a tudomány érdeke is azt kívánja, hogy „az állam gondjaiba fogadja a vidéki köztárlatokat”. Támogatni kell tehát a *szétforgácsolódó magángyűjtemények megszerzését*, valamint a *földben rejlő régiségek felkutatását*, majd „gondos lajstromok” készítését és közzétételét.³⁹⁴ Immár a szükséges és széleskörű információk birtokában rögzítette Hampel, hogy e kettős feladat igényli „az állam állandó és közvetlen anyagi támogatását”, miközben elengedhetetlen a városi és megyei közönség saját erejéhez mért hozzájárulása. Szükséges az intézmények számára megfelelő hely biztosítása, a „múzeumőrök fizetésének állandósítása”, gondoskodás a múzeum berendezéséről. Elengedhetetlen az állam jogszabályi rendelkezése a kincsleletek sorsáról, mivel a királyi és egyéb „közhatóságok” rendeletei és gyakorlata különböző vidékeken más- és másképpen érvényesül. Egyes megyék – írta Hampel – a leletekről „helyhatósági

³⁹² MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 69-76.

³⁹³ MNL OL. K. 736. 16. doboz, 756. irat. 1906. 11. 01.

³⁹⁴ Hampel József 1899. 3.

szabályrendeleteket” kívántak alkotni, „pedig ez állami közügy”.³⁹⁵ Törvényt sürget tehát a szerkesztő, hogy a „mozgó emlékek” ügyét ugyanúgy rendezzék, mint ahogyan a hazai műemlékekre vonatkozó törvény már 1881-ben megszületett.

A Főfelügyelőség személyi összetétele

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége határozott koncepció mentén törekedett feladatai ellátására. Személyi állománya némi változásokkal hosszú időn át stabilan működött. Főfelügyelője 1897-től 1916-ig Fraknói Vilmos (1843-1924), a Nyitra vármegyében született történész, váradi kanonok, arbei címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Helyettes főfelügyelő Szalay Imre (1846-1917), jogi végzettségű kultuszminisztériumi munkatárs, miniszteri tanácsos, 1894. december 31-től 1916-ig a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, 1899-től 1917-ig a Magyar Néprajzi Társaság elnöke.³⁹⁶ A Főfelügyelőség tagjainak többsége hosszú időt töltött az országos felügyelői „stallumban”, de voltak személyi változások. Megalakuláskor Fejérpataky László, Hampel József, Horváth Géza, Kammerer Ernő, Krenner József és Radisics Jenő volt felügyelő. A jegyzői feladatokat Schönherr Gyula, a nemzeti múzeum segédőre látta el.³⁹⁷ Hamar rájöttek, hogy egyes feladatokra külső munkatársat kell alkalmazniuk, s 1898 decemberében már Aigner Lajost „főfelügyelőségi megbízott” címmel speciális feladatra (lepke és rovatgyűjtemények szétosztására, ill. természetrajzi szakértésre) kapott felkérést.³⁹⁸ Az első jelentős személyi változást Hampel József 1901-ben bekövetkezett távozása jelentette a Főfelügyelőség életében. A tekintélyes Hampel részben múzeumi, egyetemi és az Archaeologiai Értesítő szerkesztői elfoglaltsága miatt, részben múzeumi összeférhetetlenség miatt mondott le a felügyelői feladatról. Többszöri eredménytelen kapacitálás után Szalay Imre főfelügyelő-helyettes tájékoztatta Hampelt a lemondás tudomásulvételéről, de levelében ellenvéleményét hangoztatta: „a nemzeti múzeumi igazgató őri és a felügyelői állások összeférhetetlensége felől nyilvánított felfogását nem teszi magáévá. A főfelügyelőség minden tagja meg van arról győződve, hogy a vidéki múzeumok számának szaporítása és a meglévők támogatása sem a tudomány általános, sem az országos intézetek speciális érdekeivel nem jöhetnek összeütközésbe...” Hampel pótlására a főfelügyelőség több személy közül Wosinsky Mór, régész múzeumigazgató,

³⁹⁵ Hampel József 1899. 3.

³⁹⁶ Kósa László 1989. 107.

³⁹⁷ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 1. lap.

³⁹⁸ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 48-49, 68.

szekszárdi apát-plébános mellett döntött, azzal a megjegyzéssel, hogy a szekszárdi múzeumi kérdéseket más főfelügyelőségi tag intézi el.³⁹⁹ A néprajzi gyűjteményi kérdéseket kezdetben Szalay Imre helyettes főfelügyelő véleményezte. *Fejős Zoltán* tanulmánya szerint Szalay már a kultuszminisztériumi munkája során, majd a Nemzeti Múzeum igazgatójaként messzemenően támogatta a néprajzi kutatásokat, különösen a múzeumi gyűjtemény fejlesztését, s „ösztönözte a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek kialakítását”.⁴⁰⁰ De motiválta Szalayt a néprajzi kérdésekben állásfoglalásra az is, hogy 1896-tól, ill. 1899-től társelnöke, majd elnöke volt a Magyar Néprajzi Társaságnak.⁴⁰¹ 1901. május 8-ától, mikor a Főfelügyelőség személyi állománya újjá alakult, a néprajzi terület érdekeit már Jankó János is képviselte.⁴⁰² Múzeumok néprajzi tárgyaival kapcsolatos feladatok teljesítésében a Főfelügyelőség 1901 novemberében igénybe vette Semayer Vilibáld nemzeti múzeumi segédőr munkáját, amikor a Szolnok-Doboka megyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat dési néprajzi múzeumának összegyűjtött tárgyait rendezni kellett.⁴⁰³ Jankó János 1902 júliusában bekövetkezett halála után Semayer lett a Főfelügyelőség néprajzi ügyekkel foglalkozó munkatársa, de az országos felügyelői titlust hosszú éveken át nem kapta meg. A megnövekedő feladatok ellátására olykor segítő munkatársat vettek fel, mint pl. 1905-től régészeti szakmegbízottként Divald Kornél műtörténeti író.⁴⁰⁴ 1906-ban újból megújították a Főfelügyelőséget. A néprajzi felügyelői teendőket megbízással továbbra is Semayer Vilibáld látta el, csupán Fejérparaky László mellett a könyvtárak második felügyelői posztja került betöltésre, Ferenczi Zoltán egyetemi könyvtárigazgató személyében.⁴⁰⁵ A 20. század első éveitől az egyre szaporodó kultúrpaloták, múzeumok, könyvtárak építése miatt a Főfelügyelőség „építészeti szakmegbízottat” alkalmazott, általában műegyetemi tanárokat. Kezdetben Czigler Győző, majd Dvorák Ede, később Pecz Samu műegyetemi tanár látta el a feladatot. Őt Hüttl Dezső műépítész, műegyetemi tanár követte, aki hosszú időn át végzett építészeti szakértői feladatokat, „szakmegbízott”-ként.⁴⁰⁶ A Főfelügyelőség megerősödését jelentette az a fejlemény, hogy a betegeskedő (és 1908-ban elhunyt) Schönherr Gyula helyét az éveken át a kassai múzeumot

³⁹⁹ MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 85-87.

⁴⁰⁰ Fejős Zoltán 2003. 565-569.

⁴⁰¹ Kósa László 1989. 107.

⁴⁰² MNL OL. K. 736. MKOFF jegyzőkönyvei 90-101.; Jankó János azzal nyugtázta kinevezését, hogy a vidéki néprajzi múzeumok ügyében jelentős fordulat következett be 1901-ben azzal, hogy „a néprajzi szak ... külön képviselőt” kapott a Főfelügyelőség kebelében. Jankó János 1902. 85.

⁴⁰³ MNL OL. K. 736. 7. doboz, 527. irat.

⁴⁰⁴ MNL OL. K. 736. 9. doboz, 303. irat.

⁴⁰⁵ MNL OL. K. 736. 14. doboz, 307-308. irat.

⁴⁰⁶ MNL OL. K. 736. 16. doboz, 1017. irat.

miniszteri biztосként igazgató Mihalik József foglalta el. Az 1907 elején Budapestre került előadó-titkár hosszú időn át kulcsfeladatot ellátva, igen tevékeny munkatársa lett a Főfelügyelőségnek.⁴⁰⁷

1907. február 26-án alakult újjá a Főfelügyelőség személyi állománya. Néhány nappal korábban elhunyt Wosinsky Mór, a régészeti felügyelő, s e feladat ellátásáról is gondoskodtak. A főfelügyelő és a helyettes főfelügyelő személye nem változott.⁴⁰⁸ Maradt Fejérpataky László és Ferenczi Zoltán könyvtári, Horváth Géza és Krenner József természetrajzi, Kammerer Ernő képzőművészeti, Radisics Jenő iparművészeti felügyelő, s kinevezést kapott Semayer Vilibald néprajzi, Pósta Béla és Mihalik József régészeti, Hüttl Dezső építészeti felügyelőkké. Divald Kornél műtörténeti,⁴⁰⁹ Cserni Béla régészeti,⁴¹⁰ Csiki Ernő természetrajzi,⁴¹¹ Gulyás Pál népkönyvtári „szakmegbízotti” kinevezést kapott. Fraknói Vilmos főfelügyelő a régészeti felügyelők kapcsán olyan munkamegosztásról döntött, hogy a „régészeti szak folyó ügyeit Mihalik József egymaga, az intézetek látogatását pedig Pósta Bélával megosztva végeznék.” Az előadói feladatkört továbbra is Mihalik József látta el. Döntött az ülés arról is, hogy Nemzeti Múzeum épületéből a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsával együtt a „Fhg. Sándor utca (később Bródy Sándor utca) 28. sz. ház I. emeleti helyiségeibe” költözzenek, a szerződést 3 évre kössék, s a tulajdonos tataroztassa ki a bérleményt.⁴¹²

A Főfelügyelőség személyi állományának következő megújítására 1912-ben került sor. Az országos felügyelők között alig volt változás. A természettudományi terület kapott mindössze egy új munkatársat, ahol Horváth Géza (állattári terület) és Krenner József (ásvány- és őslénytár) mellett feladatot kapott Filarszky Nándor (növénytár) is. Emellett Pósta Béla pontosabb munkakörét határozták meg, amelyben a megbízás „az ország erdélyi, alföldi és délvidéki részeire kiterjedő vidéki felügyelői” hatáskörre szólt.⁴¹³ Az ötéves ciklus egyik változását Varjú Elemér 1915 februári országos felügyelői kinevezése,⁴¹⁴ majd 1915

⁴⁰⁷ MNL OL. K. 736. 17. doboz, 201. irat.

⁴⁰⁸ Fraknói Vilmos 1906-ban vissza kívánt vonulni a főfelügyelői feladatoktól, de Apponyi Albert miniszter kérésére folytatta a munkáját. MNL OL. K. 736. 16. doboz, 1005. irat. 1906. 11. 12.

⁴⁰⁹ Divald Kornél a kultuszminiszter „a hazánk területén található ingatlan és ingó műemlékek, művészeti és népművészeti régiségek, művészettörténeti adatok felkutatásával” bízta meg közgyűjteményeink számára állandó gyűjtéssel. MNL OL. K. 736. 9. doboz, 303. irat, 1905. 04. 15.

⁴¹⁰ MNL OL. K. 736. 11. doboz, 37. irat. 1906. 01. 13.

⁴¹¹ MNL OL. K. 736. 26. doboz, 1009. 1908. 12. 21.

⁴¹² MNL OL. K. 736. 18. doboz, 299. irat.; A jegyzőkönyvben Hüttl Dezsőről nem esett szó, de még hosszú ideig ő a Főfelügyelőség építészeti szakmegbízottja.

⁴¹³ MNL OL. K. 736. 50. doboz, 7. irat, 1913. 01. 04.

⁴¹⁴ MNL OL. K. 736. 62. doboz. 161. irat. 1915. 02. 13.

márciusában Kammerer Ernő betegsége következtében Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatójának felügyelői kinevezése jelentette.⁴¹⁵ Lényeges átalakításra azonban csupán 1916 táján, az első világháború idején került sor. A Főfelügyelőség irataiból, valamint a Múzeumi és Könyvtári Értesítő híréből tudjuk, hogy a 73 éves Fraknói Vilmos főfelügyelő először 1916 márciusában,⁴¹⁶ majd 1916. május 11-én újból megerősítette lemondását a Jankovich Béla kultuszminiszter számára Bécsben írott levelében. Az uralkodó 1916. szeptember 5-én fogadta el a főfelügyelő felmentését.⁴¹⁷ Egyidejűleg Szalay Imre helyettes főfelügyelő súlyosan megbetegedett. Ilyen körülmények között zavar támadt a Főfelügyelőség működésében. Mihalik József előadó a miniszterhez írott levelében az irat fogalmazványának tanúsága szerint előbb önmagát („alulírott országos felügyelő”-t) javasolta, majd javítást követően azt ajánlotta, hogy az „ügyek vezetésével” Fejérpataky László országos felügyelőt bízza meg a miniszter.⁴¹⁸ Erre a megbízásra nem kerülhetett sor, mert miközben a Főfelügyelőség munkatársai végezték feladataikat, egy 1916 decemberi ülésen sem főfelügyelő, sem helyettes nem lévén, Fejérpataky László jelentétében a felügyelők maguk közül Horváth Gézát választották meg elnökként az ülés vezetésére. Ott jelentette be Mihalik József előadó Fraknói Vilmos és Szalay Imre végleges lemondását.⁴¹⁹ Az új főfelügyelőt, Békefi Remig zirci apát személyében a császár és király 1917. január 11-én nevezte ki. Főfelügyelőségi tanácskozássra csak 1917. április 30-án került sor, ahol a „régiek” mellett csupán Végh Gyula, az Iparművészeti Múzeum igazgatója kapott országos felügyelői feladatot.⁴²⁰ Egy levél címezéséből tudhatjuk, hogy 1917 júniusában Mihalik József a „helyettes főfelügyelő teendőivel megbízott előadó”,⁴²¹ de a Főfelügyelőség újjáalakulására 1918-ban került sor. 1918 és 1922 közötti időre császári és királyi kinevezés szerint Békefi Remig a főfelügyelő és Mihalik József a helyettes főfelügyelő. A felügyelők személye nem változott a korábbi időszakhoz képest, csupán Fejérpataky László mondott le az ünnepélyes alakuló ülésen az országos felügyelői kinevezésről.⁴²² Az intézmény a történeti változások közepette is végezte munkáját. 1919

⁴¹⁵ MNL OL. K. 736. 62. doboz, 215. irat, 1915. 03. 08.

⁴¹⁶ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1916. 4. füzet, 213.

⁴¹⁷ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1916. 4. füzet, 213.

⁴¹⁸ MNL OL. K. 736. 66. doboz, 403. irat, 1916. 05. 17.

⁴¹⁹ MNL OL. K. 736. 67. doboz, 933. irat, 1916. 12. 19.; A Főfelügyelőség tagjai 1916. október 6-án kelt levelükben vettek búcsút a Bécsben tartózkodó Fraknói Vilmostól. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1916. 4. füzet. 213.

⁴²⁰ MNL OL. K. 736. 67. doboz, 330. irat, 1917. 04. 30.

⁴²¹ MNL OL. K. 736. 67. doboz, 441. irat, 1917. 06. 14.

⁴²² MNL OL. K. 736. 68. doboz, 398. irat, 1918. 04. 24.; Bár az iratok nem utalnak rá, de feltételezhető, hogy Fejérpataky várta a helyettes főfelügyelői kinevezést, amit viszont Mihalik kapott meg. Erre Fejérpataky sértetten lemondott.

februárjában pl. a miniszter levélben közölte a Főfelügyelőség tagjaival a fizetési osztályok szerinti előléptetéseket.⁴²³ 1921-ben mégis történt a Főfelügyelőség életében egy bizonyára érdemi, dokumentumok hiányában pontosan nem tisztázható változás, hiszen Bibó Istvánt miniszteri biztosként vezetői feladattal bízták meg. Bibó pedig hírlapi információ szerint még 1922 áprilisában is eleget tett feladatainak.⁴²⁴ A Főfelügyelőség a munkáját 1922-ben fejezte be, s a Klebelsberg-i kultúrpolitika és az 1922-es országos gyűjteményegyetemről szóló törvény más szervezési modellt alakított ki.

A Főfelügyelőség személyzeti politikájából érdemes néhány jellemző példát idézni. Zichy János gróf, kultuszminiszter 1910 júliusában bizalmas iratban arra kérte Fraknói Vilmos főfelügyelőt, hogy nevezze ki országos felügyelővé Ornits Géza földbirtokost, aki kiváló képszakértő és gyűjtő. Fraknói 1910. július 16-án Krumpendorfból, a wörthi tó partjáról kitérően válaszolt miniszterének: „A fennforgó ügy azok sorába tartozik, amelyekre nézve csakis a főfelügyelőség ülésében, a felügyelő urak meghallgatása után foglalhatok állást.” De, tette hozzá „mivel különben sem tekinthető az ügy érdemleges elintézése sürgősnek”, majd a nyár végén válaszol. Újabb válasza azonban – úgy tűnik – már nem volt szükség.⁴²⁵ A vidéki múzeumok személyi ügyeiben olykor határozottan jártak el, olykor azonban megértően viszonyultak a sajátosságokhoz. A múzeumügynek voltak olyan kiválóságai, akikhez empátiával viszonyultak. 1905-ben pl. kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a magyaróvári múzeum igazgatójának elhunyt a nehéz helyzetbe hozta mind az utódokat, mind a Főfelügyelőséget. Magyaróváron „a megboldogult Sötér, ép úgy mint Nyíregyházán Dr. Jósa, a múzeumot és az egyletet egészen a maga terrénjának tekintette, sem annak, sem ennek ügyeibe nem engedett másnak betekintést. Ő tudott és ismert mindent, de sem a múzeumról, sem a könyvtárról rendes leltárt, növedéknaplót nem vezetett, az egylet iratait magánál tartotta, úgyhogy halálakor az egylet és a múzeum ügyeit meglehetősen zavarban hagyta.”⁴²⁶ Sikeresen dolgozott Szekszárdon Kovách Aladár múzeumőr, de Wosinsky Mór igazgató 1907 februári halála után egy év múlva sem oldódott meg a múzeum vezetése. A múzeumőr magánlevélben arra kérte a főfelügyelőt, hogy küldje ki egyik felügyelőjét, aki el tudja rendezni a személyi és tárgyi anomáliákat. Kérései szerint: legyen a múzeum állami kezelésbe véve, a múzeum „rendes hivatalos helyiséggel” legyen ellátva, az ő „rendes díjazásban részesüljön”, s ha a feltételek

⁴²³ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára. Mihalik Sándor hagyatéka. 1918-1922. 120. irat. 1919. 02. 19.

⁴²⁴ Szózat, 1922. 04. 06. 80. szám.; Voit Krisztina 2004. 27.

⁴²⁵ MNL OL. K. 736. 37. doboz, 665. irat. 1910. 07. 18.

⁴²⁶ MNL OL. K. 736. 11. doboz, 664. 1905. 07. 17.

nem teljesülnek, a vármegyével szemben „határozottan lépjen fel ... még az államsegély megvonásának kilátásba helyezésével is.” A Főfelügyelőség minden bizonnyal cselekedett, mert Mihalik József előadó 1908 szeptemberében az ügyiratot „ad acta” tette.⁴²⁷ Voltak persze személyi ellentétek is, amelyeket a kinevezések magas szintű (többnyire miniszteri) kezelése következtében igen nehézkesen tudtak megoldani. Példa erre a kassai múzeumban Varjú Elemér igazgató és Rössler Elemér múzeumi-könyvtári alkalmazott rossz viszonya, amely csak egy alacsonyabb munkafeladatra történő beosztást követően oldódott meg Rössler „lemondó nyilatkozatával”.⁴²⁸ Aradon hasonló okok miatt alakult ki a Kölcsey Egyesület elnöke, Varjassy Árpád és a különben kiválónak tartott könyvtáros Losonczy közötti ellentét, „mely törekvésben némi szabadkőműves íz is van” (jegyezte meg Fejérpataky országos felügyelő), s az ellentét a könyvtáros eltávolításához vezetett. Helyette a Főfelügyelőség javasolt szakembert, aki beilleszkedett a város kulturális közéletébe.⁴²⁹ 1908 januárjában a Borsod-miskolci közművelődési és múzeum egyesületen belül alakult szakmai okok miatt személyi ellentét. Előbb Gálffy Ignác, a miskolci egyesület elnöke írt levelet a Főfelügyelőségnek, amelyben panaszt tett a fiatal Kóris Kálmán „diktatori modora” és néprajzi gyűjtési gyakorlata miatt. A kialakult helyzetről Semayer Vilibáld írt véleményt. Semayer ugyan saját neveléseként ismerte el Kóris Kálmánt, de hozzátette, hogy erőteljes miskolci fellépését „nyilván Bátky Zsigmond dr., m. nemz. múz. s.őr behatása” segítette, s egyébként is lehetséges, „hogy Kóris úr eme eljárás(ára) budapesti szoczialista társasága is behatással volt”. Az országos néprajzi felügyelő ezután az etnográfiai gyűjtő utak szabályozására tett javaslatot.⁴³⁰ Segíteni tudott a Főfelügyelőség a „bácsbodrogvármegyei történelmi társulat” kérelmére, akik Gubitza Kálmán számára, aki a zombori múzeumot „gondozza”, kieszközölték a zombori segéd-tanfelügyelői állást. A kérelem indoklásában hozzátették, hogy Gubicza „szerbül is jól tud, ez pedig igen lényeges előny a Bácskában.”⁴³¹ A kassai múzeumigazgatói állásra a Főfelügyelőség 1913-ban pályázatot hirdetett. A kiírás szerint előnyben részesül, aki a hazai művelődéstörténet és a felső-magyarországi régészeti emlékek terén jártassággal rendelkezik és tudományos munkát folytat, s aki „a felső-magyarországi nemzetiségek által használt nyelveket bírja.” 11 pályázó közül (akik között ott volt pl. Supka Géza is) végül Kőszeghy Elemér kapta az igazgatói feladatot, aki a „magyar nyelven kívül a Felvidéken lakó nemzetiségek által használt német és tót nyelvet

⁴²⁷ MNL OL. K. 736. 20. doboz, 257. irat. 1908. 09. 07.

⁴²⁸ MNL OL. K. 736. 30. doboz, 401. irat, 1909. 05. 04.; 46. doboz, 946. irat. 1911. 09. 20.

⁴²⁹ MNL OL. K. 736. 16. doboz, 763. irat. 1906. 09. 01.; 52. doboz, 423. irat. 1913. 04. 14.

⁴³⁰ MNL OL. K. 736. 19. doboz, 28. irat. 1908. 01. 14.

⁴³¹ MNL OL. K. 736. 26. doboz, 992. irat. 1908. 12. 15.

tökéletesen bírja”.⁴³² A tudományos gyűjtemények személyzeti viszonyaira, anyagi megbecsülésükre kérdezett 1905-ben a Főfelügyelőség egy kérdőívvel, amire a szegedi intézmény adatait érdemes idézni. Tömörkény István, író, könyvtár és múzeum igazgató évi fizetése 3750 korona volt. Móra Ferenc, író, tanárjelölt, könyvtárnok évi javadalma 2500 korona, Szász Gyula, községi tanító, „szakdíjnok” 800 koronát, Molnár István szíjgyártó, I. könyvtári szolga 720 koronát és ruházatot, Várady Kálmán cipész, II. könyvtári szolga 500 koronát és ruházatot, Galántha András okl. gépkezelő, fűtő havi 60 koronát kapott, de csak a téli fűtés idejére. „Illetményeiket Szeged város közönségétől húzzák.”⁴³³ A Főfelügyelőség és a fenntartó városok azonban előírták, hogy a „Múzeumigazgató vagy őr olyan ember nem lehet, aki maga is gyűjtő, az igazgató és őr eskü tételére köteleztessék, s mind az igazgató, mind az őr ellen fegyelmi eljárásnak van helye”, ha e szabályt nem tartja be, s erről a múzeumi egyesület alapszabályában rendelkezni kellett.⁴³⁴

Jelentősebbnek minősíthető etikai gondja a Főfelügyelőségnek egyszer adódott. 1911-ben a Nemzeti Múzeum üléstermében tanácskozott a Főfelügyelőség személyzete, amikor előkerült Divald Kornél „szakmegbízott” kiváló munkája mellett az vád, hogy a „Főfelügyelőségtől nyert megbízások alkalmával a maga és más megbízók számára is gyűjtött muzeális tárgyakat s ezeket a Szent-György Czéhben elárvereztette.” Magyarázatként jelezte Szalay Imre helyettes főfelügyelő és Mihalik József előadó is, hogy Divald Kornél igen nehéz anyagi helyzetben van. Számára a minisztertől 600 korona fizetésemelést kértek, amit később megkapott. S Divald anyagi helyzetén segítve „expressis verbis tiltassék meg neki az ilyen eljárás”. Szalay azzal zárta le a vitatott esetet, hogy a megfelelő javadalmazással „meg kell bízunk egyéni tisztességérzetében”.⁴³⁵

A muzeológiai oktatás kezdetei

A Főfelügyelőség működésének kezdetétől jelentős figyelem irányult a múzeumi személyzet képzésének kérdéskörére. A tiszteletet érdemlő és joggal nagyhírű múzeumalapítók a társadalom igen széles rétegeiből verbuválódtak, de mindannyiukról elmondható, hogy amatőrök voltak. Jól illusztrálja ezt Jósa András, a Szabolcs megyei „csodadoktor” egész

⁴³² MNL OL. K. 736. 56. doboz, 1121. irat. 1913. 12. 04.; 56. doboz, 41. irat. 1914. 01. 12.; 57. doboz, 63. irat. 1914. 01. 15.

⁴³³ MNL OL. K. 736. 9. doboz, 281. irat, 1905. 04. 09.

⁴³⁴ MNL OL. K. 736. 21. doboz, 350. irat. 1908. 04. 09.

⁴³⁵ MNL OL. K. 736. 40. doboz, 125. irat. 1911. 01. 28.

múzeumi tevékenysége.⁴³⁶ A szakképzést illetően már 1876-ban fontosnak tartotta *Hampel József* a vidéki múzeumi tisztviselők anyagi megjutalmazását, mivel legalább neki kell szakavatottnak lennie és szaktudománya színvonalán dolgoznia, s ezért „nagy költséggel szakkönyveket kell szereznie és tanulmányoznia”.⁴³⁷ 1899-ben a Főfelügyelőség országos felügyelőjeként, *Hampel József* az *ArchÉrt* hasábjain már kész programmal állt elő. Véleménye szerint „a vidéki múzeumok kezelésére szakavatott egyének kiképzése szükséges. Ezen cél részben archaeologiai tanfolyamokkal érhető el, amelyek két irányban volnának rendezendők. ... az első tanfolyamot esetleg már a jövő év július havában tartjuk meg, oly célból hogy (a múzeumi örök) a hazai emlékek nagyobb csoportjairól áttekintést nyerjenek, az újabb szaktudományi irodalommal megismerkedjenek, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeit beható szemlélet alá vehessék, s végül az archaeologiai gyűjtemények kezelésében gyakorlati útbaigazítást nyerjenek. Az előadások köre azon emlékcsoportokra szorítkozik, melyek a legtöbb vidéki múzeumban képviselve vannak: úgymint a/ az őskori csoportra, b/ az antik és népvándorlási csoportra, c/ a hazai fegyvertanra, d/ a numismatikára.” *Hampel* a tanfolyamokon történő képzés gondolatához hozzátette, hogy a múzeumok kezelésére alkalmas személyzet elméleti és gyakorlati képzése „a tanárképzés intézményének újjászervezésével kapcsolatosan fog megoldást találni”. Úgy vélte, hogy a múzeumőri állást a tanári katedrával érdemes egyesíteni, mert a szakavatottság így biztosítható. Kevésbé kívánatos, hogy „a könyvtárnoki vagy levéltárnoki tisztséggel kapcsolassék össze a múzeumi őrség, ... mert a tárgykör nagyon különböző és a könyvtárnoki teendők inkább helyhez való kötöttséget, a múzeumok gyarapítása pedig az örök gyakori távollétét igényli.” Ugyancsak fontosnak és szükségesnek tartotta *Hampel*, hogy a vidéki múzeumok számára szakkönyveket biztosítsanak, mégpedig a „helyi szükségletnek megfelelően”. Vagyis például, ahol római emlékek maradtak fenn, onnan ne hiányozzék a „*Corpus inscriptorum latinarum*” megfelelő kötete.⁴³⁸

1901-ben ugyancsak *Hampel* írta egy feljegyzésében: „A vidéki múzeumok alapítására vezető mozgalom elődöm, *Rómer Flóris* egyik nagy érdeme volt. Úgy mint ő, én is meg vagyok győződve, hogy a tudománynak igen nagy hasznára vannak és lesznek is a jövőben, ha akadnak a vidéken tudománykedvelő szaktársak, akik kezelik, gyarapítják és tudományosan értékesítik

⁴³⁶ Jóna András levele báró Miske Kálmánhoz, 1909. A Jóna András Múzeum gyűjteményében. Vö.: Bodó Sándor 2002. 8.

⁴³⁷ *Hampel József* 1876. 217.

⁴³⁸ *Hampel József*, 1899. 3-5.

a felgyűlt tudományos anyagot.”⁴³⁹ Ezek a példák is mutatják azonban, hogy a 19. század második felében a múzeumi világban mit jelentettek a szakterületi ismereteket terjesztő kiemelkedő személyiségek, mint pl. a régész Rómer Flóris és Pulszky Ferenc, az etnográfus Hunfalvy János és Herrmann Antal,⁴⁴⁰ a paleontológus Petényi Salamon János és a geológus Lóczy Lajos.⁴⁴¹ A névsor persze jelentősen bővíthető.

Bár 1898-tól Magyarországon elsőként a kolozsvári egyetemen Herrmann Antal személyében néprajzból habilitált egyetemi magántanár működött, s meghirdetett stúdiumai között mind a nyári, mind a téli félévben volt „néprajzi múzeumi gyakorlat”.⁴⁴² Mégsem mondhatjuk, hogy a korszak meghatározó „múzeumőreinek” ő adott volna megfelelő gyakorlati és elméleti felkészültséget. Pedig joggal vallja 1898-ban, hogy „Tizenkét év óta a néprajznak úgyszólván ágense vagyok. Agitáltam, adminisztráltam, serkentettem és szerkesztettem.”⁴⁴³

A múzeumi és könyvtári világ szakmai képzésének programját az Országos Főfelügyelőség tűzte először zászlajára. A Főfelügyelőség Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter működése idején valóban elismerésre méltóan sokat tett a múzeumok és könyvtárak fejlesztéséért.⁴⁴⁴ Fraknói, amikor a Főfelügyelőség folyóiratában, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő hasábjain visszatekintést közölt az eltelt egy évtized munkásságára, megállapította: „A Főfelügyelőség természetszerűen egyik legfőbb feladatául tekinti oda hatni, hogy a múzeumi és könyvtári gyűjtemények gondozása kellő elméleti képzettséggel és gyakorlattal bíró szakemberekre legyen bízva. Hogy eme cél elérését a maga hatáskörében lehetőleg segítse, a könyvtárak és az egyes múzeumi osztályok tisztviselői számára a budapesti Nemzeti Múzeumban nyári tanfolyamokat rendez, amelyekben a szakfelügyelők és más kiváló szakterők által tartott előadások a meghívottakkal megismertetik az illető tudományág fejlődésének muzeális szempontból legfontosabb vívmányait és a gyűjtemények kezelésének gyakorlati módozatait.” Könyvtári tanfolyamot 1898 és 1907 között ötöt tartottak, „régiségtudományi 1899-ben, természettudományi 1901-ben és 1905-ben és néprajzi 1903-ban” került megrendezésre. Ezekben összesen 150-en vettek részt.⁴⁴⁵

A Főfelügyelőség megalakulását követően röviddel, 1898. április 29-én már tervezte a szaktanfolyamok elindítását. Fraknói, miközben 1898 nyarán paleográfiai és könyvtártani

⁴³⁹ MNL OL. K 736. 8. doboz, 613. irat, 1901. XII.31.

⁴⁴⁰ Pl. Kósa László 2001.111.; Papp József, 1985. 50-51.

⁴⁴¹ Pl.: Kecskeméti Tibor 2002.21-25.

⁴⁴² Ethnographia, XVII. 1906. 372.

⁴⁴³ Kós Károly, 1989. 177.

⁴⁴⁴ Felkai László, 2004. 95.

⁴⁴⁵ Fraknói Vilmos, 1907. 134-135.

tanfolyamot szerveztetett,⁴⁴⁶ az 1899 nyarán megrendezendő kurzus szervezésével Hampel Józsefet bízta meg. Hampelnek a régészeti szaktanfolyamra tervet és költségvetést kellett készítenie. Felhívták arra a figyelmét, hogy „e szaktanfolyamok a tanárképző intézetekkel hozassanak állandó kapcsolatba” s működjön együtt „a tanárképzés reformján dolgozó szakférfiakkal”.⁴⁴⁷ 1899. június 9-én aztán Fraknói Vilmos aláírásával körlevélben küldtek értesítést az „archaeologiai és numizmatikai szaktanfolyamról”. Július 3 és 15-e között a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában négy tárgykörben rendeztek előadásokat. Az őskori emlékekről Bella Lajos, soproni főreáliskolai tanár, az antik és régibb középkori emlékekről Hampel József, a hazai fegyvertani emlékekről Nagy Géza, a numizmatika témaköréből Gohl Ödön és Réthy László (mindhárman a Nemzeti Múzeum munkatársai) tartottak előadásokat. A főfelügyelőség tíz résztvevő költségeit vállalta, de Fraknói értesítette az „összes hazai múzeumok őreit” és minden szakembert, hogy jogukban áll az előadásokat meghallgatni. A tanfolyamon folyamatosan részt vett 16 fő. A résztvevők többek között Arad, Magyaróvár, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Szabadka, Szekszárd, Tiszafüred, Versec múzeumait képviselték. Ott volt Gyulafehérvárról Cserni Béla, Szentendréről Csallány Gábor, Szombathelyről Kárpáti Kelemen, e kor múzeumügyének jeles képviselői. A tanfolyam hallgatóit többnyire hónapos szobákban szállásolták el a főváros pesti oldalán, az Üllői úttól a Kálvin téren át a Kerepesi útig és a Rottenbiller utcáig. Néhányan a József főherceg szállodában, a Rémi és az Erzsébet szállón kaptak helyet.⁴⁴⁸

A Főfelügyelőség az első tanfolyamot olyan sikeresnek ítélte, hogy Hampel József javaslatára az elhangzott előadásokat önálló kötetek formájában kívánta megjelentetni. Sikeres tárgyalást folytattak az Athenaeum könyvkiadóval, amely kész volt a régészeti kézikönyvek kiadására.⁴⁴⁹ (Zárójelben jegyzem meg, hogy a megrendelt kézikönyveknek csak kis része valósult meg, de majd valamennyi szerző felhasználta kéziratát a „Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene” című centenáriumi kötetben. Bella Lajos kéziratával sok kritikát követően, személyes tragédiákra hivatkozva és nagy késéssel ugyan, elkészült, de munkája nem jelent meg.)

Ugyancsak 1899 nyarán (július elejétől végéig) húsznál több hallgató részvételével – minisztériumi segéllyel – művészettörténeti tanfolyamot tartottak. Pasteiner Gyula, a budapesti

⁴⁴⁶ MNL OL. K 736. Jegyzőkönyv-kötet, 26-27. oldal, 1898. április 29.

⁴⁴⁷ MNL OL. K 736. Jegyzőkönyv-kötet, 26. oldal, 1898. április 29.; 41. oldal, 1898. július 1.

⁴⁴⁸ MNL OL. K 736. 4. doboz, 151. irat.; Az archeologiai szaktanfolyam részletes előadás-tervezete megjelent Kőhegyi Mihály-Szabó Géza (1996. 33.) dolgozatában.

⁴⁴⁹ MNL OL. K 736. 5. doboz, 450, 460. irat.

tudományegyetem művészettörténet tanára volt a tanfolyam szervezője. Részben előadásokkal, részben Budapest környéki művészeti emlékek meglátogatásával rendezték az eredményes tanfolyamot.⁴⁵⁰

1901-ben természetrajzi szaktanfolyamot rendezett a főfelügyelőség Krenner József vezetésével. Helyszíne a Nemzeti Múzeum volt, melynek növénytári osztályán, illetve a tudományegyetem ásványtani és geológiai intézetében folyt az oktatás, de a program „össze volt kötve kirándulásokkal a szabad természetben”. A „tanférfiak” múzeumi vezetők voltak (Madarász Gyula ör, Filárszky Nándor osztályvezető és mások), a 15 résztvevő Egerből, Felkáról, Nyitráról, Kiskunhalasról, Máramarosszigetről, Pozsonyból, Kassáról, Szombathelyről, Szegedről, Nagyváradról, Debrecenből verbuválódott. Mindannyian jól ismert munkásai a kor múzeumügyének, de feltűnő, hogy a természetrajzi szaktanfolyamon közöttük volt Tömörkény István Szegedről. A hallgatók megismerkedtek a rovarok, majd a gerincesek konzerválásával és preparálásával, „alkalom is adatott az állatok kikészítésére, ... amiben gyakorolták is magukat”. Előadásokat hallgattak a botanikai gyűjtemények konzerválásáról, melyek növénycsaládok szerint különböznek egymástól. Aquincumban a „meleg források híres flóráját” tanulmányozták, az isaszegi kiránduláson mezei, erdei és mocsári állatokat gyűjthettek, „míg a Szép Juhászné Budakeszi erdőben a különféle gyűjtési módokat” gyakorolhatták.⁴⁵¹

Néprajzi szaktanfolyam szervezésére Jankó János készült. Jankó néhány éven át látta el a néprajzi terület országos felügyelői feladatát. Felügyelői tevékenysége rendkívül intenzív volt, amelynek iratanyagából csupán néhány feljegyzésére hivatkozom. A néprajzi gyűjtemény gyarapítását természetesen fontosnak tartotta mindenütt, így a Vasvármegyei Múzeum esetében is. Tervezetükre feljegyezte: „mesék, mondák, népszokások s általában a folklore gyűjtések” csakis a néprajzi tárgyak gyűjtésének keretébe illeszthetők. A nagybányai múzeum tárgygyarapító koncepciója kapcsán azt jegyezte meg, hogy a „múzeum oláh tárgyak gyűjtését kezdte meg. Tekintve a rendelkezésre álló összeget, kíváncsún tartom, hogy első lépésül inkább egy népfaj ethnographiája mutattassék be minél teljesebben, mint több népfajé töredékekben. Következésképpen ha a ... múzeum az oláh tárgyak gyűjtését megkezdte, egyelőre ezt folytassa s csak ha e téren már jelentős gyűjteményt állított egybe, terjessze ki munkásságát egy másik népfajra.” A kolozsvári Erdélyi Kárpát Egyesület az államsegély iránti jelentős kérelmét azzal is alátámasztotta, hogy megköszöni a főfelügyelőség döntését, miszerint a néprajzi gyűjtőmunka irányításával Jankó Jánost bízta meg. Az aktát Jankó véleményezte: a

⁴⁵⁰ El. (Hampel József), 1899. 383-384.

⁴⁵¹ MNL OL. K 736. 6. doboz, 543. 1901. XI. 13.

jelentős segélyt 1902-re „pártolom, különösen azért, mert a Mátyás szobor leleplezése jövő év őszén lesz, s a Néprajzi Múzeumnak addig feltétlenül el kell készülnie az EKE és Kolozsvár városa közt levő szerződés értelmében. Fontos nemzeti érdek, hogy Kolozsvárt egy magyar néprajzi múzeum létre jöjjön. ... ezt a kultúrintézményt Mátyás király születési házában” igyekszik az egyesület létrehozni. „Mi országos jelentőségű intézményt alapítunk, melynek nevelő, nemesítő és fejlesztő hatása kiterjed a népipar-, a népművészeti, a kulturális és közigazgatási élet érdekeire, sőt tudományos szempontból a külföld is e múzeum alapján fogja tanulmányozni az erdélyi néprajzi viszonyokat.”⁴⁵² Jankó tehát egyszerre nyújtott elméleti és gyakorlati segítséget.

A szaktanfolyamok rendezésének hasznosságáról, az azzal kapcsolatos véleményéről azonban nem maradt feljegyzés. Némi fényt levelei irányítanak e kérdésre. 1900 nyarán Párizsból azt írta: „Franciaországban általános az a hit, a mi Magyarországon, hogy az ethnographia oly tudomány, a mivel mindenki foglalkozhatik szakszerű előtanulmányok nélkül is.” Helsinkiből is a szak elismertetését szorgalmazta: „... a tudományegyetemen az ethnographiának nincs professzora, a mi ethnographiát ott előadnak, az merő anthropológia s mert még a M. N. Társaság is tárgyi néprajz helyett nyelvészettel tömi tele „Ethnographia” című és egyetlen néprajzi czélokra alakult folyóiratunkat.” Tomszkból küldött jelentésében arról panaszkodott, hogy „alig akad Magyarországon ember, aki megért, mert aki nálunk ethnographiával foglalkozik, egytől egyig iskolázatlan amatőr.” „... minden további lépés alapfeltétele az, hogy az egyetemen tanszéket kapva ethnographusokat nevelhessek ...”⁴⁵³

Az első néprajzi és őstörténeti tanfolyam megrendezésére Jankó János korai halála miatt csak 1903 júliusában, Semayer Vilibald szervezésében került sor. Semayer beszámolója szerint a vidéki múzeumok őrei számára rendezett szünidei tanfolyamra „a néprajzi osztályokkal bővíteni szándékozó múzeumok szakférffiai” kaptak meghívást. A néprajzi előadásokra a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya Csillag utcai „bérhelyiségében” került sor. Wosinsky Mór kezdeményezésére a néprajz, mint főszak mellett a résztvevők – a vidéki viszonyokra (feladatokra) tekintettel – ősrégészeti előadásokat is hallgattak („napi egy órában az őstörténet is előadassék”), amiket a Nemzeti Múzeum anyaépületében Bella Lajos tartott. 19 múzeumőr vett részt a kurzusokon, köztük Kárpáti Kelemen, Laczkó Dezső, Marosi Arnold, Sági János és Tömörkény István. Általános néprajz címen 10 órában, majd Embertan címen 6 órában Semayer Vilibald adott elő, utóbb Magyarország néprajza főcímmel Bátky Zsigmond

⁴⁵² MNL OL, K 736. 6. doboz. 474, 491, 511. iratok.

⁴⁵³ A leveleket idézi Paládi-Kovács Attila, 1993. 292.

tartott 12 órában összefoglaló előadásokat. (Bátky a hazai néprajzi múzeumokról, a határfelosztásokról, telkekről, a lakóházakról, az ősfoglalkozásokról, a szövés-fonás eszközeiről, a népviseletről, az agyagművességről, a munkaeszközökről tartott előadásokat.) Az őstörténet kérdéseiről 12 előadást hallgattak a résztvevők. A szaktanfolyamok történetében először fordult elő, hogy „Muzeologia” címen 8 órát Beluleszkó Sándor múzeumőr, etnográfus adott elő. Alaposan foglalkozott a fényképezés, képrögzítés, a sokszorosító eljárások mellett a könyvtárkezelés és fejlesztés kérdéseivel, valamint a gyűjteményi tárgyak leltározásával és preparálásával. Módjuk volt a „hallgató uraknak” a néprajzi osztály és a régiségtárak tanulmányozására, valamint délutánonként preparálási és fényképészeti gyakorlatokat folytatni.⁴⁵⁴

A szaktanfolyam persze csupán szűk kört érinthetett. Joggal állapította meg 1904-ben a Néprajzi Társaság felolvasó ülésén Herrmann Antal, hogy „a legtágabb értelemben vett néprajzi munkálkodás hazánkban lényegében még mindig szervezetlen. ... Szakembereket és gyűjtőket kellene nevelni. ... A néprajzi múzeum már megkezdte, még pedig eredményesen a múzeális tanfolyamot. A teljesen hivatott Vikár Béla pedig sikeres folklore-gyakorlatokat tartott. De még roppant sok a hiány!” Megfogalmazta a kézikönyv hiányát, amely „magyar nyelven tárgyalja a tágabb értelmű ethnológiai tudományok egész körét...”⁴⁵⁵

A Főfelügyelőség persze – mint erről az 1899-es szaktanfolyam ürügyén régészeti tekintetben már szóba került – messzemenően egyetértett a kézikönyvek szükségességével. Tudjuk, hogy 1902-ben megbízták Jankó Jánost azzal, hogy „az alakulóban lévő vidéki néprajzi múzeumok számára néprajzi kézikönyvet vagy kalauzfélét írjon.” Mindenekelőtt a múzeumokba gyűjtendő néprajzi tárgyi anyag ismertetését kellett elkészítse. Váratlan halála azonban megakadályozta a megbízás teljesítését. Tervezetet nem hagyott hátra. A könyvhöz rajzoltatott képekből és szóbeli információkból azonban ismerték elképzelését munkatársai. Jankó a feladatot olyformán akarta megoldani – írta *Semayer* – hogy „osztályunk magyar gyűjteményének csoportjaiból – pl. mezőgazdaság, pásztorélet, halászat, szövés-fonás stb. – kiválogatván egy csomó tárgyat, azokat táblákba szánva lerajzoltatta s mindegyik rajzhoz rövid magyarázatot óhajtott írni.”⁴⁵⁶ A kézikönyv ügyével a Főfelügyelőség 1905 áprilisában foglalkozott, amikor úgy határoztak, hogy a kötet megírásával Bátky Zsigmond nemzeti múzeumi segédőrt bízzák meg, aki kéziratát 1905 őszén fogja benyújtani. Az értekezleten

⁴⁵⁴ Semayer Vilibáld, 1903. 226-231.; Bodó Sándor-Viga Gyula (főszerk.) 2002. 78.

⁴⁵⁵ Herrmann Antal, 1904. 227-230.

⁴⁵⁶ Semayer Vilibáld, 1905. 188-195.

Semayer bemutatta a kiadványhoz addig (nyilván Jankó megrendelésére) készített rajzokat.⁴⁵⁷ Ezeket az információkat árnyalják *Gráfik Imre* megjegyzései, aki a Néprajzi Múzeum első, 1898-ban elkészült állandó kiállításának – a saját korában meg nem jelent – kalauzát 2002-ben közrebocsátotta. Véleménye szerint a Jankó János által a „Kalauz”-ba szánt leíró tárgykatalógusokat táblákba rendezett grafikai ábrák kísérték volna. A *Bátty*-féle „Útmutató...” tábláin pedig számtalan olyan tárgyat azonosítottak be, amelyek az állandó kiállításon szerepeltek. Hozzátette emellett, hogy a „Kalauz” és az „Útmutató...” tábláinak sorszámhivatkozásai nem egyeznek, nyilván más és más szempontok alapján kerülhettek elrendezésre. Alátámasztotta e megjegyzést az is, amivel *Bátty* mentegetőzött az illusztráció következetlenségei miatt: „Az ábrákat többen rajzolták, nagyjából az iparművészeti iskola fiatal növendékei, azért azok nem elsőrangúak s mivel továbbá a munkát a rajzoltatás megindítása után vettük át s így nem készíthettünk előre kimért táblákat, hanem csak egyes rajzokat, a tábláknak ezekből való összeállítása nagyon megnehezült, s az egyes táblák ábrái között a megkívánt arányosság gyakran hiányzik.”⁴⁵⁸

Bátty Zsigmond egyébként a Néprajzi Értesítő hasábjain 1906-ban rövid könyvismertetést közölt, amelyben a debreceni városi múzeum *Boldisár Kálmán* által összeállított füzetéről (Tájékoztató népeleti tárgyakat gyűjtők számára) ad hírt: „A magyar néprajz ügye iránt örömdetes megindult érdeklődés jele gyanánt jegyezhetjük fel e kis füzet megjelenését. Jó magyaros nyelven, vonzó modorban s közérthetően van benne elmondva mindaz, amit a régészeti, illetőleg néprajzi-művelődéstörténeti múzeumról és múzeumi tárgyakról a laikusnak tudnia kell.”⁴⁵⁹

S ugyancsak 1906-ban jelent meg *Bátty Zsigmond*: „Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére” című kötete. Az előszóban megemlékezett Jankó előmunkálatairól, hozzátéve, hogy a néprajzi osztály tárgycsoportjainak gyakorlatias csoportosításával egyúttal „az egész anyag typológiáját is” el kívánta készíteni. Ebből következik, írta *Bátty*, hogy „néhány tárgycsoportok túlságos részletezéssel vannak felvéve a munkában, ...hogy abban minden meglévő alakváltozat (mondjuk típus) meglegyen”. Ez az eljárás azonban az osztály gyűjteményeinek fogyatékoságai miatt nem volt megvalósítható, s így *Bátty* e törekvéstől elállt. Csupán arra iparkodott, „hogy a tárgycsoportok főbb képviselőit közöljük.” Úgy gondolta, hogy „most még semmi szükség sincs rendszerezésre, hanem annál inkább széleskörű s minden

⁴⁵⁷ MNL OL. K 736. 6. doboz. 321. irat.

⁴⁵⁸ *Gráfik Imre* 2002. 23-24.; *Bátty Zsigmond* 1906. V.

⁴⁵⁹ *Bátty Zsigmond*, 1906b. 292.

apróságra kiterjeszkedő gyűjtésre.”⁴⁶⁰ A kötet bevezetésében szólt Bátky a néprajzról, mint tudományról, a néprajzi múzeumokról, a gyűjtés módjairól, a tárgyak kezeléséről, s a múzeumok berendezéséről.⁴⁶¹

A második régészeti szaktanfolyam megrendezésére 1908 júliusában Kolozsvárott került sor, Pósta Béla egyetemi tanár, országos felügyelő szervezésében. 26 résztvevője volt a jól megszervezett továbbképzésnek, hihetetlenül gazdag és változatos programmal.⁴⁶² Előadások nem csupán a különböző régészeti korszakokra, numizmatikai emlékekre, az archeológiai munkálatokhoz szükséges geológiai és fizikai földrajzi ismeretekre terjedtek ki, hanem a románkor, a reneszánsz korszak, a barokk kor áttekintésére is, amit kiegészítettek a restaurálás-preparálás, valamint a fényképkészítés ismertetésével. Mihalik József később egy főfelügyelőségi ülésen külön kiemelte, hogy a régészeti szaktanfolyam hallgatói számára dr. Pósta alapos ismertetést nyújtott a gyűjteménytárgyak tudományos földolgozásának elveiről, a múzeumi anyag gyűjtésének, elrendezésének és kiállításának feladatairól. Foglalkozott a leltárak és cédulakatalógusok elkészítésének módjával is, majd mintákat adott a tanfolyamon részt vett múzeumi tisztviselők számára.⁴⁶³ Ezekből is kitetszik, hogy dr. Pósta milyen tudatosan készült fel a tanfolyami képzésre: „... programját úgy állítottuk össze, hogy az elmélet és a gyakorlat egymás mellett haladjanak és tőlük a külső élettől való érintkezés se essék nagyon távol.”⁴⁶⁴ A tanfolyam tanári karában egyébként ott volt Cholnoky Jenő, Richter Aladár, Márton Lajos, Roska Márton, s persze Pósta Béla. A szaktanfolyamnak kiemelkedő hallgatói voltak. Köztük volt László Ferenc és Csutak Vilmos Sepsiszentgyörgyről, Leszih Andor Miskolcra, Móra Ferenc Szegedről, Kiss Lajos Hódmezővásárhelyről, Zoltai Lajos Debrecenből. Mindannyian a magyar múzeumi világ meghatározó egyéniségei a 20. század első felében.⁴⁶⁵

1908-ban *Hampel József* – nyilván a korábbi gyakorlat erőteljes kritikájaként – véleményezte a Főfelügyelőség „humánpolitikáját”: „A főfelügyelőség rajta van, hogy a színvonalat emelje. Évről évre rendez az intézetek vezetői számára szünidei tanfolyamokat, a

⁴⁶⁰ Bátky Zsigmond, 1906a. VI. ; Vö: Gráfik Imre 2002. 24.

⁴⁶¹ Bátky Zsigmond, 1906a. 1-29.; Takács Lajos (1972. 22.) elismeréssel írt a Bátky-féle Útmutató...-ról, de hozzátette: „mint ismeretes, valójában Jankó János gondos előkészítő munkájának köszönheti létét.”

⁴⁶² Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1908. 2-3. füzet. 177-178.

⁴⁶³ MNL OL. K. 736. 26. doboz, 1013. irat, 1908. XII.22. Kiderül a jegyzőkönyvből, hogy 1908. szeptember 7-i ülésén a főfelügyelőség megbízást adott Mihalik Józsefnek, hogy a múzeumok és könyvtárak létesítésére kidolgozandó utasításhoz „Ügyvitelt” készítsen, de látva, hogy Pósta Béla milyen jól oldotta meg a feladatot a tanfolyam keretei között, a főfelügyelőség áthárítja rá az utasítás és az ügyvitel elkészítésének feladatát.

⁴⁶⁴ Pósta Béla 1908. 233.; Vö.: Csorba Csaba 1971. 124.

⁴⁶⁵ MNL OL. K 736. 22. doboz, 674. irat. Csorba Csaba 1971. 124-125.

múlt évben (1907-ben) is volt ily tanfolyam, ezúttal a könyvtári tisztek számára. Ezek a cursusok igen üdvösnek bizonyultak, mert bizonyos körű ismeretekre és ügyességekre szert tehetnek azok a laikusok, akik részt vesznek bennük, de ahhoz a végcélhoz, hogy minden vidéki régiségtár szakember keze alatt álljon, ezen az úton alig lehet eljutni. Hogyha a főfelügyelőség a maga szabályzatának 13. §-a szerint akar eljárni a vidéki állások betöltésénél, ha olyan igényeket emel az azokra pályázó egyénekkal szemben, akkor kellően javadalmazott állásokat kell szerveznie. Ameddig a vidéken csupán nemes önmegtagadásból ingyen, vagy igen csekély tiszteletdíjért látják el egyes lelkes emberek a múzeumi tisztséget, addig a színvonal általános emelése nem remélhető.” Ameddig a múzeumőrnek mindenhez kell értenie, vagy három-négy szak van rá bízva – írta *Hampel* – addig nem fogunk túljutni a dilettantizmus stádiumán. A múzeumi szakemberek nem szoktak hazánkban a legvagyonosabb osztályokból kikerülni. A múzeumőr a saját fizetésére van utalva. „A szakszerűséghez kötött kielégítő javadalmak szervezése a vidéki múzeumok komoly fejlesztésének legfontosabb előfeltétele.”⁴⁶⁶ Az alapgondolathoz később, 1914-ben Nagy Géza is csatlakozott, aki legbecsesebb történelmi emlékeink elkallódásának okai között hivatkozott – a kormányt szidva – arra, hogy „szaporítsák a múzeumi tisztviselők számát s készítsék elő őket jövőendő hivatásukra. Támogatni kell a vidéki múzeumokat, de ne dilettánsok vezessék, hanem országosan szervezzék a vezetést.”⁴⁶⁷

A képzetlen szakemberek alkalmazása körül néha vihar támadt. Az aradi Kölcsey Egyesület vezetősége azt kérte 1909-ben a Főfelügyelőségtől, hogy a pécskai ásatásokat folytathassák oly módon, hogy Cserni Béla oktassa ki Juhász Ferencet az ásatások vezetésére. Pósta Béla véleményezte a javaslatot, s a szokott vitriolos módján a következőket jegyezte meg: „Cserni Béla tiszteletre méltó igyekezettel dolgozik Gyulafehérvárt, de sohasem volt régészeti oktatásra alkalmas szakember... Ahhoz sincs kedvem, hogy Juhász Ferenc urat dilettáns turkálónak éppen a Főfelügyelőség képeztesse ki... Azt ajánlom, utasítsa a Főfelügyelőség az egyesületet, hogy a pécskai ásatásoknak ezidén hagyjon békét...” A főfelügyelőség Pósta javaslata alapján küldött levelet az aradiaknak.⁴⁶⁸

Az 1910. szeptember 7-i főfelügyelőségi ülés alkalmával Pósta Béla újabb régészeti tanfolyam rendezésére tett javaslatot. Ferenczi Zoltán könyvtári felügyelő azonnal megjegyezte, hogy az eddigi megállapodás szerint minden második évben könyvtári tanfolyamot kell rendezni, Semayer Vilibáld pedig a hét éve nem rendezett néprajzi tanfolyam számára kért

⁴⁶⁶ Hampel József 1908. 443-444.

⁴⁶⁷ Nagy Géza 1914. 264.

⁴⁶⁸ MNL OL., K 736. 30. doboz, 462. irat. 1909. VI. 1.

lehetőséget. Pósta javaslata szerint 1911-ben kizárólag „római régészeti tanfolyam tartassék”, mert „sürgős és úgyszólván becsületbeli kérdés, hogy *bekapcsolódjunk az európai limes-kutatás nagy művébe.*” A tanfolyamtól remélhető, hogy „egész sor ügyes és szakavatott munkás fog azon kiképeztetni.” Szalay Imre főfelügyelő-helyettes pedig megtoldotta a javaslatot azzal, hogy 1911-ben a régészeti mellett néprajzi tanfolyamot is rendezzenek.⁴⁶⁹

1911 nyarán mégis csupán a régészeti tanfolyam kolozsvári megrendezésére került sor. Fent maradt a tanfolyam négy fő kérdéskörben tervezett részletes előadás-tervezete. Mind a négy témát 20-20 előadás megtartásával tervezte Pósta Béla. Az általános részben Kuzsinszky Bálint, budapesti egyetemi tanár a római birodalom tartományai megszervezésének történetével, a tartományok földrajzi és néprajzi viszonyaival, a tartományok kormányzásával, a közösségi-társadalmi, vallási viszonyokkal, a római játékokkal és építészeti emlékekkel, valamint a felirattan alapjaival foglalkozott. Buday Árpád, a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum „osztályarchaeologusa” a római birodalom hadügyét tekintette át. Foglalkozott a császárság haderejével, a katonai szolgálat hétköznapijaival, a határok védelmével (Afrikában, Britanniában, a rajnai és dunai tartományokban, Dáciában, Ázsiában) és a határvédelem emlékeivel. A római birodalom pénzügyeit Kovács István „osztályarchaeologus” ismertette: a pénzügy történeti fejlődését, a birodalom bevételeit és kiadásait, a közpénzek kezelését, s persze foglalkozott a római pénzekkel, az érmek meghatározásával. Igen tanulságos lehetett Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanár előadás-sorozata a „Római magánéletéről”. Ilyen általános cím alatt a következő témák szerepeltek: a lakóház és berendezése, ruházkodás-ékszerek, halászat-vadászat, földművelés, bányászat, agyagművesség, fa- fém- és üvegművesség, kőfaragás és metszés, kereskedelem, az írás és kellékei, orvosi szerszámok, síremlékek.⁴⁷⁰

Július 3-tól három héten át húsz előadói napot osztott be Pósta Béla. Kuzsinszky Bálint, Buday Árpád, Kovács István, valamint Magoss Irén kolozsvári segédőr, aki több előadást bemutatóval segített, sikeresen teljesítette feladatát. Az előadásokat „tanulmányi kirándulások” kísérték. A résztvevők a helyszínen (pl. Kissebesen) ismerkedtek a római limes maradványaival. Buday Árpád néhány résztvevővel öt napos kirándulással bejárta az un. „Meszes-limes” egész vonalát. Cserni Béla meghívására Gyulafehérvár muzeális emlékeivel is megismerkedtek a hallgatók. A tanfolyam résztvevői az ország távoli tájairól is verbuválódtak. Budapesti, újpesti, veszprémi, szombathelyi, pozsonyi, sümegi, komáromi, zombori, kiskunfélegyházi, szegedi, jászberényi, késmárki hallgatók voltak, több kolozsvári, gyulafehérvári, balázsfalvi résztvevő

⁴⁶⁹ MNL OL., K 736. 38. doboz, 910. irat. 1910. szeptember 7.

⁴⁷⁰ MNL OL. K 736. 47. doboz, 127. levélcsozó.

mellett jelen volt Sepsiszentgyörgyről Csutak Vilmos főgimnáziumi tanár, a Székely Nemzeti Múzeum későbbi kiváló igazgatója is.

Pósta Béla összegező jelentésében arra ösztönözte a Főfelügyelőség vezetését, hogy növeljék meg a tanfolyamok időtartamát, több időt adva a résztvevők egymással való megismerkedésére is. Fontos, állapította meg, hogy „kitől várhatnak irányítást és önzetlen támogatást törekvéseikben”. Javasolta Pósta, hogy a későbbiekben egy tanfolyam csak egy hazai „régészeti csoport tárgyalását ölelje fel”, s a következő „archaeologiai tanfolyamnak Magyarország középkori emlékeivel kell foglalkoznia.”⁴⁷¹

Az 1911-es néprajzi szaktanfolyam tervét Semayer Vilibáld országos felügyelő 1911. május 17-én adta be a főfelügyelőség titkárságára. Mihalik József előadó azzal a megjegyzéssel adta vissza Semayernek, hogy a tanfolyamra vonatkozó „finansziális adatokkal” egészítse ki. Ezután a tervvel nem foglalkoztak, s a javaslatot csak 1912 februárjában nyújtotta be újra Fraknói Vilmos főfelügyelőnek. A propozíciót nem tartották eléggé kimunkáltnak, s így halasztást szenvedett. Vázlatát mégis érdemes idézni. A nyár két hetére tervezett tanfolyamot heti hat órában „Általános ember és néptani tájékoztatással” Semayer kezdte volna, „Muzeológia, összes magyar tárgyait sorozatos bemutatásával” Beluleszkó Sándor múzeumi „segédőr”, majd „Magyar néprajz” témakörben Györffy István és Sztripszky Hiador „segédőrök” folytatták volna. Fontosnak tekintette Semayer heti három órában a „Fényképezés” (Kelen Béla), a „Praeparálás és kezelés” címmel jelzett foglalkozásokat, utóbbit a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya egész személyzetével kívánta teljesíteni. A tervezet részeként ígérte Semayer Vilibáld, hogy az előadásokat meg is írják, hogy a kurzus befejeztével azok nyomtatásban és illusztrálva közzé legyenek téve, hiszen a kötetre „a Battyány-féle útmutató teljes elfogyása után máris szükség mutatkozik.”⁴⁷²

A Főfelügyelőség szervezésében végül 1914 nyarán (július 6 és 18 között) került sor Budapesten a néprajzi tanfolyam megrendezésére. A nyitó napon a résztvevőket a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében Fejérpataky László országos felügyelő fogadta, majd Semayer Vilibáld végigkalauzolta a hallgatókat a néprajzi osztály tárlatán, hogy „azt speciális kérdéseik megoldása tekintetében a kurzus egész tartalma alatt tudatosan használhassák.” A tanfolyamnak színhelyet a fővárosi tanács adott a Hermína úti elemi iskola „hűvös tornatermében”. A tanfolyamnak 26 hallgatója volt Pozsonyból, Nyitráról, Besztercebányáról, Kassáról, Szombathelyről, Magyaróvárról, Veszprémből, Székesfehérvárról, Budapestről, Szentestről,

⁴⁷¹ MNL OL. K 736. 45. doboz. 861. irat, 1911. szeptember 2.

⁴⁷² MNL OL. K 736. 47. doboz, 127. 1912. február 19.

Miskolcra, Aradra, Nagyenyedre, Zomborra, Temesvárra, Máramarosszigetre. Kitűnő hallgatói között volt Ecsedi István Debrecenből, Banner János Jászberényből, Szabó Kálmán Kecskemétre, Csallány Gábor Szentere és Roska Márton Kolozsvárra.

Semayer a korábbi vázlatát jelentősen kiegészítette, s a Főfelügyelőségnek tett jelentésében részletesen beszámolt a tanfolyam érdemi tartalmáról. Az ő „elméleti és gyakorlati (bemutatásos) előadásai” a következő témákat fogták át: „mi a néprajz, néptan, emberbiológia”, „ember és néptani múzeumok”, a „néptani” kutatás módszere, „Európa és benne Magyarország emberfajtái”, „az auinusmus (!) mint tudományszakunk alapja. Bastián-féle alaptörvény”, nyelv, vallás alapjai, formái, a népi művészet, a társadalom keletkezése, település, lakás, bútorzat, ruházat, a munka és szerszámai, táplálkozás, a népi mesterségek, a magyar népi hímzések rendszere, magyar népi kerámia. Foglalkozott Semayer még a preparálás, jelzés, leltározás, kiállítás, konzerválás, valamint a fényképezés és „fonográfozás” kérdéseivel. A tanfolyamon Semayer mellett csak Györffy István tartott előadásokat-foglalkozásokat. Györffy egy koherens tematikát ismertetett. „Tantárgyaira” a következő címek vetnek fényt: Magyarországról általában, a magyarság néprajzi területei, magyarországi nemzetiségek, a magyar ősfoglalkozások, a magyar háziipar, kéziipar, ezek termékei, eszközei, a magyar településmódok, építkezés, lakásberendezkedés. (A jelentéstevő beszámolójából kiderül, hogy Semayer és Györffy István tematikája jelentős mértékben azonos volt. Hogy a tanfolyam résztvevői hogyan fogadták, erről nem ismerünk – a különben később jelentős tudóssá-kutatóvá vált résztvevőktől – reflexiót.)

A tanfolyam résztvevői „szakszerű vezetéssel” számos múzeumot megtekintettek, így a Nemzeti Múzeum régiségtárát, az Iparművészeti Múzeumot, a „Gyermektanulmányi Múzeumot”, a mezőgazdasági, a közlekedési, a székesfővárosi múzeumot és az aquincumi római múzeumot. Szentendre kirándulásukon a város népi építkezése mellett a szerb templomok „ikonostazionjait s részben az ó hazából hozott egyházi szerelvényeit” ismerték meg. Végül pedig a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának egzotikus gyűjteményét tekintették meg „főleg az analógiák és paralellák szempontjából.”⁴⁷³

1914-ig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelete összesen 14 tanfolyamot szervezett.⁴⁷⁴ A résztvevők számát csak becsülni tudjuk, de bizonyosan meghaladta a 300 főt. A Főfelügyelőség irataiban már 1914 márciusában (!) megjelentek azok a megjegyzések, hogy

⁴⁷³ MNL OL, K 736. 60. doboz, 751. irat, 1914. július 21.

⁴⁷⁴ MNL OL, K 736. 62. doboz, 168. irat, 1915. február 23.

a felmerülő gondok megoldását csak „a háborús idők letűnése után tűzzük napirendre”,⁴⁷⁵ mégis az 1914-es nyári néprajzi tanfolyamot – ugyan jelentős anyagi hiányokkal – sikeresen megszervezték. Néhány hónap elmúltával, 1914 augusztusában azonban a világháború miatt már költségvetési csökkentést kért a miniszter a Főfelügyelőségtől, amelynek tagjai megállapították, hogy sok mindenről le kell mondaniuk, többek között „a további szaktanfolyamra tervezett 3000 koronáról” is.⁴⁷⁶ Ezt követően érvényesült az a javaslat, amely az 1914. május 21-i főfelügyelőségi tanácskozáson merült fel, hogy amennyiben meghiúsulnak a tanfolyamok, úgy a vidéki múzeumőröket 3-4 heti gyakorlatra a néprajzi múzeumba rendelik be – „államsegély” biztosításával.⁴⁷⁷

A múzeumokban eltöltött gyakorlat kiváló kiegészítője volt az egyetemeken szerzett ismereteknek. Példa erre egy 1885-ös könyvismertetés, amely egy Zágrábban megjelent „Glasnik”-ot méltat, mint a horvát „közmíveltség” becsületére való folyóiratot. A közlőnyt Ivan Bojnicic Kninski fiatal tudós szerkesztette, „ki a budapesti egyetemen és a N(emzeti) Múzeumban nyerte kiképeztetését”.⁴⁷⁸ Ugyancsak a Nemzeti Múzeum adott lehetőséget régészeti *tanásat*on való részvételre. 1907-ben a múzeum érem- és régiségosztálya értesítette a Főfelügyelőséget, hogy szeptember 23-tól közel másfél hónapig a tószegi Laposhalmon ásatást rendez. Alkalmat kívántak adni a „vidéki szaktársaknak”, hogy az ásatásnál jelen lehessenek. A helyszínen még alkalmas lakást is berendeztek. A Főfelügyelőség a debreceni és a pécsi múzeumok régiségtári őreinek és egy Holub József nevű tanárjelöltnek is vállalta az öt napos kiküldetési költségeit, 8 korona napidíjat is biztosítva számukra.⁴⁷⁹

Nyugat-Európa és hazánk egyetemei többnyire megközelítően azonos időben indítottak graduális képzést a múzeumokban alkalmazott szakterületeken. A német Göttingen-i Georg-August-Universitätén például a 18. század végén már oktattak archeológiát, s az egyetemnek jelentős néprajzi kollekciója is volt a 18. század utolsó évtizedében.⁴⁸⁰ Lipcse egyetemén 1734-ben kezdett Johann Friedrich Christ művészeti anyagot is felölelő archeológiát tanítani,⁴⁸¹ de a klasszika-archeológiai intézetet csupán 1874-ben hozták létre.⁴⁸² A lipcsei egyetem művészettörténeti intézetét pedig 1875-ben alapították.⁴⁸³ A bécsi egyetemen a klasszika-

⁴⁷⁵ MNL OL, K 736. 59. doboz, 354. irat, 1914. március 23.

⁴⁷⁶ MNL OL, K 736. 60. doboz, 789. irat, 1914. augusztus 8.

⁴⁷⁷ MNL OL, K 736. 60. doboz, 578. irat, 1914. június 2.

⁴⁷⁸ „sz.” 1885. 406.

⁴⁷⁹ MNL OL, K 736. 19. doboz, 976. irat. 1907. 11. 18.

⁴⁸⁰ <http://www.uni-goettingen.de/en/history-of-the-university>. 2012.02.11.

⁴⁸¹ Oroszlán Zoltán 1966. 56.

⁴⁸² <http://www.uni-leipzig.de/antik/index>. 2014.02.11.

⁴⁸³ <http://www.gko.uni-leipzig.de/kunstgeschichte/>. 2014.02.11.

archeológiai stúdiumot 1869-től, a régiségtani intézet archeológiai-epigráfiai szemináriumát 1876-tól látogathatták hallgatók.⁴⁸⁴

A gyűjteményekben, később múzeumokban működő tudományos személyzet képzésére hazánkban a Nagyszombatról Budára, majd később Pestre költöztetett tudományegyetemen az első régészeti tanszéket 1777-ben létesítették.⁴⁸⁵ Az érem és régiségtani tanszék első tanárául Schönvisner István, a bécsi „Theresianum” volt prefektusa kapott kinevezést.⁴⁸⁶ Őt 1795-ben Katanchich Péter ferencrendi szerzetes, a zágrábi gimnázium tanára, 1800-ban Stipsics Alajos Emanuel (1800-1815), majd Weszerle József (1816-1835) követte. A 19. század első felében a tanszék válságba került, mert nem igazán találtak megfelelő utódot.⁴⁸⁷ Az érem- és régiségtannak 1849 előtt sokáig üres tanszékére 1849-ben Kiss Ferenc kapott helyettesként kinevezést, s maradt 1859-ben bekövetkezett haláláig. Az újabb pauzát Rómer Flóris, pesti gimnáziumi igazgató (a Magyar Tudományos Akadémia éremtárának őre, 1863-tól egyetemi magántanár) 1866 augusztusi nyilvános rendkívüli tanári kinevezése szüntette meg. Rómer 1878-ban Torma Károly, 1891-től Hampel József, 1914-től Kuzsinszky Bálint követte.⁴⁸⁸ A művészettörténeti tanszéket 1872-ben Henszlmann Imre kinevezésével állították fel, ahol nem különült el a régészet és a művészettörténet.⁴⁸⁹ 1885-ben Pasteiner Gyula kapott nyilvános rendkívüli tanári kinevezést, aki 1916-ig működött. Helyét csak 1918-ban töltötték be Hekler Antallal.⁴⁹⁰ Közben 1897-től 1904-ben bekövetkezett haláláig Czobor Béla, a „keresztény művészetek archaeológiájának nyilvános rendkívüli és a szimbolikának jogosított tanára”-ként tanított.⁴⁹¹ A néprajzi tanszék létesítése hazánkban különösen alakult. A sárospataki református kollégiumban az 1860-as évek elején Erdélyi János már tartott népköltéssel foglalkozó főiskolai szintű előadásokat. A pesti tudományegyetemen Toldy Ferenc (1863-64), Gyulai Pál (1880-1889), a 19. század végén Beöthy Zsolt, a 20. század első évtizedében Katona Lajos tartott folklór előadásokat és szemináriumokat. Hunfalvy János a pesti egyetem földrajzi tanszékén 1873-tól 1888-ig minden évben megtartotta „egyetemes néprajz-ethnographia” című előadás-sorozatát,⁴⁹² de a fővárosban néprajzi tanszék csak később jött létre.⁴⁹³ A néprajz első

⁴⁸⁴ <http://altegeschichte.univie.ac.at>, 2014.02.11.

⁴⁸⁵ Gárdonyi Albert 1926. 4, 12-13.; Szentpéteri Imre 1935. 244-245., 250.; Oroszlán Zoltán 1966. 55.

⁴⁸⁶ Szentpéteri Imre 1935. 297.

⁴⁸⁷ Szentpéteri Imre 1935. 298-301.

⁴⁸⁸ Szentpéteri Imre 1935. 456-457., 539-540., 588.

⁴⁸⁹ Szentpéteri Imre 1935. 526.; Kiss József Mihály-Szőgi László-Ujváry Gábor 1988. 297.

⁴⁹⁰ Szentpéteri Imre 1935. 527., 616.

⁴⁹¹ Szentpéteri Imre 1935. 584.

⁴⁹² Kósa László 2001. 110-111.

⁴⁹³ Papp József 1985. 56.

magántanáráként Herrmann Antalt tartjuk számon, aki 1898-tól 1919-ig a kolozsvári tudományegyetemen oktatott.⁴⁹⁴ Herrmann ugyan a Szegedre menekült egyetemen is folytatta előadásait (1921-1926), de Magyarország első önálló néprajzi tanszéke Szegeden 1929-ben, Solymossy Sándor professzorságával indult meg.⁴⁹⁵

A Főfelügyelőség tudományos könyv- és folyóirat-kiadása

A Főfelügyelőség kezdettől fogva nagy súlyt helyezett a vidéken működő múzeumi (és könyvtári) munkatársak szakkönyvekkel történő ellátására. Kezdetben tervezték a múzeumok és könyvtárak évkönyvének kiadását, amelyre 1899-ben ajánlatot tett az Athenaeum kiadó. 1899. június 22-én ajánlatot tettek Fraknoi Vilmos számára, mely szerint készséggel vállalkoznak a mű első és következő évfolyamainak kiadására és terjesztésére. Azt írták, hogy a munka kelendőségének csekély kilátása miatt tiszteletdíjat nem fizethetnek, de ha a megjelenés évében 600 példány elfogyna, a kötetért 200 forint tiszteletdíjat fizetnek.⁴⁹⁶ Az információ-tömeget nyújtó kötetsorozat „Magyar Minerva, a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve” címmel az Athenaeum kiadásában 1900-ban, az I. kötetel elindult. A további kötetek változó időközönként láttak napvilágot, az V. 1915-ben, s még a VI. kötet is, 1932-ben. A kötetsorozat első darabjában alig 1.000 gyűjteményt ismertettek, majd az 1912-13-as adatokat publikáló V. kötetben már 7.500-at meghaladó számú intézményt mutattak be.⁴⁹⁷ Kiadója kezdetben a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelősége, amelyhez később csatlakozott az Országos Tanács is. A Főfelügyelőség kiadásában „egy szakközlöny” kiadásának igénye már 1902-ben felmerült.⁴⁹⁸ Elsőként egyes könyvek (sorozatok) beszerzésére és adományozására vállalkozott a Főfelügyelőség. 1899-ben pl. száz darabot rendeltek „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben” 16 kötetéből, s a sorozatot szétosztották a múzeumok és jelesebb könyvtárak között.⁴⁹⁹ 1900-ban tervbe vették, hogy az első régészeti szaktanfolyamon elhangzott előadásokat kézikönyvvé formálva megjelentetik. Bella Lajos a magyarországi őskori emlékekről, Hampel József az ókori emlékekről, Gohl Ödön az ókori numizmatikáról,

⁴⁹⁴ Papp József 1985. 50-52.

⁴⁹⁵ Kósa László 2001. 111, 165.

⁴⁹⁶ MNL OL, K 736. 4. doboz, 168. irat. 1899. 06. 26.

⁴⁹⁷ Magyar Minerva I. kötet: 1900., II. 1902., III. 1904., IV. 1912., V. 1915., VI. 1932.

⁴⁹⁸ MNL OL, K 736. 8. doboz, 613. irat. 1902. 03. 31. A Velemszentviden ásatásokat folytató Miske Kálmán fordult e javaslattal a Főfelügyelőséghez, hogy az általuk támogatott ásatásokról, „beszerzésekről”, kutatásokról adjon a közlöny hírt.

⁴⁹⁹ MNL OL, K 736. 3. doboz, 133. irat. 1899. 05. 24.; 4. doboz, 174, 175, 179. irat. Kért a Főfelügyelőségtől köteteket az esztergomi kaszinó, az Eperjesi Nyomdászok Szakegyesülete vagy a Nagyváradi Bábaképző, de nekik nem adott a Főfelügyelőség, mondván, csak nyilvános könyvtárakat segít.

Nagy Géza a régi hazai fegyverekről ígért kézikönyv-kéziratot. Végül ezek a kötetek nem születtek meg, de részletei a Magyar Nemzeti Múzeum száz évéről megemlékező albumban helyet kaptak.⁵⁰⁰ Megjelent viszont Bátky Zsigmond útmutatója a néprajzi múzeumok szervezésére 1906-ban, majd Szalay Imre tájékoztatója a múzeumok és könyvtárak építése és berendezése témájában 1908-ban.⁵⁰¹

Igen korán felmerült az igény a szervezett munka következtében felgyűlt tudományos anyag mielőbbi publikálására. 1901-ben báró Miske Kálmán, a Szombathely melletti velemszentvidi régészeti feltárás vezetője fordult a Főfelügyelőséghez azzal a kéréssel, hogy alapvető feladat az eredmények publikálási lehetőségének mielőbbi megteremtése. Meggyőződése szerint szükséges volna a „Főfelügyelőség kebelén belül egy szakközlőnyt létesíteni”, amely a feltárásokról, beszerzésekről, kutatásokról időről-időre referálna. A „szaklapnak” képeket is tartalmaznia kellene, s eredményeinkkel a „külföldnek is tartozunk”. Miske indoklásának lényeges eleme az a felvetés, hogy a szaknyelv kialakítása miatt is szükség van a folyóíratra, mert „jóformán az alapfogalmaink jegyzésére használt kifejezések sincsenek egyeztetve és így nem örvendenek közhasználatnak.” A levelet azonban félretették azzal az indokkal, hogy az ásatások eredményeinek közlésére rendelkezésre áll az Archaeologiai Értesítő, s külföld felé az „Ungarische Revue”.⁵⁰²

A közlöny megvalósítására azonban csak később került sor. 1897-ben ugyan a múzeumok és könyvtárak országos tanácsának szabályzatában arról rendelkeztek, hogy „Muzeum” címen egy többnyelvű szakfolyóiratot adjanak ki a nemzetközi csere érdekében,⁵⁰³ ám csupán később indulhatott el az 1907 és 1918 között megjelent „Múzeumi és Könyvtári Értesítő”. A folyóirat a 20. századelő magyar művelődésügy történetének egyik legfontosabb dokumentuma, még ha csupán a szakemberek számára nyújtott is tájékoztatást. Az Országos Tanács 1907. évi jelentésében így summázták az első évfolyam megjelenését: „az elmúlt esztendő elején indult meg Mihalik József előadó szerkesztésében az Országos Tanács és Főfelügyelőség együttes szakfolyóírata, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő díszesen kiállított, gazdagon illusztrált negyedéves füzetekben”. A hazai múzeumi és könyvtári ügy barátaihoz

⁵⁰⁰ MNL OL, K 736. 5. doboz, 460. irat. 1900. 11. 06.; A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene 1902.

⁵⁰¹ Bátky Zsigmond 1906.; Szalay Imre 1908.; Bella Lajos rengeteg ígérete ellenére nem adta le őstörténeti kézikönyvét. Mihalik József helyettes főfelügyelő még 1919. 02. 24-én is erélyesen felszólította Bellát, hogy régészeti kézikönyvét adja le, Bella azonban néhány hónap haladékot kért, s ígért egy 1919. július végi befejezést. Magyar Nemzeti Múzeum Irattára. Mihalik Sándor hagyatéka. 131. irat. 1919. 02. 24.; Voit Krisztina hibásan közölte, miszerint Bella Lajos „Az őstörténelmi régiségtudomány kézikönyve” című kötete 1908-ban megjelent. Voit Krisztina 2004. 39.

⁵⁰² MNL OL. K. 736. 8. doboz, 613. irat. 1901. 12. 31.

⁵⁰³ M. Katona Julianna 1982. 9.

címzett felhívásukban a folyóirat hármas feladatáról szóltak. A muzeologia és a könyvtártudomány művelésével hozzá kell járuljanak a hazai közgyűjtemények fejlesztéséhez, a gyűjtemények kincseinek ismertetésével a történeti forrásokat hozzáférhetővé kell tegyék a tudomány számára, s végül „állandó érintkezést tart(anak) fent ama tényezők között, melyek e fontos közművelődési ügy szolgálatában állanak.” Ígéretük szerint foglalkoztak a szakterület elvi kérdéseivel, a külföldi közgyűjtemények fejlesztésével, tájékoztatást nyújtottak a hazai intézetek éves működéséről.”⁵⁰⁴

Az Értesítőt „Előszó”-val indították, ahol a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Országos Tanácsa nevében fogalmazták meg legfontosabb céljaikat, vállalásaikat. A folyóirat szándékaik szerint a „muzeológia és a könyvtártudomány szakszerű művelésével” járul hozzá a hazai közgyűjtemények fejlesztéséhez. Emellett ismertetni kívánták a gyűjteményekben rejlő kincseket, s végül „állandó érintkezést” kívántak teremteni a fontos közművelődési ügy szereplői között.⁵⁰⁵ Szalay Imre helyettes főfelügyelő írása követte az előszót, a „Múzeumainkról”. Véleménye szerint a 20. század elején a múzeumok nemcsak a tudományokat fejlesztik és ápolják a hazafias érzést, hanem a „közvagyonosodás” előmozdításában is fontos tényezők. Írásában foglalkozott a gyűjtemények gyarapításának gyakorlati kérdéseivel, a múzeumi épületek sajátosságaival, az azokkal szembeni elvárásokkal, a fűtéssel, világítással. Még a takarítás módjairól és jelentőségéről is értekezett. Szakmai tanácsokat fogalmazott meg a múzeumi tárlatok bútorzatáról, a kiállítási objektumok és információk elhelyezésének látogatók szempontjából optimális magasságáról.⁵⁰⁶ Az állam nevében megfogalmazott feladatokat közel tíz éven át a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének elnöki tisztét betöltő Wlassics Gyula (1895 és 1903 között kultuszminiszter) közvetítette. A Szövetség évente más és más városban tartotta közgyűlését, ahol az elnök aktuális feladatokról adott tájékoztatást. 1907-ben, Pécsen tartott közgyűlésükön elhangzott előadásában Wlassics a közművelődési decentralizáció fontosságát hirdette meg. E cél megvalósításának jelentőségét hazánk egyetemes és egyenletes fejlődése szempontjából tartotta célravezető eszköznek. Előadásában a közművelődési decentralizáció színhelyeként hivatkozott az olasz és német példákra, amelyeket követni kell. Kultúrpolitikai fejtegetésének lényegi mondanivalója: „Minél kifejelettebb a magyar vidéki városi élet, annál magasabb a

⁵⁰⁴ MNL OL, K. 736. 16. doboz, 1006. irat. 1906. 11. 12.

⁵⁰⁵ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1907. 1. füzet. 1-2.

⁵⁰⁶ Szalay Imre 1907. 3-13.

nemzeti műveltség foka...⁵⁰⁷ Ugyanebben az esztendőben Wlassics Gyulára utalva *Fraknói Vilmos* is megerősítette a közművelődési intézmények decentralizációjának eszméjét. Szerinte a nemzeti művelődés irányítására nem elég az ország fővárosát benépesíteni tudományos és művészeti gyűjteményekkel. „Ilyeneket az ország minden részében létesítve, a már létezőket terv- és szakszerűen gyarapítva, kulturai gócpontokat kell alakítani, amelyek a magasabb szellemi élet összes föltételeit bírják és így az ismeretek terjesztésében, az ízlés nemesítésében, az eszmény kultuszának ápolásában hatékony tényezőkké” válhatnak. Fraknói beszámolt a gyarapodó vidéki múzeumokról, sőt a „nemzetiségek intézményeit is” az állami támogatás „anyagi és szellemi előnyeiben” kívánta részesíteni, ám az Erdélyi Kárpátegyesület nagyszebeni múzeumával és a túrócszentmártoni Tót Múzeummal kapcsolatuk esetleges, laza lett.⁵⁰⁸

1908-ban Szombathely volt a Szövetség közgyűlésének (egyúttal a városi múzeumpalota avatásának) helyszíne. Wlassics visszatekintett a negyven évvel korábbi eseményekre, amikor „Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és mások” a Történelmi Társulat ülésén élénk megbeszélést folytattak annak a célnak elérése érdekében, hogy „miként lehessen a vidéket múzeumtársulatok megalakulására bírni”. A visszatekintés arra adott alkalmat Wlassicsnak, hogy kifejtse, 1908-ban még mindig a „munka legelején” tartott az ország. A „törvényhozásnak és kormánynak gondoskodnia kell, hogy az eddiginél sokkal nagyobb arányú munkakört ölthessünk föl”. Hosszasan fejtegette a 20. századi fejlődési irányokat, s így fogalmazta meg a „politikai és polgári jogegyenlőség mögött terjengő nagy műveltségi egyenlőtlenség veszedelmeit”, s a törekvéseket a veszedelmek elhárítására. A megoldást az iskolán kívüli oktatás-nevelés európai példáit sorolva vélte megelni. Utalt Eötvös József felhívására a népnevelési egyletek megalakítása érdekében, melynek fontos gondolata szerint a „jogegyenlőség elve ... pusztá szó marad, sőt magára az államra is veszélyforrás lehet, ha a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak föl, azok gyakorlására megkívánható műveltséggel nem bírnak”. S Eötvös azt is hozzátette, hogy a felnőttek oktatásának ügyét „társadalmi és nem állami feladatnak tekintette”.⁵⁰⁹ Wlassics Gyula a későbbi elnöki megnyitó előadásában az iskolán kívüli oktatás, a „népnevelés” eszközeként a kulturális mozgalmakat, s mindenekelőtt a könyvtárak ügyének előmozdítását szorgalmazta.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Wlassics Gyula 1907. 61-68.

⁵⁰⁸ Fraknói Vilmos 1907. 121-124.

⁵⁰⁹ Wlassics Gyula 1908. 181-185.

⁵¹⁰ Pl. Wlassics Gyula 1911. 231-238.; 1912. 231-238.

A Múzeumi és Könyvtári Értesítő kiadásának eredményeiről elismeréssel számolt be a kultuszminiszterhez 1910-ben küldött memorandumában Miske Kálmán, a velemszentvidi „őstelep” feltárója. Memorandumának mégis az a veleje, hogy vidéken nincsenek meg a szaktudomány művelésének feltételei. Szerinte „egyáltalán minden muzeális szakma mostoha sorsban részesül, minek is következtében a kulturális céljának csakis egyoldalúan felelhet meg, illetőleg tevékenységét csakis az anyaggyűjtésre összpontosíthatja.” A tudományos élet fellendítését „csakis évkönyvek kiadásával látom megoldhatónak, amelyek letéteményesei volnának vezető múzeumaink tevékenységének, és terjesztői a múzeumok révén elérhető kulturális fejlődésnek.” Miske azért hozzátette, hogy felesleges volna az összes vidéki múzeumot évkönyvek kiadása érdekében segéllyel ellátni, de Kolozsvár, Kassa, Szeged, Versecz, Sopron, Szekszárd és Szombathely múzeumai e támogatást megérdemlik. A választ fogalmazó Mihalik József előadó azonban egy teljes körképet vázolt fel. Megjegyezte, hogy a hazai múzeumi és történelmi egyesületek közül – saját költségükön – mintegy negyvenen adtak és adnak ki évente, vagy hosszabb-rövidebb időközökben évkönyvet, értesítőt, közleményeket. Ezek színvonalára (tartalmára és szerkesztésére) a Főfelügyelőség semmiféle hatást nem gyakorolhatott. Tapasztalata szerint éppen azok a közlemények maradtak a tudomány színvonala alatt, amelyek hivatva lettek volna egyes intézmények értékes gyűjteményeit közkinccsé tenni. „Ritkán akad olyan szakavatott egyén, ki a keze ügyébe vett témát a tudomány nivójának” eleget téve dolgozná fel. Éppen az amatőr szintű, pénzfecsérlő vidéki évkönyvek serkentették a Főfelügyelőséget a „központi irodalmi orgánum”, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő kiadására.⁵¹¹ Báró Miske Kálmán egyébként többször fordult Apponyi Albert kultuszminiszterhez, kérve segítségét a velemszentvidi „őstelep” feltárási eredményeinek publikálására. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium korábban 2.000 koronát adott Miske Kálmánnak a feltárássra és az eredmények közlésére. Így az 1906-os levelét a Főfelügyelőséghez továbbították, ahol Miske publikációs terve kemény kritikát kapott. Wosinsky Mór felügyelő ugyanis utalva arra, hogy a telepet a „kőkortól a középkorig lakták, s minden kor hagyott ott nyomokat”, az ásatásokat több szakember (Miske, Kárpáti Kelemen, Bella Lajos) szakszerű ásatások keretében elvégezte, s eredményeit feljegyezte, az összes szakszerű munka kapjon avatott feldolgozást. S ha ez megtörtént – írta Wosinsky – akkor van értelme és haszna a „rabló leletek” függelékként történő közlésének. Miske pedig ne akarja első

⁵¹¹ MNL OL, K. 736. 37. doboz, 611. irat. 1910. 03. 31.

kötetként publikálni a „Rabló leletek”-et, hiszen csak a szakszerű ásatások eredményeiből levont következtetések segíthetik a véletlenül előkerült leletek értelmezését.⁵¹²

A folyóirat szakszerű közleményekben foglalkozott a múzeumok és könyvtárak feladataival, elvi kérdéseivel. Gyakorlati tanácsokkal szolgált a muzeális emlékek gyűjtésének módjaival, a gyűjteményi tárgyak kezelésének, gondozásának, tudományos feldolgozásának szakmódszertani témaival. Beszámolt a külföldi múzeumok-gyűjtemények életében bekövetkezett változásokról, példaként mutatott rá eredményeikre, fejlődésükre, kiemelkedő munkasikereikre. A folyóirat füzetének első részében múzeumi beszámolók, feltárási útmutatók, vidéki régészeti leletek beszámolói, néprajzi jegyzetek, külföldi kiállításokról ismertetések, restaurálási-konzerválási jelentések, jeles tanulmányok, anyagközlések, a szakkutatások eredményei jelentek meg. E részt kisebb közlemények követték (pl. jegyzetek a muzeális alapelvekről, értesítések új múzeumépületek átadásáról), külföldi szemle, végül hivatalos közlemények, kinevezések hírei, nekrológok, szaktanfolyami hírek stb. A folyóiratban a legnagyobb számban régészeti jellegű írások jelentek meg, mellettük szép számban került sor néprajzi gyűjtemények bemutatására. Rendszeresen közölték a Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó múzeumok és könyvtárak fejlődéséről szóló beszámolókat. Bemutatták a hazai múzeumok nevezetes tárgyait, kiállítási katalógusaikat. Az évi jelentéseik a múzeumok működését, legfontosabb eredményeiket tükrözte. Közölték azokat az intézkedéseket, rendeleteket, ügyiratokat, amelyek az intézmények működését szabályozták. A folyóiratnak 1907 és 1918 között 12 évfolyama készült el, A/4-es formátumban, 2 és fél íves terjedelemben. Minden esztendőben megjelent egy kettős szám, amely tartalmasabb és terjedelmesebb volt a többinél. A „nagy háborút” követő években viszont eltértek a korábbi gyakorlattól. 1915 januárjában a Főfelügyelőség döntést hozott arról, hogy az Értesítő terjedelme a korábbihoz képest a felére csökkenjen. Ekkor már csupán kevés szakcikkeket közöltek, többnyire az intézményeket általánosan érdeklő közleményekre szorítkoztak.⁵¹³

Szerkesztője mindvégig *Mihalik József* volt, aki a Főfelügyelőségnek és az Országos Tanácsnak is előadója volt. A szerkesztés alapelveire az volt a jellemző, hogy a bárhonnan érkező kéziratoknak –megfelelő színvonal esetén – helyet adtak. Hosszabb tanulmányokat nem közöltek, hogy a folyóirat betölthesse küldetését. Kuzsinszky Bálint magyarországi római kori köemlékekről szóló dolgozatát, melynek első részét még leközlötték, végül külön kötetben tették

⁵¹² MNL OL, K. 736. 17. doboz. 1097. irat. 1906. 12. 02.

⁵¹³ Vö: M. Katona Julianna 1982. 9-17.

közzé. E kötetet a Főfelügyelőséggel kapcsolatot tartó intézményeknek az Értesítő mellékleteként díjmentesen megküldték. Az Értesítőből eredetileg 500 példányt nyomtattak, kivéve 1910-es és 1911-es évet, amikor a Szent György Céh tagjai számára – a költségeket biztosítva – rendelkezésre bocsátottak ugyancsak 500 példányt, de 1912-től a Céh saját folyóiratot indított „Gyűjtő” címmel.

Az „Értesítő” 1909-es első füzetében megjelent egy tanulságos dolgozat *Radisics Jenő* tollából. Az Iparművészeti Múzeum igazgatója, s egyben országos felügyelő néhány év alatt harminc vidéki múzeumot ellenőrzött, s tapasztalatait igyekezett megosztani olvasóival. Úgy vélekedett, hogy Rómer Flóris meghatározó tevékenységének hatására a 20. század elején a magyar vidéken a *régészet* és a *múzeum* egymástól elválaszthatatlan fogalmak voltak. Csak újabban jegyezhető fel az *etnográfia* térfoglalása és beékelődése a múzeumokra vonatkozó fogalmak csoportjába. A Főfelügyelőség legelső feladata az volna, hogy tanítsa meg az országot arra, hogy mi a hivatása a múzeumoknak amellet, hogy anyagot gyűjt és megőriz. A múzeum fogalmát meg kell változtatni, s azt kell kiküszöbölni a köztudatból, hogy a múzeum egyetlen rendeltetése a tudományt szolgálni. Keresni kell a módot arra, hogy a „múzeumok a nemzeti élet mozgásába belekapcsolódjanak”. Feladat mindenképpen a múzeumi anyagok rendezése, selejtezése, de az elkallódó, pusztulásnak kitett nemzeti emlékeket, a régi kultúra elemeit, a népművészeti és néprajzi anyagot gyűjteni. *Radisics* persze nem feledkezett meg saját szakterületéről, s fontos feladatként jelölte meg az ízlés nemesítése érdekében az *iparművészet* múzeumi képviselését. Egy gyűjtemény akkor felel meg rendeltetésének, ha az ember esztétikai, intellektuális, és a jólét felé törekvő vágyait táplálja. Szerinte a múzeumok tevékenységének súlypontja az iparművészeti vonatkozások élesztésében, kiaknázásában, az ember iparművészet felé terelésében keresendő. A Főfelügyelőség legfontosabb feladatait pedig abban látta, hogy a gyűjtemények leltározását és a kiállítások rendezését szorgalmazza.⁵¹⁴

A múzeumok jogszabályi környezete

A múzeumok működését a 19. században és a 20. század első évtizedeiben igen szerény, szűk területre kiterjedő jogszabályok érintették. Alapos történeti áttekintést az „ingó műemlékek” kérdéséről 1893-ban névtelenül, majd 1906-ban „A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban” címmel *Forster Gyula*, a Műemlékek Országos Bizottságának

⁵¹⁴ Radisics Jenő 1909. 7-8.

elnöke adott közre.⁵¹⁵ A kulturális javak, a régészeti örökség szempontjából a dolgozatban érintett korszak azért kiemelkedő, mert a tudatos figyelem és a jogszabályalkotás párhuzamosan élénkült a múzeumalapításokkal. Az 1860-as évek vasútépítései és városi építkezései megannyi régészeti emléket hoztak felszínre, melyek egy része megsemmisült, elkallódott vagy külföldre került. Ennek megakadályozására a régészet terén kialakult mozgalom több minisztériumi intézkedést hozott. A kultuszminiszter a pénzügyminisztert szólította meg, s utóbbi 1867. június 3-án kelt 14.070 számú válaszában utalt I. Ferenc császár 1816. szeptember 10-én 37.667 szám alatt kiadott rendelkezésére, valamint az 1846-os ausztriai és annak 1853-ban Magyarországon bevezetett polgári törvénykönyv tartalmára. Annak lényege, hogy ugyanis a birodalom a magyar területre vonatkozóan a régiségeket illető jogáról lemond. Igaz ugyan, hogy hazánkban a gyakorlatban 1816 után is a „bécsi gyűjteménynek kedvező” eljárást követték, de 1867-ben Lónyay Menyhért pénzügyminiszter leszögezte, hogy „azon eljárást követendem, hogy a hozzám beérkező kincseket többé Bécsbe küldeni nem fogom”,⁵¹⁶ hanem a kincstári törvény előírásai szerint kell eljárni. Rómer egyúttal közölte a magyar királyi közmunka- és közlekedési minisztérium 1867. augusztus 21-i keltű 4.162. számú rendeletét, amely a vasúttársaság igazgatóságát kötelezte, hogy a „nagy beccsel és belértékkel bíró régiségek”-et tilos elfecsérelni, s a pesti és az erdélyi múzeumi igazgatóság a találó tulajdonjogát nem firtatva „egy aránylagos leldíj fizetése mellett leendő kisajátítására elsőbbségi joggal ruháztatnék fel”. A múzeum pedig köteles a vasútigazgatóság bejelentését követően négy hét alatt a vétel iránt határozottan nyilatkozni.⁵¹⁷ Hasonló tartalmú átiratot kapott 1868-ban a belügyminiszter is.⁵¹⁸ A kérdéskör teljes tisztázása érdekében Rómer Flóris 1868. április 22-én a kultuszminiszterhez fordult, amire báró Eötvös József miniszter válaszában közölte, hogy a vallás- és közoktatási minisztérium 407/Eln. szám alatt rendeletet bocsátott ki, mely az évek óta „itt-ott elszórt, rombolásnak kitett régi műemlékek” megvételére és múzeumba szállítására az illetékeseket felszólította, s mellesleg Rómer számára megfelelő összeget utalványozott „ó-budai működése” támogatására.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Forster Gyula 1893.; 1906.; a kérdéssel később foglalkozott Kovács Valéria 2003. 86-98.; Nagy Mihály 2003. 30-35.; Vö.: Mezey Barna 2007. 157.

⁵¹⁶ Forster Gyula 1906. 120.

⁵¹⁷ ArchKözl VII. 1868. 223.; Kovács Valéria 2003. 91.

⁵¹⁸ ArchKözl VII. 1868. 224.; Kovács Valéria 2003. 91.

⁵¹⁹ ArchKözl. VII., 1868. 224. *Korek József* közlése szerint a közmunkaügyi miniszter 1868-ban adott ki rendeletet a vasútépítés során előkerült leletek ügyében, s ugyancsak 1868-ban a belügyminiszter rendelkezett a törvényhatóságoknál, hogy mozdítsák elő a régészeti leletek megmentését. *Korek József* 1987. 97.; Vö: Nagy Mihály 2003. 33.

A kulturális örökség óvásának és megőrzésének kérdése a jogalkotókat is felélénkítette, mert egy ideig újabb javaslatokkal és rendeletekkel álltak elő. 1869 decemberében Henszlmann Imre a képviselőház számára törvényjavaslatot nyújtott be a történeti épületek és műemlékek ügyében. Javaslatára részben a történeti épületek fenntartásának, javításának, restaurálásának kérdéséről szólt, amelynek gondozására Henszlmann egy „Buda-Pesten székelő országos régészeti felügyelőség” létesítését tartotta rendszeresítendőnek. A három fős felügyelőséget „országos régészeti tanács” egészítette volna ki, tagjai „a vidéken kinevezendő conservatorok és levelezők”, akik tiszteletbeli munkatársak. A felügyelőség azonban – tervezete szerint – gondját viseli majd a „történeti és műbeccsel bíró ingó régiségeknek” is, igyekezve azokat eredetiben, vagy „hű másban” a nemzeti múzeum, vagy valamely vidéki múzeum számára megszerezni. Az ingó régiségek megszerzésének költségelőirányzatát az országgyűléstől várta az előterjesztés.⁵²⁰ Henszlamann Imre törvényjavaslatának indoklása is megjelent az ArchÉrt hasábjain. Ebben utalt arra, hogy a műemlékek iránti intézkedés „a hazában már valóság volt”. Az „absolut kormány” 1856-ban (helyesen 1851-ben) felállította Bécsben a „középponti régészeti bizottmányt”,⁵²¹ de a Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi tevékenysége 1853 és 1861 közötti évekre terjedt ki.⁵²² A sürgősen megalkotandó törvény indoklásában foglalkozott Henszlmann az ingatlan műemlékeken kívül az ingó emlékekkel, részletezve a tárgyait: „a domborműveket, szobrokat, zománczokat, mozaikokat, képeket, festett táblát és ablakot, miniatureket, fegyvereket, vallásos szertartási eszközöket, bútorokat, hangszereket, koronákat, ruhákat, gyűrűket, czimereket, érmekeket, pecséteket, karpereczet, násfát, mindennemű edényt, szóval minden néven nevezendő régi történeti vagy művészeti beccsel bíró régiséget.” Az indoklásban utalt Henszlmann arra is, hogy „jelenleg, midőn a vasutak mély barázdákat húznak hazánk számtalan vidékén, sok régiségek támadnak fel a föld sírjából; de nagy része, mely nemzeti múzeumunknak díszére válhatnék és a tudományos kutatásnak bő anyagot szolgáltatathatna, kivándorol a külföldre...” Reményét fejezte ki, hogy azt a jó és célszerű eszközt, amit „az absolut kormány törvénytelenége daczára nálunk meghonosított”, a magyar országgyűlés és kormány gyors és erélyes intézkedéssel megoldja. Henszlmann javaslata azonban mégsem kapott támogatást.⁵²³ A miniszteri rendeletek azonban elérték, hogy a föld alól előkerülő régészeti emlékek – a

⁵²⁰ Henszlmann Imre 1870. 239-240.

⁵²¹ Helyesen 1851-ben.

⁵²² Szentesi Edit 1991.; Marosi Ernő 2007. 76.

⁵²³ ArchÉrt. III. 1870. 12-14.; Kovács Valéria 2003. 91-92.; Nagy Mihály 2003. 33.

„kincsek” éppúgy, mint valamennyi régészeti lelet – egyre inkább a Magyar Nemzeti Múzeumba, ill. a területileg illetékes vidéki múzeumokba kerültek.⁵²⁴ A műemlékvédelemről szóló törvény csupán tíz évvel később, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter működése idején született meg (1881. évi XXXIX. tc.). Az eredeti előterjesztésben az ingó műemlékekre vonatkozó paragrafusok is szerepeltek, azok azonban nem maradtak a törvény szövegében.⁵²⁵ Forster Gyula írt arról, hogy Ipolyi Arnold (besztercebányai püspöksége idején) a törvényjavaslathoz módosító indítványt nyújtott be az „ingó műemlékek” ügyében, de taktikai megfontolásból Trefort Ágoston miniszter a szövegmódosítást nem fogadta el, mondván: „a pénzügyminiszterrel egyetértőleg úgyis törvényjavaslatot szándékozik benyújtani... az ingó természetű műemlékekről”.⁵²⁶

A magyar *pénzügyminisztérium* azonban mégiscsak tett lépést. 1871. december 27-én a 47711-1871. számú körrendelettel fordult az összes pénzügyigazgatóságához, bányagazgatóságához, jószágigazgatóságához és a selmeci főbányagrófi hivatalhoz. A tapasztalatokra hivatkozva közölték, hogy az „éremleletek s az úgynevezett kincsek körüli eljárás”, valamint a kérdést szabályozó rendeletek nem csupán a közönség, hanem még a „kincstári közegek” előtt is vagy ismeretlenek, vagy az előírásokat nem követik. Miheztartás végett a pénzügyminiszter összefoglalta az eljárási rendet: minden talált kincs, melynek értéke meghaladja a 150 forintos értéket, egyharmad részben a kincstárt illeti. De bármekkora értéket képvisel is, „tudományos régészeti” érdek miatt a „kincstári közegek” haladéktalan intézkedésre, s a pénzügyminisztérium számára bejelentésre kötelezettek. A jelentésnek pedig tartalmaznia kell, hogy a kincs ki által, mikor, kinek a földjén, s milyen mennyiségben találtatott. A rosszhiszeműség mind a találó, mind a kincset megvásárló személy részéről „bűnfenyítő eljárást” von maga után. A miniszteri rendelet utasította a hivatalokat, hogy a kérdéskörrel világosítsák fel a közönséget, „különösen az alsóbb néposztályokat”.⁵²⁷ A körrendeletet a folyóiratban közreadó *R(ómer)* kiegészítést fűzött a rendelet szövegéhez. Ebben arra utalt, hogy más országokban még sokkal szorítóbb és keményebb parancsok léteztek a föld alatt rejlő régiségek megóvása érdekében. „Valóban, sokszor bámulnunk kellett – tette hozzá – hogy ennyi vasút készítésénél, földforgatás, építkezés és egyéb munkáknál” olyan kevés bejelentést kaptak, miközben hazánk a régiségekre nézve „Európában a leggazdagabbak egyike”.

⁵²⁴ Vö: Nagy Mihály 2003. 33.

⁵²⁵ Fekete Ilona, 2004. 374.

⁵²⁶ Forster Gyula 1906. V.; Vö: Nagy Mihály 2003. 33.

⁵²⁷ ArchÉrt. VI. 1872. 86-87.; Kovács Valéria 2003. 94.

Kénytelen megállapítani, hogy „nagyon ideje lenne ily fontos ügyre nézve törvényt hozni”, de a benyújtott javaslatot az országgyűlés tárgyalás nélkül eltemette.⁵²⁸

A *belügyminisztérium* 1872-es körrendelete a törvényhatóságokat utasította a „nép” figyelmeztetésére – írta *Rómer* az ArchÉrt Egyveleg rovatában – hogy az „éremleletek vagy kincsek” egyharmada a kincstárt illeti, s eltitkolásuk megtorlással jár. Ugyanakkor „Európa művelt államaiban” a lelet a találó tulajdona, ám köteles a nemzeti múzeumokban bemutatni, s ha a múzeum igényt tart rá, „bel- és becsértékét megadják”. S ha hasznát nem vehetik, visszaadják. „Még a török is gondoskodik régészeti leleteiről”, nálunk pedig „évek óta fekszik az ország levéltárában egy javaslat”, de nem léptetik életbe.⁵²⁹

Törvényt tehát nem sikerült révbe juttatni, de a kulturális örökség, elsősorban a régészet érdekeinek védelmét sikerült valamelyest a büntetőtörvénykönyv révén segíteni. Az 1878. évi V. törvény 366. paragrafusa ugyanis a kincstalálás kötelező bejelentésének elmulasztását fogházzal fenyegette, illetve az előre be nem jelentett kincskeresés esetét szabályozta.⁵³⁰

Az előkerült régészeti tárgyak sorsa időnként eredményezett levélváltást a *kultuszminisztérium* és a *pénzügyminisztérium* között. Egyik ilyen ok a leletek értékének a kincstár számára járó egyharmad összeg javasolt elengedése, amelyhez a *pénzügyminisztérium* nem járult hozzá. Ám fontosabb kérdésként utalhatunk az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti, természettudományi egylet javaslatára, amelyben az egyletek, társulatok leletekben való részesítését kérte. A kultuszminisztérium véleménykérésére a Nemzeti Múzeum igazgatósága 1891-ben válaszolt, egyetértve azzal, hogy az egyletek a megyéik területén talált leletekből „részesülést nyerjen”-ek. A levelezésből kiderül, hogy Pulszky Ferenc árnyaltabban fogalmazott 1892-ben, szerinte csupán a „kellő állandósággal” rendelkező múzeumok (az erdélyi múzeum, a szebeni Bruckenthal-múzeum, a kassai Felsőmagyarországi, a temesvári Délmagyarországi, a dévai, a győri, a komáromi, a pozsonyi, a magyaróvári, a (békés)csabai, a felkai múzeumok legyenek kedvezményezettek. „Különösen azonban csakis az erdélyi és Bruckenthal-múzeumok, a felső- és délmagyarországi” múzeumok figyelembe veendők.” Pulszky 1892-es véleményét – jegyezte meg szarkasztikusan *Forster* – a vallás- és közoktatásügyi miniszter „nem is készt” 1903-ban a pénzügyminiszter figyelmébe ajánlani. A rendelet azonban nem született meg.⁵³¹

⁵²⁸ ArchÉrt. VI. 1872. 87-88.

⁵²⁹ ArchÉrt 1872. 288-289.; Kovács Valéria 2003. 94-95.

⁵³⁰ Nagy Mihály 2003. 33.; Fekete Ilona 2004. 374.

⁵³¹ Forster Gyula 1906. VI-IX.

Az a konzekvencia mindenesetre leszűrhető az 1860-as, 1870-es évek miniszteri rendeletei kapcsán. Szükséges mértékű egyeztetések nélkül hozott inkohereus intézkedéseik zűrzavart, bizonytalanságot okoztak a régészeti leletek körüli kötelező teendők ügyében.

Az ingó muzeális emlékek törvényi rendezésének kérdése időről időre előkerült, s lendületet kapott a Főfelügyelőség létrehozása idején. 1898. december 10-én, az intézmény születésének első évfordulója alkalmával Fraknoi Vilmos főfelügyelő jelentett be, hogy a kincsleletek, régészeti emlékek megmentésének jogi kérdései tárgyában több megye fordult a Főfelügyelőséghez. Országos törvény – mint tudták – nincs, a hatósági gyakorlat pedig többféle. Javasolta Fraknoi, hogy a jogszabály előkészítésére Forster Gyula miniszteri tanácsost, a Műemlékek Országos Bizottsága elnökét kérjék fel.⁵³² A felkérést Forster meg is kapta, de a törvényjavaslat kidolgozására nem vállalkozott. Válaszában utalt azokra a dolgozataira, amelyek a törvény szerkesztésénél figyelembe vehetők.⁵³³ Minden érintett tudatában volt annak, hogy az ingó emlékekről rendelkező törvényre mielőbb szükség van, a Főfelügyelőség is kapott miniszteri felszólítást a munka megindítására. *Hampel József* írt sommás összegező véleményt a kérdéstről. Abból indult ki, hogy a közérdekű leletek megmentését a törvényes kisajátítás érvényesítésével kell megoldani. Alapvetése szerint *az állam a tudomány érdekében veszi oltalmába „a haza területén előkerülő régiségeket”*. *Régiség pedig minden olyan emberi „készítmény”, mely az élők emlékezetét megelőző időben készült.* Régészeti emlékek előkerülése esetén 24 óra alatt kötelesek a Főfelügyelőségnek jelentést tenni, amely dönt a leletek sorsáról, az elővételi jog gyakorlásáról. A kisajátítandó tárgyak értékét pedig törvényszéki szakértő állapítsa meg.⁵³⁴

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1899. július 13-án kérte fel a Főfelügyelőséget, hogy „az ország területén talált műkincsek, régiségek és egyéb tudományos becsű leletek védelmét szabályozó törvényjavaslatot” előkészítse.⁵³⁵ A Főfelügyelőség előkészítő tanácskozást 1899 őszén tartott, s ehhez Forster Gyula készített egy rövid előterjesztést. Forster abból indult ki, hogy a haza érdeke a történeti és művészeti becsű tárgyak itthon tartása. Véleménye szerint a miniszter feladata gondoskodni a múzeumokban őrzött tárgyakról, az állami hatóságok, megyék, egyházak és közintézetek birtokában lévő emlékek megóvása a romlástól és elidegenítéstől, sőt ha a magántulajdonú gyűjtemények eladásra

⁵³² MNL OL. K. 736. Főfelügyelőség jegyzőkönyve 47-48. oldal. 1898. december 10.

⁵³³ Forster Gyula 1906. XI-XII.

⁵³⁴ Forster Gyula 1906. XII-XIII.

⁵³⁵ MNL OL. K. 736. 7. doboz, 542. irat. 1901. 11. 13.

kerülnek, s tárgyai történelmi vagy művészeti szempontból fontosak, az államnak elővásárlási joga legyen.⁵³⁶ Tény azonban, hogy 1901 őszén a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa nevében Berzeviczy Albert elnök Hampel Józsefet kérte fel a törvényjavaslat megfogalmazására, amire Hampel 1901 szeptemberében válaszolt. Bármily megtisztelő is az elnök felszólítása, „kénytelen vagyok lemondani az elem tűzött föladról, mert nekem arra nincs időm.” Három nyilvános állására hivatkozva egyben lemondott az Országos Tanács tagságáról, s a Főfelügyelőségnél betöltött országos felügyelői tisztéről is. Ebben a helyzetben a főfelügyelő a törvényjavaslat elkészítésére Wosinsky Mórt, a Hampel helyére választott régészeti felügyelőt kérte fel 1901. november 21-én. Wosinsky vállalta, s a Főfelügyelőség előadója a munka segítésére egy sor 1898-as, 1899-es és 1900-as iratot csatolt.⁵³⁷

A Wosinsky-féle törvényjavaslat 1902 október elején elkészült, időközben újabb miniszteri kérés is érkezett a Főfelügyelőséghez a magántulajdonú műtárgyak törvényi szabályozása érdekében. Szükségesnek látta Wlassics Gyula miniszter a műtárgyak országos összeírását, ezek állandó nyilvántartását, s az esetleges külföldi vevőkkel szemben az állam elsőbbségi vételi jogát is. A miniszter nem kívánta a műtárgyak tulajdonosainak zaklatását. Gondolata szerint az állam méltányolja és becsülje meg a történeti és művészeti becsű tárgyak gyűjtését, s a tevékenység közbizalmat élvezzen. Az újabb szándékok ismeretében a Főfelügyelőség kiegészítette Wosinsky Mór törvényjavaslatát, amelynek kimunkálásában bizonyosan részt vett Forster Gyula is. A Főfelügyelőség a javaslatot több alkalommal vitatta is.⁵³⁸ A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa albizottságot küldött ki a törvényjavaslat további előkészítésére, a bizottságba Forster Gyulát, Wosinsky Mórt, Szivák Imrét, Imling Konrádot és Tonházy Gyulát megválasztva.⁵³⁹ Az albizottság a javaslatot 1902. december 9-én tárgyalta.

A javaslat alapvetései közül idézni érdemes néhányat: az ingó műemlékek, melyek az állam, a törvényhatóságok, községek, egyházak és más közjogi személyek, hitbizományok tulajdonában vannak, elidegeníthetetlenek és hat hónap alatt jegyzékbe foglalandók. A magántulajdonú ingó műemlékek a jegyzékbe csak a tulajdonos beleegyezésével vehetők fel. A jegyzékbe foglalt dolgok elidegenítésére csak a kultuszminisztérium és a Főfelügyelőség engedélye esetén kerülhet sor, ám az államnak elővásárlási joga van. Ha a kormány indít

⁵³⁶ Forster Gyula 1906. XIII-XIV.

⁵³⁷ MNL OL. K. 736. 7. doboz, 559. irat. 1901. 11. 21.

⁵³⁸ Pl. 1905. április 13-i ülésén. MNL OL. K. 736. 9. doboz, 294. irat. 1905. 04. 10.; Vö.: Forster Gyula 1910. 34.

⁵³⁹ Forster Gyula 1906. XVII-XVIII.; MNL OL. K. 736. 29. doboz, 327. irat. 1909. 03. 27.

kutatást az államkincstár területén, a tárgyak az *állami gyűjteményeket*, a törvényhatóságok, községek, jogi személyek területein lelt emlékek a *helyi vagy legközelebbi múzeumot* illetik. Ha olyan tárgy kerül elő, amely fontos és nincs a Nemzeti Múzeum tulajdonában, akkor az állam számára át kell engedni, s „azokat a múzeumokat, melyek kerületébe a megtartott tárgyak tartoznak, másolatokban” részesíti. A régiségek utáni kutatáshoz, régészeti ásatásokhoz a kultuszminisztérium engedélye szükséges. A talált tárgyak a terület tulajdonosát illetik, de az államnak jogában áll a talált tárgyakat megfelelő „becsár” kifizetése mellett a közgyűjtemények számára megtartani. Az engedély nélküli ásatások leleteit az állami gyűjtemények számára elkobozzák. Idegen területen a tulajdonos engedélye nélkül végzett ásatás esetén a leletek a terület tulajdonába kerülnek. Az igen bonyolult tulajdonosi viszonyokra világít rá a 11. §, mely szerint a terület tulajdonosaként kutató, „vagy a terület tulajdonosának engedélyét” megszerző személy (vagyis a kutató) a napfényre került tárgyak tulajdonjogával maga rendelkezik. Ha külföldi végez kutatómunkát az országban, a talált emlékek tulajdonosa az állam. A véletlenül talált lelet a telek tulajdonosát és a találót fele-fele arányban illeti. Aki a megtartandó dolgokat szándékosan és jogtalanul megsemmisíti vagy megrongálja, vétséget követ el, s három évig terjedő fogházzal és jelentős pénzösszeggel büntetendő. A jogszabálytervezet feljogosítaná a minisztert a „főlöszeges számú példányokat hazai magángyűjteményeknek és külföldi múzeumoknak cserébe vagy a megváltási árban átengedni.”⁵⁴⁰

Még e felsorolásból sem nehéz felfedezni, hogy a *törvényjavaslat több ponton inkoherens*. Bizonyos mértékig magyarázható tehát, hogy hosszú időn át nem sikerült törvényerőre emeltetni. Érdemes azonban hozzátenni, hogy az eredetileg Wosinsky Mór által fogalmazott javaslatot 1909. április 26-án Forster Gyula, a *Műemlékek Országos Bizottsága elnöke* egy semmitmondó levéllel visszaküldte a Főfelügyelőségnek.⁵⁴¹ Utóbb, 1910-ben Forster közreadott egy dolgozatot, amelyben ismertette az olaszországi törvényi intézkedéseket a műemlékek védelme érdekében. Áttekintése szerint több, mint negyven évi erőfeszítés után született csak meg az olasz ingó és ingatlan műemlékek védelmét szolgáló törvény.⁵⁴² Mintegy appendixként megemlékezett Forster azokról a lépésekről is, amelyek révén közelebb igyekeztek jutni a magyarországi ingó műemlékek védelmének törvényi biztosításához. Munkájában közölte, hogy az egykori albizottság tagjai 1908. november 4-én újra összeültek.⁵⁴³

⁵⁴⁰ MNL OL. K. 736. 29. doboz, 327. irat. 1909. 03. 27.

⁵⁴¹ MNL OL. K. 736. 29. doboz, 327. irat. 1909. 03. 27.

⁵⁴² Forster Gyula 1910.

⁵⁴³ Wosinsky Mór időközben elhunyt.

Megállapodtak az 1902-ben törvényjavaslat szövegének változatlan előterjesztésében, kivéve a büntető határozatokat, amelyeket Imling Konrád igazságügyi államtitkár révén véglegesítettek. Az albizottság javaslatát 1909. április 18-án mind a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, mind a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége asztalára letették. A törvényjavaslat szövegét a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1911-es számában teljes terjedelemben közre is adták azzal a kéréssel, hogy a „szaktársak” észrevételeiket közöljék az Országos Tanács hivatalával.⁵⁴⁴

Érdekes módon 1920 januárjában került elő újra a hiányzó törvény kérdése. Veszprém vármegye alispánja ugyanis levelet írt a kultuszminiszternek, amelyben felvetette a műtárgyak kivitelének és az 1919-es „Tanácskormány által köztulajdonba vett műtárgyak visszaadásának” kérdését. A Főfelügyelőségnek a minisztériumból véleményezésre megküldött levelet Mihalik József helyettes főfelügyelő a kultuszminisztériumot kioktató levéllel válaszolta meg. A Veszprém vármegyei alispán ugyanis nem csupán „a tanácsköztársaság idejében felmerült kommunizálások s egyéb visszaélések helyrehozatala” ügyében írt, hanem „előterjesztésében az ingó műemlékek jövőben hathatós védelme van felvetve”. Mihalik részletezte a törvény előkészítésének részleteit, hogy ugyanis „a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa hosszú munkálatok után még 1911-ben elkészítette elaborátumát”, s a törvényjavaslatot „Az ingó műemlékek védelme iránt” cím alatt 1912. január hó 31-én 30. szám alatt beterjesztette a minisztérium „hivatali elődjéhez”. A törvényjavaslatban pedig mindazoknak a kérdéseknek a megoldása benne foglaltatik, amely miatt az alispán úr intézkedéseket vár. „Tisztelettel bátor vagyok Ex-ád magas figyelmét az említett, immár 8 év óta” elintézetlen törvényjavaslatra felhívni.⁵⁴⁵

Ez az 1920-as közjáték sem vitte előre a törvényjavaslat sorsát. S az már nem a javaslat megszövegezőin, nem az Országos Tanácson és nem is a Főfelügyelőségen múlt, hogy a kulturális örökség megőrzésének e fontos kérdésével csupán 1929-ben, majd 1934-ben foglalkozott a magyar törvényhozás.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1911. 46-49.

⁵⁴⁵ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 59. irat. 1920. 01. 30.

⁵⁴⁶ Vö.: Nagy Mihály 2003. 34. ; Kovács Valéria 2003. 96-97.

A múzeumok gyűjtőterületi kérdései

Az 1897-ben létrejött Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége kiteljesítette azt az irányító szándékot, amelyet korábban Pulszky Ferencnek, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjeként nem sikerült hatékonyan elvégeznie. A 20. század elején, amikor már közel 80 múzeum működött országszerte, előfordultak esetek, amelyek nem nyerték el a Főfelügyelőség támogatását. Ezek megítélésénél ugyanis mindig tényező volt a gyűjtőterület kérdéséről történő felelős gondoskodás. 1905-ben pl. Hódmezővásárhely folyamodott a Főfelügyelőséghez jelentős összegű államsegélyért néprajzi, művészeti és régiségi tárgyak vásárlásának támogatása érdekében. Wosinsky Mór régészeti felügyelő véleménye alapján válaszolták meg az igényt a városnak. Wosinsky véleménye szerint „a múzeumalapítási törekvések már olyan mérvet öltenek, hogy azok sokszor veszélyeztetik a környék szép fejlődésnek indult múzeumait, és ilyenkor a Főfelügyelőségnek inkább az életerős múzeumok védelme s nem az azok jövőjét veszélyeztető új múzeumok támogatására kell törekednie.” Vásárhely közvetlen közelében 5 múzeum van. Szentesen, Békéscsabán, Gyulán, Aradon és Szegeden, mégpedig „igen szép gyűjteményekkel, részben nagyon lelkes és tevékeny munkaerőkkel.” Az 5 múzeum mellett „egy új városi múzeumra sem kiállítási anyag, sem látogató közönség már nem juthat. Miután e tervezett új múzeum nemcsak ... veszélyezteteti a környék 5 múzeuma jövőjét, amelyre szomorú bizonyítékot épen a szomszéd Csaba és Gyula versengése szolgáltat, nem csak nem ajánlom, hanem veszélyesnek tartom annak támogatását.” A Főfelügyelőség nagyrészt elfogadva Wosinsky véleményét, „csak akkor hajlandó állami támogatást biztosítani, ha az kizárólag néprajzi tárgyak gyűjtésére szorítkozik.”⁵⁴⁷ (A hódmezővásárhelyi múzeum persze létrejött, fejlődésnek csak később indult, régészeti tára és néprajzi gyűjteménye jelentős.⁵⁴⁸) Ugyancsak 1905-ben kínált fel vásárlásra egy pécsi ügyvéd jelentős gyűjteményt Somogy megye múzeumának. A főfelügyelőségi véleményt világosan fogalmazta meg Wosinsky Mór: miután nem Somogy megyéből való a régészeti-néprajzi gyűjtemény, s „minden vidéki múzeumban szorosan ki kell jelölnie gyűjtésének határvonalait, mely az illető megye határain sohasem terjedjen túl”, nem kívánatos a kaposvári múzeum idegen leletekkel történő gyarapodása.⁵⁴⁹

A múzeumok működésének területi elvét a Főfelügyelőség igen nagy határozottsággal irányította, miközben régészeti és természettudományi téren lehetőséget adott a szomszédos

⁵⁴⁷ MNL OL. K 736. 9. doboz, 256. irat.

⁵⁴⁸ Balassa M. Iván-Zentai Tünde, 1996. 117.

⁵⁴⁹ MNL OL. K 736. 8. doboz, 239. irat. 1905. 03. 24.

vármegyei múzeumok egymást segítő tevékenységének. Példa erre egy 1908-as eset, amikor a szegedi városi múzeum beterjesztette az éves államsegély felhasználásának tervezetét. A tervezet felülvizsgálatát végző Pósta Béla régészeti felügyelő kemény véleményt rögzített. Szerinte kevesebb ásatást tervezzenek területükön a szegediek, helyette inkább az előző évben régészeti továbbképzésen résztvevő „Móra Ferencz könyvtáros úr” a „torontálmegyei tavaly megkezdett ásatást ... folytathatná, lehetőleg intenzívus módon.” Pósta különösen felháborodott azon, hogy Torontál megyében a temesvári múzeumot képviselő Orosz Endre kívánt ásatni, hisz ő „nem olyan szakember, aki idegen múzeum területén megbízatásokat vállalhatna. Az államsegély nem arra való, hogy dilettáns turkálók hol itt, hol ott túrják a földet tudományos haszon nélkül.” A temesvári múzeumot pedig figyelmeztessék, hogy a Torontál megyei feltárások során „semmi körülmények között ne csináljon konkurrencziát” a szegedi múzeumnak.⁵⁵⁰ Bizonyos „megengedés” tükröződik a pozsonyi városi múzeum 1908-as kérésére adott főfelügyelőségi válaszból is. Eszerint ugyanis „az államsegély ... kizárólag csak hazai, illetőleg elsősorban Pozsony megyei és környékbeli ... tárgyak beszerzésére fordítandó.”⁵⁵¹ Egy nagybányai jelentésben 1910-ben szereplő megjegyzésre élénken reagált Pósta. Kifejtette, hogy „ajándékba elfogadhat a múzeum gyűjtési területére nem tartozó tárgyat is, de csak azért, hogy az illetékes múzeumhoz eljuttassa. Ugyanilyen célból vásárolhat is, hogy költségeinek megtérítésével szintén átadja az illetékes helynek. Külföldi leleteknek vásárlása vidéki múzeumnak nem engedhető meg, s azért a *Felső-ausztriai tárgyak vételét nem helyeseljük.*”⁵⁵²

A gyűjtőterületek kiterjedésének kérdése nem lehetett ebben az időben teljes nyugvóponton. Debrecen város múzeuma ugyanis 1909 februárjában az 1908-as jelentése mellékleteként megküldött a Főfelügyelőségnek egy könyomatos, igen halvány, de rajzos melléklettel is ellátott felhívást, melyet a „művelt közönséghez” intézett. A múzeum céljaként a tudományosság, a közművelődés terjesztését, a jó ízlés, a történelmi múlt és a hazai föld iránt való szeretet ápolását megjelölve, gyűjteményépítési feladatát a következő módon jelölte meg: gyűjtik azokat a régiségeket, amelyek „Debrecen városa és a hozzá közelebb eső vidék (Hajdú, Szabolcs, Bihar, Szatmár, Jásznagykunszolnok vármegyék) szomszédos városai, falvai, pusztái történetére vonatkoznak, s amelyek akár a földből kerültek elő, akár bármely más módon az

⁵⁵⁰MNL OL, K 736. 19. doboz, 41. irat. 1908. 01. 20.

⁵⁵¹MNL OL, K 736. 25. doboz, 898. irat. 1908. 11. 09.

⁵⁵²MNL OL, K 736. 35. doboz, 294. irat. 1910. 03. 07.

elpusztulástól megmenekültek.” Felsorolást adtak a pénzekről, szerszámokról, fegyverekről, ékszerekről, az „ősfoglalkozások”, a földművelés, a mesterségek, az életmód tárgyaira utalva.⁵⁵³ A felhívásra nem reagált azonnal a Főfelügyelőség, de 1911-ben már éles vita kerekedett a Főfelügyelőség és a Debreceni Városi Múzeum között.⁵⁵⁴ A Múzeum 1911. december 19-én levélben kereste meg a Főfelügyelőséget. Örövendezve jelezték, hogy a múzeumi bizottság jóleső örömmel értesült „céltudatos munkájuk” „legteljesebb elismeréséről”. „Ellenben elszomorítóan hat a Múzeumi Bizottságra az a kifogás, amelyet a ... főfelügyelőség Bihar- és Szilágy vármegye területéről múzeumi igazgatóságunk által szerzett néhány régiség miatt emelt, *arra figyelmeztetvén múzeumunkat, hogy csak saját gyűjtőkörébe tartozó vidék történelmi emlékeit igyekezzék gyűjteni.*” A Múzeumi Bizottság a város tanácsa egyetértésével tiltakozott a Főfelügyelőség korlátozó felszólítása ellen. Indoklásukban kifejtették, hogy a múzeum szervezéséről és igazgatásáról szóló, „a Főfelügyelőség által is felülvizsgált, felsőbb jóváhagyást nyert szabályrendeletnek a múzeum célját meghatározó 3. §-ával (B.d. pont) egyáltalában nem ellenkezik, sőt abból folyik, hogy Debrecen város és Hajdú vármegye területén kívülről származó régiségeket is gyűjtünk. Ezen szakasz ugyanis így hangzik: „Érem és régiségtárát tovább gyarapítja (t.i. a múzeum), első sorban Debrecen város, második sorban *a várossal szorosabb kulturális, közigazgatási, gazdasági kapcsolatban élt, illetőleg élő közelebbi vidék, tehát főként Hajdúvármegye múltjára vonatkozó emlékekkel.*”

„A Debrecenhez kulturális és gazdasági kötelékekkel fűzött vidék határa hol van, meddig terjed? – azt nehéz fixírozni, de hogy nem szorítkozik a vármegyék egyik legkisebbjének, Hajdúvármegyének területére: kétségtelen és el nem vitatható. Múzeumunk céljainak kitűzésénél Debrecen város elsőrangú, közművelődési, ipari, kereskedelmi jelentősége, fényes múltja és nagy nemzeti hivatása lebegett szemünk előtt. Hogy szerény kis vidéki múzeumnál különbnek, feladatát ezénél magasabbnak szántuk: azt már címével is kifejezni akartuk. Mert elfogadott címe: 'Debrecen sz. kir. város Múzeuma' tágabb fogalmat fejez ki, mintha 'Debreceni városi múzeumnak' neveztük volna el.

Az ősi kollegiumnak egyetemmé fejlesztése, ami bizonyos, eggyel erősebb indok amellet, hogy múzeumunk ne soroztassék egy kalap alá a tiszafüredi, kiskunhalasi, nagybányai, vagy más hasonló kisebb vidéki és vármegyei múzeummal. Ebből következik, hogy lehetőleg minél nagyobb gyűjtőterületre tarthat igényt. Legalábbis azon határokon belül, ameddig

⁵⁵³ MNL OL, K 736. 28. doboz, 264. irat. 1909. 02. 16.

⁵⁵⁴ MNL OL, K. 736. 47. doboz, 1138. irat. 1911. 12. 19.

szabályrendeletünk idézett szakasza értelmében Debrecen legközelebbi érdekköre terjed.

Úgy gondoljuk, hogy Debrecen határával és Hajdúvármegyével különösen dél és észak felől közvetlenül és közvetve szomszédos községek bátran mind ide számíthatók.

Elismerjük, hogy a Szilágyságot csupán közgazdasági érdek szálai fűzik többé-kevésbé Debrecenhez. Ezt a vidéket tehát nem is kívánjuk gyűjtőkörünkbe bevonni. Ami az onnan tavaly megvásárolt, összehasonlító anyagul alkalmas praehistorikus tárgyakat illeti, azok megszerzéséhez múzeumigazgatónk előlegesen kikérte és megkapta a ... Főfelügyelőség beleegyezését. Sőt ugyanonnan nekünk felajánlott nagy bronz kincs erőnket meghaladó megvásárlásához a Főfelügyelőség szíves volt anyagi támogatást is ígérni.

Méltóztassék az elmondottakat múzeumigazgatóságunk eljárása igazolásául elfogadni s megengedni, hogy régiségtárunkat a szabályrendeletben körülírott gyűjtőterületről ezután is gyarapíthassuk, annyival is inkább, mert e terület beleesik néprajzi gyűjtőterületünkbe, amelyet számunkra dr. Semayer Vilibáld orsz. felügyelő úr Debrecenben, az ő jelenléte mellett 1906. ápr. 8-án tartott értekezleten szóbelileg kijelölt s ami ellen még eddig kifogás nem emeltetett.”⁵⁵⁵

A Főfelügyelőség Pósta Béla véleményezése alapján válaszolta meg a debreceni múzeum felszólalását. „Mikor a főfelügyelőség a kifogást, hogy a debreceni múzeum az ő gyűjtőterületét átlépve más múzeumok gyűjtőterületére ment, megtette – egészen világosan szólott és egyáltalán nem ignorálta a debreceni múzeum szabályrendelete 3. §-nak idevonatkozó pontjait. Semmi kifogása nincs a főfelügyelőségnek az ellen, ha a debreceni múzeum olyan szomszédos területeken gyűjt, amelyek eddig már meglevő múzeum gyűjtőterületéhez nem tartoznak. Mert ott tényleg szükséges munkát végez egyrészt, másrészt nem vonja a rendelkezésére álló erőt a saját maga gyűjtőterületétől. Miután azonban Bihar vármegye területén van nyilvános múzeum, itt nem vár teendő a debreceni múzeumra, kivéve azt az egyetlen esetet, ha erre a nagyváradi múzeum felkéri, vagy a gyűjtőterületéről származó leletet meg nem vásárolja, mert különben se vége, se hossza nem lesz a hatásköri túllépéseknek. Épen így áll a dolog Szilágyságot vármegye területére vonatkozólag is, amely vett értesülésünk szerint kifejezetten és önként csatlakozott az erdélyi múzeumhoz s ennek ásatásokra rendes segílyt is szavazott meg.

⁵⁵⁵ MNL OL, K. 736. 47. doboz. 1138. irat. 1911. 12. 19.

Miután a múzeumok egyik hivatása az, hogy egymást kölcsönös szeretettel támogassák, a Főfelügyelőségnek álláspontja ez elv alapján a vidéki múzeumok tekintetében többszörösen kifejezést nyert. Vannak múzeumok, amelyek egy város, vannak, amelyek egy vármegye és vannak, amelyek egy országrész területére kiterjedési joggal bírhatnak. Valamennyi fölött áll a M. Nemzeti Múzeum azzal, hogy az elővásárlás joga őt illeti meg első sorban, s hogy ennek gyűjtőterülete az egész ország, sőt ugyanolyan joggal, mint bármely más vezető múzeumnak, az egész világ.

Ha tehát most, amikor Debrecen sz. kir. Város tudományegyetemet nyer, ezzel kapcsolatban a debreceni múzeumnak és egyetemnek hatásköre is tisztáztatik, a gyűjtőterület kiterjesztésének ügyével Országos Főfelügyelőségünk készséggel fog foglalkozni, de ezt megelőzőleg időszerűnek látjuk a debreceni ref. Főiskola gyűjteményeinek a városi múzeummal való egyesítése ügyét ... mert feltétlenül kívánatos, hogy a főiskola régiségtárának egyrészt a múzeumhoz, másrészt az egyetemhez való jövőbeli viszonya mielőbb tisztáztassék. Az u.i. egészen természetes, hogy az egyetemen az érem- és régiségtár előbb vagy utóbb szóhoz jut Debrecenben is és az egyetem rendszeres archaeologiai oktatást indít meg a megfelelő segédeszközök igénybevételével, melyek között a városi múzeum régiséggyűjteményére nevezetes feladat vár. Viszont a városi múzeum fejlődése szempontjából igen örömdetes kilátást nyújt annak a reménye, hogy a múzeum régiségtárának ügyét, legalább a főirányítás tekintetében, egy archaeologiae professor fogja intézni. Ez azonban még a jövő dolga, amelyet meg kell alapozni.

A múltra nézve azonban ... a debreceni múzeumnak gyűjtőterületéhez semmi esetre sem tartozhatik Hajdú megyén kívül más olyan terület – ha mindjárt szomszédos is – amely más múzeum gyűjtőterületén fekszik.” Mert – folytatja az indoklás – „minden jogképesség csak addig terjed, ameddig egy személy – akár magán, akár jogi – az ő jogainak gyakorlásával mások jogkörébe nem ütközik. Minden esetben ez a határ”.⁵⁵⁶

1914-ben komoly vita támadt a Főfelügyelőség, valamint Gräf József ékszerész és Teutsch Gyula likörgyáros (brassói lakosok) között. A jogtalanul és szakértelem nélkül régészeti leletek után kutatók tevékenysége kapcsán fejtekte ki véleményét az országos

⁵⁵⁶ Fraknói Vilmos kiadmányozta 1912. február 3-án.

felügyelő Pósta Béla.⁵⁵⁷ A két brassói a birtokukban lévő emlékekről úgy nyilatkozott, hogy azokat a barcasági múzeumban kívánták elhelyezni, de a felügyelő hozzátette: a tulajdonjogukat fenntartották, s a tárgyakat akkor veszik vissza, amikor nekik tetszik. Az egyébként „egészen magántermészetű” múzeum kapcsán megjegyezte Pósta, hogy „minden jogalany joga csakis odáig terjedhet, ameddig más jogkörébe nem vág”, vagyis a „barcasági múzeum gyűjtőterületének érdekeibe nem ütközik”. „Hazánkban – folytatta indoklását Pósta – a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjtőterülete az egész ország, de vannak múzeumok, mint például az Erdélyi Múzeum, vagy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, amelyeknek gyűjtőterülete egész országrészre terjed. Ezek az ő magasabb szervezetük folytán dolgozhatnak más vidéki múzeumok területén is, de a többi vidéki múzeumnak ez a joga nincs meg.”⁵⁵⁸

A természetrajzi gyűjtemények esetén nem vették szigorúan a többi muzeológiai területre pedig jellemző gyűjtőterületi határt. Jellemzően fogalmaz pl. Horváth Géza a természettudományi terület országos felügyelője akkor, amikor jelentést tett 1916-ban aradi ellenőrző útjától. Kifejtette, hogy „a VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) rendelete szerint teljes múzeummá kell fejleszteni, így természetrajzi gyűjteménnyel is rendelkeznie kell.” A működés területére nézve azonban Horváth kötelezte az aradi múzeum vezetőjét, hogy „gyűjtése csak Arad vármegyére, legfeljebb a szomszéd vármegyékre” kell szorítkozzon.”⁵⁵⁹ Hasonlóan nyilatkozott a Főfelügyelőség a pozsonyi orvos- és természettudományi egyesület múzeumának gyűjtési kérdésében is. Az egyesület értesítése szerint gyűjtötte a város és környéke faunáját, flóráját, ásványtani és geológiai emlékeit. „De ha múzeumunk tökéletesítésén dolgozva az államsegélyt olyan állatok, illetve anyagok beszerzésére akarjuk felhasználni, melyek pl. mint a páviánok, hangyák az ismeretkörök terjesztését célozzák, úgy nagyon kérjük a ... főfelügyelőséget, hogy ebben bennünket ne méltóztassanak gátolni...” Horváth Géza, a szakterület referense felháborodva jegyezte meg, hogy „ha az egyesület a múzeumát az egész földkerekség állatvilágára óhajtja kiterjeszteni, azt saját autonóm hatáskörben megteheti, de csak saját jövedelmeinek felhasználásával.” A Főfelügyelőség levele azonban megengedőbb, s válaszuk szerint, ha már az egzotikus tárgyat megvásárolták,

⁵⁵⁷ Pósta Béla jelentésében leírta, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Erősdön „proto- és praemykeni típusú telepen” tudományos ásatásokat folytatott, Deutsch Gyula télen parasztemberekkel, „amikor a tudományos ásatások szüneteltek, összeturkáltatta a földben hagyott szelvényeket, elpusztította a profilvonalakat, eredeti fekvőhelyükről kiszedette a tárgyakat, hogy a parasztok útján könnyűszerrel olyan régiségeket harácsolhasson össze, melyekből aztán igen jól tudott a külföldön is elhelyezni egyet-mást.” MNL OL. K 736. 61. doboz, 947. irat. 1914. 12. 04.-1915. 03. 10.

⁵⁵⁸ MNL OL. K 736. 61. doboz, 947. irat. 1914. 12. 04.-1915. 03. 10.

⁵⁵⁹ MNL OL. K 736. 66. doboz, 624. irat. 1916. VII. 29.

kivételesen eltérnek az elvtől, de „az államsegély kizárólag csak hazai, illetőleg elsősorban Pozsony megyei és környékbeli természetrajzi tárgyak beszerzésére” fordítható.⁵⁶⁰ A későbbiekben törvények, jogszabályok és miniszteri rendeletek a korábban kialakult elvek és gyakorlat alapján szabályozták a múzeumok gyűjtőterületét.

A vidéki múzeumi gyűjtemények gyarapítása

A Főfelügyelőség működésének kezdeti éveiben számos kérést kapott a vidéki múzeumfenntartó társulatoktól, hogy nyújtson segítséget működési szabályzatuk kialakításához. Ebben az ügyben a Főfelügyelőség mintát adott a társulatoknak, javaslatokat a működési feltételek megfogalmazásához, de a szabályzatokat a Belügyminisztérium hagyta jóvá. Gyakran visszatérő kérés volt az egyesületek-társulatok részéről, hogy nyújtsanak anyagi támogatást állandó „múzeumi őr” és segítő személyzet alkalmazásához.⁵⁶¹ Ilyen ügyekben azonban a Főfelügyelőség arra az elvi álláspontra helyezkedett – mindenekelőtt Hampel József véleménye alapján – hogy az illetékes vármegye gondoskodjon a „tisztviselők” fizetéséről, a Főfelügyelőség pedig „államsegéllyel” támogassa a múzeumok (és könyvtárak) gyarapítását.⁵⁶² A Főfelügyelőség úgy alakította ki a támogatás gyakorlatát, hogy egy-egy évben minden szervezettől tervet kértek az éves gyarapítási elképzelésekről. A terveket a szakterületek felügyelői véleményezték, s ennek alapján alakította ki a Felügyelőség az adott évben támogatásban részesülő szakfeladatokat. Az összesített tervet aztán a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, majd a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hagyta jóvá. A főfelügyelő és a felügyelők a rendelkezésre álló keretösszeget igyekeztek a szakmai érdekek egyeztetésével kialakítani, időnként azonban kemény ütközéseket is vállaltak képviselt szakterületük védelme érdekében.⁵⁶³ Az állami felügyeletet vállaló intézmények működését véleményezték, s felszólaltak működési problémáikat észlelve. 1906-ban pl. a váci múzeumi egyesület 1905-ös jelentését Wosinsky Mór kritizáló megjegyzéssel látta el. Kifogásolta, hogy a váci egyesület tevékenysége új irányt kíván venni, amennyiben „kikapcsolnák a szorosan vett muzeális működést s csak a helyi irodalom terjesztését tűznék ki célul”. Így – summázott Wosinsky – az

⁵⁶⁰ MNL OL. K 736. 26. doboz, 898. irat. 1908. XI. 9.

⁵⁶¹ Pl. MNL OL. K 736. 3. doboz, 119. irat. 1899. 05. 13. A Moson megyei történeti és régészeti egyesület folyamodott egy állandó múzeumi őr és egy „írógép-kezelő” alkalmazása érdekében.

⁵⁶² MNL OL. K 736. 3. doboz, 119. irat. 1899. 05. 13.

⁵⁶³ Pl. Pozsony sz. királyi város tanácsa múzeumának 1906-os költségvetésében arra tett javaslatot, hogy az államsegély régészetre szánt összegéből néprajzi feladatokra fordítana jelentős összeget. Wosinsky Mór régészeti felügyelő erőteljesen tiltakozott a szándék ellen. MNL OL. K 736. 14. doboz, 327. irat. 1906. 04. 06.

egyesület alapszabályában biztosított működési körét elvesztené, s inkább irodalmi társaság jellegét venné fel.⁵⁶⁴ 1909-ben hónapokig tartó levelezés folyt a Főfelügyelőség, valamint Pozsony város és intézménye között, amelyben a Főfelügyelőség elégedetlenkedett a múzeumügy stagnálása miatt. Épületadottságai rosszak, kiállítása a városháza három termében volt, nincs kellő személyzete s az államsegély elköltése is gondokat okozott. A múzeumigazgató jelentésére Semayer Vilibáld felügyelő a következőket jegyezte fel: „a pozsonyi állapotokon csak a vizsáltságok össze feltárásával, új személyzettel lehetne segíteni. Tán Thaly Kálmán megindíthatná azt az aktiót, melynek elsősorban a nyárspolgárság nemtörődömsége ellen kellene fordulnia.”⁵⁶⁵

A múzeumi gyűjtemények gyarapodását, egyben a régészet ügyének segítségét a tárgyak expedálásának megkönnyítésével a Főfelügyelőség a kultuszminisztérium segítségével biztosította. A kereskedelemügyi miniszter 1904. évi 59.068. számú, 1904. július 19-i rendelete ugyanis lehetővé tette a föld alól előkerült leletek *portómentes küldeményként* történő szállítását.⁵⁶⁶ A portómentes szállítás a gyakorlatban nyilván érvényesült, de „ügyek” csak a problémás esetekben keletkeztek. Példaként két eset idézhető. Mihalik József miniszteri biztos, a kassai Felsőmagyarországi Múzeum igazgatója, aki egyben a bártfai múzeummal is foglalkozott, 1904. augusztus 27-i levelével el szeretne volna érni, hogy e rendelet hatálya terjesztessék ki a „bártfai múzeum részére magánosok által postán küldendő múzeumi tárgyak” esetére is. A minisztérium majdnem egy évvel később válaszolt (1905. július 13-án): „a mennyiben magánosok részéről a bártfai múzeum részére avagy a bártfai múzeum részéről magánosok részére küldendő múzeumi tárgyakról általánosságban volna szó, ezekre sajnálatomra portómentességet nem lehet engedélyezni...” A rendelet ugyanis csak az ásatások, építkezések alkalmával talált régiségekre, fegyverekre, edényekre, pénzekre, ékszerekre stb. vonatkozott, amikor a magánosok a főszolgabírákhoz, vagy alispánokhoz leadott tárgyakat állami múzeumba juttatták, illetve a tárgyakat az állami múzeumok egymás között küldhették portómentesen. (A bártfai múzeumnál pedig „az állami jelleg hiányzik”).⁵⁶⁷ A portómentesség méltányos alkalmazásáról ad hírt egy 1909-es levelezés. A hunyadmegyei történeti és régészeti társulat a Főfelügyelőség segítségét kérte ahhoz, hogy a Lónyay Margit grófnő alsófarkadini birtokán megvásárolt 8-10 köbméternyi „római kőrégiségeket” Váralja-Hátszegről Dévára

⁵⁶⁴ MNL OL. K 736. 14. doboz, 292. irat. 1906. 03. 31.

⁵⁶⁵ MNL OL. K 736. 27. doboz, 171, 172, 173. irat. 1909. 02. 15.

⁵⁶⁶ MNL OL. K 736. 11. doboz, 669. 1905. 07.19.

⁵⁶⁷ MNL OL. K. 736. 11. doboz, 669. irat, 1905. 07. 19. A VKM miniszter 70.404/1905. szám alatt közölte 1905. november 13-án a Főfelügyelőséggel a portómentességre vonatkozó törvényt. 12. doboz, 151. irat. 1906. 02. 28.

ingyenesen szállítsa az államvasút. Mivel azonban itt sem ásatáson talált régiség volt a szállítás tárgya, a MÁV nem adott fuvardíjmentességet, csupán 50 %-os fuvardíjmérséklést ajánlott.⁵⁶⁸

Ugyancsak a múzeumi gyűjtemények gyarapítását könnyítette meg a Főfelügyelőség egy 1905-ben kiadott körlevelével. A hatáskörükbe tartozó közgyűjtemények részéről több kérést kaptak, hogy a Főfelügyelőség eszközölje ki számukra a külföldön beszerzett tárgyak vámmentes behozatalát. A körlevél e kérésre adott minden intézmény számára felvilágosítást. A levél szerint az 1882. évi XVI. törvény 8. §-ának 9, 10, 11. pontja világosan rendelkezett a tudományos és művészeti intézmények külföldön vásárolt művészeti és tudományos tárgyak behozatala esetén a vámdíj alóli mentességéről. Ide tartoztak a „régiségi tárgyak, ha minőségük nem hagy semmi kétséget aziránt, hogy *értékük leginkább csak óságukban áll*”. Fölösleges tehát a Főfelügyelőség közbenjárását kérelmezni, s körlevelükhöz minta bizonylatokat tettek, amelyek bemutatták azt a formulát, ahogyan a tárgyak vámmentes kiszolgáltatását kérelmezni kell.⁵⁶⁹

A vidéki városi múzeumok fenntartói és munkatársai törekedtek gyűjtőterületükről lehetőleg valamennyi muzeológiai szakterületről emlékeket gyűjteni. Jellemzően tükrözi ezt a szándékot, s egyben korrekcióját az az 1909-1910-es kassai történet, amely szerint Varjú Elemér múzeumigazgató előterjesztése alapján közgyűlési döntés és Éder polgármester aláírásával írat készült arról, hogy a kassai múzeum külföldi néprajzi tárgyait és egy sok darabra tört masztodon állkapcsot 300 plusz 500 korona áron a Magyar Nemzeti Múzeumnak átengedne. Egyidejűleg döntöttek a „fogyatékos természetrajzi gyűjteménynek a kassai kir. gazdasági akadémia természetrajzi gyűjteménye” számára az ingyenes átadásról is. Jóváhagyó választ várva a kultuszminisztériumtól, a Főfelügyelőség a miniszterhez küldte Szalay Imre helyettes főfelügyelő aláírásával Mihalik József „előadó” indoklását. Eszerint a város már évekkel korábban kezdeményezte a tárgyak átadását, de a Főfelügyelőség akkor még ellenezte ezt a megoldást. Szerintük ugyanis „akkor a helyszűke még nem volt olyan, hogy indokoltá tette volna a múzeum univerzális jellegének megszüntetését”. Utóbb azonban „a természetrajzi osztály megszüntetése a helyszűkével küzdő múzeumra nézve oly előnyökkel járna, amelyek megérik azt, hogy a múzeum univerzális jellege feláldoztassék”. Az indoklás szerint „a természetrajzi tárgyak gyűjtése, habár a tudomány és a közművelődés szempontjából épen olyan fontos, mint pl. a történelmi és néprajzi emlékek gyűjtése, mégsem olyannyira sürgős,

⁵⁶⁸ MNL OL. K. 736. 33. doboz, 1082. irat, 1909. 12. 13.; 34. doboz, 108. irat. 1910. 01. 26.

⁵⁶⁹ MNL OL, K. 736. 8. doboz, 203. irat. 1905. 03. 14.

mert bármikor pótolható, míg a pusztuló történelmi és néprajzi emlékeknek nemzeti szempontból is fontos összegyűjtése a halasztás által helyrehozhatatlan károkat szenved.” „Az exotikus néprajzi tárgyak eladását” pedig nem tartják indoklásra érdemesnek, hiszen ilyen tárgyak gyűjtése nem lehet a Felső-magyarországi Rákóczi Múzeum feladata.⁵⁷⁰

Régészeti feltárásokra engedélyt a felügyelete alatt álló intézmények esetén a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége adott, ám a „rendszeren” kívüli kérés esetén a belügy- vagy a kultuszminisztérium adott a Főfelügyelőség javaslata alapján. Ilyen eljárásra utal egy 1906-os Bihar vármegyei eset. Ugrai József szombatsági lakos főszolgabírája útján alispánjához fordult ásatási engedély iránti kéréssel. Az igény a belügyminisztériumhoz, majd onnan a kultuszminisztériumon át a Főfelügyelőséghez jutott. Ott Wosinsky Mór felügyelő véleményezte. Állásfoglalásából kiderült, hogy Ugrai az ásatási engedélyt nem a saját földjére, hanem idegen birtokos területére kérte. Mivel még szakszerű ásatásra sem adhat a hatóság engedélyt a földtulajdonos engedélye nélkül, írta Wosinsky, „annál kevésbé adhatja azt meg tudatlan és csak kárt okozó kincskeresőnek”. S mivel a feltárás iránti kérelem „nem szakszerű tudományos kutatóra, hanem kincskeresőre enged következtetni”, a Főfelügyelőség a „szolgálati úton” a kultuszminiszterhez fordult, hogy támogassa a belügyminiszternél a kérés elutasítását.⁵⁷¹ Ugyancsak 1906-os történet, mely szerint Klier János nyugalmazott „erdővéd ellenőr” tervezetet küldött a Főfelügyelőségnek az Újkaránsebes környékén végzendő régészeti feltárás érdekében. Fraknoi főfelügyelő kérésére Wosinsky Mór véleményezte ezt a javaslatot is: „a lángot vető kincs s térképpel kincsek rejtekét kereső körök meséje valamely Tatár Péter-féle ponyvairódalom terméke lehet...” Igen elterjedt hiedelem ott, ahol domb, rom, vagy bármilyen régi emlék található, s ez sok „embert juttatott már tébolydába”. „Felhívandó a karánsebesi előljáróság, miszerint kísérje figyelemmel e szegény beteget, nehogy ... másokat is bolonddá tegyen.” A Főfelügyelőség visszaküldte az iratokat a helyi előljáróságnak, s közölte, ásatni csak szakemberrel lehet, Klier nem az, s iratait adják neki vissza.⁵⁷²

A vidéki intézmények életében a régészeti és a néprajzi tárgyak gyűjtése kiemelt támogatást kapott, feltétlen prioritást élvezett a Főfelügyelőség tevékenységében. Minden értesítés, jelentés és az azokra adott válaszok tükrözik ezt a kiemelt figyelmet. A Főfelügyelőség terjedelmes iratanyaga az ország területéről számtalan régészeti jelentést,

⁵⁷⁰ MNL OL, K. 736. 33. doboz, 32. irat. 1910. 01. 10.

⁵⁷¹ MNL OL, K. 736. 17. doboz, 1008. irat. 1906. 11. 30.

⁵⁷² MNL OL, K. 736. 12. doboz, 136. irat. 1906. 02. 22.

kiemelt támogatási igényt, fontos leletek rajzokkal is illusztrált beszámolóját tartalmazzák 1898-tól 1918-ig. Ehelyütt csupán néhány jelentős közlésre utalhatok.

Az évről évre készített tervek, felügyelői vélemények, jóváhagyó iratok azt mutatják, hogy régészeti munkálatokra és néprajzi gyűjtésekre általában hasonló összegeket adtak a Főfelügyelőség javaslatára és ellenőrzése mellett a vidéki egyesületi múzeumoknak. Más szakterületek támogatása azonban esetről-esetre, évről-évre jelentősen változhatott. Az 1902-ről szóló jelentés pl. tartalmazta, hogy az 59 támogatott intézményből a gyulafehérvári egyesületi múzeum régiségtára 600, természetrajzi tára 400 korona gyarapítási összeget kapott. A kassai városi múzeum régiségtára 500, a természetrajzi tára 2500 korona támogatásban részesült. A keszthelyi múzeum régiségtára 600, néprajzi tára 300, természetrajzi gyűjteménye 500 koronát nyert. A nagyváradi egyetemi múzeum régiségtára 400, az iparművészeti gyűjtemény 750 koronás támogatást kapott. A pécsi múzeum régiségtára 2000 korona gyarapítási támogatásra tett szert. A sepsiszentgyörgyi székely nemzeti múzeum régiségtári és néprajzi gyarapításra egyaránt 500-500 koronával gazdálkodhatott. A „szegzárdi” múzeum régiségtára 800, a néprajzi tára 600 korona összeget nyert gyarapításra. A szegedi városi múzeum régiségtára 600, iparművészeti gyűjteménye 1000, a természetrajzi gyűjteménye 500 koronás gyarapítási segélyt kapott.⁵⁷³

Ebből az időszakból egy régészet-centrikus intézmény, a nyíregyházi egyesületi múzeum gyarapodásának egyik, 1899-ből származó jelentését idézhetem. Jósa András levelében előbb visszatekintett. „Báró Vécsey József úr 1867-ben az én és mások segédkezésével megalakította a Szabolcsmegyei régészeti egyletet, amely az ő rövid két esztendei főispánsága alatt virágozni kezdett. Az ő távoztával a kapocs ... teljesen meglazult és az én elnökségem alatt az egylet elolvadt. Magam maradtam.” Gyűjteményük az 1876-os budapesti nemzetközi ősrégészeti kongresszus kiállításán szerepelt, majd Rómer Flóris egy nagyváradi régészeti kiállításra vitte, végül a „nagykállói reáliskolában deponáltatott”. „Én elkedvetlenedtem – írta Jósa – és csak néha-néha szaporítottam magángyűjteményemet. Nolcz évig passív viseltem magamat, pedig éppen ezen időközben mozdítottak ki a Nyírvízszabályozás céljából mintegy 4.000.000 (négymillió) köbméter földtömeget, melyből egy kis múzeumot lehetett volna” összegyűjteni. „Sok jó emberem lévén, anélkül, hogy utána jártam volna, magángyűjteményem gazdagabb lett, mint az elszunnyadt régészeti egyleté. Midőn 1892. évben

⁵⁷³ MNL OL, K. 736. 8. doboz, 324. irat. Jelentés az 1902. évi működésről.

Nyíregyházán a vármegye palotaszerű székházat építtetett, alig tudtam ajándékolni felerőszakolni a régínél gazdagabb gyűjteményemet, hogy a kettő együtt egy Szabolcsmegyei ősrégészeti múzeumnak alapján képezze. Végre kaptam egy csinos termet. A felszerelésre összekoldultam a szükséges összeget. Gyűjteményünk, miután tudják, hogy az el nem harácsoltatik, napról-napra gyarapodik, és azt hiszem, hogy most már bármely vidéki ősrégészeti gyűjteménnyel kiállja a versenyt.” Beszámolója mellé Jósa András rajzokkal gazdagon illusztrált beszámolókat mellékel a mándoki, a tiszzaeszlári, a nyíregyházi, a piricsei, a kántorjánosi régészeti emlékekről.⁵⁷⁴ Jósa az 1898. évi 400 forintos segély felhasználásáról is precízen elszámolt. Két helyen ásatott (Karász-Garahalom, Gáva-Katóhalom), s két településről vásárolta meg a bronz és ón leleteket. A feltárásokon 71 „napszámmal” dolgoztatott, a napszámuk kifizetésén túl a mellékes kiadások között volt 7 liter pálinka, fiáker, borraivaló. Mindössze 90 forintot költött, s a következő évi ásatásra 310 forint maradt. Megjegyezte azonban, hogy „tényleg több kiadásom volt, de miután azok elkerülhetők lettek volna, fel nem számítom.” A jelentést Hampel József felügyelő véleményezte a legmelegebb elismeréssel. „Az ásatásokat teljes bizalommal Dr. Jósa András úrra lehet hagyni.”⁵⁷⁵

Vas vármegye jelentős összegű államsegélyt kapott a „velemszentvidi őstelep” báró Miske Kálmán által folytatott feltárására. Az évtizedeken át folytatott munka kapcsán a Főfelügyelőség azonban kifogásokat is tett. Nem értettek egyet a régészeti ásatás költségvetésének szerkezetével. Észrevételezték, hogy elfogadhatatlan a 460 korona összegű napszámmal szemben a 328 koronás személyi kiadás. „Lakjék a régész Szentviden, s így megspórolható a napi drága fuvar.” Emellett 24 korona árú dohányt adni a munkásoknak „felesleges kiadás”.⁵⁷⁶ Sümegen Darnay Kálmán vaskereskedő hozott létre múzeumot, összegyűjtve a tágabb környezete muzeális emlékeit. 1908-ban fordult javaslattal a Főfelügyelőséghez, hogy egy zalaszentgróti uradalmi jószágkormányzótól megvásárolható a szalacscai⁵⁷⁷ kelta-római telepről származó bronz üst. A javasolt vételárhoz indoklásul hozzáfűzte, hogy egy feleakkora bronz üst árát Wosinsky apát 60 koronára becsülte, indokolt tehát a 100 korona megadása. A mellékelte rajz alapján a Főfelügyelőség az összeget megküldte, s Darnayt arra utasították, hogy a bronz üstöt „állami letétként leltározza be az államosítás alatt álló múzeumi gyűjteményébe.”⁵⁷⁸ 1908-ban Gyulaféhevárról Cserni Béla jelentést írt az

⁵⁷⁴ MNL OL, K. 736. 2. doboz, 44. irat. 1899. 02. 09.

⁵⁷⁵ MNL OL, K. 736. 2. doboz, 44. irat. 1899. 02. 09.

⁵⁷⁶ MNL OL, K. 736. 6. doboz, 474. irat. 1901. 11. 30.

⁵⁷⁷ A Somogy megyei Nagyberki határában fekvő Szalacska-hegy kelta-római lelőhely.

⁵⁷⁸ MNL OL, K. 736. 26. doboz, 1030. irat. 1908. 12. 30.

apulumi ásatásokról. A római kori leletekben gazdag lelőhely feltárását ekkor már 18. éve folytatták. Rab földmunkásokat foglalkoztattak, akikre fogházőrök vigyáztak. Egyenként napi 20 fillérnyi bért és 21 fillérre számított ételt kaptak, valamint italt, de utóbbit 1908-ban betiltották, s így a „munkakedv ébrentartása” érdekében ital helyett dohányt adtak. A rabokat és a fogházőröket is oktatták a régészeti leletek fontosságáról, s „a nagyobb ügyességet tanúsító” rabokat megjutalmazták. 1908 márciusától szeptemberig összesen 878 munkás és 91 fogházőr dolgozott a feltáráson. Dohányra közel harminc koronát költöttek, a „szemesebb munkásoknak” közel 15 korona jutalmat adtak. A közelben, a „Kutyamáli szőlőhegyen” Cserni Béla egy római temetkezési helyet és egy bronzkori telepet tárt fel, amelynek gazdag leletanyagát kénytelen volt a szőlősgazdától majdnem kétszáz koronáért megvásárolni.⁵⁷⁹ Pósta Béla 1908 szeptemberében meglátogatta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot. László Ferenc és Zajzon Ferenc ör urakkal megbeszélte a készülő kiállítás irányelveit, a muzeális emlékek kezelésének sorrendjét, s az erődsdi ásatások jelentőségét. Később meg is látogatták az erődsdi ásatásokat dr. Hubert Schmidt-tel, a prehistória magántanárával a berlini egyetemen, s a berlini Museum für Völkerkunde egyik asszisztensével. Mivel László Ferenc múzeumőr éppen Pósta rábeszélésére vett részt a kolozsvári nyári régészeti tanfolyamon, s „az erődsdi ásatások képén” meglátzott a tanfolyamon szerzett ismeretek hasznosítása, a régészeti felügyelő büszkén jegyezte meg: a feltárás „becsületére válnék akármilyen szakmabéli kutatónak. Vele öröm lesz dolgozni a Székely Nemzeti Múzeumnak rendszeres gyűjteménnyé való fejlesztésén.”⁵⁸⁰

A Főfelügyelőség támogatta a Veszprém vármegyei múzeum számára a Baláca községben a veszprémi káptalan területén és költségén folytatott ásatásokat is. Szalay Imre helyettes főfelügyelő és Fejérpataky László felügyelő 1909-ben látogatta meg a balácai feltárást, s Fraknoi Vilmos főfelügyelő ennek nyomán fordult a kultuszminiszterhez. Kérték, hogy a kereskedelemügyi miniszternél eszközöljön ki hat heti szabadságot az ásatásokat szakavatottan és nagy buzgósággal végző Rhé Gyula vasúti tiszt számára. A Veszprém mellett fekvő Baláca területén „ugyanis egy ekkorig teljesen ismeretlen, a topográfiában nem jelzett római telepre akadtak, melynek felásása közben egy előkelő római család villájának alapfalait tárták fel és azokban Magyarországon páratlanul álló mozaikpadlózatokat és falfestmény-töredékeket találtak”.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ MNL OL, K. 736. 26. doboz, 86. irat. 1908. 12. 31.

⁵⁸⁰ MNL OL, K. 736. 24. doboz. 823. irat. 1908. 10. 01.

⁵⁸¹ MNL OL, K. 736. 31. doboz, 557. irat. 1909. 06. 29.

A Főfelügyelőség 1912 novemberében Bella Lajos régészt küldte ki Trencsén megyébe, ahol Drétoma falu határában leletbejelentést követően egy telep megvizsgálása volt a feladata. Jelentésében beszámolt a morva határ közvetlen közelében fekvő völgyben eke által kifordított bronz leletekről. A helyszínen dr. Strital osztrák földbirtokos várta Bella Lajost és kísérőit, aki arról számolt be, hogy 16 darab bronz lelet került elő, amelyek többségét a földbirtokos „Moser bárónőnek küldte el Ausztriába megtekintés végett”. Csak két karperecet tartott meg, egyik sima és kis átmérőjű, a másik „gyönyörű patinás és igen szép rovatos dísszel ékeskedik”. Bella a telep feltárását javasolta a Főfelügyelőségnek, s a „trencségi uraknak” azt tanácsolta, hogy a „jegyzők útján értesítsék a népet, hogy a zöld drótokat megveszik a múzeum számára. Egyúttal arra is ösztökéltem őket, hogy az alispán útján adassanak ki rendeletet a főszolgabírák meg a csendőrség számára, hogy akadályozzák meg az osztrák, morva és cseh régészek kutatásait Trencsén megye földjén.”⁵⁸²

Ugyancsak külföldre jutott régészeti leletről tudósít egy 1913-ban folytatott levelezés. A Főfelügyelőség Szalay Imre aláírásával levelet küldött Zettl Gusztávnak, a Sopron vármegyei régészeti múzeum tiszteletbeli őrének, hogy a „hazai régészeti szakirodalomból és a soproni urak közléséből” tudja, hogy évek óta birtokában van „ama római üveg pohárnak, melyet Schmidt Károly soproni lakos deáktéri házában építésénél egy sarcophagban találtak”. Köztudott, hogy Zettl úr a poharat a soproni múzeumnak szánta. S mivel a múzeum gyönyörű palotája méltó ünnepség keretében megnyílt, kérte a Főfelügyelőség az üveg pohár átadását a múzeum számára. Zettl válaszában 1913 novemberében röviden közölte, hogy a római *Diceus* nevét megőrző poharat nem adja a múzeumnak, mert a gyűjteményét nem csonkítja meg. Egyidejűleg a Sopronban élő Bella Lajos is írt levelet a Főfelügyelőségnek, amelyben az ügrről újabb információkat közölt. Zetltre utalva írta, hogy „egy soproni u. n. patricius eladta a bécsi udv. múzeumnak római borostyánkőből való néhány alakját 6000 Kor-ért.” Megjegyezte azt is, hogy a Kismartonban élő Wolf Sándor „szemrehányást is tett Kubitscheknek,⁵⁸³ hogy tudják azt megvenni, mikor tudomásuk van arról, hogy a lelőhelyen, Sopronban múzeum van. Hja, Privateigentum! volt a válasz”. Bella Lajost azonban jobban dühítette „Diceus pohará”-nak elvesztése.⁵⁸⁴

Volt példa idegen területről származó régészeti gyűjtemény múzeumi elhelyezésére is.

⁵⁸² MNL OL, K. 736. 49. doboz, 925. irat. 1912. 11. 15.

⁵⁸³ Wilhelm Kubitschek ebben az időben a Kunsthistorisches Museum éremkabinettjének direktora volt.

⁵⁸⁴ Bella Lajos 1894. 392-394.; MNL OL, K. 736. 55. doboz, 979, 1033 irat. 1913. 11. 04.

Pósta Béla 1908-as debreceni látogatása alkalmával kifogásolta, hogy a régészeti gyűjteménytárban sok a „Pataki volt kolozsvári tagosító mérnöknek csupa erdélyi leletekből” származó tárgye gyűjtése. Ezeket Löfkovits Artúr vásárolta és ajándékozta az általa vezetett debreceni múzeumnak. Ám a hegyvidéki leletek „bántóan kiabálnak a szakember szeme előtt”, ezért javasolta Pósta felügyelő, hogy kerüljön cserére sor. A régészeti anyag kerüljön Kolozsvárra, ahonnan Debrecenbe éremgyűjtemény érkezen.⁵⁸⁵

Minden előfordult negatív esemény, szükségszerű korrekció ellenére elmondható, hogy az 1897-től az első világháború végéig terjedő időszakban gyors gazdagodást mutattak a vidéki múzeumok régészeti és néprajzi gyűjteményei. Ilyen tartalmú feljegyzések, jelentések olvashatók Kecskemétről éppúgy,⁵⁸⁶ mint Kassáról, Miskolcra, Egerből, Tiszafüredről, s az ország minden fontosabb városa múzeumából.⁵⁸⁷

Mint erre korábban utaltam, a régészeti munkálatokra adott államsegély mellett minden támogatott intézmény esetén a *néprajzi gyűjtésre* fordított összeg volt igen jelentős. Következett ez abból a Főfelügyelőséghez intézett kultuszminiszteri levélből is, amely szerint a segélyezésnél „különösen nagy súlyt (kell) fektetni arra, hogy a néprajzi gyűjtés az ország minden vidékén lehetőleg minél előbb megindíttassék.”⁵⁸⁸ A sürgető feladatot visszatükrözik a megyei igények. A Komárom vármegyei és városi múzeum 1905-re 500-500 korona államsegélyt kért a régészeti és a néprajzi feladatok teljesítésére. A néprajzi gyarapításra szánt összeg indoklására támogatásként kifejtették: „Egyesületünk látva azt a hatást, mely a civilizáció és kultúra nyomában jár, s a néprajzi emlékeket lassanként elmosza és megsemmisíti, a múlt évben elhatározta, hogy néprajzi tárgyakból és emlékekből újabb gyűjtést kezd.” Felhívásuk nem érte el a kellő eredményt, anyagi áldozatokat kellett tehát hozniok, hogy megszerezhessék a „tipikus néprajzi tárgyakat és megmenthessük a még megmenthetőt.”⁵⁸⁹ A példák hosszú sorából néhány törekvés idézhető. 1899-ben az Erdélyrészi Kárpát Egyesület kérelmet nyújtott be a Főfelügyelőséghez néprajzi tárgyak vétele érdekében. A levelet Szalay Imre főfelügyelő-helyettes véleményezte (ő képviselte ekkor a néprajz szakági érdekeit), s

⁵⁸⁵ MNL OL, K. 736. 25. doboz, 832. irat. 1908. 10. 08.

⁵⁸⁶ MNL OL, K. 736. 9. doboz, 306. irat. 1905. 04. 15.

⁵⁸⁷ MNL OL, K. 736. 5. doboz, 482. irat. 1900. 11. 26.; 6. doboz, 474. irat. 1901. 09. 30.; 477. irat. 1901. 10. 05.; 9. doboz, 306. irat. 1905. 04. 15.

⁵⁸⁸ MNL OL, K. 736. 6. doboz, 440. irat. 1901. 09. 07.

⁵⁸⁹ MNL OL, K. 736. 8. doboz, 219. irat. 1905. 03. 18.

jelentős összeg (500 forint) megítélését indítványozta.⁵⁹⁰ Az egyesület 1901-ben tett jelentést, s egyben kérelmet 1902-re. Jelentésük szerint nagy elánnal szervezték az „Erdélyi Néprajzi Múzeumot”. Saját erejükből 15.000 koronát fordítottak a múzeum szervezésére, amiből csupán 1.000 korona a Főfelügyelőség támogatása. 1902-re 3.000 korona segílyt kértek. Nagy jótéteményként köszönték, hogy a Főfelügyelőség Jankó Jánost küldte ki a néprajzi gyűjtőmunka irányítására. Fraknoi főfelügyelőnek írott levelükben fontos nemzeti érdekek minősítették, hogy „Kolozsvárt egy magyar néprajzi múzeum létre jöjjön”. Szándékuk szerint az intézmény „nevelő, nemesítő és fejlesztő hatása kiterjed a népipar- s népművészeti, a kulturális és közigazgatási élet érdekeire, sőt tudományos szempontból a külföld is e múzeum alapján fogja tanulmányozni az erdélyi néprajzi viszonyokat.” A Múzeum rendezésére Sztripszky Hiador végzett egyetemi hallgatót vették fel múzeumi gyakornokul, akinek szorgalmáról és munkásságáról Jankó igen kedvezően nyilatkozott. Az Erdélyi Kárpát Egyesület 3.000 koronás kérelmét Jankó indokoltnak tartotta, „különösen azért, mert a Mátyás szobor leleplezése jövő év (1902) őszén lesz, s a Néprajzi Múzeumnak addig feltétlenül el kell készülnie.”⁵⁹¹ Az Erdélyi Kárpát Egyesület azonban nem elégedett meg a néprajzi múzeum létesítésével, „Mátyás király születési házá”-ban „egy néprajzi, fürdőügyi, turistasági s általában erdélyi vonatkozású nyilvános könyvtárat” akart létrehozni. Jankó János támogatását élvezte a terv, s 2.000 korona államsegélyt javasolt számukra.⁵⁹²

Néhány évvel később érdekes fordulat alakult ki a kolozsvári néprajzi múzeum ügyében. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1907. január 3-án a kultuszminiszterhez fordult egy Kolozsvárott, az Erdélyi Nemzeti Múzeum keretei között létesítendő magyar néprajzi múzeum ügyében. Az előterjesztés ígéretet tett arra, hogy e néprajzi múzeum igazgatói tisztét Cholnoki Jenő egyetemi tanár vállalná, s munkatársaiként egy asszisztensi, egy gyakornoki, egy laboránsi és egy szolgai állás biztosítását kérték. Emellett pedig az induláshoz az Erdélyi Kárpát-Egylet tulajdonában lévő „alapvető gyűjteményt”, s persze a Mátyás-ház épületét is igényelték. Indoklásukban kifejtették, hogy az erdélyi magyarság a néprajz legrégebb emlékeit őrzi, amelyeket veszélyeztetnek azok a gyors változások, amelyek az utóbbi időkben bekövetkeztek. A „nemzetközi, gyári készítmények elnyomják teljesen a népies ipart”, az „ősi magyar ízlés igen sok helyen teljesen eltűnik s helyébe az oláh ízlés és technika lép”. „Meg kell mentenünk, ami még menthető...” A kérelem az illetékes Főfelügyelőség révén 1907 júliusában jutott el a

⁵⁹⁰ MNL OL, K. 736.4. doboz. 146. irat. 1899. 06. 06.

⁵⁹¹ MNL OL, K. 736. 6. doboz. 511. irat. 1901. 10. 22.

⁵⁹² MNL OL, K. 736. 7. doboz. 587. irat. 1901. 12. 05.

kolozsvári Erdélyi Kárpát Egyesülethez, akik radikálisan visszautasították az Erdélyi Múzeum-Egyesület kívánságát. Fraknoi Vilmos főfelügyelő Semayer Vilibáld országos felügyelő véleményét kikérve válaszolt később a kolozsváriaknak. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület túl későn reagált a Főfelügyelőség „ama kérő, sőt intő szózataira”, hogy a magyar kultúra hivatalos vezetői néprajzi múzeumokat létesítsenek. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület a korábbi felhívást követően hozta létre a „táj-és néprajzi múzeumát”, „mely feladatát az anyagi tönkrejutás rémével is megküzdve, mondhatni, fényesen megoldotta.” (50 ezer koronát költött a Mátyás-ház berendezésére.) „Hivatali elődömnök – írta Semayer – b. Jankó Jánosnak igaza volt, amidőn ama vádra, miért pazarolta munkaerejét magánegyesületi múzeumra?, azt felelte: Nem tehettem másképp! Ez a szegény egyesület az elé tűzött cél megvalósítására annyit áldozott, amennyit eddigelé sem az állam, sem senki más.” S így az Erdélyi Kárpát-Egyesület következetes határozata a Főfelügyelőséget is kötelezte, hogy ne járuljon hozzá az Erdélyi Múzeum-Egyesület égisze alatt működő néprajzi „contramúzeum” szervezéséhez. Semayer végül azt javasolta, hogy a Főfelügyelőség a két egyesület és a kolozsvári egyetem kiküldöttjeivel vitassa meg a néprajzi múzeum ügyét.⁵⁹³

A nagybányai múzeum 1901-re elnyert 500 koronás néprajzi gyűjtési javaslatát Jankó János véleményezte. Jankó a kérdésekre adott válaszában kifejtette, hogy „a nagybányai múzeum oláh tárgyak gyűjtését kezdte meg. Tekintve a rendelkezésre álló összeget, kíváncsnak tartom, hogy első lépésül inkább egy népfaj ethnographiája mutattassék be minél teljesebben, mint több népfajé apró töredékekben, következésképpen ha a nagybányai múzeum az oláh tárgyak gyűjtését megkezdte, egyelőre ezt folytassa s csak ha e téren már jelentős gyűjteményt állított egybe, terjessze ki munkásságát egy másik népfajra.” Jankó a gyűjtés gyakorlatára is iránymutatást adott. A gyűjtő – írta – faluról falura haladjon, ha az elsőt lehetőleg teljesen „kivásárolta, a többiekből azonban csak az új, eddig elő nem került tárgyakat, valamint a már felgyűjtött tárgy új, eddig elő nem került alakjait” szerezze be. „Arra, hogy mi gyűjtendő, azzal felelhetünk csak, hogy minden gyűjtendő, amit a nép használ az ő mindennapos életében. Ezek eredetileg háromfélék: a.) a nép maga készíti a saját használatára, s ezek a néprajzi tárgyak, b.) a nép készíti, de nemcsak a saját személyes használatára, hanem ugyancsak a nép számára való eladásra, s ezek a háziipari tárgyak, c.) a nép a tárgyat készen veszi, de általánosan és jellegzetesen annak csak bizonyos fajtáját veszi s ezek a néprajzi értékű ipari tárgyak. A nagybányai múzeumnak azt ajánlom, hogy egyelőre különösen az első és

⁵⁹³ MNL OL, K. 736.18. doboz. 12. irat. 1908. 01. 07.

második csoportba tartozó tárgyakat szerezzon be.” Arra is fölhívta a figyelmet, hogy a tárgyak beszerzésénél fontos, hogy „minden egyes falunál annak főfoglalkozása az irányadó, a pásztorélet (néprajz), fazekasság (háziipar) stb. foglalkozások eszközei és productumai azokban a községekben szerzendők be, melyekben ezek vagy azok a főfoglalkozást képezik.” Hozzátette Jankó, hogy a gyűjtő tanulmányozza az Ethnographia néprajzi tárgyak gyűjtésére vonatkozó cikkeit, s kíváncsi volna, hogy a Főfelügyelőség szerezzon be a Magyar Néprajzi Társaságtól a fontos cikkek füzeteit, s küldje meg a gyűjtőnek.⁵⁹⁴ Úgy tűnt, a nagybányaiak megfogadták Jankó tanácsait, mert 1910-ben az évi gyarapodásról úgy számoltak be, hogy a gyűjtött néprajzi tárgyak közül a „hazai nemzetiségek néprajzi tárgyai” 300 darabra rúgtak, s mellette 67 a magyar, s 62 a „külföldi művelt és félművelt népek tárgya”.⁵⁹⁵

Államsegély keretében szintén 1901-ben néprajzi gyűjtés céljaira 400 koronát kapott Vas vármegye kultúregyesülete. Javaslatuk szerint 10 napos gyűjtő utat terveztek Kárpáti Kelemen egyesületi titkár vetetésével a vármegye sárvári és vasvári járásban. Népviseleket, népszokásokat, meséket, mondákat, dalokat kívántak összegyűjteni. Jankó János felügyelőként véleményezte a javaslatot, s figyelmüket arra hívta fel, hogy „amennyiben a mesék, mondák, népszokások és általában a folklóre gyűjtések a néprajzi tárgyak gyűjtése keretébe illeszthetők”, s a tárgygyűjtésre szánt összeget nem terhelik, a tervezet elfogadható.⁵⁹⁶ A szegedi múzeum 1905-ben kapott igen jelentős néprajzi támogatást. Berzeviczy Albert, mint kultuszminister Szeged város közönségének, s mint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának elnöke a Főfelügyelőségnek 1905. március 31-én értesítést küldött arról, hogy méltányolva a közművelődési érdek fontosságát, engedélyezi a szegedi múzeum néprajzi osztállyal való kiegészítését, s ehhez 25.000 korona államsegély utalványozását engedélyezte. Egyben részletes jelentést kért a néprajzi közgyűjtemény jellegéről, a tárgyi gyűjtés irányáról és egész programjáról.⁵⁹⁷ Szeged város tanácsa 1908 januárjában nyújtotta be elszámolását a „városi múzeum néprajzi nagy államsegélyé”-ről, s Semayer Vilibáld mint országos felügyelő véleményezte az elszámolást. Megállapította, hogy a múzeum munkatársai mintegy háromezer tárgyat gyűjtöttek, s azok „kellően praeparálva és gondozva” ládákban vannak tárolva.⁵⁹⁸ A közeli Hódmezővásárhely város tanácsa 1906-ban fordult kérelemmel a kultuszministerhez egy néprajzi múzeum létesítése érdekében. A Főfelügyelőség válaszához Semayer Vilibáld írt

⁵⁹⁴ MNL OL, K. 736. 6. doboz. 491. irat, 1901. 10. 12.

⁵⁹⁵ MNL OL, K. 736. 35. doboz. 294. irat. 1910. 03. 07.

⁵⁹⁶ MNL OL, K. 736. 6. doboz. 474. irat. 1901. 09. 30.

⁵⁹⁷ MNL OL, K. 736. 9. doboz. 296. irat. 1905. 04. 11.

⁵⁹⁸ MNL OL, K. 736. 18. doboz. 32. irat. 1908. 01. 16.

feljegyzést. Megállapította, hogy „igaz, Hódmezővásárhely körül 5, részben elég szépen induló múzeum is van, de nem felejtendő, hogy e város az ő ötvenezer lakosával, mely közül 3-4 ezer gazdálkodó van, ki 4-6 gimnáziumi osztályt is végzett s mely a közművelődés terén ... szépen előrehalad, ... a múzeum létesítését fel nem adja.” Támogatóan nyilatkozott a felügyelő, ám megjegyezte, hogy a gyűjtőterülete „kicsi térre, magára Hódmezővásárhely területére s határára kellene szorítkozzék.” Semayer korábban beszélt a város múzeumőrével, aki arról biztosította, hogy szellemi és csekély anyagi segítségre csak az első években lesz szükség. Később társadalmi támogatás és a városi törvényhatóság részéről várható a néprajzi múzeum fenntartása.⁵⁹⁹

Temesváron a már 1872 óta működő múzeum mellett szintén felmerült egy néprajzi múzeum létesítésének gondolata. A gyűjteményi anyag összeállítására 1908-ban Cs. Sebestyén Károly, a Szegeden élő „rajztanár és néprajzi író” készített egy tervezetet. A Főfelügyelőséghez szóló levelében írta: „az országban szerte folyik a néprajzi anyag- és adatgyűjtés, vidéki múzeumok alakulnak. Ebből a tervszerű munkából az országnak egy részét sem szabad elhagyni. Miután Délmagyarország u. n. bánáti részén eddig az anyagi eszközök és alkalmas szellemi erő hiányában az ilyfajta gyűjtés még meg nem indult, hivatkozva több esztendei munkálkodásomra, és mint a délvidék szülötte és annak majdnem minden népének alapos ismerője, magam vállalkozom arra, hogy egy majdan Temesvár sz. kir. városban létesítendő vidéki néprajzi múzeum részére ... a szükséges és található összes tárgyakat és adatokat összegyűjtöm, a múzeum föllállításáig az összes munkát elvégzem.” A gyűjtőmunkát három vármegyére kiterjedően és 800 községet érintő területre tervezte. A gyűjtendő anyag oly bőségesen található, hogy „abból nemcsak a tervezett temesvári, hanem a M. N. Múzeum budapesti néprajzi osztályának, sőt az esetleg felállítandó nagybecskereki és lugosi megyei gyűjteményeknek is jut...” Cs. Sebestyén hat esztendő alatt (az évi költségvetési igényt 3.000 koronában megjelölve) tervezte összegyűjteni a szükséges anyagot, s azt „megszámozva, leltározva” tudta volna raktározni. Tervezetének legfontosabb elemei a következők. Gyűjtőterületként az ország déli vidékét, melyet északon a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna és keleten „Oláhország” és Hunyad megye határol, és amelyet Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény vármegyék területe alkot. 39 járás 793 községében és 8 városában mintegy másfél millió ember lakott. Vázolta a nyelvterületi viszonyokat, ahol a legerősebb az „oláh” népesség (427 községben), majd a német (147 településen), a szerb (105 községben) és a

⁵⁹⁹ MNL OL, K. 736. 14. doboz. 248. irat. 1906. 03. 23.

magyar (53 településen). De lakott a területen „bolgár, cseh-morva, cigány, horvát, krassován, olasz, ruthén, sokác és tót” nyelvű népesség kisebb-nagyobb nyelvszigetekben. Cs. Sebestyén a területet hat nagyrészt egyenlő részre osztotta, s mindegyiket egy-egy év alatt kutatta és gyűjtötte volna fel. Úgy tervezte, hogy a gyűjtés kiterjedne minden olyan tárgyra, „amelynek modern néprajzi múzeumban helye van”. De figyelemmel lett volna a vidék különleges etnikai viszonyaira, s gyűjtötte volna pl. „az oláhok régi hímzései és szövési, a krassovánok hímzései, a Krassó megyei agyagművesség, a havasi pásztorkodás, a szerbek dunai halászata, a cigányok mesterségei, a házak építkezése, telkek elrendezése” emlékeit. Cs. Sebestyén Károly előterjesztését Semayer „mint saját intenciója” szerinti javaslatot melegen támogatta, s elfogadásra ajánlotta. Megjegyzése szerint a néprajzi dotációt már az adott évtől 1.200 koronára kellene emelni. Az előterjesztők kérték, hogy Cs. Sebestyénnek a „Délvidék néprajzi anyagának összegyűjtésére vonatkozó előterjesztését a hozzácsatolt munkatervvel egyetemben” támogassa a Főfelügyelőség, hiszen a társulat igazgató választmánya nevezett „e téren való kellő jártasságát ismeri és őt erre a célra teljesen megfelelőnek tartja”. Indítványozták a „néprajzi író, szegedi tanár” megbízását a néprajzi gyűjtéssel, „ki aztán az évenként beszerzett anyagot Temesvárra szállítaná, hol azt a múzeum új épületébe való költözésünkig elraktározónak”. Ha azonban a támogatás összege az eddigi szerény 300 koronát tenné ki, úgy abból „elsősorban délvidéki magyar, német, sokác, krassován és szerb néprajzi tárgyakat kívánnak gyűjteni”, mert ezekből alig van valami csekély néprajzi gyűjteményünkben. De a gyűjtéssel ebben az esetben is Cs. Sebestyén Károlyt bíznák meg.⁶⁰⁰ Pósta Béla általában is véleményt mondott a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum Társulat temesvári múzeumáról. Kevesellte a Főfelügyelőség támogatását Temesvárnak, hozzátéve, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum után az Erdélyi Nemzeti Múzeum s a kassai múzeum mellett „sem gazdagságra, sem fontosság tekintetében a temesvárihoz fogható gyűjtemény teljességgel nincs. E múzeum hazánk egyik legnépesebb és legműveltebb városában művelődési központnak kiválóan alkalmas. Hatása kiszámíthatatlanul nagy, olyan gyűjtőterületen működik, melyhez fogható hazánkban tán egy sincs.” Főntartja magának a jogot – írta Pósta – hogy a múzeum ügyében egészen mélyreható fejlesztésért járuljak annak idején.⁶⁰¹ A Főfelügyelőség iratanyagában semmi reflex nem lelhető fel Cs. Sebestyén Károly jelentős tervezete kapcsán.

⁶⁰⁰ MNL OL, K. 736. 20. doboz. 243. irat. 1908. 03. 02.; A temesvári társulat tárgyalta Cs. Sebestyén Károly előterjesztését, s támogatta. Múzeumuk törzsállománya ekkor 46.072 darab volt, ebből régiségtári 34.847, szépművészeti 2610, néprajzi csak 248 darab.

⁶⁰¹ MNL OL, K. 736. 20. doboz. 243. irat. 1908. 03. 02.

Csupán annyi olvasható, hogy a szegedi tudós kutató évi 3.000 koronás igényével szemben 1908. szeptember 1-i körlevelében a Főfelügyelőség azt közölte, hogy a „délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat temesvári múzeumának a néprajzi javadalomból 600 koronát” utalványozott.⁶⁰² Ezt az összeget 1909-re is megkapta a temesvári múzeum, s a korábbi maradvánnyal már 1.400 koronát meghaladó összeg állt a néprajzi gyűjtemény gyarapításának rendelkezésére. A tekintélyes összegre felszaporodott segély kapcsán Semayer Vilibáld feljegyezte: „Gondom lesz, hogy ...a segély a folyó évi iskolai szünetben Cs. Sebestyén K. tanár közbejöttével felhasználtassék.”⁶⁰³

Miskolcon 1908-ban némi perpatvar támadt a Borsod-miskolci közművelődési és múzeum egyesület múzeumi bizottsága elnöke, Gálffy Ignác és a néprajzi gyűjtemény gyarapítását ezidőtájt végző Kóris Kálmán között. (Kóris egyébként 1907-ben 137 tárgyat, „matyó hímzések, faragott fatárgyak, szerszámok”) és 150 darabot meghaladó fényképfelvételt vitt a miskolci múzeumba.⁶⁰⁴) Gálffy és Kóris vitája során utóbbi arra hivatkozott, hogy öt havi gyűjtésre kapott 900 korona munkadíjat, vásárlásra szintén 900 koronát, útiköltségre, fuvarra 500 koronát. Felkereste azonban Mihalik József főfelügyelőségi előadót, s hozzájárulást kapott ahhoz, hogy a gyűjtés ne öt hónapig, hanem három hónapig tartson. A teljes munkadíjat azonban megkapja, s emellett a „gyűjtés ideje minden hónapban három hét, a hónap hátralévő idejében a cédulakatalógust tartozom elkészíteni bent Miskolczon.” Kóris levelében hozzátette, hogy Mihalikkal együtt megállapították, hogy „fizikai lehetetlenség az anyagnak egy éven belül való feldolgozása, mert például az általam eddig felkutatott építési formákhoz való anyaggyűjtés maga többbe kerül egy évnél, hát aztán még az anyag rendszeres feldolgozása? ... Természetesen fenntartom magamnak azt a jogot, hogy a múzeum részére összegyűjtött anyagot csakis én dolgozhatom fel és ismertethessem, amit minden egyéni érdektől eltekintve a tudomány is megkövetel. A jegyzetek a múzeum tulajdonát képezik ugyan, de mindaddig magamnál tartom azokat, amíg fel nem dolgoztam az adatokat. Hasonlóképpen a rajzok és fényképek közlési joga is első sorban engem illet és más csak az esetben használhatja fel, ha én lemondok róla.” A miskolci múzeumi egyesület elnöke a bizottság nevében részben elfogadta Kóris Kálmán „feltételeit”. Vita azonban annak következtében alakult ki, hogy Kórisal „ne járjunk úgy, mint a két év előtti gyűjtéssel, mely még most sincs katalogizálva, és ne járjunk úgy, mint a mostani nyáron, mikor két hó alatt 9 napig gyűjtött, s sehogy sem tudtuk

⁶⁰² MNL OL, K. 736. 25. doboz. 908. irat. 1908. 09. 01.

⁶⁰³ MNL OL, K. 736. 28. doboz. 238. irat. 1909. 03. 01.

⁶⁰⁴ MNL OL, K. 736. 20. doboz. 212. irat. 1908. 02. 29.; Bodgál Ferenc 1969. 76-77.

kimozdítani Miskolcra többé, úgy hogy a részére kiutalt összegből most 380 koronát visszafizetett, holott azt a nyáron vásárlásra fordíthatta volna.” Végül levelükben mégis visszautasította az egyesület vezetősége a Kóris Kálmánnal történő együttműködést, s más személyt jelöltek ki a néprajzi gyűjtemény gyarapítására. A vitáról a Főfelügyelőség részéről Semayer Vilibáld írt véleményt, s abban kifejezte sajnálatát a miskolci múzeum néprajzi őréül általa „évek óta úgyszólván nevelt” Kóris Kálmán ügye kapcsán. Hozzátette, hogy ugyan a néprajzi gyűjtőmunka nagy testi fáradsággal jár, a néprajzi osztályok őrői mégis kötelesek egy hónapon belül úti jelentésüket és költségelszámolásukat benyújtani. Saját tapasztalatából arra utalt, hogy a gyűjtés „mostmár a ritkább tárgyak vadászatából áll, mindinkább kereskedéssé válik, mely körül sem a hivatásszerű alkuszokat, sem az ügy iránti szeretetből ilyenekké váló egyének közreműködésétől többé el nem tekinthetünk, ám ezek működését már nem regulázhatjuk annyira, hogy bármikor el is számoltassuk őket.” Semayer idézett példát arra is, hogy „én is, mások is ott a vidéken kölcsönt vettünk föl, ha egy-egy szép tárgy az út vége felé került a szemünkbe”. Saját praxisa alapján azt írta, hogy „a már beszállított tárgyak czédulakatalógusa okvetlenül a tárgyak beérkezése utáni időben készíttessék el, mégpedig minden egyéb munka mellőzésével. Pápay Károly dr. és Jankó János osztják gyűjtése e téren mint örökös memento lebeg előttünk. Újabb expedícióra igenis addig nem mehet el az őr, míg ilyenmű restancziái vannak. ... Kimondassék, hogy minden valamely múzeumba beszállított tárgy a leltárba iktatása pillanatától fogva köztulajdon, s a kutatás minden fajtája előtt hozzáférhetővé kell hogy tétessék.” Nem fogadható el Kóris azon kívánsága, hogy egy évig ásatásának vagy gyűjtésének eredményeit csak ő dolgozhatja fel. Ugyanakkor a gyűjtő abban az előnyös helyzetben van, hogy a tudományos világot „előzetes értesítés alakjában tudósítsa, s ezzel a prioritását megóvjá”. Védelmébe vette viszont Semayer Kórist, amikor arról írt, hogy rosszul tette a miskolci múzeum választmánya, „ha az őrt dirigálja s pl. ez esetben a házkutatást teszi elsőrendű kötelességévé.” Végül a múzeumőr ciklikus munkáiról mondott véleményt: „a nyári hónapok legalkalmasabbak a ... házkutatás számára, az őszi a gazdálkodás megfigyelésére, a téli a folklorisztikai tanulmányokra, hímzés gyűjtésre stb. Még csak az sem árt, ha egy-egy munkahónapban több területen párhuzamosan dolgozunk, minthogy a differentiak ilyképen könnyebben ötlenek szemünkbe. A házkutatásra, amely a szabadban való rajzolást, fényképezést tételezi fel, a Kóris úrtól proponált jan-márcz. hónapok a hideg avagy a sár miatt teljesen alkalmatlanok.”⁶⁰⁵ A borsod-miskolci egyesület 1909-es múzeumi gyűjtési

⁶⁰⁵ MNL OL, K. 736. 19. doboz. 28. irat. 1908. 01. 14.

tervében újra szerepelt Kóris Kálmán, „aki ezúttal is folytatja a matyó néprajzi tárgyak gyűjtését”, mellette „a folklorisztikai kutatásokra Istvánffy Gyula urat, a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagját” nyerte meg az egyesület, a Tisza-menti, alsó-borsodi gyűjtéssel pedig egy mezőcsáti tanítót bíztak meg.⁶⁰⁶ Hasonló személyi feltételeket közöltek Miskolcra 1910-ben, s az éves tervükben Kóris mezőkövesdi matyó kutatásainak bevégzését, eredményeinek három kötetben történő közreadását és „két teremben az addig gyűjtött anyag” megnyitását tervezték. A kiállítással az orvosok és természetvizsgálók 1910-es nyári gyűlését kívánták megtisztelni.⁶⁰⁷ Egyébként 1910 táján a miskolci múzeum néprajzi tárának őreként Kóris Kálmánt jegyezte a Magyar Minerva IV. kötete, s gyűjteményükben 1056 tárgyat, több fényképet és rajzot őriztek.⁶⁰⁸

A Sebastian Hann-Verein segesvári fiókja 1908-ban a Főfelügyelőséghez fordult a városban létesítendő néprajzi és képgyűjtemény felállítása érdekében. Indoklásukban kiemelték, hogy a magyar millennium emlékére minden támogatás nélkül Segesvár és a társaság „a művelődés utáni vágyakozás” jegyében régiséggyűjteményt alapított, s egy régi vártorony hét zárt szobájában és lépcsőházában múzeumot hozott létre. Ám a „néprajzi gyűjtemények felállítását nem igen lehet továbbra is halasztani”, s erre egyszeri 20.000 koronás segílyt kértek. Igényük indokai között hangsúlyosan utaltak a következőkre: „A kor nivelláló behatása következtében, de főképpen hazánk falusi népességének Amerikába való ijesztő kivándorlása által rohamosan tűnik el a régi népviselet és a régi házi berendezkedés, helyet adván jellegzetlensége (!) folytán mindenképpen művészietlen és a viselőjével semmi személyes összefüggésben nem álló városi viseletnek és berendezkedésnek.” Kérdésesnek vélték, hogy egyetüknek és „sok más népbarátnak” sikerül-e ezt a rohanó mozgalmat megállítani vagy legalább lelassítani. De „legfőbb ideje annak, hogy parasztosztályunknak alaki kulturbirtokát jelenlegi állapotában múzeumokba és gyűjteményekbe” kell menteni „későbbi idők számára”. Nehogy az, ami „később mérhetetlen kincs volna, ma a nép tudatlansága és az értelmesekek szegénysége folytán tűzbe, vagy legjobb esetben papírgyárokba vándoroljon.” A néprajzi gyűjtemény összeállításánál szempont, hogy „vármegyénknek, illetőleg közelebbi környékünknek száz népességére akarjuk tervszerű gyűjtési munkálkodásunkat irányítani, anélkül természetesen, hogy magunktól elutasítanánk alkalmasszerűleg megszerzett oly tárgyakat, melyek hazánkban lakó más fajoktól, vagy talán idegen népektől származnak.” Úgy

⁶⁰⁶ MNL OL, K. 736. 29. doboz. 307. irat. 1909. 03. 18.

⁶⁰⁷ MNL OL, K. 736. 35. doboz. 317. irat. 1910. 03. 10.

⁶⁰⁸ Magyar Minerva 1912. 580.

vélekedtek ugyanis, hogy egy vidéki intézmény, melynek kevés a pénzügyi eszköze, kevés az önkéntes szellemi munkatársa, „csak a legközelebbi mezőt szabad megdolgoztatni, vagyis „kicsiben tökéleteset akar teremteni”, s nem akar a sokoldalúságra törekedve a sokoldalú múzeumnak is ártani. A szász egyesület törekvéseit személyes látogatás után Pósta Béla véleményezte. Pósta nagybecsüléssel szólt a szász egyesületről. Jelentése szerint az egyesületnek „három évre terjed működése és máris áldásosan érzik meg a szász városok művelődési törekvéseiben”. Pósta javasolta a segesvári egyesületnek, hogy a néprajzi gyűjteményt a Szabók tornyába helyezték, sőt a torony oldalában lévő városi tulajdonú ház is e célra biztosítsák, „mert a néprajzi gyűjtemények rohamosan szoktak gyarapodni”. A felügyelő melegen javasolta a kért segély megadását, de négy évre elosztva.⁶⁰⁹

Arról pedig, hogy hogyan zajlott a néprajzi gyűjtőmunka a 20. század elején, rávilágít Wosinsky Mór 1900 novemberében keltezett jelentése a Tolna vármegyei múzeum néprajzi, régészeti, iparművészeti és könyvtári osztálya gyűjtőmunkájáról. 1899-1900-ban a szekszárdi múzeumnak 1000 korona ésszerű elköltéséről kellett elszámolnia. A néprajzi gyűjtés során egyszerre általában 4-5 munkatárs „szállt meg” egy települést. (Többnyire Haugh Béla múzeumi custos, Wosinsky Mór igazgató, Kovách Aladát múzeumi titkár, Székely Ferenc, Bodnár István végzett gyűjtőmunkát.) Része volt az elszámolásnak két visszatérő tétel: fuvar és ellátási költség. Például „néprajzi tárgyak gyűjtése végett szept. 15-én A(lsó) Nyékre fuvar 5 korona. Ugyanakkor 4 személy, múzeumi tisztviselők, s a kocsis ellátása egész napra 12 korona”. Ekkor bevásárlásokra fizetett Haugh Béla 19,50; Wosinsky Mór 10,40; Kovách Aladár 8,20 koronát. Négy-öt „kirándulást” tettek meg évente és mintegy 10 faluban végeztek gyűjtőmunkát. A tárgyak minőségére csupán a feljegyzésen közölt árakra hagyatkozhatunk. Alsónyéken vásároltak birkajelölő drótokat, kemény fából faragott „birkarovást”, csipkeverő fákat, „gyalogrokkát”, viseletdarabokat. Ugyanott ajándéka is kaptak jeles darabokat: pl. 4 pruszlikot, 1 láncot 7 gyűrűvel, 1 fátyolos fejdísz, homlokpártákat stb. A Kölesden végzett gyűjtés esetén ugyanúgy jártak el: az elszámolásban szerepelt fuvarköltség és vendéglői ellátás. Ott textilneműeket, „parasztmajolika korsókat” (24 darabot), az állattartás néhány eszközét vásárolták meg. Bogyiszlóról egy „elöl-hátul kivarrt bőrködmen”-t, „hímzett kendőket” vettek. Berakással díszített régi faládát, régi szövőszéket, faekét, halász eszközöket Bátáról, „halinából készült gazdagon hímzett kanász szűrt”, kanász ostort ólmos nyéllal, kanász faragással díszített furkós botot, faragott juhász tükröt Kajmádról szereztek be. A bogyiszlói „kiránduláson” Haugh

⁶⁰⁹ MNL OL, K. 736. 24. doboz. 773. irat. 1908. 11. 14.

Béla 16,40; Wosinsky Mór 24,40; Kovách Aladár 17,10 koronát fizetett a megvásárolt tárgyakért. Vettek 18 hímzett főkötőt, 5 hímzett kendőt, rengeteg viselet-darabot, rokka alkatrészeket, fejőszéket, egy „pár csizma fölé való faczipő”-t, 3 jégpatkót, halász eszközöket. Az elszámolásban közölték a vásárolt és ajándékba kapott tárgyak darabszámát, az árakat részletezve, s azt, hogy mely szám alatt van a múzeumban elkönyvelve. A jelentés 506 néprajzi tárgyról és összesen 438 korona 80 fillérről szól. A régészeti osztály gyarapodását a vásárlások útján beszerzett tárgyak ára (289,60), valamint az ásatások költségei (111,80 korona fuvardíj és napszámosok bére) tették ki. Végül az iparművészeti osztály (83,40 korona) és a könyvtár vásárlásai (76,40 korona) szerepeltek, s az elszámolás pontosan 1.000 korona elköltéséről szólt.⁶¹⁰

Néhány jellegzetes példát indokolt a néprajzi gyűjtés irányairól, a jelentősebb néprajzi gyűjteményt felhalmozó intézmények működéséből idézni. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum számára a Székelyföldön László Ferenc múzeumőr 1903-ban és 1904-ben igen tekintélyes néprajzi gyűjtőmunkát végzett. Alapos és rendszerezett beszámolója harmincnál több településről a ruházat-viselet, szőttesek-varrottasok, fonás-szövés szerszámai, a népi fazekasság termékei, halászat, vadászat, pásztorélet, földművelés-baromtenyésztés eszközei, háziipari termékek, ház és környéke, valamint a gyermekjátékok témaköréből összesen több mint 1300 darab múzeumi gyűjteménybe kerüléséről szólt.⁶¹¹ 1908-as jelentésükben pedig arról számoltak be, hogy néprajzi gyűjteményüket 20 udvarhelymegyei, csíkmegyei, háromszékmegyei székely községből gyarapították a pásztorkodás, az állattenyésztés, a halászat, a vadászat, a házberendezés, a fonás-szövés, a népviseletek, és a kismesterségek köréből.⁶¹² A sepsiszentgyörgyiek 1913-ban fordultak újra jelentős segítségért a Főfelügyelőséghez. Mivel gyűjtőterületükön sok munka vár még a múzeumra, ezért 1.000 koronát a hiányzó tárgy-csoportok beszerzésére kértek. „Különösen hiányos a népies építkezésre és házberendezésre vonatkozó, valamint kosztüm-gyűjteményünk.”⁶¹³ Kecskemét múzeuma 1904-ről a pásztorélet és a földművelés köréből mintegy száz darab, a lakóház körüli emlékekből háromszáznál több, összesen közel ötszáz vásárolt és ajándékba kapott néprajzi tárgygyarapodásról számolt be.⁶¹⁴ A bács-bodrog vármegyei történelmi társulat 1904-es jelentésében úgy számolt be a Bács és Monostorszeg községekben folytatott gyűjtésről, hogy a

⁶¹⁰ MNL OL, K. 736. 5. doboz. 482. irat. 1900. 11. 26.

⁶¹¹ MNL OL, K. 736. 9. doboz. 329. irat. 1905. 04. 21.

⁶¹² MNL OL, K. 736. 20. doboz. 228. irat. 1908. 03. 02.

⁶¹³ MNL OL, K. 736. 50. doboz. 14. irat. 1913. 01. 08.

⁶¹⁴ MNL OL, K. 736. 9. doboz. 306. irat. 1905. 04. 10.

sokác tárgyak sokác tájnyelvi szavait is feljegyezték és nyilvántartásukban szerepeltették.⁶¹⁵ 1906-ban a kultuszminiszter rendeletet adott ki, melyben Vikár Bélát arra utasította, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum részére „fonográf útján Erdélyben gyűjtendő népies dallamok másodpéldányait előállítási áron engedje át az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári Múzeuma részére.”⁶¹⁶ Debrecen városi múzeuma 1906 februárjában tett munkajelentést a Főfelügyelőségnek. A véleményező Wosinsky Mór felügyelő Zoltai Lajos ör munkásságát és lelkes buzgalmát dicsérte. Semayer Vilibáld pedig örvendezett afölött, hogy miközben a céhemlékek gyors gyarapodása mellett a néprajzi gyűjtemény magva is készen áll, „Debrecen közönsége, mely úgy műveltségénél, mint gazdagságánál fogva a szerepre erősen hivatva van, végre valahára magyar, mégpedig színmagyar néprajzi osztály létesítését is tervbe vette.”⁶¹⁷

Tömörkény István, a szegedi könyvtár- és múzeumigazgató 1906 márciusában a kisebb néprajzi tárgyak vásárlása esetén kért elszámolási rendet. Az „utczán, kociúton, pusztán, hetipiacon vagy zsibpiacon beszerezhető néprajzi tárgyakat” milyen elszámolási rend szerint vehetik meg? A számvevőség ugyanis mindenről számlát kér, ami időt rabló adminisztráció, s a „40-80 filléres vételek külön ügyirat készítésére kényszerítenek”, ami elriasztó. Szalay Imre helyettes főfelügyelő válaszolt Tömörkény kérdésére. Ha egy falura szorítkozik a gyűjtés, s a beszerzés összege meghaladja a 20 koronát, de nem több 200-nál, a gyűjtő a tárgyak megnevezését tartalmazó listát, „bélyegtelen nyugtát” köteles kiállítani, az eladók egyik „bizalmi emberével” és a helybéli hatóság (bíró, jegyző, pap) aláírásával és pecsétjével hitelesítette köteles a múzeumigazgatónak beszolgáltatni. Ha pedig több helyről származnak a tárgyak, a listát a múzeumigazgató bírálja felül, s utalványozza az összeget. Ha viszont a 200 koronát meghaladja a vásárlás, a Főfelügyelőség előzetes meghallgatása után a város kulturális ügyeit intéző tanácsnok utalhatja az összeget.⁶¹⁸ 1908-ban Nagyváradon a múzeum néprajzi gyűjtésének megindítására egy-egy biharvármegyei magyar és román szobát rendeztek be „a kultúra által legkevésbé érintett vidékekről”.⁶¹⁹

A kassai múzeum élére kinevezett Varjú Elemér 1908 májusában jókora skandalumot idézett elő azzal, hogy a néprajzi és másféle tárgyak vásárlására rendelt államsegélyeket könyvek vásárlására kívánta fordítani. Semayer erőteljes ellenkezést fogalmazott meg. „A miniszteri biztos úrnak ugyanis a néprajzi gyűjtés egyenes kötelessége” mindaddig, míg a

⁶¹⁵ MNL OL, K. 736. 15. doboz. 445. irat. 1906. 05. 07.

⁶¹⁶ MNL OL, K. 736. 16. doboz. 792. irat. 1906. 09. 10.

⁶¹⁷ MNL OL, K. 736. 12. doboz. 98. irat. 1906. 02. 09.

⁶¹⁸ MNL OL, K. 736. 13. doboz. 211. irat. 1906. 03. 12.

⁶¹⁹ MNL OL, K. 736. 25. doboz. 906. irat. 1908. 11. 12.

Főfelügyelőség a múzeum programját meg nem változtatva kimondaná, hogy „a kassai múzeum új kurzusán, új direktorának tudásához és hajlamához mérten, a többi osztályok elejtésével, ezentúl csak könyvtárra és történeti gyűjteményre fog szorítkozni.” Ne felejtse el Varjú úr, hogy feladatunk „hazánk természeti és néprajzi viszonyairól való ismereteinket” gyarapítani, tudományt teremteni. Semayer szenvedélyes feljegyzése azonban mégsem ért célta, mert a Főfelügyelőség engedélyezte a néprajzi büdzsé könyvtári célú felhasználását.⁶²⁰ Varjú Elemér néhány hónappal később újabb ötlettel állt elő. Szerinte ugyanis a kassai múzeum „néprajzi osztályának nagyobb felét olyan exotikus tárgyak alkotják, amelyek egy általános néprajzi múzeumban ugyan ilyet találhatnak, de magyar művelődéstörténeti irányú gyűjteményeinkbe semmiképp sem illenek.” S mivel a raktárakban „térshűke” mutatkozott, „csak munkát okozó, de semminő hasznót nem hajtó anyagot képeznek”, helyezze ezeket át a Főfelügyelőség a Magyar Nemzeti Múzeumba. E gondolatból nyilván semmi nem lett, mert az aktán csupán egy kurta megjegyzés olvasható: „Elintézve”.⁶²¹ Varjú azért mégiscsak szerzett néprajzi jellegű emléket Kassán, mert meczenzéfi polgárok „régí ruhadarabokból női és férfi díszöltözetet” adtak át a múzeumnak, s ezekhez a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya viaszbabákat biztosított.⁶²² A temesvári múzeum számára 1908-ban a délmagyarországi történeti és régészeti társulat „torontálvármegyei magyar pásztor és halász eszközöket”, román és szerb népviseleti darabokat vásároltak.⁶²³ A Maros megyei Mikháza Szent Ferenc rendi házfőnöke 1913-ban a Főfelügyelőség számára felajánlotta a zárda 1673-ban készült székely kapuját, melyet ugyan az 1912-es „cyclon” ledöntött, de minden része megvan, s felállítható. A Főfelügyelőség gondoskodott a kapuról, helyébe vaskaput állíttatva.⁶²⁴ Kiskunfélegyháza városi múzeumáról felügyelői jelentés a néprajzi gyűjteményt ítélte 1913-ban a legkimagaslóbbnak. Dicsérte a pásztor- és halászélet tárgyait, a szalmamunkák csoportját, a szűrszabó és a fésűs mesterség készítményeit és rajzmintáit.⁶²⁵ 1913 novemberében a soproni Hesz Samu és fia cég írt leveleket a Főfelügyelőségnek, amelyben igen jelentős muzeális anyagot kínált megvételre. Megjegyezték, hogy bár a „fogyóban lévő sopronmegyei hímzések mind Bécsbe vándorolnak, szívesebben adom inkább olcsóbban ..., hogy azok itthon hazánkban maradjanak.” Felajánlásuk „hímzett fejes halotti lepedők”-re (melyek száma

⁶²⁰ MNL OL, K. 736. 22. doboz. 453. irat. 1908. 05. 26.

⁶²¹ MNL OL, K. 736. 32. doboz. 859. irat. 1909. 10. 06.

⁶²² MNL OL, K. 736. 32. doboz. 857. irat. 1909. 10. 06.

⁶²³ MNL OL, K. 736. 30. doboz. 406. irat. 1909. 05. 09.

⁶²⁴ MNL OL, K. 736. 52. doboz. 399. irat. 1913. 04. 05.

⁶²⁵ MNL OL, K. 736. 55. doboz. 963. irat. 1913. 10. 14.

meghaladta a 400-at), lepedőszélekre (számuk a 200-at), 18 régi parasztszékre (melyek zöme faragott), 9 db. céhládára (melyek nagyjából tartalmazták a céhre vonatkozó iratokat, okmányokat, pecsétet) vonatkozott. A Hesz cég anyagi igénye meghaladta a 10.000 koronát, a Főfelügyelőség azonban csupán 5.000 koronát lett volna hajlandó kifizetni. Hesz Zsigmond 1914. február 24-én ismételte meg ajánlatukat, s felajánlásukban 1194 hímzett áru és 66 szövött-hímzett áru szerepelt a céhládák és a székek mellett. A Főfelügyelőség 1914. március 19-én már 6.000 koronát ígért,⁶²⁶ s az adás-vételre bizonyosan sor került, mert *Domonkos Ottó* a soproni múzeum 1993-ban nyílt állandó néprajzi kiállítását bemutató írásában utalt az „1914 tavaszán vásárolt közel 1.000 darabot kitevő hímzés- és szőtt anyag”-ra.⁶²⁷ Nyitra vármegye múzeuma pedig egy unikumot őrzött, „a nagyapolcsányi szégyenputtonyt”, amelyet 1913-ban egy tervezett „börtönügyi múzeumba” szerettek volna elvinni, de a Főfelügyelőség segítségével otthon kívánták tartani.⁶²⁸

A vizsgált korszakból szép számú *történeti-iparművészeti jellegű emlék* felajánlására, megvásárlására, gyűjtésére került sor. 1901 novembere és decembere során több levélváltásra került sor Kern Gyula, márkusfalvi (Szepes vármegyei) plébános és a Főfelügyelőség között. Tárgya a falusi templom repedt 5 mázsa súlyú, 13. század végén, a 14. század elején öntött harangja, amit a plébános 1.600 koronáért hajlandó volt a kassai múzeumnak eladni. Ha a Főfelügyelőség nem fizetné meg az árát, a plébános harangöntőnek adja el a középkori harangot. A fém áráért viszont a Főfelügyelőség is megvenné. Segítségül hívták Szmrecsányi Pál szepesi püspököt, majd utóbb Máriássy János bárót is, hogy éljen kegyúri jogával és kötelezze a plébánost a repedt harang fém árának megfizetése melletti átadására. A vásárlásra sor kerülhetett, mert a harangot 2016-ban a kassai múzeum gyűjteménye számon tartja, még ha az jelenleg Igló (Spisska Nová Ves) főterét díszíti is.⁶²⁹ Az Iparművészeti Múzeum igazgatójának figyelmét ugyancsak 1901-ben hívta fel a főfelügyelő a vízaknai református templomra, ahol Wosinsky Mór „a padokra szegezve 9 db igen régi értékes, ajtós mintájú török imaszőnyeget talált”, s azok megszerzésére buzdította az igazgatót.⁶³⁰

⁶²⁶ MNL OL, K. 736. 55. doboz. 1060. irat. 1913. 11. 18.; 59. doboz. 353. 1914. 03. 19.

⁶²⁷ Domonkos Ottó 1994. 2.

⁶²⁸ MNL OL, K. 736. 55. doboz. 1051. irat. 1913. 11. 13.

⁶²⁹ MNL OL, K. 736. 7. doboz. 530. irat. 1901. 11. 6.; 586. 1901. 12. 04.; 599. 1901. 12. 20. A harang leltári száma a Vychodoslovenské Muzeum-ban (Kosice): 2923. Az információt köszönöm Robert Pollak igazgatónak. A harangról nem tartalmaz információt Patay Pál 1989-ben megjelent kötete.

⁶³⁰ MNL OL, K. 736. 7. doboz. 558. irat. 1901. 11. 21.

1905. május 1-én Berzeviczy Albert kultuszminiszter értesítette a Főfelügyelőséget, hogy az „aradi 1849-iki foglyok aláírását tartalmazó albumot a tud. gyűjtemények beszerzési rovatának terhére” 600 koronáért megvásárolta az aradi Kölcsey Egyesület részére.⁶³¹ Berzeviczy 1905-ben pár nappal később ugyancsak egy jeles műtárgy-együttes ügyében intézkedett. Utasította ugyanis a Főfelügyelőséget, hogy „a rodostói magyarok idejéből származó és a magyar nemzetnek ajándékozott tárgyakért cserébe kért fehér selyem miseruhának magán adományképen való felajánlása eddig meg nem történvén”, a „misemondó ruhát a Patrona Hungariae képével díszítve” szerezze be a Főfelügyelőség.⁶³² Divald Kornél, a Főfelügyelőség régészeti „szakmegbízottja” a Felvidék területén kiemelkedő mennyiségű és minőségű muzeális emlék múzeumi gyűjteménybe kerülését intézte. Kezdeményezésére Fraknoi főfelügyelő levelet váltott 1906-ban Fischer-Colbrie Ágost kassai segédpüspökkel, aki válaszában készségét fejezte ki „a 336 sármegyei r. kath. egyházi műtárgyat illetőleg”. Kijelentette, hogy „általánosságban igen szívesen megengedem, hogy a használaton kívül levő régi műtárgyak a bártfai múzeumban letétbe helyeztessenek. Egyes régi tárgyak újakért való teljes átengedéséről” is javaslatot tett. A Főfelügyelőség megbízta Divald Kornélt, hogy az „egyes egyházi szerelvényeknek esetleg újjal leendő felcseréléséről” tárgyalásokat folytasson. Mihalik József, a kassai múzeum miniszteri biztosa közvetítésével került Fischer-Colbrie Ágost püspök javaslata a Főfelügyelőséghez, hogy a „Rákóczi-féle pluviálét 3.500 koronányi vételáron hajlandó átengedni a kassai múzeumnak” azzal a feltétellel, hogy ugyanolyan áron bármikor visszavásárolhassa a múzeumtól. E feltételhez a Főfelügyelőség hozzájárult.⁶³³ A Sáros vármegyei Krivány plébánosa Divald javaslatára a tulajdonukban lévő két kehelyről úgy döntött, hogy az egyiket (ezüst, gót ízlés) a Sáros vármegyei múzeumnak adományozza, ha a másikat a Főfelügyelőség megaranyoztatja. Divald az aranyozást elintézte.⁶³⁴ 1906-ban a Főfelügyelőség ezek mellett Sopronból 18. századi „misemondó ruhákat és miniature arczkép”-et,⁶³⁵ a bártfai múzeumnak egy 17. századi német munkájú, elefántcsonttal díszített szekrénykét,⁶³⁶ a besztecebányai városi múzeum számára „keramikai és ősfoglalkozási

⁶³¹ MNL OL, K. 736. 10. doboz. 369. irat. 1905. 05. 01. A miniszter Kreith Béla gróftól vásárolta az albumot.

⁶³² MNL OL, K. 736. 10. doboz. 372. irat. 1905. 05. 06.

⁶³³ MNL OL, K. 736. 14. doboz. 249. irat. 1906. 03. 23.

⁶³⁴ MNL OL, K. 736. 13. doboz. 178. irat. 1906. 03. 02.; 181. irat. 1906. 03. 03.

⁶³⁵ MNL OL, K. 736. 13. doboz. 186. irat. 1906. 03. 05.

⁶³⁶ MNL OL, K. 736. 16. doboz. 782. irat. 1906. 09. 04.

tárgyakat”,⁶³⁷ a bártfai múzeum számára két középkori pallost, a szerencse kerekét ábrázoló 17. századi olajfestményt és 1848. évi szükségbankókat,⁶³⁸ a sümegi Darnay múzeum számára Kisfaludy Sándor zöld selyem kötésű jegyzőkönyvét, amelyet Szegedy Róza arany és ezüst pillangós hímzésű betűi és hímzett ékítményei díszítenek,⁶³⁹ ugyancsak Sümegre a „Bessenyei család billikumát”, amely „talpon álló bőségszarú alakú nagy kristály üveg pohár, szőlőlevelekkel átfont oszlopos ékítmény-köszörüléssel”,⁶⁴⁰ a szatmárnémeti Kölcsey Kör régiségtára részére Kölcsey divánját és 6 drb. karosszéket, Deák Ferenc egy divánját és 4 db. székét,⁶⁴¹ a kassai múzeumnak a „berki oltár”-t,⁶⁴² valamint a szepeshelyi székesegyház templomi régiségeit, 16-17. századi oltárokat, szobrokat, 15-18. századi faragványokat és vászonra festett képeket⁶⁴³ vásárolt és ajándékokat fogadott el.

1908 májusában Forster Gyula, a Műemlékek Országos Bizottsága elnöke Fraknói főfelügyelőhöz fordult, hogy ismerete szerint a kismartoni római katolikus plébániatemplom el kívánta adni „érdekes barokk faragványait”, s megindították tárgyalásaikat a „bécsi régiségkereskedőkkel”. Forster azt javasolta, hogy mivel a barokk faragványokat a „templomalap gyarapítása céljából” kívánták eladni, a Főfelügyelőség vegye meg azokat a soproni múzeumnak. Ezt követően a Főfelügyelőség két táviratot is küldött, az egyiket „Herczeg Esterházy Miklósnak, Budavár, Tárnok utca”, a másikat „Gróf Széchenyi Miklós püspök úrnak, Győr” címmel, s mindkét alkalommal a barokk faragványok bécsi kereskedők számára történő eladásának megakadályozását kérték. Segítséget kértek a kultuszminisztertől is, utalva a miniszter 1907. július 15-én kelt 110.426 szám alatt kibocsátott körrendeletére, amelyben az egyházi műtárgyak szorgos megőrzésére hívta fel a figyelmet.⁶⁴⁴ 1908-ban Varjú Elemér, a kassai múzeum miniszteri biztosa Koós Pál földbirtokostól ajándékként Rákóczi Ferenc fejedelem egykori tulajdonát képező tárgyakat fogadott el. Köztük „egy díszesen faragott, festett s aranyozott keményfa szekrényt, a XVII. századból, s egy gobelin-bevonatú pamlagot, a hozzá tartozó tíz darab székekkel együtt”.⁶⁴⁵

⁶³⁷ MNL OL, K. 736. 22. doboz. 422. irat. 1908. 05. 12.

⁶³⁸ MNL OL, K. 736. 22. doboz. 432. irat. 1908. 05. 16.

⁶³⁹ MNL OL, K. 736. 22. doboz. 815. irat. 198. 09. 28.

⁶⁴⁰ MNL OL, K. 736. 25. doboz. 834. irat. 1908. 10. 09.

⁶⁴¹ MNL OL, K. 736. 28. doboz. 248. irat. 1909. 03. 01.

⁶⁴² MNL OL, K. 736. 32. doboz. 858. irat. 1909. 10. 06.

⁶⁴³ MNL OL, K. 736. 30. doboz. 495. irat. 1909. 06. 11.

⁶⁴⁴ MNL OL, K. 736. 22. doboz. 427. irat. 1908. 05. 14.

⁶⁴⁵ MNL OL, K. 736. 24. doboz. 814. irat. 1908. 09. 28.

A vidéki múzeumokat az Iparművészeti Múzeum néhány alkalommal segítette gyűjteményi tárgyainak átadásával. 1899-ből ismerjük például, hogy Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója értesítette a Főfelügyelőséget, hogy kultuszminiszteri döntés alapján 80 iparművészeti tárgyat örök letétként átadott a megnyitás előtt álló Tolna megyei múzeum számára. Az átadott muzeális értékek zöme üveg pohár és kancsó (velencei, angol, cseh, bécsi-Lobmeyer gyártmány), majolika-cserép és kőedény kancsók, tálak, tányérok, díszedények (holicsi, modori, tatai, németprónai, közel 30 Zsolnay-féle).⁶⁴⁶ 1908-ban a székszárdiak újra az Iparművészeti Múzeumhoz fordultak. A múzeum „főlős példányaiból”, a „hímzésekből kis gyűjtemény”-t kértek, mellyel a különböző hímzéstechikákat szemléltetni lehet. Emellett agyag és porcelán félékre, fa, fém, üveg iparművészeti tárgyakra lett volna szükségük.⁶⁴⁷ Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója kérésére a kultuszminiszter engedélyezte, hogy az intézet gyűjteményében lévő „kettős példányok, melyekhez hasonlóak itt már kiállítva vannak, vidéki közművelődési egyesületeknél, ahol azok megfelelő kezelésére meg vannak a kellő biztosítékok és hasznos szolgálatokat is fognak teljesíteni a közművelődés és az iparművészet ügyének, a tulajdonjog fenntartásával letétkép elhelyeztessenek.” E kezdeményezés következtében a Vasvármegyei múzeum 198 darab, a Délmagyarországi Múzeum 207 darab, a Tolnavármegyei Múzeum 213 darab tárgyat vehetett át a múzeumból, s a szállítás költségeit nekik kellett vállalniuk.⁶⁴⁸

Különleges gyűjteményi anyagként a kassai múzeum őrzött *egyiptológiai anyagot* is. 1901. október 12-én Mihalik József kassai miniszteri biztos arra kérte Fraknói főfelügyelőt, hogy a városi gyűjtemények leltározása során segítsen az egyiptomi régiségek meghatározásának és nyilvántartásának rendezésében, s Mahler Ede nemzeti múzeumi szakértőt 8-10 napra küldje Kassára. A levél Hampel Józsefhez, mint a régiségtár igazgatójához jutott, aki azt javasolta, hogy inkább az egyiptomi tárgyakat küldjék Budapestre, ahol a tárgyak „determinatiojához szükséges tudományos irodalom” is kéznél van. Végül, mivel a tárgyak nem voltak szállíthatóak, Mahler Ede 1901 novemberében Kassán megkezdte a tárgyak leírását. Mihalik november 5-én jelentette, hogy Mahler már 51 darab „legnagyobb részben hieroglifés tárgyat dolgozott fel”, de még mintegy 300 darab leltározása hátra van.⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ MNL OL, K. 736. 4. doboz. 158. irat. 1899. 06. 16.

⁶⁴⁷ MNL OL, K. 736. 24. doboz. 768. irat. 1908. 09. 14.

⁶⁴⁸ MNL OL, K. 736. 31. doboz. 558. irat. 1909. 07. 30.

⁶⁴⁹ MNL OL, K. 736. 6. doboz. 494. irat. 1901. 10. 14.; 7. doboz. 528. irat. 1901. 11. 05.

A történeti érdekű tárgyak sorába illeszthető az az 1913-as levelezés, amely szerint a bécsi „K.u.K. Kriegsministerium” levelet küldött 1913 áprilisában Jankovich Béla kultuszminiszternek, amelyben felajánlották, hogy a bécsi császári és királyi katonai földrajzi intézet részéről kiadott térképek kedvezményes áron megvásárolhatók. A minisztérium (Majovszky Pál osztálytanácsos) a levelet átküldte a Főfelügyelőségnek, arról azonban nem tudunk, hogy a javasolt vásárlásra sor került-e, vagy sem.⁶⁵⁰

A *képzőművészeti gyűjtemények* gyarapítására ugyancsak nagy figyelmet fordított a Főfelügyelőség. 1899-ben például az aradi Kölcsey Egyesület egy „Aradon létesítendő képzőművészeti múzeum” részére kért képeket a kultuszminisztériumtól, áttételesen a Főfelügyelőségtől. Kammerer Ernő, a képzőművészeti ügyeket gondozó országos felügyelő a támogatás előkészítése során tisztázni kívánta, hogy e múzeumot a polgármesteri hivatal vagy az egyesület fogja-e fenntartani. A tájékozódás után Fraknoi főfelügyelő azt javasolta a kultuszminiszternek, hogy a Kölcsey Egyesületet bízzák meg a képzőművészeti gyűjtemény kezelésével. Át is adtak Arad számára 4 darab képet.⁶⁵¹ Kammerer segített Wosinsky Mór szekszárdi múzeumigazgatónak, hogy 1906-ban megkapja a „Löschinger által készített s a rómaiak kultúráját ábrázoló kép”-et.⁶⁵² 1906 novemberében viszont Fraknoi főfelügyelő megintette Kammerert, mert az év vége közeledett, s a képzőművészeti beszerzésekre még mindig nagyon sok pénz maradt. A főfelügyelő pedig az év végével megmaradó pénzeket nem kívánta visszaadni az államnak.⁶⁵³ Pozsony város tanácsát is támogatta a Főfelügyelőség, hogy a város múzeumába kerüljön Fadrusz János Lázár-szobra,⁶⁵⁴ s szintén a pozsonyi múzeum kapta 1909-ben Rómer Flóris három olajfestményét (Leány korsóval, Mulandóság, Murány vára) és két ceruzarajzát (Férfi fej, Női fej). E képek – indokolta Kammerer Ernő – „Rómerünk festési- és rajztudását ... olyan qualitätsosan mutatják, aminőről ma már keveseknek van tudomása.”⁶⁵⁵

Divald Kornél, aki a Főfelügyelőség „régészeti szakmegbízottja” volt, többek között a Felvidék számos vármegyéjében elsősorban egyházi intézmények, plébániák használatlan

⁶⁵⁰ MNL OL, K. 736. 53. doboz. 487. irat. 1913. 05. 08.

⁶⁵¹ „Aradra mentek”: Kimnach: Fürdő libák, Tornai: Innocenka, Hegedűs: Az ellenségek, Boem R.: Whist című képei. MNL OL, K. 736. 3. doboz. 145. irat. 1899. 06. 16.

⁶⁵² MNL OL, K. 736. 17. doboz. 1090. irat. 1906. 12. 01.

⁶⁵³ MNL OL, K. 736. 17. doboz. 1051. irat. 1906. 11. 23.

⁶⁵⁴ MNL OL, K. 736. 23. doboz. 732. irat. 1909. 09. 02.

⁶⁵⁵ MNL OL, K. 736. 31. doboz. 509. irat. 1909. 06. 14.

liturgikus tárgyainak összegyűjtésével, az eperjesi múzeumba vitelével, s rengeteg műtárgy megmentésével tette magát hasznos munkatárssá. 1905-ben végzett munkájáról szóló jelentése több fontos részletet tartalmaz. Írt arról, hogy „gondozatlan tárgyak nagy tömege és többnyire hozzáférhetetlen volta miatt a következő régiségeket nem írhattam össze: a lőcsei városháza, a késmárki városháza régiségeit, a kisebb szepesi városok községházán mindenféle újabb limlom közé hányt ... régiségeit, amelyeket csak az illető helyiségek kiürítése esetén lehetne az értéktelen holmiból kihalászni. Szepeshelyen a püspöki magtár épület tele van zsúfolva régi oltárok töredékeivel, szobrokkal, festményekkel, s egyéb régiségekkel, amelyeket szintén csak az épület kiürítése esetén lehetne lajstromozni. ... Szepes vármegye katolikus és evangélikus templomaiban 500 gondozatlan, vagy túl hosszú használata miatt múzeumi gondozásra érett műtárgyat találtam. Ezek között van 29 többé-kevésbé csonka szárnyas oltár, 104 szobor és dombormű, 27 festmény, 29 bútor és egyéb famunka, 13 középkori kőfaragvány, 23 középkori vagy középkori szövetből később szabott miseruha, 15 újabb hímzett casula, 75 vas, ón, réz és üvegtárgy. E kimutatásban nem szerepelnek az ötvös munkák, amelyeket anyagi értékük miatt nálunk a végelgyengülésig használnak. Van a Szepességen 16 középkori úrmutató, közel félszáz középkori kehely, amelyből a legtöbbet rozoga állapota miatt már csak különös alkalmakkor használnak. Szilassy János lőcsei ötvös híres munkáit 7 úrmutató, 3 ciborium, 11 kehely s 1 pacificale képviseli, valamennyi zománcos képekkel. Van a Szepességen 15 XIV-XVI. századbéli kereszt(elő) kút bronzból, mely régi ércművességünkre páratlanul érdekes fényt vet. Magánosok tulajdonában is igen sok a régiség.” Divald Kornél hozzátette, hogy maga is nemegyszer találkozott bécsi műkereskedők ügynökeivel, akik bő zsákmánnyal tértek haza, s a műkincsek „külföldi gyűjteményekben külföldi minta gyanánt” szerepeltek. Leibicz városa pl. 1904-ben adta el egy bécsi ügynöknek egyik remekművű 17. századi ezüst poharát, 300 koronáért. „Ha valahol Szepes vármegyében volna egy nagyszabású múzeum szervezése s ha ennek anyagát a szepesi egyházmegye egész területén gyűjthetnék, vagyis Szepesen kívül Liptó és Árva megyékben is, az így összehordott Tatra vidéki múzeum nevezetessége vetekednék azokkal a természeti szépségekkel, amelyek kedvéért külföldi utasok oly nagy számmal fordulnak meg itt.”⁶⁵⁶ Nem sokkal később Divald Kornél újabb levelet írt, ezúttal a kultuszminiszternek, amely persze a Főfelügyelőségen landolt. Arra tett javaslatot, hogy a Sáros vármegyei „bajori r. k. plébánia tulajdonában van egy XVIII. századbéli pluviálé klasszikus selyem hímzéssel, ugyane plébánia berkii filiálisában két középkori szárnyasoltár,

⁶⁵⁶ MNL OL, K. 736. 14. doboz. 324. irat. 1906. 04. 05.

amelyek egyike a Mária mennybemenetelét ábrázoló mellékoltár – pompás faragványaival e nemben szintén legkiválóbb emlékeink egyike.” Divald véleménye szerint mindhárom műtárgy annyira megviselt, hogy végső ideje megmentésüknek. A bajori plébános szerint megyéspüspöke engedelmével átengedné a tárgyakat a Sáros vármegyei Múzeumnak. A műtárgyak múzeumba kerüléséhez azonban szükséges lett volna a miniszteri „vallásalapból” 2.500 korona. Rövid idő múlva változott a helyzet, mert a bajori plébános a pluviálét már nem volt hajlandó átengedni, Fraknói főfelügyelőnek a kultuszminiszter számára készített véleményét pedig a következő sorok mutatták: „ami a berkii fiók templom két szárnyasoltárát illeti, azok egyike eredeti rendeltetésének még teljesen megfelelően ... a vallásalap terhére stílszerűen helyreállítani s a közhasználat részére továbbra is” helyben indokolt meghagyni. A Főfelügyelőség irányelve szerint ugyanis az egyházi szerelvények közül csupán a használatra már nem alkalmas tárgyak múzeumi elhelyezése indokolt. „A másik, Mária mennybemenetelét ábrázoló szárnyasoltár azonban, melynek állapota használati célokra való helyreállítását nem teszi lehetővé, ez állapotában oly kiváló műtörténeti érték, hogy annak a nagy országos központi gyűjtemények valamelyiké”-ben lenne a helye. Fraknói azt javasolta, hogy a nemzeti múzeumot hatalmazza fel a miniszter a vásárlással, amire sor is került. A szárnyasoltár 2016-ban is a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében van.⁶⁵⁷ Varjú Elemér 1909-ben egy Mihalik József főfelügyelőségi előadónak szóló levélben hírt adott arról, hogy a „szepesi püspök meghítt Szepeshelyre, ahol egy sürgősen lebontandó régi kanonoki házban nagyobb mennyiségű egyházi régiségre bukkantak, melyeket nálunk (vagyis a kassai múzeumban) óhajt deponálni.”⁶⁵⁸ Fél évvel később Varjú arról tett jelentést, hogy „a Felsőmagyarországi Múzeumban őrzött szepeshelyi régiségek, nevezetesen az ezek között levő oltárok kijavítása annyira előre haladt, hogy a kiállítási termekben való elhelyezésükről feltétlenül gondoskodnunk szükséges.” Ennek érdekében viszont a múzeum „természetrajzi gyűjteményünknek elvben már elhatározott felosztatása és kitelepítése iránt” a Főfelügyelőség sürgősen intézkedjen.⁶⁵⁹

Divald Kornél később segített szervezni a besztecebányai múzeumot is. Kérte a Főfelügyelőséget, hogy segítsenek nyomást gyakorolni a besztecebányai püspökre, hogy a falusi plébániákról korábban kiválogatott egyházi tárgyakat adják át a kiállítás céljára.

⁶⁵⁷ MNL OL, K. 736. 15. doboz. 449. irat. 1906. 05. 08.; <http://www.muvtkorhmv.x3.hu/images/szarnyasoltarok.pps#15>. 2016. 03. 16.

⁶⁵⁸ MNL OL, K. 736. 29. doboz. 318. irat. 1909. 03. 21.; 495. irat. 1909. 06. 11.

⁶⁵⁹ MNL OL, K. 736. 32. doboz. 864. irat. 1909. 10. 08.

Tótpelsőc falu jegyzője válaszolt Divaldnak, akit levélben értesített, hogy a tárgyakat őrző személyek „jelenleg félévi munkákban vannak a nagyobb alföldi mezőgazdaságokban, s így az említett tárgyakat csak akkor fogom beküldhetni a besztercebányai múzeumnak, amidőn a fent írt(ak) ... hazajönnek, ami a folyó évi október hó 2-ik felében várható.”⁶⁶⁰

Kecskeméten a városi múzeum képzőművészeti gyűjteményének gyarapítására maga a város is törekedett. Jelentésükben értesítették a Főfelügyelőséget, hogy a „Nemzeti Szalon” kecskeméti kiállításán bemutatott festmények közül 2.000 koronáért 9 képet vásároltak. Megvették Neogrady A., Déry B., Kézdi-Kovács L., Margitay T., Rubovics M., Tölgyesy A., Szlányi L. 1-1 és Telepy K. két munkáját. S a polgármester levelében hozzátette, hogy a jövőben évenként szintén 2.000 koronát szerepeltetnek költségvetésükben a képzőművészeti gyűjtemény gyarapítására.⁶⁶¹ Természetesen a Főfelügyelőség is kezdeményezte eredeti alkotások megvásárlását. 1909-ben pl. a „képzőművészeti beszerzések” rovat terhére Barabás Miklós női arcképének megvételét indítványozták a sepsiszentgyörgyi múzeum számára, Kegyes József önarcképének megvásárlását a szekszárdi, Olgyai Viktor 7 darab rézkarcának megvételét vidéki múzeumok részére. Ugyancsak vidéki múzeumok javára kezdeményezték Jaques Casper hét rézkarcának megvásárlását, valamint Corot, Daubigny, Millet művei után Fr. Krostevitztól pergamen-lenyomatok megszerzését.⁶⁶²

1910 júliusában Szombathelyen végzett ellenőrzése alkalmával Szalay Imre helyettes országos felügyelő és Mihalik József főfelügyelőségi előadó megtekintette a Végh Gyula által rendezett képtárat is. Csínosnak és ízléses felállításúnak minősítették. Megállapították ugyanakkor, hogy a gyűjtemény anyaga majdnem kizárólag a Szépművészeti Múzeum fölős anyagából származó állami letétekből állt. Ezek egy részéről azonban úgy vélekedtek, hogy nem szabadna azokat a „Szépművészeti Múzeumból vidéki múzeumokba elvitetniök, tekintve azoknak művészettörténeti fontosságát.” Ilyen fontos alkotásként jelölték meg Zichy Mihály ifjúkori festményét, „A gyermek koporsóbatételét”, Benczur Gyula „Vajk keresztelése”-nek vázlatát, amely alapján a végleges kivitelre megbízását kapta, s a Markó képeket.⁶⁶³

⁶⁶⁰ MNL OL, K. 736. 31. doboz. 641. irat. 1909. 07. 19.

⁶⁶¹ MNL OL, K. 736. 9. doboz. 306. irat. 1905. 04. 10.

⁶⁶² MNL OL, K. 736. 26. doboz. 117. irat. 1909. 02. 09.

⁶⁶³ MNL OL, K. 736. 37. doboz, 641. irat. 1910. 07. 09.

Természetrajzi, természettudományi gyűjteménnyel korántsem rendelkezett a magyarországi vidéki múzeumok többsége. Ismereteink vannak kisebb speciális gyűjtemény-részeiről, mint pl. a tiszafüredi múzeumban a „tiszai halászok által talált ősemlősállat maradványok”-ról,⁶⁶⁴ a nemzeti múzeumból néhány vidéki múzeum számára letétként átadott rovargyűjteményről.⁶⁶⁵ Miskolcra 1906-ban azt jelentette Horváth Géza országos felügyelő, hogy mintegy 1.700 darab tengeri állat, „csigák, kagylók és korallokból álló gyűjtemény van, amit Bettali Oszkár osztrák katonatiszt adományozott a múzeumnak, de a „csinos gyűjtemény tárgyai most mind nevek nélkül rendszertelenül vannak kiállítva s a látogató közönség jó részükről jóformán nem is sejti, hogy kicsodák lehetnek.”⁶⁶⁶ Horváth Géza jelentésében a kassai múzeum ásványainak rossz elhelyezéséről is panaszkodott.⁶⁶⁷ A Főfelügyelőség támogatta a temesvári természetrajzi múzeumot is, megbízást adván Merkl Ede „bogárkereskedőnek”, hogy „2.000 fajra, illetve 4.000 példányra terjedő bogárgyűjteményt állítson össze.”⁶⁶⁸ A támogatottak között volt a keszthelyi Balatoni Múzeum-Egyesület is, amely 1905-ben 500 korona gyűjtési segílyt kapott természetrajzi gyűjteménye gyarapítására, a „Balatoni Múzeum-Egyesület”-nek a Balatonfelvidék kőzetfajtaiból sorozatok összeállítására.⁶⁶⁹ 1908-ban Tömörkény István, a szegedi múzeum igazgatója fordult a Főfelügyelőséghez „Szomódy István helybeli lakos” gyűjteményének megvételéért. Nevezett hosszú időt töltött Kelet-Ázsiában, s az onnan hozott csiga és kagylógyűjteményét ajánlotta megvételre.⁶⁷⁰ Az 1909-es év tervei során a felügyelő véleményezte a felkai Tatra Múzeum vásárlási tervét, ahol régiségkereskedőtől ásványokat kívántak vásárolni. „A 300 darab kőzetnek megvételéhez csak az esetben járulhatok hozzá, ha az eladó megbízható abban, hogy az egyes példányok termőhelyei helyesen vannak megadva”. Emellett a kőzetdaraboknak nem szabad kopottaknak lenni, mert „azoknak ásványos alkatrészeik” csakis akkor figyelhetők meg.⁶⁷¹ A szakterület felelőse, Horváth Géza többek között a szegedi városi múzeumban is ellenőrző látogatást tett 1909 tavaszán. Jelentésében megelégedetten számolt be arról, hogy ott a „természetrajzi osztály éppoly lelkiismeretes gondossággal és meleg érdeklődéssel van felkarolva, mint a múzeum többi osztályai.” Ez pedig szerinte annál inkább elismerésre méltó,

⁶⁶⁴ MNL OL, K. 736. 5. doboz. 461. irat. 1900. 11. 09.

⁶⁶⁵ MNL OL, K. 736. 8. doboz. 206. irat. 1905. 03. 15.

⁶⁶⁶ MNL OL, K. 736. 13. doboz. 231. irat. 1906. 03. 20.

⁶⁶⁷ MNL OL, K. 736. 13. doboz. 231. irat. 1906. 03. 20.

⁶⁶⁸ MNL OL, K. 736. 11. doboz. 671. irat. 1905. 07. 17.

⁶⁶⁹ MNL OL, K. 736. 10. doboz. 378. irat. 1905. 05. 08.

⁶⁷⁰ MNL OL, K. 736. 25. doboz. 835. irat. 1908. 10. 10.

⁶⁷¹ MNL OL, K. 736. 28. doboz. 210. irat. 1909. 02. 22.

mert az igazgató nem szakember, „hanem csak novellaíró”.⁶⁷² Horváth megállapította, hogy a természetrajzi osztály túl van a kezdeti nehézségeken, „és most már elég szép és tanulságos képet mutat. Az állatok mind keményfából készült alkalmas üvegszekrényekben vannak elhelyezve. A tiszai halfauna, amelyet elejétől fogva mindig sürgettem, szintén szépen fel van már állítva.” Tömörkény igazgatóval értekezett arról, hogy a természetrajzi gyűjtemény gondozóját, Móra Ferencet továbbképzés végett néhány hétre a nemzeti múzeumba kívánta behívni.⁶⁷³

A kassai városi múzeum természetrajzi anyaga 1908 és 1913 között állandó vita keresztüzében volt Horváth Géza országos felügyelő és Varjú Elemér kassai miniszteri biztos, múzeumigazgató ádáz vitája következtében. Az első pengeváltás 1908 szeptemberében következett be, amikor a miniszteri biztos közölte a Főfelügyelőséggel, hogy a kassai múzeum frissen kapott, egykor II. Rákóczi Ferenc fejedelem tulajdonát képező díszes 18. századi keményfa szekrénye, a gobelin-bevonatú pamlagja és a tíz darab széke miatt az állattani gyűjteményt ki kell telepíteni a múzeumból. Horváth Géza a helyszínen tájékozódva jelentette, hogy az állattani gyűjtemény számára egy laktanyát kínáltak, ami alkalmatlan, illetve egy magánlakást, aminek viszont 1.000 korona az évi bére.⁶⁷⁴ Varjú a kassai múzeum helyzetét ismerve, jövőjét mérlegelve 1909 márciusában kifejtette, hogy a természetrajzi osztályt „helyszűke miatt” ki óhajtja telepíteni a múzeum épületéből. Horváth úgy látta a jelentés alapján, hogy Varjú szerint a „régészeti, műipari, szépművészeti gyűjtemények iránya, célja és eszközei sokban eltérnek a természetrajziakétól,” a természetrajzi osztály tehát kiküszöbölendő a múzeumból, s valamelyik állami tanintézetnek adandó át. A kiállított természetrajzi gyűjteményt „úgyis csak tíz éven aluli gyermekek s a vasárnapi közönség szokták megnézni.” Utalt Horváth arra is, hogy előző évben már kísérletet tett Varjú a természetrajzi anyag eltávolítására, akkor a „kidobás” indoka a Rákóczi bútorok elhelyezése volt, 1909-ben olvasótermet kívánt nyitni. S egyáltalán, Varjú Elemér nem ismeri el „a természettudományoknak közmívelődési fontosságát”. Ergo: „nem a természetrajzi osztálytól kellene a kassai múzeumot megszabadítani, hanem az ilyen szűk látókörű és egyoldalúságában elfogult vezetőtől” – így Horváth Géza.⁶⁷⁵ 1909. március 21-én Varjú Elemér a természetrajzi anyaguk átadását a kassai gazdasági akadémia számára javasolta. Horváth hevesen ellenezte, s

⁶⁷² Tömörkény István volt ekkor a szegedi múzeumigazgató.

⁶⁷³ MNL OL, K. 736. 30. doboz. 393. irat. 1909. 05. 02.

⁶⁷⁴ MNL OL, K. 736. 24. doboz. 814. irat. 1908. 09. 28.

⁶⁷⁵ MNL OL, K. 736. 29. doboz. 295. irat. 1909. 03. 15.

indoklása szerint „az oly gyűjteményeket, melyek valamely tanintézetben vannak elhelyezve, a nagy közönség, kivált annak szebbik fele (!) sokféle ok miatt nem igen szokott látogatni.” Emellett megjegyezte, hogy mivel a gazdasági akadémia a város szélén van, ott nem fogják felkeresni. A bonyolult helyzetben Varjú Elemér Mihalik Józseftől, mint a Főfelügyelőség befolyásos előadójától kért magánlevében segítséget. Kérte, védelmezze a váddal szemben, hogy ugyanis merő egyoldalúságból akar szabadulni az állattártól. Varjú kifejtette szakmai álláspontját is. „Igen könnyű lenne nevetségessé tenni a mi mis-más múzeumkáinkat”, sikert és eredményt csakis „egy kitűzött céllal alapított, egy irányban haladó s mindenütt a helyi viszonyokhoz illő szakmúzeumokkal érhetünk el. ... A kis vidéki múzeumok pedig, ha a zagyva-rendszerrel fel nem hagyunk, a nevetségességben fulladnak meg s maradnak örökéig megmosolyogni való kuriózumok tárai.” De Varjú nem csupán a természetrajzi gyűjtemény ellen ágállt. Sem iparművészeti múzeumot nem lehet csinálni, hisz kicsi a dotáció, „arra sem elég, hogy hazai dolgokat gyűjtsünk. Már pedig iparművészeti tárlat a megfelelő külföldi darabok vagy azok jó utánzatai nélkül egyszerűen non sens. Így vagyunk a Képtárral, így a szakszerű ethnographiai gyűjteménnyel. Summa-summarum oda kell kijukadnunk (Sic!), hogy az egyedül lehetséges cél ... egy a helyi s a felvidéki szempontokat szem előtt tartó *kulturhistoriai múzeum* kiépítése.”⁶⁷⁶ 1909 októberében aztán a szepeshelyi régiségek múzeumi kiállításának indokával a Főfelügyelőség döntött arról, hogy az államosítás alatt álló Felsőmagyarországi Múzeum természetrajzi osztálya feloszlattassék”, az „állami tulajdont képező főfelügyelőségi letétek a főfelügyelőség rendelkezésére visszabocsáttassanak, a nem állami letétet képező természetrajzi tárgyak pedig a kassai gazdasági akadémiának adományoztassanak”.⁶⁷⁷ A kérdés érdemi megközelítésű megoldására 1913-ban kerített sort a Főfelügyelőség. Januári ülésükön úgy döntöttek, hogy a „jelentéktelenebb” természetrajzi múzeumok „lassanként beszüntetendők s a nagyobb kulturális góczpontokban levők erősebben fejlesztendők”. Horváth Géza elfogadta ezt a tendenciát, s javasolta, „hogy a nagyobb gyűjtemények helyéül Szeged, Debrecen, Kassa, Pozsony, Pécs, Temesvár és Sepsiszentgyörgy jelöltessék ki”. Ezeken a helyeken az „örök legalább 400 korona tiszteletdíjat kapjanak, s jelentős összegű gyarapítási államsegélyt. Ahol nincs remény „megfelelő tisztviselők” alkalmazására, fokozatosan szüntessék be a gyűjtemények támogatását.”⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ MNL OL, K. 736. 29. doboz, 318. irat. 1909. 03. 21.

⁶⁷⁷ MNL OL, K. 736. 32. doboz, 864. irat. 1909. 10. 08. A főfelügyelőségi levél dátuma: 1909. 10. 26.

⁶⁷⁸ MNL OL, K. 736. 51. doboz, 47. irat. 1913. 01. 17.

A Főfelügyelőség elé időnként jelentősebb *magángyűjtemények megvásárlásának* javaslata is került. Ilyen volt pl. a pécsi Juhász László gyűjteménye eladásának többször visszatérő ötlete. Az ügyvéd elsősorban régészeti tárgyakból álló gyűjteményét ajánlotta a Főfelügyelőségnek, hogy a pécsi múzeum számára vásárolja meg. Juhász javaslatot tett már 1901-ben.⁶⁷⁹ 1905-ben a Somogy megyében létesítendő múzeum számára ajánlotta gyűjteményét, megjegyezve, hogy 1872 és 1886 között bizonyos Barna Ferenc földmunkás szállította neki Szigetvárról és környékéről a régészeti emlékeket. Anyagát – véleménye szerint – olcsón adná, „mert régészettel tovább foglalkozni nem fogok.” Később régészeti tárgyi anyagát a pécsi múzeumban szeretne volna elhelyezni, míg a Főfelügyelőség dönt. A válaszlevelet azonban Wosinsky Mór véleménye alapozta meg, aki szerint ideiglenesen sem szabad megengedni a Juhász-anyag elhelyezését, „nehogy a gyűjtő oda e címen szabad bejárást biztosítson magának”.⁶⁸⁰ Később mégis vásároltak Juhász László ügyvédtől, aki pénzgyűjteményét, majd régészeti tárgyakat (bronz kardot, bronz bárdot, tokos baltát stb.) ajánlott megvételre.⁶⁸¹ 1906-ban a felkai múzeum szeretett volna egy szepesbélaai orvostól régészeti tárgyakat vásárolni, de Wosinsky felügyelő jelentéktelennek, bagatellnek ítélte a „patak mentén összeszedett cserépdarabokat”, s elutasították a 2.000 koronát meghaladó államsegély megadását.⁶⁸² 1906-ban áprilisában és októberében is foglalkozott a Főfelügyelőség néhai Bakk Endre, volt vízaknai plébános régiséggyűjteményével. Őskori, bronzkori, római kori, középkori és újkori tárgyak alkották a gyűjteményt. A kőbaltákból, kövületekből, lándzsákból, sarlókból, római téglákból, mécsesekből, barokk festett szerkenyéből, zászlókból, kardokból, korsókból, céhládából, 1666-os ezüst pohárból, görög, római, magyar, erdélyi, osztrák pénzekből állott gyűjteményért versengett az Erdélyi Nemzeti Múzeum és gyulafehérvári múzeum. A Főfelügyelőség a megvásárolt anyagot Gyulafehérvárnak adta.⁶⁸³ Magángyűjtemények vásárlására vidéki múzeumok számára később is rendszeresen sor került.⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ MNL OL, K. 736.8. doboz, 602. irat. 1901. 12. 20.

⁶⁸⁰ MNL OL, K. 736. 9. doboz, 309. irat. 1905. 04. 09.

⁶⁸¹ MNL OL, K. 736. 13. doboz, 180. irat. 1906. 03. 12.; 720. irat. 1906. 08. 08.; 958. irat. 1906. 10. 26.

⁶⁸² MNL OL, K. 736. 13. doboz, 210. irat. 1906. 03. 12.

⁶⁸³ MNL OL, K. 736. 14. doboz, 355. irat. 1906. 04. 12.; 16. doboz. 961. irat. 1906. 10. 27.

⁶⁸⁴ MNL OL, K. 736. 21. doboz, 288. irat. 1908. 03. 14.; 22. doboz. 288. irat. 1908. 05. 12.

Az eredeti alkotások mellett nagy számú *másolat készítésére* adott a Főfelügyelőség megbízást, vagy nyújtott tájékoztatást. 1905-ben a budapesti „Gipszminta-Öntőműhely” vezetősége fordult a Főfelügyelőséghez, készítményeinek képes katalógusát 50 példányban azzal a szándékkal megküldve, hogy azokat továbbítsák a vidéki múzeumigazgatóknak. „Szobraik” és más, a múzeumok ismeretterjesztő munkája során alkalmazható tárgy-másolataik beszerzésénél a katalógusok révén kívántak segítséget nyújtani.⁶⁸⁵ Jelentős számban adott megbízást a Főfelügyelőség kiemelkedő értékű európai és magyar festmények lemásolására. Több ajánlkozás volt 1900 decemberében olaszországi vagy németországi mestermű ösztöndíj keretében történő másolására. Benczur Gyula jeles festőművésznk ajánlásával jelentkezett pl. Ferenczy József a „müncheni képtárból Dürer Albert egyik lovas alakjának” lefestésére. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum társulat ugyancsak Ferenczy József temesvári művész számára kérelmezett megbízást az Országos Képtárból Hunyadi János, Hunyadi László és Ozorai Pipo arcképeinek másolására. Más esetben Éder Gyula, a Bereg megyei Horthy Béla, vagy a pancsovai Segner Lajos festőművész pályázott hasonló feladatra. Segner Rembrandtnak Münchenben lévő egyik festménye másolatát meg is vásárolta a Főfelügyelőség. 1906 novemberében Fraknoi főfelügyelő számonkérő jelentésre kötelezte Kammerer Ernő felügyelőt, aki több kép másoltatásának elintézésével adós volt. Egyben tájékoztatást kért arról, hogy a Löschinger Hugó festőművésznél megrendelt faliképek beérkeztek-e, s elkészült-e már az Ozorai Pipo és Mercy tábornokot ábrázoló arckép a temesvári múzeum számára.⁶⁸⁶ Egy, a főfelügyelőnek címzett jelentés mutatja, hogy magyar magángyűjtemény festményét is másoltatták. „Braunecker Ernestine bevégezte a gf. Apponyi Sándor tulajdonában lévő gf. Mercy Claudius Florimundus-féle arcképe lemásolását...” A képet kerettel kell ellátni és aztán Temesvárra küldendő.⁶⁸⁷ A másolatok szerepére és lehetőségére Benczur Gyula később is figyelt, mert Fraknoi főfelügyelőnek 1909-ben egy újabb festőtársát ajánlotta másolatok készítésére.⁶⁸⁸ Ebben a témában tett a Főfelügyelőség soros tanácskozásán előterjesztést Kammerer Ernő is, aki 1909. február 9-én a Nemzeti Múzeum üléstermében azt javasolta, hogy Balló Ede festőművész által készített és tulajdonát képező 38 darab művészi másolatot vásároljanak meg, s helyezték el az Erdélyi Múzeumban. Balló Ede a másolatok árát 56.000 koronára tartotta, de 50.000 koronáért megszerezhetők volnának.

⁶⁸⁵ MNL OL, K. 736. 8. doboz. 227. irat. 1905. 03. 31.

⁶⁸⁶ MNL OL, K. 736. 5. doboz. 498. irat. 1900. 12. 04.; 511. irat. 1900. 12. 12.; 7. doboz. 592. irat. 1901. 12. 11.; 8. doboz. 211. irat. 1905. 03. 16.; 11. doboz. 30. irat. 1906. 01. 10.; 17. doboz. 1051. irat. 1906. 11. 23.

⁶⁸⁷ MNL OL, K. 736. 22. doboz. 533. irat. 1908. 06. 26.

⁶⁸⁸ MNL OL, K. 736. 27. doboz. 164. irat. 1909. 02. 05.

Kammerer indoklása szerint Balló a művészi másolás terén oly magas kvalitást bizonyított, amivel ez idő szerint mások nem rendelkeznek. „Rajongó szeretete a régi művészet iránt bírja reá, hogy szinte szenvedéllyel tanulmányozza a múlt nagy mestereinek lelki világát, szellemét és másolja oly tökélytel, hogy sikerül visszaadnia a művész egyéniségét, művét, színben, rajzban, sőt technikában is.”⁶⁸⁹ A másolat-gyűjteményt Velazquez 17 képe, egy „toscanai quattrocentista” 1, Tiziano Vecellio 3, Tintoretto 1, Goya 3, Greco 1, Raffaello Santi 1, Rembrandt 4, Holbein 1, Vermeer van Delft 2, Pieter de Hooch 2, Frans Hals 2 festménye alkotta. A Főfelügyelőség elfogadta az indítványt, s a megvásárlás érdekében a kultuszminiszternél támogatóan lépett fel.⁶⁹⁰ Ugyancsak 1909 szeptemberében Szamossy László festő Velazquez X. Incze pápa egyik arcképét ábrázoló alkotásának művészi másolatát vásárolták meg⁶⁹¹

Kiemelkedő régészeti leletekről a Főfelügyelőség *galvanoplasztikai másolatokat* rendelt, s ezeket vidéki múzeumokban helyezték el. Különösen a nagyszentmiklósi avar aranyleletek másolataiból rendeltek nagy számban, s osztották szét pl. a kassai, a szegedi, pozsonyi, temesvári, szekszárdi, kecskeméti, kolozsvári, miskolci múzeumok számára.⁶⁹² Az 1910-es első főfelügyelőségi ülésen Radisics Jenő felügyelő bemutatta az 555 korona értékben a Csongrád megyei múzeum számára készített nagyszentmiklósi aranylelet másolatait.⁶⁹³

A szakági országos felügyelők természetesen nagyon igyekeztek a *vidéki múzeumokban dolgozók szakértelmére* felügyelni. 1908-ban a szegedi városi múzeum terveinek mérlegelésénél Pósta Béla a régészet egyik felügyelője véleményezte a régiségtári államsegély felhasználásának tervezetét. Állásfoglalása szerint inkább kevesebb feltárást tervezzen a múzeum, de azt nagyon pontosan végezzék el. Erről egyébként „Móra Ferenc könyvtáros úrnak a múzeumi tanfolyamon volt alkalma tájékozódni, s épen azért legóhajtandóbb lenne, ha a torontálmegyei tavaly megkezdett ásatást ő folytatná lehetőleg intenzívus módon.” Erre az ásatásra a szegedi múzeum szerzete meg a prioritás jogát. „Úgy hallom – így Pósta – hogy a temesvári múzeum szintén akar ott ásatni, még pedig Orosz Endre útján.... Orosz Endre

⁶⁸⁹ MNL OL, K. 736. 27. doboz, 164. irat. 1909. 02. 12.

⁶⁹⁰ MNL OL, K. 736. 26. doboz. 117. irat. 1909. 02. 09.; 27. doboz. 164. irat. 1909. 02. 05. A másolatok a Szépművészeti Múzeumba kerültek, s a művekből 2004-ben a Képzőművészeti Egyetem Barcsay-termében kiállítást rendeztek.

⁶⁹¹ MNL OL, K. 736. 32. doboz, 821. irat. 1909. 09. 27.

⁶⁹² MNL OL, K. 736. 13. doboz. 187. irat. 1906. 02. 27.

⁶⁹³ MNL OL, K. 736. 34. doboz. 94. irat. 1910. 01. 22.

megbízása ellen a leghatározottabban tiltakozom, mert Orosz Endre ott nincs a maga helyén, szakembernek nem olyan szakember, aki idegen múzeum területén megbízásokat vállalhatna. Emellett Orosz Endre gyűjtő, aki magángyűjteményét pénzért kívánta értékesíteni.” A temesvári múzeumot pedig értesíteni kell, hogy ha a Főfelügyelőségtől segílyt kíván a továbbiakban is, akkor ne csináljon konkurenciát más (ehelyütt a szegedi) múzeumnak. Ha viszont az ásatásból „tudományos anyagot óhajt szerezni”, egyezzen meg a szegedi múzeummal. Közölte emellett Pósta Béla, hogy az ásatásnál jelen lehet a temesvári múzeum megbízottja is, „de az ásatást csak egy ember vezetheti, aki az ásatásért felelős.”⁶⁹⁴ A gondos felügyelő szólalt meg Pósta Béla 1908-as, nyíregyházi jelentéséből is. Aggodalommal fogalmazta meg, hogy ugyan kétségtelenül szép és becses alkotása dr. Jósa Andrásnak és lelkes munkatársainak a városi múzeum, de amikor a felügyelő azt látja, hogy a fontos közművelődési feladat „egyetlen 76 éves öreg ember életben maradásától” függ, a múzeum elhagyatottan áll. Javasolta a Főfelügyelőségnek, hogy a múzeum új vezetéséről sürgősen gondoskodjon, a múzeumi anyag „lajstromozását” haladéktalanul indítsa meg, s ennek költségeire Jósa számára jelentős összeget biztosítson.⁶⁹⁵

Az országos felügyelők terveik szerint látogatták a múzeumokat, s azokról jelentést készítettek. Jelentéseikben szóltak a múzeumok általános állapotáról, a társadalmi környezet segítségéről vagy éppen közönyéről, a múzeumban dolgozók szakértelméről, s persze a gyűjteményekről. A kép minden esetben változatos, mert pl. amikor 1901-ben Wosinsky Mór közel 30 meglátogatott múzeumról adott beszámolót, a vizsgált intézmények többsége ekkor nehéz körülmények között működött, s szerény gyűjteménnyel rendelkezett. Pozitív véleménnyel volt a gyulafehérvári múzeumról, a nagyenyedi „ref. collegiumban elhelyezett” valamint a városi múzeumról, a nagyváradi, szombathelyi és a verseci múzeumról. A verseci múzeumról a következőt jegyezte fel: „Minden kellék meg van ahhoz, hogy a verseczi múzeum hazánk provinciális múzeumai között kiváló helyet foglaljon el. Van szakembere, van anyagi eszköze s vannak régészeti kincses bányái.” Millekker Bódog „a múzeum eddigi gazdag leleteit nemcsak maga gyűjtötte össze, de irodalmilag is feldolgozta.”⁶⁹⁶

A támogatott múzeumok gyűjtőútjaikról, általános tevékenységükről évente kötelesek voltak a Főfelügyelőség számára beszámoló jelentést küldeni. E jelentés rövid bevezetőt

⁶⁹⁴ MNL OL, K. 736. 19. doboz, 41. irat. 1908. 01. 20.

⁶⁹⁵ MNL OL, K. 736. 25. doboz, 832. 1908. 10. 08.

⁶⁹⁶ MNL OL, K. 736. 7. doboz, 598. irat. 1901. 12. 16.; Vö: Köhegyi Mihály-Szabó Géza 1996. 13-30.

tartalmazott, majd a múzeumra felügyelő vármegyei múzeumi bizottság éves tevékenységét ismertették. Beszámoltak a múzeumi tisztviselők gyűjtőútjairól, az államsegély elköltésének pontos részleteiről, a közönséggel tartott kapcsolatokról (külön kellett jelenteni a kiemelkedő külföldi és belföldi tudósok, valamint a magasabb társadalmi rangú személyek látogatásáról). Jelenteni kellett a tisztikar és a „szolgaszemélyzet” névjegyzékét és illetményét, a gyűjteményeket gondozó egyesületek tevékenységét, az évi zárszámadást és vagyonmérleget, s a kiadványok részletes ismertetését.⁶⁹⁷

A múzeumok nyilvántartása

A hazai *múzeumok műtárgyainak nyilvántartása* bizonyosan sok gondot okozott. A nyilvántartás hiányát vagy hiányosságait sok országos felügyelői jelentés tartalmazta. Vidéki múzeumok vezetői gyakran fordultak a Főfelügyelőséghez, hogy nyújtsanak segítséget a gyűjteményükben lévő muzeális anyag leltározásához. (A nyilvántartásra vonatkozóan Hampel József már 1871-ben konkrét és praktikus javaslatot adott közre, de javaslata nem tükröződött az utódok tevékenységében.⁶⁹⁸

Wosinsky Mór, mint a régészet területének országos felügyelője jelentette 1901 októberében, hogy a vidéki intézményekben tett látogatásai alkalmával nyert tapasztalta szerint a Főfelügyelőség alá tartozó intézményeknél nincs, vagy nem egységes a „lajstromozás”, a leltározás gyakorlata. Ebből kiindulva javaslatot tett a nyilvántartás módjára. Elsőként „Előacták”-at készített, melyek minden vármegye területén a közigazgatási hatóságok útján kért volna pontos válaszokat a település határában lévő dűlőnevekről, a határban talált régészeti régiségekről, emberi csontokról, edényekről, a határban csoportosan található halmokról vagy dombokról, feltűnő nagyságú téglákból épített sírládákról. A második részt a Napló jelentette. Adatai: a múzeum megnevezése, a tárgy folyó száma, beérkezésének ideje, a tárgy megnevezése, lelőhelye, az ajándékozó/eladó neve, vételár, darabszám, leltári szám, az osztály melyhez a tárgy tartozik (Rt = régészeti-történeti, Nr = néprajzi, Tr = természetrajzi; Ip = iparművészeti; Sz = szépművészeti). „A leltári szám egytől kezdődőleg folytatólagosan vezettetik, bármely osztályba tartozzék is a tárgy, éspedig minden évben tovább folytatva a számokat.” A harmadik rész a „Leltár”. Minden tárgyról/tárgycsoportról külön lapot kell

⁶⁹⁷ Pl. MNL OL, K. 736. 18. doboz. 161. irat. 1907. 01. 29.

⁶⁹⁸ Hampel József 1871. 53-59.

vezetni, melyeket később könyv formára be kell kötni. Adatai lényegében megegyeznek a napló adataival, s nagy súlyt fektet a tárgy elhelyezésére. Ahol a „régészet-történelmi osztályon kívül néprajzi, természetrajzi, iparművészeti vagy szépművészeti osztályok is vannak”, ajánlatos a tárgyak leltárlapjait osztályonként külön-külön dobozba helyezni, sőt külön sorszámmal ellátni. Külön naplóban vezetendő az „érmészeti” leltár. Az „Index” a személy/tárgy szerinti, ill. a helynév szerinti, leltári számmal ellátott 1/8-ad nagyságú lapokból álló mutatók módszerét tartalmazza. Majd végül a „Vendégkönyv” tartozik a Wosinsky által javasolt „Utasítás a múzeumi tárgyak elkönyveléséhez” javaslatához. Fraknoi főfelügyelő Jankó Jánossal és Radisics Jenővel véleményeztette a tervezetet. A javaslatot végül a legtöbb országos felügyelő látta, s az „Elő acták”-at fölöslegesnek ítélve az irathoz szakterületük érdekeit tükröző megjegyzéseket fűztek. Az észrevételek Jankó János indoklásában fontosak. Abban a kérdésben, hogy a múzeumok valamennyi tárgya együtt kezelendő, vagy külön-külön, Jankó a külön kezelést tartotta célszerűnek. „A múzeumok egyes csoportjainak fejlődése idővel úgyis a leltárak szétválasztását követeli meg s így két munka helyett csak egyet végzünk, és mert a tárgyak különleműsége a leltározás más-más módját kívánja meg. A néprajzi tárgyak leltári kezelésére azt a mintát ajánlom, amelyet a berlini „Museum für Völkerkunde” leltárai alapján a M.N.Múzeum Néprajzi Osztálya is elfogadott. Eszerint a leltár három részből áll.

1. Törzskönyvből. 2. Leltári jegyzékből. 3. Cédula katalógusból.

Ha a múzeum akár egy tárgyat, akár egy egész gyűjteményt kap, az a törzskönyvben a következő megszámozott lapot kapja. E lap fogja tartalmazni a gyűjtemény egész történetét, erre írjuk rá, mikor érkezett a gyűjtemény, mely számú akták vonatkoznak reá, kitől mily úton vagy mily árban szereztetett, hány darabból áll, a leltár mely számait foglalja el. Ez az, amit a gyűjtemény beérkezése napján írunk a törzslapra. Ezt követően a „leltári jegyzék”, majd a „cédulakatalógus” vezetésének tüzetes leírását adta Jankó János javaslatát, a „dióhéjba foglalt ismertetést” azzal zárta, ha a Főfelügyelőség a hazai néprajzi múzeumok számára mintául elfogadja, kész az eljárást „részletesebben s a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó kommentárokkal kiegészítve” leírni.⁶⁹⁹

1908-ban Jósza András, a nyíregyházi múzeum igazgatója levéllel fordult a Főfelügyelőséghez. Közölte, hogy „orvosi és hivatalos elfoglaltságom miatt lajstromozási könyvet nem vezettem, de minden tárgynál meg van jelölve a lelhely, a találó vagy ajándékozó

⁶⁹⁹ MNL OL, K. 736. 6. doboz, 499. irat. 1901. 10. 15.

és a fontosabb leleteknek körülményei is tüzetesen fel vannak tüntetve. ... De hogy a „lajstromozás” során a „Főfelügyelőség intentioinak megfelelően, bátor kodok nyomtatvány-mintákat kérni”. Mihalik József válaszában részletes tájékoztatást adott. „A gyűjteményes tárgyak szaklajstromozása a legcélszerűbben úgy eszközölhető, ha azokról darabonként elsősorban czédula-katalógus készül. A gyűjteményes tárgyak így külön czédulákon való feldolgozása felette gyakorlati/as/nak bizonyult, egyrészt, mert könnyen kezelhetők, bármiképpen csoportosíthatók s mert a törzskönyv impurumának szolgálva, azokon az esetleges korrektúrák könnyen eszközölhetők. Az egyes czédulákon a tárgyak leírásánál, melynél a fő szempont, hogy az egyes tárgyak ismertető jelei úgy soroltassanak fel, hogy azok minden más hasonló tárgytól megkülönböztethetők legyenek, a következő adatok tüntetendők fel:

1. a tárgy leltári száma. 2. a tárgy neve. 3. a tárgy anyaga. 4. a tárgy készítésének technikája. 5. a tárgy színe, díszítése. 6. a tárgy méretei. 7. a tárgy kora. 8. a tárgy lelőhelye s a lelet körülményei. 9. a tárgy megszerzésének módja. 10. a tárgy becsértéke.

Szükséges még – ha a tárgy a múzeumban állandó helyen ki van állítva – hogy a kiállítás helye is megjelöltesse a czédulán. A czédula elkészülte után a tárgyra a czédulán feltüntetett leltári szám olajfestékekkel ráfestendő. (Sötét alapszínnel bíró tárgyakra fehér, világos alapszínűekre fekete festékekkel.)” Mihalik mellékelt leveléhez két mintát a czédulakatalógushoz, s egyet a törzskönyv vezetéséhez.⁷⁰⁰ Két évvel később mégis megindító levelet írt Jósza András Mihalik József előadónak: „Hetvenhat év – mint egy-egy métermázsa – nyomja vállamat, tehát nem járok, csak vánszorgok. Látóképességem meggyengült, hajladozni, kapaszkodni, tárgyakat rakosgatni nem tudok.” Levelében kért Jósza a nyilvántartás rendezésére „egy fiatal (lelkű) archeológust, aki nem veszi zokon, ha múzeumunk tárgyainak elhelyezésére, leltárba sorozására, tehát irodai munkálatokra is tanácsom után jár el, ami pedig pár heti időbe fog kerülni.” A Főfelügyelőség Kolozsvárról küldte ki Létay Balázst, az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtári segédjét, aki négy hetet töltött Nyíregyházán.⁷⁰¹ 1908-ban a Főfelügyelőség a szamosújvári múzeumnak 600 koronát adott, de kizárólag „lajstromozásra”.⁷⁰² A szentesi múzeum éves tervében szereplő régészeti feltárási munka kapcsán a felügyelő Posta Béla megjegyezte, hogy Csallány Gábor múzeumőr éves feladata, „ha a múzeum anyaga leltározva nincs, akkor nem kell ásatni, hanem leltározni.”⁷⁰³ Cserni Béla, a Főfelügyelőség régészeti

⁷⁰⁰ MNL OL, K. 736. 25. doboz, 866. irat. 1908. 10. 29.

⁷⁰¹ MNL OL, K. 736. 37. doboz, 630. irat. 1910. 07. 05.

⁷⁰² MNL OL, K. 736. 25. doboz, 872. irat. 1908. 10. 30.

⁷⁰³ MNL OL, K. 736. 19. doboz. 205. irat. 1908. 02. 29.

szakmegbízottja a nagyváradi múzeumban végzett 1909-ben munkát. Pósta Béla felügyelő feljegyzése szerint Cserni „a múzeumban összehalmozott számozatlan tárgyakat vegye számba, azokat csoportosítsa és számozza meg, cédulakatalógusba való beírásukat pedig foganatosítsa.”⁷⁰⁴ Pósta Béla felügyelő a „meglévő anyag számbavételét, leltározását, karban tartását és rendszeres kiállítását” olyan fontosnak tekintette, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum jelentős álmosdi ásatásának folytatása esetén is ezt tekintette feltételnek.⁷⁰⁵ 1911-ben pedig Fraknoi Vilmos főfelügyelő írt egy felkérést Cserni Béla régészeti szakmegbízott úrnak, hogy Budapestre jöve végezze el a Főfelügyelőség helyiségeiben lévő és „legnagyobbbrészt Finály Gábor szamosvölgyi és br. Miske Kálmán temeskubini kutatásaiból eredő régiségek szakszerű rendezését”.⁷⁰⁶ A nyilvántartás hiányosságairól Tolna vármegye alispánja és egyben múzeumigazgatója 1908 végén adott beszámolót a Főfelügyelőségnek. Közölte, hogy a „múzeum régészeti, természetrajzi, ipar- és szépművészeti osztályai gyűjteményeiről leltár nincs és nem is volt, hanem csak czédula katalógusok vannak.” Jelentése szerint az utóbbi két osztály munkatársai végezték ekkor a leltározást. A közlés az alig másfél évvel korábban elhunyt Wosinsky Mór munkásságáról, a nyilvántartási utasítás 1901-es előterjesztője hagyatékáról, a tárgyi anyag nyilvántartási rendjéről szólt kritikusan. Összefoglalta Wosinsky leltározási módszerét: „a beérkezett tárgyakat bevezette a beérkezési törzskönyvbe, azután pedig a tárgyakról czédula katalógusokat készített úgy, hogy több tárgyat is egy czédulára jegyzett fel... Azután végül a tárgyakat táblákra fűzette és a táblára egy czimkét alkalmazott, melyre azon czédula katalógus számok vannak feljegyezve, amely számsorozatot a tárgyak kaptak, de a czédula katalógusokra vezetett számok – melyek tulajdonkép leltári számok volnának, sem a tárgyakon nincsenek, sem pedig a táblán egyenként minden egyes tárgy alatt, csupán a kis címkére van feljegyezve...” Simontsits Elemér kérte a főfelügyelőt, hogy küldje ki a Főfelügyelőség egyik tagját, aki a nyilvántartásban iránymutatást tud adni a régészeti anyag leltározásával megbízott és Wosinskyval több alkalommal régészeti feltárást végzett Kovách Aladár igazgató örnek. Fraknoi Vilmos főfelügyelő Mihalik Józsefet, régészeti felügyelőt küldte Szekszárdra, hogy szakszerű útbaigazítást adjon a leltározási munkákhoz. Azt is közölte, hogy a „régészeti államsegélyből fennmaradt 400 korona” a lajstromozásra

⁷⁰⁴ MNL OL, K. 736. 30. doboz, 407. irat. 1909. 05. 12.

⁷⁰⁵ MNL OL, K. 736. 29. doboz, 350. irat. 1909. 04. 03.

⁷⁰⁶ MNL OL, K. 736. 39. doboz, 4. irat. 1911. 01. 03.

fordítandó, mint külön tiszteletdíj, de a végzett munkáról a múzeumi őr havonként jelentést tartozik küldeni.⁷⁰⁷

A muzeális emlékek nyilvántartási módszere azonban a törekvések ellenére nem lehetett nyugvóponton. A Főfelügyelőség 1908. szeptember 7-i ülésén Mihalik Józsefet ugyan megbízták az „utasítás múzeumok és könyvtárak létesítésére” és az „ügyvitel” elkészítésére, de az 1908. december 12-i ülésén Mihalik jelentette, hogy a Kolozsvárott a nyáron tartott régészeti szaktanfolyamon Pósta Béla a szaktanfolyam hallgatóinak a gyűjteménytárgyak tudományos feldolgozásának elveit, az anyag gyűjtésének, elrendezésének és kiállításának feladatait, a leltárak és cédulakatalógusok elkészítésének módját is előadta. Sőt a leltárakra és cédulakatalógusokra kész mintákat is biztosított Pósta a tanfolyamon részt vettek számára, „nehogy a kétféle munkálatból zavar keletkezzék”.⁷⁰⁸ De hogy a nyilvántartás kérdésében rengeteg volt a hozzá nem értésből fakadó dilettantizmus, arra egy rövid írásában *Mihalik József* mutatott rá. Az az igazi vérbeli „régész” – mutatott rá Mihalik – aki a legnagyobb változatosságú lim-lomot tudta múzeumában felhalmozni. Példákkal igazolta egyik vidéki múzeumunk leltárkönyvéből a „régészeti műtárgyakat” az „orvosi fecskendő”-től a „dámvad-agancs”-ig, a „vörösréz fazékfödő”-től az „egy szekér rendezetlen irományig és könyvig”.⁷⁰⁹ Magyaróvárról, a Moson megyei Múzeum nyilvántartási állapotáról 1913-ban Bella Lajos számolt be. Jelentése szerint a múzeumi gyűjtemény rendezése során a legnagyobb nehézséget a leltárak hiányos és hibás volta okozta. „A számok alatti szöveg igen sokszor nem vágott a megfelelő számú tárgyakkal. Több tárgyon egy és ugyanazon szám szerepelt. A tárgyak eredetéről sokszor semmiféle följegyzés sem volt, a muzeológiai leírás is teljesen hiányzott, s emellett sok tárgy kora is hibásan volt meghatározva.”⁷¹⁰

Műtárgyvédelem

A múzeumok *műtárgyvédelmi helyzetéről* kevés információnk maradt fenn. 1899-ben Lendl Adolf fordult a Főfelügyelőséghez, ajánlotta „preparáló” szolgálatait.⁷¹¹ A zombori múzeum 1908-ban jelentős néprajzi gyarapítást végzett, de mivel „egyik-másik holmiban” nagy károk keletkeztek, s védekezni kellett a molyok ellen, egy zombori szűcsöt bíztak meg a

⁷⁰⁷ MNL OL, K. 736. 26. doboz, 1016. irat. 1908. 12. 24.

⁷⁰⁸ MNL OL, K. 736. 26. doboz, 1013. irat. 1908. 12. 22.

⁷⁰⁹ M. J. 1914. 65-66.

⁷¹⁰ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1914a. 148.

⁷¹¹ MNL OL, K. 736. 3. doboz, 103. 1899. 04. 19.

veszélyeztetett tárgyak állandó kezelésével.⁷¹² 1913 októberében kultuszminiszteri rendelet született az állami letétül vidéki múzeumoknak átengedett műtárgyak kezelése és megóvása érdekében.⁷¹³ A miniszter a Főfelügyelőséget utasította több intézkedés pontos végrehajtására. A rendelkezés fontos műtárgyvédelmi feltételt rögzített. Megkövetelte, hogy a kiállítási helyiségekben az átlagos hőmérséklet 14-16 C fok legyen, s a nyári és téli hónapok hőmérsékleti különbsége ne legyen túl nagy. A falakat nedvesség szempontjából meg kell vizsgálni, s „képek csak teljesen száraz falra akaszthatók.” Nedves levegő és a napsugarak ellen a tárgyak megóvandók az ablakokra alkalmazott „félíg átlátszó mousseline-függönyök” alkalmazásával. A képeket tollseprők segítségével pormentesítsék, de konzerválásuk csak a Szépművészeti Múzeum segítségével oldható meg. Ahol nagyobb mennyiségű letéti anyag van, ott időnként konzervátor tart szemlét. A kiállító termekben „kellő felügyelet tartandó”, hogy káresemény a látogató közönség részéről ne történhessen. Tűzbiztonsági intézkedéseket követelt a miniszter, egyben a műtárgyak tűz- és betörés elleni biztosítását, s végül a múzeumi épületekben szigorúan tiltotta a dohányzást.⁷¹⁴ A miniszteri leirat három pontjára Kassáról Varjú Elemér igazgató válaszolt részletesen, de válasza tulajdonképpen az egész magyar múzeumi világ véleményét tükrözte. A miniszteri igény a műtárgyak érdekében állandó hőmérsékletű tereket írt elő. Varjú válasza szerint ennek az igénynek eleget tenni nem tudtak. „Egyrészt mivel a műtárgyak egy tekintélyes része fűthetetlen raktárakban őriztetik, amelyekben a hőmérsékletet szabályozni nem áll hatalmunkban. Másrészt azonban a kiállítási termék hőmérsékletét sem tudjuk állandó átlagos fokon tartani, mivel helyiségeinket csupán nappal fűthetjük. A nappali átlagos 18 C fokú hőmérséklet éjjelenként az időjáráshoz képest 4-8 fokra száll alá. Meg kell azonban jegyeztem, hogy ez az ingadozás tapasztalataim szerint észrevehető elváltozásokat a műtárgyakon még nem okoz.” Kifogásolta Varjú azt a rendelkezést is, amely szerint a miniszter a képek gondozását, lemosását, „firniszelését” szigorúan eltiltotta a vidéki múzeumokban, s azt egyedül a Szépművészeti Múzeumnak engedte meg. A kassai igazgató példákkal igazolta, hogy a Szépművészeti Múzeum évekig visszatartotta műtárgyaikat, s nem végezte el gondosan a restaurálás munkáját, miközben a kassai múzeumnak szakavatott és lelkiismeretes konzervátora volt. További rendelkezés a „múzeumi anyagot tűz és betörés ellen” kívánta biztosítani. Varjú igazgató számára nem volt világos, hogy miközben „műtárgyaink legnagyobb része magánosok és jogi személyek letéte

⁷¹² MNL OL, K. 736. 28. doboz, 244. irat. 1909. 03. 01.

⁷¹³ MNL OL, K. 736. 55. doboz, 1011. irat. 1913. 10. 28.

⁷¹⁴ MNL OL, K. 736. 55. doboz, 1011. irat. 1913. 10. 28.

gyanánt jutott a múzeumba”, mindent biztosítani kell, vagy csak azokat, amelyek állami letétek vagy „állami javadalomból vásároltak”. De a biztosítási díj mindkét esetben nagy lett volna, amit a költségvetésük nem bírt volna el.⁷¹⁵

Múzeumi közművelés

A vidéki múzeum-egyesületek, társulatok működésük kezdetei óta törekedtek gyűjteményeik, *tudományos ismertetetterjesztő eredményeik közreadására*. Ennek érdekében saját anyagi erejüket felhasználva folyóiratok, évkönyvek sorát jelentették meg. Csak példaként érdemes törekvéseik eredményeire ehelyütt rámutatni. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859-től 1934-ig egy nagy könyvszekrényt megtöltő terjedelmű kiadványt jelentetett meg. A folyóiratok 180 kötetet tettek ki, több ezer szerző több ezer önálló dolgozatot, könyvismertetést, apróbb írást adott közre. Évkönyveik első kötete 1859-től jelent meg, az Erdélyi Múzeum 1974-től.⁷¹⁶ A Komárom vármegyei és Komárom városi történeti és régészeti egylet értesítőinek 1888 és 1893, majd 1901 és 1904, majd 1905 és 1910 között összesen 15 évfolyama látott napvilágot.⁷¹⁷ A Bács-Bodrog Megyei Történeti Társulat évkönyvét 1885 és 1900 között adták ki.⁷¹⁸ A példák azonban szép számmal folytathatók. E publikációk azonban csupán váltakozó színvonalon egy-egy területre vonatkozó helytörténeti, tudományos ismereteket nyújtó kutatási eredmények közreadására voltak alkalmasak.

A múzeumok *közművelő szerepére* az idő előre haladásával egyre nagyobb hangsúly jutott. 1900-ban a Főfelügyelőség megbízta *Adolfo Venturi* olasz művészettörténészt, hogy utazzon Budapestre, vizsgálja meg az Országos Képtár olasz festményeit, s írjon róluk tanulmányt. *Venturi* dolgozatát az olasz „L’Arte” folyóiratban publikálta, magyarul pedig az Archaeologiai Értesítő hasábjain jelent meg.⁷¹⁹ *Venturi* ugyanakkor levelet írt Fraknoi Vilmos főfelügyelőnek, hogy a szegény olasz tudóstól vegyék meg a 42 darab „horganyedzésű” klisé, amelyet az olasz saját költségén készíttetett, s ezek segítségével az Országos Képtár katalógust tud készíttetni. *Venturi* munkája „A budapesti országos képtár olasz képei” címmel meg is jelent, s 1901-ben a vidéki könyvtárak számára 48 példányt juttattak.⁷²⁰

⁷¹⁵ MNL OL, K. 736. 55. doboz, 1064. irat. 1913. 12. 27.

⁷¹⁶ Valentiny Antal é. n. 1-85.

⁷¹⁷ https://hu.wikipedia.org/wiki/Duna_Menti M%3%BAzeum 2016. 03. 22.

⁷¹⁸ <https://www.google.co.uk>. 2016. 03. 22.

⁷¹⁹ *Venturi, Adolfo* 1900. 289-360.

⁷²⁰ Magyar Könyvszemle 1902. I-II. füzet. 100.

A közművelődési egyesületek egyike, a Pécs-Baranya megyei értesítőt adott ki 1908-ban, amelynek beköszöntője jellemzi az egész korszak hangulatát és törekvéseit. Szövegének részletei a következőket tartalmazzák: „Megindult a harc a tudatlanság ellen. Népegyetemek, szabadlyceumok, népakadémiák, egyesületek és társaságok országszerte rendezik a felolvasásokat és előadásokat. A tudomány hatalom, mely érvényesülésre tör. A műveltség érték, melyet váltópénzzé kell tenni.” Mondanivalójának lényege, hogy minél több érzékszervre kell hatni, annál biztosabb a siker. A szemléltető oktatás rugói pedig a múzeumok, ez „létesítésük és létjogosultságuk” alapja. „A múzeum az az egyetlen egyetemes közművelődési tényező, mely szemlélteti az embert és alkotásait a csiszolatlan kőkorszaktól napjainkig és bemutatja az ember környezetét.” Ezért gyűjti a múzeum műtárgyait, alakulnak egyesületei, hogy „a múzeum közművelődési hatását terjessze”. A múzeum nem „a tudomány kétes problémáihoz vezet, mert nem eldönthetetlen harcra van szükség, hanem a közönség előtt ismeretlen múlt és jelen tényeire kíván világosságot vetni.”⁷²¹ Ugyancsak 1908-ban került sor a szegedi Somogyi Könyvtár és városi múzeum „államosítására”. Szegednek voltak méltányolt kikötései. Közöttük azt a jogot is fenntartották, mely szerint a múzeum helyiségeit „azok szorosán vett céljától eltérő, de azzal összeegyeztethető egyéb közművelődési célokra” is igénybe vehessék, pl. „felolvasások vagy előadások tartására, kiállítások rendezésére, s más hasonló célokra.”⁷²²

A Békés megyei, gyulai múzeum öre, Domonkos János 1909-ben a Főfelügyelőségtől „ismeretterjesztő jellegű képeket” kért. Hosszadalmas indoklásában a nyári múzeumi nyitva tartáskor, mely vásár- és ünnepnapok délutánján volt, a „közönség kilenc-tizedrésze a Göndöcs-népkertbe sétálni jött földmíves legényekből, leányokból, mesterinasokból, mester-legényekből, mesteremberekből, ezek leányaiból, katonákból, diákokból, fiatal és öreg gazdákból, ezek feleségeiből, napszámosokból, kocsisokból, vincellérekéből és ezek feleségeiből, gyermekeiből áll, szóval a valóságos nép verődik ott össze, melynek minden egyes tagjára jól ráfér a tanulás és művelődés. Ilyenkor a múzeum egyes tárgyaihoz kötött alkalmas – hallgató közönségem fölfogásához mért – rövid előadásokat szoktam tartani. ... Nehéz munka ez, ... mert szóval kell festenem olyan képeket, melyeknek fogalmával hallgató közönségem egyáltalán nem bírt. Mennyivel könnyebbé és eredményesebbé válnának előadásaim, ha szemléltető képekkel támogathatnám azokat? ... Mindenki előtt tudott dolog, hogy az urániai előadásokat a képek

⁷²¹ Angyal Pál 1908 1-2.

⁷²² MNL OL, K. 736. 23. doboz, 607. irat. 1908. 07. 18.

láthatása végett keresi a publikum.” Domonkos János néhány szemléltető képet azokból kért, melyek a millenniumi kiállításkor szerepeltek, s amelyek földtani, bányászati, természetrajzi, ipari, mechanikai, történelmi, hadászati, ösfoglalkozási, földművelési tárgyúak, néprajzi zsánerképek, építészeti műrekek, szárazföldi és tengeri tájképek. Indoklása szerint a szemléltető képek a múzeumi közművelődést nagyban segítenék, s támogatnák a „kultúra általános fejlődését”. Vélekedését kiegészítette a „nép között” szerzett ismereteivel: „a nép olyan, mint a gyermek, jobban szereti a szemeit foglalkoztatni, mint a fülét, inkább megy oda, ahol látnivaló van, mint ahol csak hallani való van. A látni való annál jobban vonzza, mennél ismeretlenebb előtte, a hallani való ellenkezőleg csak úgy bír rá hatással, ha már ismeri. Innét van az, hogy a zene, az a dallam kedves előtte, melyet ő is tud dalolni.” Hivatkozott Domonkos arra is, hogy a képes levelezőlapok sokat lendítettek a nép művelődésén, mert felkeltették tudásvágyát, nemesítették szépérzékét, tágitották ismeretkörét. A Főfelügyelőség azonban értesítette a múzeumórt, hogy nincs módjukban szemléltető képeket küldeni.⁷²³ Ugyancsak „vetítésre alkalmas képeket” kért később az aradi Varjassy Árpád múzeumi-közművelődési igazgató a munkás-gimnáziumok részére tartott felolvasásokhoz.⁷²⁴ A feljegyzések egyértelműen arra utalnak, hogy a „munkás-gimnáziumi előadások” tartása minden Főfelügyelőséghez tartozó múzeum feladatai között szerepeltek. Így jelent meg pl. a Borsod-Miskolci Múzeum 1910-es jelentésében és munkatervében, hogy „folytatjuk a múzeumi osztály gondjaira bízott munkás-gimnáziumi előadásokat, s az ezzel kapcsolatos ismeretterjesztő előadásokat.”⁷²⁵

Fraknói Vilmos főfelügyelő 1911 januárjában levelet intézett az Uránia Magyar Tudományos Egyesület elnökéhez,⁷²⁶ melyben tájékoztatást adott arról, hogy a Főfelügyelőség alá tartozó múzeumok „közművelődési házai” gondoskodni kívánnak ismeretterjesztő előadások megtartásáról. Ennek érdekében az Uránia Egyesületen kívül a „vasárnapi munkásképző bizottsággal” is célravezető kapcsolatot kívánt létesíteni. Mindkét bizottság segítségét kérve azzal is indokolta a levélben közölt kezdeményezését, hogy 1910 novemberében átadták rendeltetésének a szombathelyi múzeumpalotát. Ám az ország más

⁷²³ MNL OL, K. 736. 33. doboz, 1093. irat. 1909. 12. 14.

⁷²⁴ MNL OL, K. 736. 55. doboz, 1056. irat. 1913. 11. 15.

⁷²⁵ MNL OL, K. 736. 35. doboz, 317. irat. 1910. 03. 10.

⁷²⁶ Molnár Viktor államtitkárnak. MNL OL, K. 736. 39. doboz, 27. irat. 1911. 01. 11.

városaiban is készülnek a közművelődési házak, s mindenütt feladatuknak tekintik saját anyagi és szellemi eszközeik révén az ismeretterjesztés szolgálatát.⁷²⁷

A szombathelyi szervezés körül azonban hamar gondok keletkeztek. 1911 január közepén Szalay Imre helyettes főfelügyelő személyes kérése alapján Szombathelyről Végh Gyula magánlevélben számolt be az utóbbi idő fejleményeiről. A múzeumpalota termét a zeneegyesület több koncertre lefoglalta, de a programok a külföldről meghívott művészek érkezésétől függ. A munkásoknak szánt vasárnapi előadásra 1911 február közepén kerülhet sor. Több tudományos előadást is tervbe vettek, de időpontjuk bizonytalan. Kárpáti igazgató – Végh Gyula szerint – több „szocialista felolvasást” engedélyezett. Végh Bokányi Dezső két előadását is meghallgatta. Mint „a sociáldemokrata párt hivatalos szónoka fejtegette a socializmus közismert programját számos és nagyon előkelő közönség előtt, melynek nagy részét bizonyosan a kultúrház terme és a kíváncsiság vonzotta, egész bizonyos, hogy ez a közönség nem hallgatta volna meg az agitátort, ha az előadást másutt tartotta volna meg. Az előadás ... objektív hangon volt tartva, természetes, hogy a szónok a zsaroló úri osztályt, a vallást, a társadalmi intézményeket, de sőt a kultúrát sem kímélte.” A kultúrát mint a kiváltságosok privilégiumát kárhoztatta, helyette „általános materiális jóllétet, nőemancipációt, a vallásnak kiküszöbölését a közoktatásból, ... a munkának mint egyedüli kultúr-faktornak felmagasztalását” hirdette. Végh Gyula szerint „mégsem a kultúrpalota az a hely, ahol az ilyen elméletek előadandók volnának. ... Valami fonákság van abban, hogy a kormány, tehát az állam, közvetve hozzájárul a felforgató eszmék propagálásához. Kétség sem fér hozzá, hogy amint egyrészt a socializmus tanai az állam pénzén létesített kultúrházból kiindulva és mintegy sanctionálva az illetékes tényezők által szélesebb körökbe hatolnak, izgatnak, nyugtalanítanak, úgy másrészt a sociáldemokrata párt is tőkét kovácsol a maga számára ebből a térhódításból, máris diadalmasan hirdetve, hogy íme az uralkodó osztály is enged, a vallás és közoktatásügyi kormány támogatja az ő előadásait, ezzel elismervén elméleteiknek nem csak közgazdasági és politikai, de kulturális létjogosultságát is.” Pedig tanaik veszedelmet jelentenek – írta Végh – hisz aki azt állítja, „mint Bokányi tette, hogy az olasz renaissance haszontalan osztálykultúra volt, mert csak ócska romok maradtak fenn belőle, aki Homert, Goethet, Shakespearet fölöslegesnek tartja, mert a szombathelyi kofák még csak létezésükről sem tudnak, azzal nehéz volna megértetni a kulturális törekvések lényegét és célját. Hozzájárul a bajhoz, hogy eddig a szombathelyi kultúrházban más, mint szocialista előadás, nem is volt. Csizmadia, Jászi, Garbai

⁷²⁷ MNL OL, K. 736. 39. doboz, 27. irat. 1911. 01. 11.

és Bokányi: ezek voltak az előadók.” Végh, levele szerint igyekezett meggátolni a „socialista inváziót, de mint hallom, nagy lármát ütött volna a párt, ha megtagadták volna tőlük az előadásokra való engedelmet, ezért opportunitásból meg is adták nekik. Nem tudom, Szombathely képviselőjének, az igazságügyminiszternek mennyiben volt ebben része?”⁷²⁸ Végh Gyula levele ugyan „ad acta” került, de néhány nappal később Fraknói felkérést küldött Jónás Ödönnek, a „Vasárnapi munkásképző országos bizottság elnökének”, hogy segítsen megszervezni Horváth Elemér „chémiai mérnök” szombathelyi közművelődési házban tartandó, a „brüsszeli kiállításról és a levegő meghódításáról vetített képekkel kísért népszerű előadásai” megtartását. Fraknói másik levele Kárpáti Kelemen szombathelyi múzeumigazgatónak szólt, melyben értesítést küldött a szervezés alatt álló előadásokról, s a Főfelügyelőség nevében azt ajánlotta, hogy az előadások „két vasárnapon esti 7 órától kezdődőleg” tartassanak meg. A levelezés alapján megállapítható, hogy Szombathelyen az 1910-es években a „Törekvés” munkásképző egyesületnek erős bázisa lehetett, mert a múzeumpalota vasárnapi használatáért vissza-visszatérő alkalmakkor küzdöttek. 1911 novemberében a Vasvármegyei Kultúr-Egyesület fordult a Főfelügyelőséghez állásfoglalás érdekében. Levelükben kérték a Főfelügyelőséget, hogy járuljanak hozzá a közművelődési ház nagytermének átengedéséhez a „Törekvés” munkásképző egyesület számára, akik vasárnap délutánokon Fényes Samu, Bokányi, Garbai, Jászó Oszkár előadásait kívánták megszervezni. Mivel a kultúr-egyesület is szervez előadásokat, így havonta csak 2-2 alkalommal gondolták a nagytermet a munkásképző egyesület számára átengedni. Szükségesnek tartották azonban „az engedély feltételéül kikötni, hogy a terem csak szigorúan tudományos célra használható, tehát politikai, nemzetiségi, felekezeti jellegű, vagy osztályok elleni izgatást tartalmazó felolvasások és előadások feltétlenül ki lennének zárandók.” A Főfelügyelőség négy nap alatt küldött választ. Levelük első tervezete hozzájárulást tartalmazott a munkásképző egyesület kérvényére, kikötve a szigorúan tudományos és nem politikai tartalmú rendezvényeket. Szalay Imre helyettes főfelügyelő azonban új levelet fogalmaztatott, amely már elutasító volt. Nem járult hozzá a nagyterem vasárnaponkénti átengedéséhez, mivel az előzmények után ítélve „nem látom garanciáját annak, hogy a tárgysorozatban hirdetett előadások tárgyilagos és tudományos sínen maradnának, politikai célokra vagy osztályok elleni izgatásra pedig a kulturális célokat szolgáló közművelődési ház át nem engedhető.”⁷²⁹ A Vasvármegyei kultúr-egyesület azonban nem nyugodott bele a döntésbe, s később, pl. 1911. december 12-én újabb levélben kérték a

⁷²⁸ MNL OL, K. 736. 39. doboz, 50. irat. 1911. 01. 21.

⁷²⁹ MNL OL, K. 736. 47. doboz, 1101. irat. 1911. 11. 26.

Főfelügyelőséget a múzeumi nagyteremnek a „Törekvés” munkásképző egyesület számára történő átengedésére.⁷³⁰

A múzeumok népszerűsítésére az Uránia egyesület is törekedett. Sági János, aki a 20. század első éveiben a Balatoni Múzeum néprajzi osztályának vezetője is volt, de kapcsolatok kötötték az Uránia Színházhoz, az Uránia egyesület nevében 1913-ban javaslatot tett arra, hogy az Uránia programjában a felolvasások sorába iktassák be a múzeumokat propagáló témát: „miért szükségesek a múzeumok, mit tanulunk azokban, mit kell a múzeumom javára megtennünk”. A Főfelügyelőség a javaslat alapján megbízást adott Sági Jánosnak az előadás megírására.⁷³¹ Szalay Imre a Sepsiszentgyörgyön 1913 nyarán tett látogatása alkalmával ígért segítséget „az Uránia előadási ciklusából 12 előadás” anyagának és a vetítőkészülék megküldésére. A következő témákat ajánlotta: Bosznia története, az ősember élete, gyümölcsművelés, erő és munka, gyermeknevelés, a francia forradalom, Madách életéből, Oroszország története, Zrínyi élete, római élet, Konstantinápoly, az alkohol. Hazafias tárgyú előadások: Erdély története a nemzeti fejedelmek korában, a honfoglalás, az új Magyarország, a tatárjárás és az utolsó Árpád-házi királyok, alkotmányunk fejlődése.⁷³²

A múzeumok látogatottsága egyébként mind a 19 század utolsó évtizedeiben, mind a 20. század elején, az első világháború kitöréséig általában mindenütt jelentékeny volt (csupán egyetlen példát idézek, 1908-ban a debreceni városi múzeumot hétezer fő látogatta⁷³³). Gondot jelentett azonban, ha a múzeum nem önálló épületben volt, hanem pl. oktatási épületben. Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója, s egyben helyettes főfelügyelő kesergett például 1909-ben a győri múzeum és könyvtár szerényebb látogatottsága miatt. Mind a múzeum, mind a könyvtár, ha a városi „főgimnáziumi épületbe kerül, megint csak abban a fogatkozásban fog szenvedni, amely minden hivatalos és oktatásügyi épületben elhelyezett könyvtárt és múzeumot jellemez, hogy t. i. a nagy közönség, főképpen pedig annak női része attól távol tartja magát.⁷³⁴ A kiállítási termek őrzői számos városi múzeumban „48-as öreg honvédek” voltak. Szegeden a városi múzeum kiállításának megnyitásánál 48-as honvédek voltak a termek őrzői.⁷³⁵ 1909-ben a debreceni múzeum azt jelentette a Főfelügyelőségnek, hogy „megnyitási napokon” „13

⁷³⁰ MNL OL, K. 736. 47. doboz, 1144. irat. 1911. 12. 12.

⁷³¹ MNL OL, K. 736. 54. doboz, 891. irat. 1913. 09. 19.

⁷³² MNL OL, K. 736. 54. doboz, 793. irat. 1913. 08. 11.

⁷³³ MNL OL, K. 736. 21. doboz, 264. irat. 1909. 01. 25.

⁷³⁴ MNL OL, K. 736. 31. doboz, 631. irat. 1909. 07. 16.

⁷³⁵ MNL OL, K. 736. 25. doboz, 855. irat, 1908. 10. 22.

egyenruhás 48-as öreg honvéd” a „teremfelvigyázó, felváltva hármásával”. Jelenlétükért fejenként 2 koronát kaptak a „városi dotatióból az e célra gyűjtött alapból”.⁷³⁶

A 19. század utolsó évtizedeiben készített *történelmi kiállításokról* Kiss Erika készített összefoglaló dolgozatot.⁷³⁷ 1867-ben a Képzőművészeti Társulat termeiben számos magyar gyűjtő – köztük Pulszky Ferenc, Ráth György, Andrássy Manó, Batthyány Ödön, a Zichy és az Eszterházy család – régészeti és művészeti gyűjteményének jeles darabjait mutatta be. Ugyancsak 1867-ben Párizsban a Nemzeti Múzeum gyűjteményeiből rendeztek tárlatot, 1873-ban pedig Bécsben a világkiállításon magyar magán- és egyházi gyűjtemények műtárgyai, valamint az első alkalommal nagyobb számban szereplő magyarországi néprajzi tárgyak keltettek élénk érdeklődést.⁷³⁸ 1876-ban egy műipari és történelmi kiállítás megrendezésére került sor, az év februárjában történt dunai árvíz okozta károk és szenvedések enyhítésére. A hírlapokban megjelent felhívások nyomán elsősorban magyarországi és erdélyi főnemesi családok közel kétezer tárgya: ötvösművek, fegyverek, ékszerek, hímzések, zászlók, porcelánok, jeles személyiségek arcképei került kiállításra. Még az uralkodó is hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburgok bécsi és ambrasi gyűjteménye műkincseiből a „magyarokat leginkább érdeklők e kiállításra kivételesen Budapestre hozassanak”. Az eredeti helyszín a Tudományos Akadémia épületében az Országos Képtár termei lettek volna. Szerény befogadó képessége miatt azonban Károlyi Alajos, a Monarchia berlini nagykövetének a Nemzeti Múzeum mögött épített palotája földszinti termei adtak a tárlatnak méltó helyet. A kiállítás közel másfél hónapig tartott nyitva, s nagy közönségsikert aratva az árvízkárosultak javára 12.000 forint gyűlt össze.⁷³⁹ Rómer Flóris kezdeményezésére 1876-ban rendezték meg Budapesten a nemzetközi ősrégészeti és antropológiai kongresszust, amelynek alkalmából Rómer összegyűjtötte az egész országból a jelentősebb régészeti anyagot, s a Nemzeti Múzeumban Hampel József segítségével rendezte meg a kiállítást. A vidéki múzeumi hálózat, az iskolai gyűjtemények, a tudományos társaságok alapította múzeumok legjelesebb darabjai nyertek elismerést e kiállítás révén.⁷⁴⁰ 1884-ben Budapesten magyar történelmi ötvösmű-kiállítást rendeztek a Nemzeti Múzeumban. A „roppant kincshalmaz”, a „nemzeti kincsház”

⁷³⁶ MNL OL, K. 736. 21. doboz, 264. irat. 1909. 01. 25.

⁷³⁷ Kiss Erika 2000. 514-520.

⁷³⁸ Kiss Erika 2000. 515.; Kósa László 2001. 107.

⁷³⁹ Kiss Erika 2000. 514.; a kiállítás jelesebb darabjairól beszámolt: Henszlmann Imre 1876. 165-175.; Sinkó Katalin 2012. 18.

⁷⁴⁰ Valter Ilona 1915. 30.; Kiss Erika 2000. 516.

népszerűsítő kifejezések mutatták a történeti értékű emlékek jelentőségét, s a tárlat alkalmat adott a bécsi intézményekből kölcsönzött műkincsek visszakövetelésére, a magyar érdekű tárgyak visszaszerzésének nyilvános követelésére is.⁷⁴¹ A kiállításhoz Pulszky Károly készített kétkötetes katalógust, amely azóta a magyarországi ötvösség kutatásának legfontosabb alapműve. A kiállításon a történetiség volt a rendező szempont, amely igény Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc közel fél évszázados küzdelme nyomán jutott érvényre.⁷⁴² Az 1885-ös országos kiállításon Czobor Béla terveinek szerény megvalósítására került sor a Múcsarnok épületében, hiszen ekkorra már az ilyen általános tárlatokon „kötelező” volt a régészeti bemutató, mint szakmai reprezentáció, s emellett néprajzi szobák felszerelése is, amelyek a Nemzeti Múzeum néprajzi tárának gyűjteményébe kerültek.⁷⁴³ 1886-ban Buda visszavívásának 200. évfordulóját ünnepelte a múcsarnoki tárlat⁷⁴⁴, 1888-ban ugyancsak a Múcsarnok adott helyet nagyszabású, hétszáznál több kép bemutatására, magángyűjteményekből.⁷⁴⁵ 1896-ban a magyar honfoglalás millenniumi kiállítás-csokrát a Városligetben helyezték el.⁷⁴⁶ A tárlatok fontos eredményei voltak annak az ideológiai törekvésnek, mely szerint a nemzeti jogok a történeti jog alapjaira épülnek, s a történelem a nemzeti lét példatára és érvtára. Ekkor az állami és egyházi gyűjtemények mellett készséggel adtak kiállításra jeles darabokat nemesi gyűjtemények, képcsarnokok, kincs- és fegyvertárak.⁷⁴⁷ A millenniumi kiállítás legfontosabb eredményei és látványosságai közé tartozott a „néprajzi falu”. A tizenkét magyar és tizenkét magyarországi nemzetiségi porta a 19. század végi lakosság számarány szerinti megoszlásához igazodva képviselte a „kis Európa”-elvet.⁷⁴⁸ A millenniumi kiállításoknak ugyancsak jeles bemutatója volt Herman Ottó ősfoglalkozások (mindenekelőtt az állattartás-pásztorkodás) gyűjteménye is.⁷⁴⁹ 1908-ban Londonba vittek egy, a magyar kultúrát reprezentáló tárlatot, amelyben bemutatták a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége eredményeit. Tevékenységük illusztrálására a vidéki múzeumok közül 74 objektumot mutattak be, melyeket a könyvtárakkal együtt Magyarország térképén jelölték. Grafikonon ábrázolták a Főfelügyelőség fennhatósága alatt működő intézmények tíz éves fejlődését, melyeket a kassai, a Sáros vármegyei, a Vas vármegyei múzeum épületének látképével és kiállítótermeinek

⁷⁴¹ Pulszky Károly-Radisics Jenő 1885.; Kiss Erika 2000. 516.

⁷⁴² Sinkó Katalin 2012. 18.

⁷⁴³ Kiss Erika 2000. 518.; Kósa László 2001. 107.

⁷⁴⁴ Kiss Erika 2000. 518-519.

⁷⁴⁵ Sinkó Katalin 2012. 19.

⁷⁴⁶ Matlekovits Sándor 1897-98.; Gergely András 2005. 497.

⁷⁴⁷ Sinkó Katalin 2012. 19.

⁷⁴⁸ Kósa László 2001. 108.

⁷⁴⁹ Kósa László 2001. 108.

képeivel színesítették.⁷⁵⁰ Az 1910. évi bécsi első nemzetközi vadászati kiállításra jelentős magyar anyagot kívánt a magyar országos bizottság, s a Főfelügyelőség segítségét kérte. A főfelügyelőségi előadó ennek érdekében 1909 őszén levéllel fordult a vidéki múzeumokhoz, a „vadászati vonatkozású tárgyaknak a kiállítás tartamára való átengedése”-t kérve. A kassai „Felsőmagyarországi Múzeum”-hoz konkrét kéréssel fordultak, „73 db. kiállított és 17 elraktározott tárgy”, valamint az összes vadászati díszítéssel bíró edények és kancsók átengedését kérve. Varjú Elemér igazgató „bizalmas” levéllel válaszolt Fraknói főfelügyelőnek, s az engedélyhez feltételek előírását kérte tőle. Ezek szerint kikölcsönözhetők lennének a ki nem állított darabok közül a „teljesen jó karban” lévők, a kiállított tárgyak közül pedig csupán azok, amelyek „a megfelelő szekrény vagy csoportozat rendjének felbontása nélkül kivehetők”. A törekeny, üvegből, porcelánból készült tárgyak elküldése semmi esetre sem vállalható, mint ahogyan a letétek (köztük pl. a Dessewffy és a Puky-gyűjteményekből származó tárgyak), valamint az állami letét gyanánt őrzött festmények sem. Fraknói és a Főfelügyelőség készségét nyilvánítva hajlandó volt a nemzetközi kiállítás magyar osztályának sikerét előmozdítani, ám kérte minden költség megtérítését is.⁷⁵¹

A Főfelügyelőség törekedett a vidéki múzeumok kiállítási feltételeinek javítására. Így pl. 1901-ben a korábbi párizsi kiállításból származó vitrineket több vidéki múzeum között osztották szét. A kassai múzeum igényére, ahonnan Mihalik József igazgató természetrajzi tárlata számára kért a „párizsi” vitrinekből, azt válaszolták, hogy az állattani gyűjtemények befogadására nem egészen alkalmasak. Helyette a Főfelügyelőség azt ajánlotta, hogy a Nemzeti Múzeum asztalos a csinál egy minta-vitrint, s a kassai mesterek annak alapján készítsék el a szükséges mennyiségű tárlót.⁷⁵² 1906-ban a kultuszminiszter támogatásáról értesítette a Főfelügyelőség Sáros vármegye alispánját, hogy a bártfai és az eperjesi múzeumok berendezésére 3.900 korona segélyt utalványoztak.⁷⁵³ A megyei múzeumok kiállításairól az országos felügyelők jelentéseikben rendre beszámoltak. Rávilágítottak a tárlatok minőségére, eredményeire, hibáira. Fejérpataky László felügyelő például 1906 nyarán a poprádi múzeumot ellenőrizte, s megállapítása szerint a természetrajzi rész berendezése jó, de a többi rész ideiglenesnek tekintendő. Kifogásolta, hogy a régiségek, az iparművészeti darabok, a városi és a céhemlékek, valamint a néprajzi tárgyak rendszer nélkül vannak tárlókba helyezve.

⁷⁵⁰ MNL OL, K. 736. 19. doboz, 20. irat. 1908. I. 13.

⁷⁵¹ MNL OL, K. 736. 32. doboz, 865. irat. 1909. 10. 08.

⁷⁵² MNL OL, K. 736. 6. doboz, 432. irat. 1901. 09. 01.

⁷⁵³ MNL OL, K. 736. 16. doboz, 779. irat. 1906. 09. 04.

Tanácsokat adott a múzeumigazgatónak a tárgyak csoportosítására, hogy a „gyűjtemény instruktívvá váljék”. Dicsérte ugyanakkor a múzeum hirdetéseit, amelyek „a pályaházakban, vendéglőkben mindenütt ki van(nak) függesztve”, s a közönség figyelmét felkeltik. Ezzel nagyobb a látogatottság, s egyben nagyobb a múzeum bevétele is.⁷⁵⁴ Bártfa múzeumi kiállításáról ugyancsak Fejérpataky adott információkat. Elégedett volt a tárlattal, s a látogatottságot is kielégítőnek tartotta. Megjegyezte, hogy a közeli „Krynica lengyel fürdőből szép számmal” keresték föl a múzeumot. Hiányolta azonban a magyar nyelvű magyarázatok mellett a francia vagy a lengyel nyelvű információkat. Ugyancsak neheztelt a „tárgymagyarázó feliratok” ügyében. A szürke cédulákra írott kis betűket kifogásolta, amelyeket véleménye szerint magasra vagy mélyre helyezték, s nehéz a látogatóknak elolvasni. Helyettük „kalligrafikusan írott” információkat javasolt.⁷⁵⁵

A Főfelügyelőség és a nemzetiségi múzeumok

Történetírásunk egyre árnyaltabb képet rajzol a dualizmuskori Magyarország nemzetiségi politikájáról. *Glatz Ferenc* 1996-os összegezése szerint az 1867-es kiegyezés nemzedéke számára az 1868-as nemzetiségi törvényben már megfogalmazódott a teljes egyéni autonómia: „a polgári életben mindenki szabadon használhatta anyanyelvét és szervezhette állampolgári jogon nemzeti kulturális egyleteit. Kollektív jogokat adott – a törvény – kulturális téren: a községek nyelve a többség nyelve lett, és szabadon hívhattak létre iskolákat, intézményeket ...”⁷⁵⁶

Közismert, hogy a dualizmus évtizedeiben az egyesületek voltak a társadalom polgárosodásának egyik legfontosabb eszközei. A civil társadalom tömegesen hozta létre szervezeteit. 1878-ban pl. már közel 4000 politikai, gazdasági, humanisztikus, közművelődési stb. egyesületet tartottak nyilván 6-700 ezer taggal. Az 1914 előtti két évtizedben közel 11 ezer egyesület nyújtotta be jóváhagyásra alapszabályát a Belügyminisztériumhoz. Ugyanakkor az egyesületek alapítását és működését nem szabályozták törvények, csupán minisztériumi rendeletek. Ez a mód pedig lehetőséget biztosított a hatósági önkényre, amely egyebek mellett a nemzetiségi egyletek életét is megnehezítette.⁷⁵⁷

⁷⁵⁴ MNL OL, K. 736. 16. doboz, 759. irat. 1906. 09. 01.

⁷⁵⁵ MNL OL, K. 736. 23. doboz, 716. irat. 1908. 08. 29.

⁷⁵⁶ GLATZ Ferenc 1996. 436, 483.

⁷⁵⁷ Gergely András 2005. 432.

Az 1860-as évektől gyors fejlődésnek indultak a nemzetiségek kulturális szervezetei. A gazdasági és kulturális fejlettség szintjében, a polgárosodás előrehaladottsága tekintetében persze jelentős különbségek mutatkoztak. Az erdélyi *románok* az „Astra”, a felvidéki szlovákok a „Slovenska Matica”, a délvidéki szerbek a „Matica srpska” megalapításával, (ill. utóbbi 1864-től Újvidéken folytatott tevékenységével) nyelvi, irodalmi és közművelődési igények szolgálatára törekedtek.⁷⁵⁸

A nemzetiségi törvény pozitív nyelvi, jogi, kulturális és oktatási rendelkezései a „nem magyar nyelvek lokális, megyei szintű egyenjogúsítását célozták”. Ebben a korban az egyesülési jogot szabályozó rendeletek tiltották a nemzetiségi alapú politikai szervezetek alakítását, a nemzetiségi törekvéseket kulturális (és gazdasági) szervezeteik keretében fejthették ki. Nagyszámú helyi olvasóköri, tudományos és irodalmi társaság, dalárda stb. jött létre, de alakultak országos jellegű kulturális intézmények is. A korábbi célkitűzések az 1875 és 1890 közötti Tisza Kálmán-korszakban, s az azt követő kormányok idején jórészt érvényüket veszítették, s helyettük egyre nyíltabb magyarosító tendenciák érvényesültek. 1890 után pedig az ország peremvidégein számottevővé vált a nemzetiségek középosztálya, amely már régóta hirdette az anyanyelv fontosságát. Annak kifejlesztése a nemzet alapvető létfeltétele, s a felemelkedés záloga volt.⁷⁵⁹

A hosszú évek küzdelmei után Erdélyben – uralkodói engedély birtokában – 1859-ben létesült az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Az egyesület célját Mikó Imre 1856-os szózata frappánsan fogalmazta meg: a létrehozandó intézmény „Erdély magyar népiségének koncentrált Múzeuma s azzal egybekötött némi tudományos tűzhelye legyen”.⁷⁶⁰ A Múzeum-Egyesület mintát adott az „ASTRA. Asociatiunea Transilvana pentru literatura si cultura poporului roman” (Erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület) 1861-es megalapításához.⁷⁶¹ Bárány Ágoston püspök 1860 májusában nyújtotta be Lichtenstein Frigyes herceg kormányzónak a kérést az ASTRA megalapítása érdekében. Olyan egyesület létrehozását kérték, amelynek hivatása a népi közművelődés szélesbítése és az irodalom előbbre vitele. Lichtenstein kormányzó azonban tervezetet kért az alapszabályról, mert „nem engedélyezheti egy olyan kizárólag nemzeti törekvésű egyesület megalakulását, amely szemmel láthatólag

⁷⁵⁸ Csorba László 2005. 306.; Kovács Valéria 2003. 83.

⁷⁵⁹ Szarka László 2011. 180.

⁷⁶⁰ Kántor Lajos 1940. 110.; A Múzeum-Egyesület tagjai sorában volt „Saguna András” püspök is. Kántor Lajos 1940. 111.

⁷⁶¹ A fundálásra hírt adott Opris, Ioan 2003. 64.

elszigeteli magát ezen ország többi nemzetiségeitől”. Az időközben elkészült alapszabály gyors bécsi jóváhagyását követően viszont Șaguna püspök 1861 novemberében már összehívhatta Nagyszebenbe az egyesület alakuló ülését.⁷⁶² Az ASTRA célját az 1872-es közgyűlés a nemzeti érzés felébresztésében, táplálásában és állandósításában látta, egyúttal védelmezze és művelje a nyelvet és ezáltal a nemzeti létet. Az ASTRA alapszabályában – éppúgy, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület szabályzatában – kötelezően szerepelt, hogy nem foglalkozhat politikával és vallási ügyekkel. E kérdésről a következő szavakkal küldött értesítést az erdélyi „főkormánysház”: „az egyesület a 2-ik §-ban kitűzött feladatokhoz híven csupán tudományos pályakörénél maradjon meg, s a harmadik szakasz szerint kirekesztett vallásos és politikai ügyekbe való avatkozástól óvakodjék.”⁷⁶³ Ahogyan 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésén a Tudományos Akadémiát képviselő Eötvös József „a nemzeti tömörülés vágyát” emelte ki, úgy az ASTRA esetén a politikai megnyilvánulás tiltására utalva 1861-ben Barseanu Andrei fogalmazta meg a célt: „a nemzeti erő más cselekvési mezőt keres és talál, egy simább és termékenyebb mezőt: a művelődés végtelen és örökké termő mezejét”.⁷⁶⁴ Opris, Ioan hírt adott arról, hogy az ASTRA első, néprajzi jellegű kiállítását George Baritiu szervezésében 1862-ben egy brassói iskolában nyitották meg, majd a történeti-kulturális (és néprajzi) kiállítást 1896-ig több városban bemutatták.⁷⁶⁵ A további évtizedek során a népi művelődést elősegítő tevékenységük következtében az érdeklődés bizonyos mértékig visszaesett.

Az első világháborút megelőző mintegy két évtizedben – a dualizmus rendszerével szembeforduló nemzetiségi irányzatok erejét is felismerve – az ország kormányai a nemzetiségek iránti engedményeket tartotta célravezetőnek. Ez a politika több egymást erősítő ok következtében sajátos módon árnyalta az államhatalom viszonyát az erdélyi románság kulturális törekvéseihez.⁷⁶⁶ Az 1890-es évek elején Wekerle Sándor kormányának nem sikerült egységes koncepciót kialakítania az országban egyre jobban aktivizálódó nemzetiségi politikai mozgalmakkal szemben. A miniszterelnök az engedmények és a kemény kéz politikájának kombinációjával próbálkozott.⁷⁶⁷ A szlovák kulturális egyesületek közül a túrócszentmártoni

⁷⁶² Kántor Lajos 1940. 103-109.; Zászló J. 1905. 126-128.

⁷⁶³ Zászló J. 1905. 126-127.

⁷⁶⁴ Schilling Lajos 1906. 3. 317.

⁷⁶⁵ Opris, Ioan 1994. 49.; 2003. 151-152.

⁷⁶⁶ Gergely András 2005. 527.

⁷⁶⁷ Szabó Viktor 2006. 160.

Živena nőegyesületnek, a Múzeumi Tót Egyesületnek és a nagyszombati Szent Adalbert Társaságnak szenteltek figyelmet.⁷⁶⁸

Az 1895. évi újjászervezés hozta lendület során határozták el 1897-ben a nagyszebeni „Casa Națională”, a nemzeti ház megépítését, múzeumi célokra. Az erdélyi románok egyházi szervezete szilárdan működött, a nagyszebeni közművelődési egyesületük, az ASTRA valóságos erdélyi román oktatásügyi minisztériummá nőtte ki magát. Könyvtárak tömegét állította fel, s támogatta az iskolákat és az iskolán kívüli népoktatást.⁷⁶⁹ Az „Oláh Nemzeti Múzeum”-ról az Ethnographia 1897. évi 5., szeptemberi füzeté „Apróságok” rovatában Semayer Vilibáld adott hírt,⁷⁷⁰ megjegyezve, hogy az eszmét Herrmann Antal 1895-ben pendítette meg.⁷⁷¹ Semayer felhívta arra a figyelmet, hogy a Nemzeti Múzeum néprajzi tárának az ország összes nemzetiségi vidékére kiterjesztve kellő állami támogatás mellett intenzívebb gyűjtésre lenne szüksége, mert „lesz egy vidéki közeg” mely megakadályozza, hogy a „modern kultúrhatások alatt folyton ritkuló régi néprajzi anyag” Budapestre kerüljön, helyette „a nálunk is tarlózó idegen múzeumokba vándorol”.⁷⁷² 1903 nyarán sikerült a múzeum alapkövét elhelyezni, s az ASTRA Múzeumot 1905-ben nyitották meg.⁷⁷³ „A múzeum a nagyszebeni várospark legszebb részén előkelő ízléssel épült kétszintes palota.” Homlokzatának felírása szerint: „Muzeul istorie si etnografic român”, a „második emelet feletti háromszögben egy csillagot helyeznek el”.⁷⁷⁴ A múzeum földszintjén a könyvtárt, mellette a hivatali szobákat helyezték el, az első emelet nyolc termében Erdély-részi, bánáti és Tisza-marosközi egységekben néprajzi kiállítást rendeztek be. A tárlat bemutatta a parasztházak belsejét, a háziipart, a mezőgazdaságot és eszközeit, a népviseletet, az ünnepek tárgyi anyagát, a zenét, a táncot, az „ösfoglalkozások” eszközeit, „a néptípust mutató viaszalakokat”, s a néprajzi irodalmat. A történeti rész régiségtárból és relikviákból, nevezetes helyek és tárgyak fotóiból állt. Ugyanitt a két román egyház történetét, használati tárgyait, régi fatemplomok mását és szent eszközök mintáit mutatták be. A második emeletet nagy díszterem foglalta el, ahol előadásokra, hangversenyekre, színi előadásokra került sor. A múzeum mögötti leányiskolában gazdasági kiállítást rendeztek, ahol a román pásztor-, vadász-, halászéletet, a bányászatot, s

⁷⁶⁸ Szabó Viktor 2006. 158-159.

⁷⁶⁹ Szász Zoltán 1984. 184.

⁷⁷⁰ Semayer Vilibáld 1897.

⁷⁷¹ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn IV. kötete, 130.

⁷⁷² Semayer Vilibáld 1897.

⁷⁷³ Az ASTRA múzeumának 1905. augusztusi megnyitásáról ír Opris, Ioan 1994. 119.; 2003. 152.

⁷⁷⁴ Zászló J. 1905. 127.

történeti emlékeket kívántak bemutatni.⁷⁷⁵ A gyűjtemények közül az etnográfiai anyag volt a leggazdagabb, mellette a régészeti, képzőművészeti, természettudományi, ipari, gazdasági, egyházi gyűjteménye (osztálya), s mintegy 30.000 kötetnyi könyvtára volt.⁷⁷⁶ 1908-ban Fejérpataky László felügyelő tett jelentést nagyszebeni látogatását követően a román múzeumról. Ismerete szerint főleg román pénzintézetek hozták létre a múzeumot, melynek épülete a város előkelő helyén, a „Stadtpark”-ra néz homlokzatával. Magas földszintből és két emeletből áll az épület, melynek földszinti lépcsőházában két fekete márványtábla őrzi a múzeumalapítók nevét. Jobbról a pénzintézetekét (élén az Albinával), balról többek között Mocsonyi Gáll József főrendiházi tag és Szerb György udvari tanácsos nevét. Fejérpataky négyezerre becsülte a múzeum történeti és néprajzi tárgyainak mennyiségét. Az „imponáló külsejű ház, melynek homlokzatán nagy aranybetűkkel e felírás díszlik: Museul Asociațiunii, veszedelmes törekvéseket rejt magában. A berendezéseivel valóságos oláh közművelődési ház szerepét betöltő intézmény, mely ebben minket megelőzött, teljesen kizárja a magyar államiságnak minden megnyilvánulását.” Sehol egy magyar felírás, a tárgymagyarázatok mindenhol román nyelvűek. Csupán egyetlen más nyelvű felírás van az épület bejárat csarnokában: „Durchgang verboten”. A jelentés azzal zárult, hogy a magyar kormány figyelmét fel kell hívni a „magyar állam tekintélyét sértő” intézményre.⁷⁷⁷

A *szlovák* társadalomban a többséget alkotó agrárnépesség mellett jelentős volt a kispolgárság és az ipari munkás réteg.⁷⁷⁸ Körükben a „Matica Slovenska” 1862-től működött.⁷⁷⁹ Az 1863 és 1875 közötti ún. „Matica-korszak” rendkívül termékenynek bizonyult. Évkönyveket adtak ki, ösztönözték a helytörténeti, történelmi, néprajzi és természettudományos kutatásokat. Évenként nemzeti ünnepeket szerveztek az egyesület megalapításának tiszteletére. Gimnáziumokat alapítottak, az egyesületen belül nemzeti könyvtár, múzeum és levéltár működött. 1869-ben megalakult a „Živena” női egyesület. Az ifjúság tömörítésére pedig létrejött az „Omladina slovenska” is.⁷⁸⁰ 1875-ben a Matica Slovenskát betiltották, s a szlovák nemzeti – kulturális – törekvések székhelye egy kis felvidéki

⁷⁷⁵ Zászló J. 1905. 127-128.

⁷⁷⁶ Kántor Lajos 1940. 113-114.; Érdemes említésre, hogy a nagyszebeni ASTRA Múzeumnak a Magyar Minerva V. kötete egy sort sem szentelt, de a Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület könyvtáráról alapvető információkat közölt. Magyar Minerva 1915. 440-441.

⁷⁷⁷ MNL OL, K. 736. 23. doboz, 1908. 07. 24.

⁷⁷⁸ Katus László 2001. 348.

⁷⁷⁹ Dobszay Tamás-Fónagy Zoltán 2005. 416.

⁷⁸⁰ Kiss László 2011. 162.

város, Túrócszentmárton lett.⁷⁸¹ A Matica betiltása után a kormányok figyelemmel követték a túrócszentmártoni „Živena” nőegylet és a „Múzeumi Tót Társaság” (Slovenská muzeálna spoločnosť), valamint a nagyszombati „Szent Adalbert Társulat” működését. Csupán ez a három, lokális kereteket meghaladó kulturális szervezet működött vármegyei és rendőrségi ellenőrzés alatt.⁷⁸² A szlovák nemzeti mozgalom egyébként az 1870-es évek közepétől teljesen visszavonult az országos politika küzdőteréről, s passzivitásba húzódott.

A munkáját nagy lelkesedéssel kezdő Főfelügyelőség Wlassics Gyula minisztersége idején az 1898-as áprilisi ülésén Hampel József javaslatára elfogadta, hogy a kultuszminisztérium segítségével meg kell keresni Moson, Bars és Ugocsa megyét, valamint a többi vármegyét is megyei múzeumok létesítése érdekében. Alkossanak a vármegyék szabályrendeletet múzeumok létesítése érdekében, s kerüljenek a társadalmi egyesületek javaslatai a budapesti Főfelügyelőség elé.

A szlovák múzeumi társaság múltját *Milan Rybecky* dolgozta fel, s könyvében részletesen méltatta Andrej Kmet’ munkásságát a szlovák tudományos élet megszervezésében, valamint a múzeumok és könyvtárak létrehozásában.⁷⁸³ Írt az 1870-es években megjelent szlovák történeti, régészeti, néprajzi eredményeket közlő folyóiratokról, Kmet’ mineralógiai-geológiai gyűjteményéről, a Pavol Križko által 1893-ban megszövegezett „Muzeálnej slovenskej Spoločnosti” (Múzeumi Tót Társaság) működési szabályzatáról.⁷⁸⁴ Bemutatta a múzeum gyűjteményeinek folyamatos gyarapodását. 1902-ben pl. 3062 db. adományként, 141 db. vásárlás révén jutott a gyűjteménybe. 1904-ben 4431 db. adomány, 1933 db. vásárlás útján gazdagította a múzeumot.⁷⁸⁵ 1909-ben 3590 darabbal, 1913-ban 2352, 1916-ban 2377, 1918-ban 1279 darabbal gyarapodott a múzeumi inventárium.⁷⁸⁶ Új épületének berendezését archív fotók révén mutatta be.⁷⁸⁷

A túrócszentmártoni Múzeumi Tót Társaság 1899 elején kérelemmel fordult Széll Kálmán belügyminiszterhez. Levelükben közölték, hogy az 1893-ban alakult és 1895-ben a Belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabályuk szerint működve szem előtt tartják „a közös haza érdekeit, ...a tót nép szellemi életének istápolásával lendíteni iparkodik anyagi

⁷⁸¹ KATUS László 2001. 359.

⁷⁸² Kiss László 2011. 174.

⁷⁸³ Rybecky, Milan 1983.

⁷⁸⁴ Rybecky, Milan 1983. 45.

⁷⁸⁵ Rybecky, Milan 1983. 116.

⁷⁸⁶ Rybecky, Milan 1983. 141, 146.

⁷⁸⁷ Rybecky, Milan 1983. 104, 126-133.

boldogulásán is, a közismeretek terjesztése és az emberi öntudat és önmegbecsülés emelése által. ... A lankadatlan szorgalom igyekezete a rövid pár év alatt saját önerejéből oly kincseket gyűjtött össze, amelyek értéküknél fogva úgy a hazai, mint a külföldi tudósok elismerő tetszését idézték elő és azon meggyőződést keltették föl, hogy népünk saját természetes alkatában a civilisációra képes.” Fájdalmasan említették, hogy e kincsek szerény hajlékkal rendelkeznek. Ezért kérték a „kormány által kulturális működésében felfüggesztett Tót Maticának a tót nép filléreiből felállított épületét ... gyűjteményeink elhelyezésére”. Egyben kérelmezték az „irodalmi egyesület volt múzeumi gyűjteményeit” a már meglévő gyűjteményük gyarapítására, hogy az „országos múzeumi főfelügyelőség” által előírt szabályoknak eleget tudjanak tenni. Mivel azonban a gyűjtemény gondozására „kustos” is szükséges, kérték azt is, hogy a „Tót Matica pénzbeli vagyona a múzeumi tót társaságnak kiadassék”, s ebből a „tót irodalomnak a hazai érdekekkel megegyező iránybani művelése” is szorgalmazható.⁷⁸⁸

A belügyminiszternek küldött levelet azonnal követte 1899. március 30-án a Fraknói Vilmos főfelügyelőnek címzett levél, melyet a Múzeumi Tót Társaság nevében dr. Petrikovich alelnök és Sokolik András titkár írt alá. Arra kérték, hasson oda a kormánynál, hogy „a feloszlatott Tót Matica épülete és az abban lévő múzeumi gyűjtemények a Múzeumi tót társaságnak kiadassanak s egyúttal a nélkülözhetetlen múzeumi kustos fizetésére a Tót Matica alapjából megfelelő összeg kiutalványoztassék.”⁷⁸⁹ Néhány nappal később a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára felhívta a Főfelügyelőség figyelmét a Múzeumi Tót Társaságra, amelynek érdekében a Túróc megyei főispán támogató levelet írt.⁷⁹⁰ Ugyanekkor a kultuszminisztérium osztálytanácsosa a Főfelügyelőség „különös figyelmére” bízta a Tót Társaság minisztériumba beterjesztett 1898-as működéséről szóló jelentését. A Főfelügyelőség elismerően véleményezte a Tót Társaság 1898-as eredményes működését: „a tót társaság múlt évi beszámolójának tartalma semmi kifogásra okot nem szolgáltat”. Gyarapodó taglétszámmal, sokkal több bevétellel, mint kiadással sikeres évről számoltak be. Egyebek mellett jelezték, hogy kiadták a *Sborník* nevű közlönyüket két kötetben, 800-800 példányban, ugyanennyi példányban a *Časopis* című folyóiratuk 6 füzetét, s a „Tót népdalok” című kiadványuk első kötetét 1200 példányban. Múzeumi gyűjteményeiket már ekkor öt osztályra különítették el, s egy év alatt megközelítőleg három ezer darabbal gyarapodott állományuk.⁷⁹¹ S mivel a Tót

⁷⁸⁸ MNL OL, K. 736. 3. doboz, 91-92. irat. 1899. 04. 04.

⁷⁸⁹ Köszönet illeti a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) munkatársait az anyag kutatásában nyújtott segítségükért. MNL OL, K. 736. 3. doboz, 92. irat. 1899. 04. 04.

⁷⁹⁰ MNL OL, K. 736. 3. doboz, 102. irat. 1899. 04. 18.

⁷⁹¹ MNL OL, K. 736. 3. doboz, 101. irat. 1899. 04. 18.

Társaság 1899 tavaszán a Főfelügyelőségtől a vidéki múzeumok jegyzékét kérte, 1899. május 15-én Kmet' András plébánosnak, a Múzeumi Tót Társaság elnökének Fraknói Vilmos aláírásával megküldték a több, mint harminc intézmény adatait.⁷⁹² (1899-ben jelent meg az Ethnographia hasábjain *Semayer Vilibáld* rövid jelentése a németföldi múzeumok néprajzi eredményeiről, s ott írta *Semayer*, hogy „a cseh-tót néprajzi gyűjtemények”-ben a népviseletek, kocsi minta, remekbe faragott guzsaly, kéveköttő, mángorló deszka, csipke, hímzés, stb. „legalábbis fele Magyarországon gyűjtve”.⁷⁹³)

1901 augusztusában aztán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezett, s utasította a Főfelügyelőséget, hogy vegye át a Tót Matica tulajdonában volt gyűjteményeket, s adja át a Múzeumi Tót Társaság tulajdonába. De utasította a minisztérium a Főfelügyelőséget arra is, hogy „az izgatásra és félreértések keltésére alkalmas tárgyak”-at vegye ki a gyűjteményből, s azokat a vármegyei levéltárnak adja át. Az átadás-átvételtől szóló jegyzőkönyvben rendelkezni kell arról, hogy a Széchényi Könyvtár gyűjteményéből hiányzó Matica Slovenska könyvekből a szükséges példányszámú műveket tartozik a társaság díjtalanul a Nemzeti Múzeumnak átengedni. A főlős példányokat, valamint a múzeumi és tudományos célokra alkalmatlan tárgyak értékesítésére a Múzeumi Tót Társaság teljesen szabad kezet kapott. Utasítást ad egyben a leirat arra is, hogy a Tót Társaság kötelezze magát a Matica gyűjteményeinek átvételére, rendezésére, biztos helyen való megőrzésére, s azoknak a tudomány és közművelődés érdekei szerinti fejlesztésére.⁷⁹⁴ 1901 szeptemberében Horváth Géza felügyelő járt Túrócszentmártonban, s tapasztalatairól részletes véleményt adott a főfelügyelőnek. A társaság gyűjteményei a „Dom” közbirtokosság épületében voltak elhelyezve, de a 8 nem nagy szoba annyira zsúfolásig tele van gyűjteményekkel, hogy a „tárgyak tanulságos felállításáról és áttekinthetőségéről szó sem lehet”, így a múzeumot lehetetlen nyitva tartani. „Mindenesetre bámulatot kelt az a buzgalom, amellyel a tótság a nagy mennyiségű gyűjteménytárgyat alig 6 év alatt összehordta. Különösen gazdag és érdekes az ethnographiai tárgyak csoportja, mely az egész múzeum legbecsesebb részét képezi.” Írt Horváth Géza az állattani gyűjtemények zsúfoltságáról, ahol az „etiketten az állatok tudományos latin nevei vannak felírva, néhol tót neveik is megvannak.” Feljegyezte a szakmai ismertetéseken túl a politikai elkötelezettségüket: „Egyébiránt nyílt titok, hogy ennek az egész tót múzeumnak, mint minden hasonló nemzetiségi alkotásnak, tulajdonképpen be nem vallott

⁷⁹² MNL OL. K. 736. 3. doboz, 122. irat. 1899. 05. 15.

⁷⁹³ *Semayer Vilibáld* 1899. 49.

⁷⁹⁴ MNL OL. K. 736. 6. doboz, 439. irat. 1901. 09. 07.

politikai céljaik vannak. A tót nemzetiségi ábrándok apostolai Túrócz-Szent-Mártont a tótság kulturális központjává igyekeznek tenni.” Ott volt a Živena nőegyletük székhelye, egy dalárdájuk, s egy virágzó pénzügyintézetük.⁷⁹⁵

A kormány aggodalmai azonban nem szűntek meg teljesen. 1901. október 24-én a kultuszminiszter a miniszterelnökhöz küldött átiratot, melyben arról tájékoztatta, hogy a vármegyei főispánnak „bizalmas úton nyert” értesülései alapján a Tót Matica gyűjteményeinek átadása kapcsán „politikai szempontból aggodalmai vannak”. Wlassics Gyula kultuszminiszter azonban biztosította a miniszterelnököt, hogy az ügy fölötti ellenőrzésre a Főfelügyelőség „hazafias buzgósága teljes biztosítékul szolgál”. Kérte egyben a miniszterelnököt, segítse a gyűjtemények átadását a Múzeumi tót társaság számára, „különös tekintettel arra, hogy az átadás hátráltatásából a gyűjteményi anyag raktárban tartása révén csak költségek, további oly kedvetlenségek és oly természetű ellentétek keletkezhetnek, melyek elhárítását a politikai szempontok is fölötte kívánatossá teszik.”⁷⁹⁶

1901-ben Kmet’ András prencsfalvi plébánost újra a Múzeumi tót társaság elnökévé választották. Igen hasznosan működött és sok mindenre kiterjedt a tevékenysége. Többek között igyekezett múzeumi utánpótlást is nevelni. 1901 novemberében levelet írt Fraknoi Vilmos főfelügyelőnek, hogy szervezze meg és támogassa „Porubszky Heraklius Rómában időző hazánkfiát” a római könyvtárak és múzeumok ingyenes meglátogatásában.⁷⁹⁷ A levéltári adatok persze feladatokat, lehetőségeket és gondokat is közvetítenek. A belügyminiszter pl. 1901. október 21-én levelet írt a kultuszminiszternek, amelyben jelezte, hogy a múzeumi épületet (mely a Tót Maticáé volt), a Múzeumi tót társaság tulajdonába kellene adni. A Živena nőegylet és a Múzeumi Tót Társaság közgyűlése viszont mutatja, hogy a társaság ügyeinek vezetésében „sajn(álat)os jelenségek vannak”.⁷⁹⁸ Fraknoi Vilmos levelet írt Kmet’ Andrásnak, melyben azt írta: „örömmel nyertem tudomást arról, hogy főtisztelendő úr a múzeumi tót társaság utolsó közgyűlését hazafias szellemű beszéddel nyitotta meg. De nagy megütközéssel értesültem arról a két pohárköszöntésről, mely a közgyűlést követő lakomán elhangzott, s amelyek egyikében a szónok nem átalította azt a lehetetlen vádat emelni a magyarság ellen, hogy úgy bánik a tótokkal, mint az angol nemzet a búrokkal! Szomorú, hogy nem találkozott senki az asztalnál, aki efölött felháborodását tolmácsolta volna. Igen óhajtanám, hogy főtisztelendő úrnak sikerüljön a

⁷⁹⁵ MNL OL. K. 736. 6. doboz. 451. irat. 1901. 09. 17.

⁷⁹⁶ MNL OL. K. 736. 7. doboz. 521. irat. 1901. 11. 02.

⁷⁹⁷ MNL OL. K. 736. 7. doboz. 525. irat. 1901. 11. 03.

⁷⁹⁸ MNL OL. K. 736. 6. doboz, 506. irat. 1901. 10. 21.

jövőben ilyen botrányos eseteknek elejét venni, és a múzeumi tót társaságnak jogcímeket szerezni további bizalomra.”⁷⁹⁹ Kmet’ válaszában arra hivatkozott, hogy ő nem emlékszik semmi rendbontásra. Az ebéd után „szólt ugyan német nyelven az asztalbontás után egy hollandi ember, volt bár főhadnagy, ki, nem tudom, mily ügyben tartózkodott épen akkor, gondolom, Liptó Sz. Miklóson, ez előadásának bevezetésében mondotta, hogy a Tótok is szabadságszerető nép, mert vallásuk, nyelvük, nemzetiségük szabadságáért lelkesülnek. Hogy demonstratio kijelentés történt volna a magyarság ellen, arra nem emlékszem ... nincsen is okunk neheztelnünk a magyarságra, mindenkori felháborodásunk csak azokat illeti, kik a magyarság és a tótság közti ellenségeskedés szításában vélik demonstrálni magyar hazafiságukat. ... Hozzáfogtunk új múzeumhelyiség építésének finanszírozásához. Nagy jótéteménynek venném – írta Kmet’ – ha Méltóságod jó időben jó szót kockáztatna, miszerint a Magas Kormány a volt Tót Matica pénzéből a szükségelt 80.000 Koronát utalványozná.”⁸⁰⁰

A túrócszentmártoni kérdések tehát egy ideig mind a Belügyminisztérium, mind a Nyitra vármegyei hivatalosság érdeklődését kiváltották. De 1905 májusában már változhatott a helyzet, mert a Nyitra vármegyei alispán levéllel fordult a főfelügyelőséghez, mely szerint nem kíván a jövőben a „Maticza könyvtár” és a múzeum ügyeivel közvetlenül foglalkozni, hanem a kötelezettségek „csupán a múzeum igazgatót és a múzeumi választmányt terhelhetik”, s „további kívánalmait szíveskedjék a múzeum igazgatójával közölni, a jövőben adományozandó államsegélyt pedig a múzeum mindenkori igazgatója kezéhez közvetlenül kiutalni.”⁸⁰¹

A Múzeumi tót társaság közreműködésével nekiláttak új múzeumépületet emelni, amelyet a főfelügyelőség is támogatott. Hüttl Dezső műegyetemi tanár véleményezte az épület alaprajzát, beosztását, homlokzatát, s jónak minősítette. Az építkezést egyébként nem a társaság bonyolította, mint egy jelentésükből kiderült, hanem „az új múzeumi épületet ... a Dom-szálloda közbirtokossága építi, azzal, hogy azt társaságunk múzeumi gyűjteményeinek elhelyezésére átengedi használatba...”⁸⁰²

A túrócszentmártoni Múzeumi Tót Társaság gyűjteményéről mind Mihalik József, aki ekkortájt a Kassai Múzeum igazgatója volt, mind Semayer Vilibáld (a néprajzi terület felelőse) igen elismerően nyilatkozott. Semayer egyenesen azt jegyezte meg, hogy meggyőződött a „tótok gyűjtésének terjedelméről és tárgyakban való gazdagságáról. Mindkét tekintetben az

⁷⁹⁹ MNL OL. K. 736. 7. doboz, 525. irat. 1901. 11. 03.

⁸⁰⁰ MNL OL. K. 736. 6. doboz, 506. irat. 1901. 10. 21.

⁸⁰¹ MNL OL. K. 736. 10. doboz. 370. irat. 1905. 05. 05.

⁸⁰² MNL OL. K. 736. 18. doboz. 24. irat. 1908. 01. 13.

egyébként teljesen rendezetlen múzeum igazán meglepett, miért is szükségesnek tartom, hogy a kassai tót néprajzi gyűjtemény mindenkori fejlesztésével megbízandó egyének elsősorban a túrócszentmártoni múzeumot tanulmányozzák.”⁸⁰³ A segítő szándékú figyelem és az elismerések mellett azonban idézni kell *Fraknoi Vilmos* 1907-es visszatekintését az elmúlt évtized munkásságára, ahol lakonikusan említette, hogy óhajításuk volt a nemzetiségek intézményeit anyagi és szellemi téren is állami támogatásban részesíteni. Örömmel fogadták hatáskörükbe az Erdélyi Kárpát Egyesület nagyszebeni múzeumát és a túrócszentmártoni Tót Múzeumot, s a Főfelügyelőség „noha nem jogok érvényesítésére, hanem csak kötelességei teljesítésére gondolt, élénk sajnálatára meg kellett szakítania összeköttetését eme két intézettel.”⁸⁰⁴

1908 augusztusában Fejérpataky László, a könyvtári ügyek országos felügyelője tett jelentést az újonnan berendezett túrócszentmártoni múzeumról. Beszámolója sok részletre kiterjedt. A múzeum új épületét 1908. augusztus 4-6-a között tartott „múzeumi és Živena nőegyleti közgyűlés folyamán nyitották meg.” A közgyűlés jelentős változást hozott a múzeum életében, mert a „múzeum elhunyt elnökének, Kmet’ Andrásnak helyébe, kinek a tót múzeum igen sokat, mondhatni mindent köszönhet, új elnököt választottak Misik István szepesmegyei róm. kath. administrator személyében, kit Túrócz vármegyében alig ismernek, s akiről azt hallom, hogy főképp szláv nyelvészet és ethnographia iránt van érzéke. Az új elnök beköszöntője a magyarság körében határozottan jó benyomást tett. Kiemelte, hogy tőle politizálást ne várjanak, erre ő nem kapható, a tótság szellemi és kulturális érdekeit azonban tőle telhetőleg igyekszik előmozdítani.” „A közgyűlés egyik fő programpontja az új múzeumépület megnyitása volt. Az új épület ... Harmincz Mihály budapesti építész tervei szerint épült. Az utca felől U alakot mutat rövid oldalszárnyakkal. ... Kár, hogy az épületet nem helyezték kissé beljebb s nem csináltak elé egy kis előkertet.” Az épület „homlokzatán ez a szó áll: Museum. A múzeum vezetősége először tót felírást alkalmazott, ezt azonban a vármegyei hatóság (Rybecky szerint Beniczky K. főispán)⁸⁰⁵ bevétette, s a mondott szóval helyettesítette.” Fejérpataky az épületet jónak találta. Szobái világosak, szabályosak, mind az emeleten, mind a földszinten körbejárhatóak. De máris zsúfolt az épület. A múzeum tárgyainak átvitele és felállítása részben régi, részben új szekrényekben nagy sietséggel történt, úgyhogy a mostani

⁸⁰³ MNL OL. K 736. 11. doboz. 134. irat. 1906. 02. 21.; A múzeum történetével a szlovákiai források alapján foglalkozik RYBECKY Milan 1983. 76-135. 210-211.

⁸⁰⁴ Fraknoi Vilmos 1907. 124.

⁸⁰⁵ Rybecky, Milan 1983. 134.

rend véglegesnek nem tekinthető. A kiállítás kapcsán gazdag természetrajzi, könyvtári, okirattári, numizmatikai anyagról számolt be a felügyelő, árvavármegyei „prehistorikus bronztárgyak”-ról, s a „Živena nőegylet tulajdonát képező néprajzi hímzések és öltözetekről ... régiségekről és főleg a pásztorélet néprajzi tárgyairól”.⁸⁰⁶ „A gyűjtemények gazdagsága mutatja azt a lelkesedést, mellyel a tót nép az ügyet felkarolta, s ha ehhez a múzeum vezetősége részéről annyi tudás és kritika járult volna, amennyi kívánatos: a gyűjtemény a vidéki múzeumaink közt a legkiválóbb helyek egyikét foglalná el. Így is igen figyelemre méltó és nagyon kívánatos, hogy a főfelügyelőség a jövőben élénk figyelemmel kísérje a múzeum fejlődését és irányítását az új otthonban és az új vezetőség alatt. A múzeum felírásai két nyelvűek s a magyar államnyelvnek őt megillető hely van biztosítva. E tekintetben tehát elég van téve ama ministeri rendeletnek, mely annak idején a főfelügyelőség kezdeményezésére adatott ki. Sok magyarázó írás azonban csakis tót nyelvű: de ... ez idő szerint nem volna tapintatos ennek megváltoztatását követelni.”⁸⁰⁷

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelete és a túrócszentmártoni múzeum kapcsolata – Fejérpataky László fenti optimista vélekedése ellenére – nem maradt a korábbi partneri szinten. 1911-ben és 1912-ben még jelentés érkezett a kultuszminisztériumon keresztül a főfelügyelőséghez a múzeum működéséről, de egy 1912-es feljegyzés már arról tudósít, hogy a túrócszentmártoni „Tót Múzeum a Főfelügyelőséggel semmiféle nexust nem tart.”⁸⁰⁸ A Magyar Minerva V. kötetében lényeges újabb információkkal nem rendelkezve 1912-es adatokat tettek közzé, de ismertették az új múzeumépület 14 tágas teremben elhelyezett gyűjteményeit. Megemlézték azt is, hogy a társaság múzeumát 1898-ban a Főfelügyelőség ellenőrzése alá helyezték.⁸⁰⁹

A szamosújvári *Örmény Múzeum* alapításáról beszámoltak az Ethnographia 1905-ös évfolyamában. A dagályos információ arról adott hírt, hogy 1905. február 19-én a szamosújvári „Redout” nagytermében budapesti, kolozsvári, erzsébetvárosi, dési, marosvásárhelyi egyletek, egyházi intézmények küldötteinek jelenlétében megtartotta szervező közgyűlését az Örmény Múzeum. A múzeum programját Herrmann Antal, az intézmény közgyűlésen megválasztott tiszteletbeli igazgatója ismertette.⁸¹⁰ Az Örmény Múzeumról rövid történeti áttekintést ad a Magyar Minerva V. kötete. Adatai szerint 1904-ben alapították a múzeumot, amelynek anyaga

⁸⁰⁶ MNL OL. K 736. 23. doboz. 710. irat. 1908. augusztus 17.

⁸⁰⁷ MNL OL. K 736. 23. doboz. 710. irat. 1908. augusztus 17.

⁸⁰⁸ MNL OL, K 736. 26. doboz, az 1032-es irat után jelzetlen iratcsomó, 1912. évi állapotjelentés.

⁸⁰⁹ Magyar Minerva 1915. 652-653.

⁸¹⁰ Ethn. 1905. 124-125.

kezdetben a múzeumigazgató Szongott Kristóf által rendelkezésre bocsátott néhány szobában kapott helyet, majd 1907-től a város által átengedett egykori gimnáziumi épület négy szobájából és folyosójából álló helyiségek adtak otthont a gyűjteménynek. A Főfelügyelőség égisze alá 1905-ben került, évente tőlük jelentős államsegélyt kaptak. Régiséggyűjteményét az államsegélyen végzett régészeti feltárásokból, örmény templomokból letétbe helyezett régi egyházi felszerelésekből, festményekből és szobrokból, valamint a szamosújvári templomban Fadrusz János által felfedezett régi hímzések alkották. De jelentős gyűjteményt képezett a város régi levéltárának iratanyaga és a múzeumigazgató örmény könyvekből álló magánkönyvtára is.⁸¹¹ Az Örmény Múzeum-Egyesület levéllel kereste meg 1905-ben a Főfelügyelőséget. Államsegélyt kérve közölték, hogy munkájukat Herrmann Antal „tiszteletbeli igazgató”-ként segíti, s tárgy-adományaikat az örmény templom oratóriumában tárolják. A levelet véleményezésre Semayer Vilibáld kapta meg, aki ugyan a múzeum „szerényebb dotatióban” részesítését javasolta, de megjegyezte, hogy „a hazai örménység néprajza tulajdonképpen kései kultúrtörténetnek fog bizonyulni. ... Végigtanulmányoztam ép Szamosújvárt is és tiszta néprajzi jelentőségű örmény tárgyra alig akadtam.”⁸¹² A múzeum 1907. évi jelentése egy panaszáradat. Szongott Kristóf halála után Temesvári János folytatta a munkát. Leginkább arra panaszkodott, hogy előde működése idején minden múzeumi egyesületi tag egyben az „Armenia” folyóirat előfizetője is lett. Ez azonban csak káoszt eredményezett. Ráadásul az alapszabály szerint mindenki, aki 200 korona értékű tárgyat ajándékozik a múzeumnak, alapító tagnak tekintendő, s nem fizet tagsági díjat. az elhunyt igazgató pedig nagylelkű volt „minden csiri-biri ajándék értékét 200 koronára taksálni”, s ezzel az ajándékozót alapító taggá tenni, aki tagsági díjul „egy kopott fillért” sem fizet. Ilyen körülmények között az első teendő nem a szakmai feladatok teljesítése, hanem az adósságok törlesztése volt. A jelentésre Pósta, Semayer és Fejérpataky tett megjegyzést. Pósta a múzeum tárgyainak „lajstromozását” sürgette, Semayer a múzeum két őrét „notórius gyűjtőként” jellemezte, akikre a múzeum kulcsait egy napra se lehetne bízni. Fejérpataky véleménye szerint pedig Szamosújvárott feltétlenül van létjogosultsága egy múzeumnak, „de ennek csakis az örménységre kell szorítkoznia”.⁸¹³ 1908-ban a Főfelügyelőség augusztusi ülésén került napirendre a szamosújvári múzeum megnyitásának ügye. Radisics Jenő felügyelő a múzeum számára „bebútorzási céllal kért rendkívüli segélyt”, hogy a múzeum megnyitható legyen. A jelentős helyismerettel bíró Pósta

⁸¹¹ Magyar Minerva 1915. 562-563.

⁸¹² MNL OL, K 736. 8. doboz, 231. irat. 1905. 03. 22.

⁸¹³ MNL OL, K 736. 20. doboz, 224. irat. 1908. 02. 29.

Béla viszont tiltakozott, hogy ne adjanak addig támogatást, ameddig a kiállítási „anyag lajstromozva nincs”. Szalay Imre helyettes főfelügyelő véleménye alapján mégis megszavaztak 600 koronát a múzeumnak. Indoklása szerint bár „lajstromozzanak is”, de az összegyűjtött anyag igen érdekes, s „az örménység hazai történetére igen jellemző tárgyak, viseletek, egyházi régiségek és egy örmény könyvtár is van a gyűjteményben.” De a támogatást indokolta az is, hogy „a múzeum fejlesztése által az örménységnek, a leghazafiasabb nemzetiségek egyikének összetartozandósága előmozdítottassék”.⁸¹⁴ 1913 decemberében szomorú képet festett a szamosújvári múzeumból Mihalik Lajos,⁸¹⁵ aki a városba érkezve megkereste az örmény múzeum őrét, Temesváry professzort. Remélte, hogy örülni fog az érdeklődőnek. „A derék őr kérlelni kezdett, ne nézzem meg a múzeumát, mert ... vacak az egész.” Temesváry saját gyűjteménye megtekintését ajánlotta, ősnymtatványait, numizmatikai, kő és bronz tárgyait. „Kíváncsi lettem – írta Mihalik Lajos – micsoda múzeum lehet az, hogy lebeszéljük az embert a megtekintéséről?” Testvére levele nyomán Mihalik József 1914. április 21-én írt jelentést szamosújvári egész napos látogatásáról, ahol nem volt lehetősége megtekinteni a múzeumot. Így Mihalik kérésére a Bécsben élő örmény érsek, főapát, Govrik T. Gergely hozzájárult, hogy az örmény múzeum őri tisztét Ferhát Péter „mechithárista atya” elfogadja.⁸¹⁶

Bár a Magyar Minerva V. kötete arról számolt be, hogy *Segesvár* városi képviselőtestülete 1896-ban elhatározta, 1898-ban pedig „keresztül is vitte” a városi múzeum megalapítását,⁸¹⁷ ez a kezdeményezés mégis sikertelen lehetett, mert az erdélyi szász „*Hann Sebestyén egyesület*” segesvári fiókja 1908-ban a Főfelügyelőséghez fordult. Kérték, hogy egyletüknek „egy Segesvárt létesítendő néprajzi és kép-gyűjtemény” felállításához egyszeri segélyként adjon a Főfelügyelőség 20.000 korona támogatást. Vonakodva bátorkodtak az államtól segítséget kérni, mert az igény „hazánk kis részének elégítheti ki művelődés utáni vágyakozását”. Indoklás gyanánt eddigi tevékenységükre utaltak: a millennium emlékére saját erejükből alapítottak és tartottak fenn egy régiséggyűjteményt, amelyet egy régi vártoronyban helyeztek el. Hét zárt szobában és a tágas lépcsőházban régészeti leleteket, feliratos köveket, egyházi régiségeket, iparokkal és a céh-élettel összefüggő tárgyakat, mezőgazdasági eszközöket, fegyvertárat stb. „Ámde a ... néprajzi gyűjteményt nem lehet továbbra is halasztani.” Hivatkoztak a megváltozó korra, de „főképpen hazánk falusi népességének Amerikába való

⁸¹⁴ MNL OL, K. 736. 23. doboz, 724. irat. 1908. 08. 31.

⁸¹⁵ Mihalik József országos felügyelő öccse volt a Kolozsvárott élő Mihalik Lajos.

⁸¹⁶ MNL OL. K 736. 56. doboz. 1144. irat. 1913. 12. 12.

⁸¹⁷ Magyar Minerva 1915. 524.

ijesztő kivándorlásá”-ra, a rohamosan eltűnő régi népviseletre és a házak régi berendezésére, amelyeknek helyét a jellegtelen városi viselet és berendezés veszi át. Szándékuk szerint „parasztosztályunknak alaki kulturbirtokát jelenlegi állapotában múzeumokba” kell összegyűjteni a későbbi korok számára. Néprajzi munkálkodásukat a vármegyére, ill. a szász népességre igyekeztek kiterjeszteni. A Hann Sebestyén egyesület segesvári munkáját Nagy-Küküllő vármegye főispánja is támogatta, munkájukat „hazafias magatartásúnak” jellemezve. Kérelmük teljesítését javasolta, hozzátéve, hogy „úgy a régiségtár épülete, amely magában véve is valóságos műremek, mint a gyűjtemény szépsége megérdemlik, hogy kellő gondozásban részesíttessenek”.⁸¹⁸ A segesvári egyesület kérelmét Pósta Béla is véleményezte. Dicsérte a „Sebastian Hann-Verein” működését és törekvéseit. Olyan emberek vezetik, akiknél minden felületesség vagy kapkodás ki van zárva. Három éve működtek, de ez máris áldásosan érződik a szász városok művelődési törekvéseiben. Pénzintézeteik, de az egész társadalom istápolja az egyesületet. Pósta egy példát idéz: „a segesvári intelligens nők” vállalták, hogy a városi múzeum helyiségeit saját személyzetükkel takarították, s ezt példásan teljesítik is. Végül a felügyelő támogatta az egyesület kérelmét azzal, hogy évekre bontva adjon jelentős támogatást a Főfelügyelőség a segesváriaknak.⁸¹⁹

Múzeumpaloták, közművelődési paloták

A Főfelügyelőség a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériummal együtt rendkívül sokat tett a magyarországi múzeumpaloták, közművelődési paloták felépítése érdekében. A múzeumok (és könyvtárak) legelemibb szükséglete a megfelelő épület biztosítása, ahol a gyűjtemények biztonságosan elhelyezhetők és tárlatok nyitásával (könyvekkel és olvasótermekkel) a közönség fogadására alkalmas feltételeket lehet teremteni. Mindezekre természetesen – írta 1907-ben *Fraknói Vilmos* – legalkalmasabb a célt szolgáló külön épület megépítése, ahol a megállapított építészeti elveket és az elhelyezendő gyűjtemények különleges igényeit érvényesíteni lehet. A külön múzeumi célú épület finanszírozásával Szeged vívott ki magának elismerést, ahol a régiségtár, képtár, természetrajzi gyűjtemény és a könyvtár impozáns kultúrpalotát kapott 1896-ban. Nagyváradon az új múzeum épülete a Biharvármegyei Történelmi és Régészeti Egyesület által szervezett közadakozás révén, jórészt Ipolyi Arnold műtörténeti és régészeti gyűjteménye fogadására készült el 1896-ban, de az 1900-as évek elején

⁸¹⁸ MNL OL, K. 736. 25. doboz, 921. irat. 1908. 11. 19.

⁸¹⁹ MNL OL, K. 736. 24. doboz, 773. irat. 1908. 09. 14.

a Főfelügyelőség még jelentős összeggel segítette az építő-, berendező munka befejezését.⁸²⁰ A kassai múzeumi palotát a város saját költségén maga építtette fel, de a belső berendezés költségeihez a kultuszminisztérium a Főfelügyelőség közreműködésével hozzájárult.⁸²¹ A Főfelügyelőség kezdeményezésére és aktív közreműködése mellett elsőként a szekszárdi múzeum épült fel 1901 augusztusára, s a közönség számára 1902 nyarán adták át. Költségvállaló Tolna vármegye mellett nagyjából a kultusz- és a belügyminisztérium volt.⁸²²

A 20. század első éveiben alakult ki a Főfelügyelőség működésében az az elv és gyakorlat, hogy múzeumi építkezésekre csak ott és olyan feltétel mellett kerülhetett sor, ahol a városi önkormányzat, múzeumi-közművelődési egyesületek és közadakozás együttesen legalább a költségek fele részét biztosította. Az épületek terveinek véleményezésére, olykor a tervek elkészítésére, majd az építkezés ellenőrzésére a Főfelügyelőség építészeti felügyelőket alkalmazott. Kezdetől 1905-ig Czigler Győző műegyetemi tanár, rövid ideig Dvorák Ede építész, őt 1906 novemberéig Pecz Samu, ugyancsak műegyetemi tanár követte. 1906 végétől pedig Hüttl Dezső építész végezte az építészeti szakmegbízotti, ill. felügyelői feladatokat.⁸²³ Ilyen körülmények és feltételek mellett épült fel Szekszárdon a Tolnavármegyei Múzeum, Szombathelyen a Vasvármegyei Múzeum,⁸²⁴ készültek el egymás után Aradon, Debrecenben, Pozsonyban, Temesvárt kultúrpaloták, Sepsiszentgyörgyön, Békéscsabán, Komáromban, Keszthelyen, Magyaróvárt, Balassagyarmaton és Veszprémben tervezett és megvalósított múzeumépületek. Több városban készen álló épületeket alakítottak át múzeumi célra. Így került sor a Sárosmegyei Múzeum elhelyezésére a bártfai városházán, a besztecebányai múzeum berendezésére a Mátyás király-házban, a gyulafehérvári és poprádi múzeum-épületek kibővítésére. A Főfelügyelőség nagy sikerként értékelte a Soproni Múzeum elhelyezését a „Lenck” villában, amelynek megvásárlásához a Főfelügyelőség javaslatára a kultuszminisztérium a költségek nagyobb részét vállalta.⁸²⁵

A vidéki múzeumok és könyvtárak építkezéseinek állami támogatása kezdetben rendkívül körülményes volt. 1908 áprilisában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa

⁸²⁰ Fraknói Vilmos 1907. 124-125.; Magyar Minerva 1915. 445., 576.

⁸²¹ Fraknói Vilmos 1907. 125.; Magyar Minerva 1915. 285.

⁸²² Fraknói Vilmos 1907. 125.; Magyar Minerva 1915. 601.

⁸²³ Fraknói Vilmos 1907. 126.

⁸²⁴ A szombathelyi kultúrpalota tervezésében részt vett Czigler Győző, és Dvorák Ede, a Főfelügyelőség építészeti szakmegbízottai. A múzeumi részt 1908-ban, a kultúrház-szárnyat 1910-ben adták át. Tóth Kálmán 2009. 23-34.

⁸²⁵ Fraknói Vilmos 1907. 125-126.; Magyar Minerva 1915. 543.

foglalkozott az építkezési célú államsegélyek kérdésével. Az állami rendelkezések szerint ugyanis a gyakorlat az volt, hogy megállapították az építkezéshez a helyi önrész mellé adandó állami segély összegét, s *hosszú éveken át részletekben utalványozták*. Az Országos Tanács példaként utalt a békéscsabai múzeum építésére, amihez 80.000 Korona rendkívüli államsegélyt engedélyezett a törvényhozás, de oly módon, hogy 2.000 koronás évi részletekben utalványozzák. Ebben az esetben a múzeum negyven esztendő múlva épülhetett volna fel. (Ehelyett 1906 novemberében Apponyi Albert miniszter segítségét kérték, hogy ugyanis a maradék 74.000 koronás támogatást egy összegben utalványoztassa. A Főfelügyelőség támogatta a kérést.⁸²⁶ A békéscsabai múzeum építését 1910-ben kezdték el, s 1913 végén fejezték be. Ünnepélyes avatására 1914. március 29-én került sor.⁸²⁷) Az Országos Tanács indoklásában utaltak az „autonom hitfelekezetek” által fenntartott középiskolák építkezéseinek megoldására, s a múzeumok esetén is a *törlesztéses kölcsön* gyakorlatának bevezetésével javasolták a megoldást. Számításokkal igazolták, hogy az „*annuitásos törlesztés*” csupán minimális többletű összeggel terhelné az állami költségvetést, cserébe pedig az ország megfelelő városaiban 5-10 év alatt elkészülnének a múzeumépületek, a közművelődés előnyére. 1909-ben nem sikerült az előterjesztést elfogadtatni, így pl. az aradi múzeumpalota építésére nyújtott 150.000 Koronából 4. részletként 10.000-et, a kecskeméti múzeum és könyvtár átalakítására és berendezésére megítélt 10.000 Koronából 2. részletként 5.000 Koronát utaltak. Ebben az esztendőben 23 intézmény összesen 125.000 Korona államsegélyt kapott.⁸²⁸ E gyakorlat helyett 1910-től a törlesztése kölcsön biztosításával gondoskodtak a gyorsabb építkezésekről, mondván: „*a kultúrára fordított minden fillér a nemzet erősítésére szolgál*”.⁸²⁹ 1913-ban aztán elégedetten számoltak be az Értesítő hasábjain számos építkezés jelentős támogatásáról. Ekkorra már elkészült az aradi közművelődési ház, amelynek építéséhez a kultuszminisztérium 150.000, a Főfelügyelőség ugyancsak 150.000 Korona államsegélyt adott. Hozzájárult Arad vármegye közönsége 20.000, a Kölcsény Egyesület 7.400, Arad millenniumi alapja 59.000, Arad honvédség alapja 16.000 Koronával, s a város 1911-1912-ben összesen 446.000 Korona összegű munkadíjjal. Marosvásárhelyen felépült a „Ferenc József közművelődési ház” 800.000 Korona költséggel. 1911-ben a kultuszminisztérium 600.000 Korona államsegélyt adott a városnak azzal, hogy évi 15.000 Korona összeggel törlesztik 1959

⁸²⁶ MNL OL. K. 736. 17. doboz. 1096. irat. 1906. 12. 02.

⁸²⁷ Szakál Veronika 2014. 12., 29.

⁸²⁸ Mihalik József 1909. 61-63.

⁸²⁹ Mihalik József 1909. 65.

(!) végéig. (Arad és Marosvásárhely mellett Hódmezővásárhely, Kassa, Keszthely, Komárom, Máramarossziget, Miskolc, Nagyenyed, Nyitra, Pécs, Pozsony, Rimaszombat, Selmecebánya, Sepsiszentgyörgy, Sopron, Szentes, Temesvár, Torda, Versec, Veszprém kapott építkezési, berendezési államsegélyt.)⁸³⁰

Arad példáján igyekszem bemutatni az építkezések körül kialakult bonyolult viszonyokat, amelyek a Főfelügyelőséget olykor ugyancsak nehéz helyzet elé állították. 1906-tól Arad városa évente 10 ezer korona segélyt kapott a múzeumi palota (közművelődési ház) építésére,⁸³¹ miközben folyamatos és eredményes szakmai (különösen gyűjteménygyarapító) munka zajlott a városban. Különböző érdekek azonban széthúzáshoz vezettek, s 1912 során szembeállították egymással Varjassy Árpádot, a Kölcsey Egyesület elnökét és Szöllősi István titkárt. A helyzetet a Főfelügyelőség munkatársa, Pósta Béla 1913 márciusában készült jelentése vázolta fel: „A Kölcsey Egyesület 35 éves kulturális intézménye Aradnak, hivatását becsülettel töltötte be, működése áldásos volt úgy Arad, mint környékének kulturális viszonyaira. Gyűjteményeket teremtett, hogy ezek segítségével intenzívisabban szolgálja Aradon a közművelődés ügyét.”⁸³² Pósta, az aradi helyzet jó ismerője megjegyezte, hogy „a Közművelődési Ház eszméjét a Kölcsey-Egyesület teremti meg, neveli, ápolja, s mikor az eszme megvalósul, akkor megakadályozzák ezt az egyesületet abban, hogy áldásos működését továbbra is kifejtse.” Gyűjteményeit átengedi az új „háznak”, de azzal a kikötéssel, hogy „az új hajlékban is maga kívánja intézni Arad kulturális életének irányát.” Ambicionálták, hogy ha az egyesület hosszú időn át „a célnak alig megfelelő hajlékban is becsülettel állta meg a helyét, az új, kényelmes helyiségekben teljes erejét, minden akcióképességét hozhassa működésbe.”⁸³³ Varjassy Árpád elnök azonban a Kölcsey Egyesület megkérdézése nélkül az egész egyesületi vagyont átadta Arad város Tanácsának.⁸³⁴

Varjassy Lajos polgármester a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyeletéhez címzett 1913. március 17-én keltezett levelében már tényeket közölt. Értesítése szerint „az aradi Kölcsey egyesület szabadságharci ereklyemúzeumát, tudományos és forgó könyvtárát, régiség gyűjteményét egy, a város közönsége által államsegéllyel felépítendő, a nagybecsű gyűjtemények kulturális értékének és a város méltóságának megfelelő közművelődési házba leendő elhelyezés végett Arad sz. kir. város közönsége további gondozásába és örök

⁸³⁰ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1913. 166-182.

⁸³¹ MNL OL, K 736. 52. doboz, 333. irat. 1913. 03. 18.

⁸³² MNL OL, K 736. 52. doboz, 316. irat. 1913. 03. 15.

⁸³³ MNL OL, K 736. 52. doboz, 316. irat. 1913. 03. 15.

⁸³⁴ MNL OL, K 736. 52. doboz, 316. irat. 1913. 03. 15.

tulajdonába engedte át.” Varjassy polgármester számba vette az építésre fordított segélyeket: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Főfelügyelőség 150-150 ezer korona építési segélyt nyújtott, utóbbi a felszerelés költségeire 25 ezer koronát is adott (összesen tehát mintegy 325 ezer korona a segély). Az építkezéshez a város és a vármegye (mellettük a Kölcsey Egyesület társadalmi gyűjtése) összesen 103 ezer koronával járult hozzá. A jelentés szerint 1912 végéig a kultúrpalota „tető alá került, kívül-belül bevakoltatott, bemázoltatott, az ajtók ablakok teljesen felszerelve, bemázolva elhelyeztettek, a kőlépcsők, kőfaragó munkák részben elhelyeztettek. A szoba festő és díszfestő munkálatok, a külső lépcsők elhelyezése, a könyvtárak és múzeum átköltöztetése eszközöltetett.”⁸³⁵

Varjassy polgármester jelezte a további feladatokat. Felvetése szerint szándékuk „a közművelődési ház southeraine helyiségeinek egy alkalmi vendéglővé való átalakítása, amennyiben a kultúrpalota nagytermének hangversenyekre, felolvasásokra és bálókra való értékesítése ... remélhető.” A beszámoló záró gondolatai között felvetette a polgármester, hogy a közönség igényli a kultúrpalotát, de a berendezés és fenntartás „annyira igénybe veszi a közönség áldozatkészségét, hogy már most a 85 % pótdát fizető polgárság előtt az egész intézményt az elnépszerűtlenedés veszélye fenyegeti”, így újabb államsegély kiutalását kérte.⁸³⁶

A kultúrpalota még nem volt teljesen készen, de a benne nyitandó vendéglő ügyében már komoly viszály támadt. Arad város tanácsa már 1912-ben úgy határozott, hogy a „kultúrpalotában lévő nagytermet, a nagyterem alatt lévő helyiségeknek étteremmé való alakítása után (nyerendő) éttermet és ahhoz tartozó mellékhelyiségeket (konyha, söntés, éléskamra, borpince, fáskamra, ... iroda, buffeteket, ruhatárat és czukrászda-helyiséget) bérbeadás útján értékesíti.” A város elfogadta Lőrinczy János vendéglős ajánlatát, s az étterem és a mellékhelyiségek átalakítását elrendelte.

A Főfelügyelőség ismerte és véleményezte Lőrinczy vendéglős Aradnak adott javaslatát. A vendéglős 14 ezer korona évi bért kínált, de kemény feltételekkel: úgy hajlandó a bérletre, amennyiben a palota nagytermét, a büféket, a ruhatárat és a nagyterem alatt lévő helyiségeket legalább 6 évre biztosítják. Lőrinczy a területtel szabadon rendelkezik, s Arad városa 500 széket és 100 asztalt készíttet. A vendéglős ugyanakkor vállalja, hogy „a nagyteremben főleg hangversenyeket, felolvasásokat, esetleg kisebb színdarabokat óhajt előadni, hogy a nagytermet az úri közönségnek bálók rendezésére átengedi, hogy a színdarabok előadásánál figyelemmel lesz arra, hogy a város és az aradi nemzeti színház igazgatója között fennálló

⁸³⁵ MNL OL. K 736. 52. doboz, 333. irat. 1913. 03. 18.

⁸³⁶ MNL OL. K 736. 52. doboz, 333. irat. 1913. 03. 18.

szerződésben foglaltakat meg ne sértse, ... s nem feledi, hogy a kultúrpalota komoly, művészi és tudományos hivatást teljesít, s így annak helyiségeiben mindenkor csakis művészi értékű, a jó ízlésnek megfelelő mutatványokat fog a közönség elé hozni, s holmi cabarékat, álarczos bálakat, vagy más efféle dolgokat nem fog rendezni.” A tartalmi ígéretek mellett azonban a vendéglős azt is kikötötte, hogy Arad város tanácsának a nagytermet és a ruhatárat évenként csupán négy esetben – március 15-én, október 6-án, február 8-án, stb – áll jogában egy-egy napra teljesen ingyenesen használni, a kultúrpalota felügyelő bizottsága pedig minden évben 24 napon délután 3 órától 6 óráig veheti igénybe díjtalanul „URÁNIA-szerű mutatványos előadások megtarthatása végett”.⁸³⁷

A Főfelügyelőség Szalay Imre helyettes főfelügyelőt és Mihalik József előadót bízta meg a problémák megoldásával, akik 1912. november 11-én Aradra utaztak. Tárgyaltak a vármegye főispánjával, a város polgármesterével és a múzeumi bizottsággal a vendéglő kérdéséről, s a következő megállapodásra jutottak. *„Bizonyos dolog, hogy egy olyan nagyszabású épületben, aminő az aradi kultúrpalota, amelyben bálakat, hangversenyeket, időszaki kiállításokat, felolvasásokat és előadásokat is fognak rendezni, gondoskodni kell arról, hogy a közönség az órákon át tartó szellemi élvezetek mellett ételeket és hűsítő italokat is kapjon. Ha erről gondoskodás nem fog történni, a kultúrpalota ilyennemű hivatását éppenséggel nem, vagy csak részben fogja tudni betölteni. ...kíváncos tehát, hogy a nagyszabású intézetben ilyen esetekben étterem is álljon a nagyközönség rendelkezésére. S miután a kultúrpalota beosztása megengedi azt, hogy annak a nagyterem alatt fekvő helyiségei úgy a gyűjteményes osztályoktól, mint pedig a kultúrpalotában elhelyezendő minden más intézménytől – a zeneiskolától, a munkás gimnáziumtól és szabad lyceum helyiségeitől – teljesen elkülönítve, külön bejáratokkal és közlekedési eszközökkel létesíthető legyen, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége aggodalom nélkül hozzájárulhat ahhoz, hogy emez étterem a kultúrpalota nagyterme alatt létesíttessenek s bérbe adassanak.”* De nem járult hozzá a Főfelügyelőség „a kultúrpalota rendeltetését egyenesen veszélyeztető” kikötésekhez, amelyek a „kultúrintézmények szabadságát, spontán tevékenységét és elhatározó-képességét” akadályoznák. A nagytermet tehát a múzeumi egyesület számára biztosítsák, s az állami segélyből tilos az asztalok és székek elkészíttetése. A kultuszminiszter útján a belügyminiszternek olyan tartalmú levél elküldését javasolták, amely szerint a vállalt feltételek betartására utasítsa a miniszter Arad város közgyűlését, a bérlő pedig gondosan őrködjön az

⁸³⁷ MNL OL. K 736. 49. doboz, 906. irat. 1912. 11. 09.

étteremben, hogy „abban tivornyázás elő ne forduljon, s az étterem oly események színhelye ne legyen, melyek a környék lakosságát s a közelben fekvő iskolák ifjúságát megbotránkoztatnák, amiknek beigazolt megtörténte esetén a bérlet nyomban felbontandó.”⁸³⁸

A városi közgyűlés határozata ellen azonban a belügyminiszternél protestált Braun Gusztáv aradi vendéglős, az „Aradi vendéglősök ipartársulatának” elnöke. Hivatkozott arra, hogy a városi határozat versenytárgyalásról rendelkezett. A belügyminiszter előbb, 1912 novemberében elutasította a fellebbezést,⁸³⁹ de talán Braun Gusztáv elnök újabb belügyminisztériumi fellebbezése után (melyben tiltakozott a palotában „tivornya hely”, kocsma engedélyezése miatt, miközben elég vendéglő van Arad városában),⁸⁴⁰ 1913 tavaszán mégis megtiltotta a kultúrpalota éttermi célú bérbeadását.⁸⁴¹

A hosszú előkészítő munka után az aradi kultúrpalotát 1913. október 26-án ünnepélyes keretek között adták át rendeltetésének. Az előestén a díszteremben Ábrányi Emil alkalmi költeménye, majd Zichy Géának az alkalomra írt nyitánya hangzott el, melyet az aradi filharmonikusok egyesülete adott elő. Október 26-án pedig átadták az ötszáz négyzetméternyi „ereklye-múzeumot”, a hasonló alapterületű képtárat, melynek anyagáról az állam gondoskodott, s az „őskori múzeum szakszerűen elrendezett” kiállítását.⁸⁴²

1913 nyarán Szalay Imre helyettes főfelügyelő erdélyi körutat tett, hogy megtekintse a két legfontosabb kultúrpalota építését és a brassói múzeumot. Jelentésében részletesen írt a marosvásárhelyi „közművelődési ház” rövidesen kész épületéről. Véleményének lényege szerint „maga az épület sok fényűzéssel készült, áll ez különösen a díszítésre, amely ... szecessziós külsőnek megfelel: szinte aranyozásban túlgazdag. Falus Eleknek, Wigandnak és társaiknak stíljében, a ... részint mezőkövesdi tarka népies d(íszí)tésből veszi anyagát és kiegészítését képezi Körösfői Krisch Aladár történelmi tárgyú, az ő ismert stílusában tartott freskóknak. A nagyterem 1200 ülőhelyet foglal magában...”

Sepsiszentgyörgy múzeumépületét már készen találta Szalay. Feljegyzésében beszámolt arról, hogy „maga az épület székely motívumokkal, de szintén szecessziós stílben Kósch (!) Károly építész által emeltetett. Az épület belseje nagyon szolid benyomást tesz az egyszerűségével, fehérre meszelt falaival a marosvásárhelyi kultúrházzal szemben igen kellemesen hat.” A múzeum megnyitását 1914 őszére tervezik – jegyezte meg. Szalay

⁸³⁸ MNL OL, K. 736. 49. doboz, 906. irat, 1912. 12. 06.

⁸³⁹ MNL OL, K. 736. 49. doboz, 906. irat, 1912. 11. 09.

⁸⁴⁰ MNL OL, K. 736. 58. doboz, 264. irat, 1914.

⁸⁴¹ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1914a. 115.

⁸⁴² MNL OL, K 736. 54. doboz, 897. irat, 1913. 09. 20.

bútorzatot és képtári anyagot ígért, hogy „az intézet népszerűbbé váljon”. A téli időre az „Uránia előadási ciklusából” 12 előadásra való anyagot és egy vetítógép megszerzését ígérte nekik. Brassóban a Barczasági Szász Múzeumot (Burzenlaender Saechsisches Museum-ot) tekintette meg, melyet a „brassai szászok sok szeretettel ápolnak”. Külön dicsérte Teutsch Gyula likörgyárost, aki a múzeum gondnoka is, s az „odavaló polgári elem régi emlékeivel” és régészeti ásatásai leleteivel lelkesen gyarapítja a múzeum gyűjteményét. Helyiségei szerények, zsúfoltak, s előreláthatólag a Honterus gimnázium gyűjteményeivel egyesítve megfelelő elhelyezést kap.⁸⁴³

1911-ben még csupán 36 városban épültek államsegéllyel kulturális intézmények,⁸⁴⁴ de 1914-ben, közvetlenül az első világháború kitörése előtt az országban épített/építés alatt álló múzeumpaloták-kultúrpaloták száma már megközelítette a hetvenet.⁸⁴⁵ Az Értesítőnek ugyanabban a számában Szalay Imre elmélkedett „Kultúrházainkról”. Feltett kérdésére, miszerint vidéken mi a fontosabb, a múzeum-e vagy a kultúrház? Válasza szerint a kettő együtt, ha egymást kiegészítik. „Ott, ahol a helyi társadalom is megteszi kötelességét, ... lehetetlen, hogy a jó példa ne gyümölcsözzék.” Pozitív példaként hivatkozott Szalay a békéscsabai közművelődési házra, melynek megnyitásán a városi közkórház igazgató-főorvosa vezényelte a helyi amatőr zenekart, a helyi gyógyszerár tulajdonosa pedig a múzeummal kapcsolatos feladatok fő mozgató ereje volt. Ugyancsak elismerően írt a marosvásárhelyi kultúrpalotáról, amely finansziális okokból „mozgófénykép előadásokra” adta ki a nagytermét, de pénzügyi szempontból a „mozielőadások nagyon beváltak”. Dicsekedett a Hüttl Dezső által tervezett komáromi kultúrházzal, ahol elhelyezték a könyvtárt, a régiségtárt, a képtárt és a kultúrház céljait szolgáló előadótermet. A komáromi a legagilisabb intézmények egyike volt. A budapesti és kolozsvári nagy központok mellett kiemelte Szalay a Dunántúlon Sopron, Szombathely, Pécs, Nyugat-Magyarországon Pozsony, Felső-Magyarországon Kassa, az Alföldön Szeged, Dél-Magyarországon Temesvár, Kelet-Magyarországon Debrecen és Arad, a Székelyföldön Sepsiszentgyörgy múzeumainak jelentős szerepét. Megbecsülendőnek ítélte a vidéki múzeumok és könyvtárak tevékenységét, amelyek érdemesek a rájuk fordított államsegélyre.⁸⁴⁶

Két olyan múzeumépületet díszítő páros szobor esetét ismerjük, amelyek kiváltották a Főfelügyelőség ellenkezését. A kassai városi múzeum választmánya 1901. április 11-én

⁸⁴³ MNL OL. K. 736. 54. doboz. 793. irat. 1913. 08. 11.

⁸⁴⁴ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1911. 220-230.

⁸⁴⁵ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1914a. 113-199.

⁸⁴⁶ Szalay Imre 1914. 200-201.

tárgyalta a Főfelügyelőség észrevételét, melynek következtében elhatározta, hogy „ama két szobor, amely a múzeumépület főhomlokzatán van elhelyezve s amelyeknek egyike Perseust, a másika Vulkánt ábrázolja, onnan távolíttassanak el és helyeikre Nagy Lajos és Hunyady Mátyás dicső emlékü királyainkat ábrázoló két szobor állíttassék be.” De határozatuk kimondta, hogy a közgyűlés véglegesen csak akkor dönt majd, ha a két új szobor költségeiről jelentést kapnak. 1901. április 25-én pedig már a város (a polgármester aláírásával) utasította Éder Gyula tanácsnokot, hogy „a múzeum épület főhomlokzatán lévő, de eltávolítandó két szobor helyeire elhelyezendő Nagy Lajos és Hunyady Mátyás királyokat ábrázoló két szobor” ügyében az „országos főfelügyelő kívánságának meghallgatása mellett” tegyen költségvetéssel felszerelt javaslatot. De utasították a tanácsnokot arra is, hogy tegyen javaslatot „a főhomlokzatról eltávolítandó feliratok és jelvénytábla helyeire alkalmazandó szövegű feliratok” ügyében, amelynek esetén szintén kérje ki az országos főfelügyelő véleményét. Ezekről az intézkedésekről Münster Tivadar, a kassai polgármester 1901. szeptember 11-én értesítette a Főfelügyelőséget.⁸⁴⁷ Későbbi dokumentum nem ismeretes a város intézkedéséről, de az tény, hogy a kassai múzeum épületének homlokzatát 2016-ban is Perseus és Vulkán szobra díszíti, s a feliratok is a régiak.

Hasonló ügyben szólalt fel később a veszprémi múzeum épülete esetén 1914 nyarán a Főfelügyelőség. Laczkó Dezső igazgató Vass Viktor szobrászművész két alkotásáról küldött fényképet a Főfelügyelőségnek. Hüttl Dezső felügyelő véleményezte a két szobrot, s véleménye alapján küldtek választ. A Főfelügyelőség művészileg jónak találta az alkotásokat, de véleményük a következő volt: „Ez a két szobor nem képezheti egymás pendant-ját. Ezek nem állíthatók föl egymás mellett egyenrangúan. Szent István és egy Ősember! Nem lehet egy egyént, történelmi alakot, egy symbolizált alakkal párhuzamba állítani, legkevésbé egy olyan történelmi alakot, aki államalkotó volt és akihez méltón csak történelmünk kevés alakja állítható. Az őseember mellé vagy egy római legionáriust, vagy esetleg egy Szt-István korabeli szerzetes, vagy vitéz, tehát csak valamely kort personificáló alak kerülhet, de nem historiai személyiség, pláne Szent Királyunk. Ha Szt-István szobra kerül az egyik helyre, akkor nehéz a választás, kit lehet melléje társul állítani. Ez csak Szt-László, Mátyás, vagy valamely más nagy királyunk szobra lehetne. A két szobor közül az egyiknek tárgyát okvetlenül meg kell változtatni, hogy melyiket, az az építési bizottságtól függ.”⁸⁴⁸ A veszprémi múzeum épületének

⁸⁴⁷ MNL OL, K 736. 6. doboz. 457. irat. 1901. 09- 18.

⁸⁴⁸ MNL OL, K 736. 60. doboz. 715. irat. 1914. 07. 11.

munkálatai ugyan már 1916-ban elindultak, 1919 márciusában a műszaki főtanácsosnak az építkezés állásáról szóló jelentésében egy tétel jelzi: „2 darab ülőszobor megmintázása és annak elkészítése” folyamatban van,⁸⁴⁹ de ünnepélyes felavatására csak 1925-ben került sor. Az épület homlokzatát díszítő két szobor pedig a Tudomány és a Művészet allegorikus alakjai, amelyek Bíró Lajos és Farkas Béla közös alkotásai.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára. Mihalik Sándor hagyaték. 184. irat. 1919. 03. 11.

⁸⁵⁰ <http://www.danyikronika.hu/node/7622>. 2016. június 8.

Magyar múzeumok az első világháború éveiben

„Megnehezedett az idők járása fölöttünk...” *Mihalik József* első szavait idézem a „Helyzetünk” címmel a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1914. évi 4. számában megjelent írásából. „Az európai s ez órában a kerek föld csaknem minden országára s népére kiterjedő véres háborúnak kultúra-világot-törő vihara velünk is érezteti sorvasztó hatását.” A nagy háború következményei az élet minden területét elementáris erővel érintették. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát és Főfelügyelőségét a háború kitörése épp az 1914/15-ös költségvetési év terveinek készítése idején érte. Bár a hazai művelődés és tudomány „csendes műhelyei”-nek tevékenysége a múlt történetét tiszteletben tartó, abból tanulságokat levonó és erőt merítő *nemzetnevelés*,⁸⁵¹ ebben a háborús helyzetben az Országos Tanács és a Főfelügyelőség csökkenteni kényszerült költségvetését. A Tanács, amelynek feladata a hazai népkönyvtárügy segélyezése és fejlesztése volt, a törvényhozás által megállapított 142.000 koronából 132.000-et, a Főfelügyelőségnek pedig, amelynek a városi tudományos gyűjtemények istápolására, az építkezésekre és berendezésekre megítélt 307.500 korona dotációból 160.000 koronát kellett a magyar államkincstárnak „vissza ajánlania”. A Tanács a maradék összeget a harctéren megsebesült s kórházakban elhelyezett katonák könyvekkel való ellátására költhette. A Főfelügyelőség pedig az adminisztrációja ellátására, a tudományos közgyűjtemények régiségtári, néprajzi és természetrajzi segélyeire, a képzőművészeti gyűjtemények vásárlására, a megvásárolt gyűjtemények lebegő tartozásainak fedezésére, valamint az országos felügyelet alatt lévő intézetek már megkezdett építkezéseinek és berendezésének költségeire fordíthatta. A helyzet vázolója alapján – jelezte előre *Mihalik* – várhatóan az intézmények az 1915-ös költségvetési évben vagy egyáltalán nem részesülnek állami segélyezésben, vagy amelyek mégis kapnak támogatást, „az állami segélyezés csak a *minimális* lesz.” A kultuszminisztérium 1914 november közepén még nem döntött az előterjesztésekről. *Mihalik* viszont a helyzetelemzése végén, a folyóiratszám lezárása után érkezett információ nyomán jelezte, hogy az 1915-ös évre a rendelkezésre álló javadalom elosztásáról a Főfelügyelőség 1915 januárjában hozza meg döntését.⁸⁵²

⁸⁵¹ Mihalik József 1914. 237.

⁸⁵² Mihalik József 1914. 238-240.

Persze a Főfelügyelőség iratanyaga őriz olyan leveleket, amelyek rámutatnak arra, hogy a bizonytalan politikai helyzetben a kultuszminisztérium milyen megelőző biztonsági intézkedéseket kezdeményezett már 1913 decemberétől. December 24-én Jankovich Béla miniszter bizalmas iratot küldött Fraknói Vilmos főfelügyelőnek, amelyben közölte, hogy „a hadvezetőség ... a múlt évben kísérletképpen a tartalékos tisztek és tisztjelöltek számára katonai továbbképző tanfolyamokat tartott, amelynek célja a katonai ismeretekben való kényszer nélküli tájékoztatás” volt. A továbbképzés intézményét állandósították, s a miniszter felhívta a főfelügyelő figyelmét arra, hogy az „állami szolgálatban álló tartalékos tisztek és tisztjelöltek részvételét könnyítsék meg, amennyiben a részvétel a hivatali kötelességek sérelme nélkül történhet.”⁸⁵³

1914 márciusában a Trencsén megyei főispán – egyben a múzeumegyesület elnöke – kéréssel fordult a Főfelügyelőséghez. Régészeti ásatásra, a barosszázi barlang Bella Lajos által elkezdett feltárás folytatására kért 1.000 korona államsegélyt. A kérésre azonban a Főfelügyelőség csupán 1915. február 8-án válaszolt, közölve, hogy az előterjesztést érdemben csak „a háborús idők letűnése után tűzzük napirendre”, a barlangi feltárás pedig egyébként sem sürgős.⁸⁵⁴ A Főfelügyelőség 1914. május 21-én tartott ülést, amelynek egyik napirendje az éves költségvetés tervezete volt. A minisztériumtól magasabb összegű támogatást kértek, de mindössze az 1913. évi keretnek megfelelő összeget kaptak. Úgy döntöttek, hogy a segélyezendő intézetek számát 27-tel redukálni kell. Ezek csak társadalmi és egyesületi úton volnának fenntartandók. Így a támogatott körből kikerült 14 könyvtár és 13 múzeum (a felkai, a gyulai, a nyitrai, a poprádi, a pozsonyi orvos- és természettudományi, a selmecbányai, a szamosújvári örmény, a szatmári, a temesvári orvos- és természettudományi, a trencsényi, a tiszafüredi és a zombori múzeumok, valamint a kolozsvári irodalomtörténeti és ethnographiai társulat régészeti és néprajzi gyűjteménye).⁸⁵⁵ 1914. július 27-én a kultuszminiszter a szabadságolt tisztviselőket, köztük a Főfelügyelőség tagjait (köztük Mihalik Józsefet Révfülöpről) táviratilag visszarendelték, utasítva hivataluk elfoglalására.⁸⁵⁶ Ugyanekkor vették kezükbe a miniszter 1914. július 26-án kelt szigorúan bizalmas utasítását, amely szerint „a beállott külpolitikai fordulat folytán” hatóságainknak számos esetben kell sürgősen érintkezniük, de a katonai érdekek a legteljesebb titoktartást követelik. Ilyen információk

⁸⁵³ MNL OL. K 736. 57. doboz. 73. irat. 1914. 01. 19.

⁸⁵⁴ MNL OL. K 736. 59. doboz. 354. irat. 1914. 03. 23.

⁸⁵⁵ MNL OL. K 736. 60. doboz. 578. irat. 1914. 06. 02.

⁸⁵⁶ MNL OL. K 736. 60. doboz. 769. irat. 1914. 07. 27.

közlésére a telefon egyáltalán nem alkalmas. A miniszter szigorúan utasította a hatóságokat, hivatalokat és intézeteket, hogy „titkos természetű kérdések” megbeszélésére a telefont ne használják. Különösen érvényes ez az utasítás az „interurban telefon használatra”.⁸⁵⁷

1914. július 28-án az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, s augusztus 11-én már a fél Európa országai hadban álltak egymással.⁸⁵⁸ Augusztus 3-án a Főfelügyelőségnek már jelentést kellett tennie három munkatársa katonai szolgálatra behívásáról.⁸⁵⁹ Mihalik röviden azt is jelezte, hogy a Főfelügyelőség hivatalában egyedül tesz szolgálatot.⁸⁶⁰ Ezekben a napokban a miniszter a háború miatt költségvetési csökkentést kért. A Főfelügyelőség válasza szerint az évi keretből – mint ahogyan *Mihalik József* erre későbbi helyzetértékelő írásában utalt – 160.000 korona megtakarítható. Sok mindenről le kellett mondaniuk. A kényszerű csökkentés tudomásulvétele mellett kérték egyes célokra a korábban betervezett összegek folyósítását. Kérelmezték a Főfelügyelőség átköltöztetésének költségeit, a besztercebányai és a sümegi Darnay múzeum szolgájának évi bérét, a kassai múzeum „fedéljavításának”⁸⁶¹ és a szombathelyi múzeum helyiségei folyamatban lévő felújításának anyagi támogatását. 46.000 koronát pedig egyes közgyűjtemények (alsókubini Csaplovics könyvtár, balassagyarmati, hódmezővásárhelyi, komáromi, sepsiszentgyörgyi, szászvárosi, veszprémi múzeumok) építésének és berendezésének segélyezését kérték biztosítani.⁸⁶² Olykor azonban tudtak egyedi kéréseket megoldani. A szombathelyi múzeum laboráló helyiségének kialakítására pl. tudtak nyújtani közel 700 korona rendkívüli segélyt.⁸⁶³ 1914. június 25-én a Főfelügyelőség 1914. május 21-i ülésének utasítása szerint Rózsahegyen tett látogatást Fejérpataky László és Mihalik József. Jelentésük pozitív tényeket sorolt. Jelentették, hogy alig ismertek olyan helyet, ahol rövid idő alatt „kivált néprajzi tárgyakból” oly becses gyűjteményt hoztak létre, s ráadásul „minutiózus gondossággal készült alapleltárat, szakkatalógusokat” készítettek volna. A muzeális anyagban a „néprajzi gyűjtemény dominál, ami igen helyes, mert a nagyméretű kivándorlás és a visszatérők karakterének megváltozása miatt Liptó megye ethnikai sajátosságai maholnap teljesen megszűnnek”. A két felügyelő a rózsahelyi múzeum 1915-ös költségvetésében jelentős összeg biztosítását javasolták. Javaslatukat politikai

⁸⁵⁷ MNL OL. K 736. 60. doboz. 770. irat. 1914. 07. 27.

⁸⁵⁸ Pl. Gergely András 2005. 529.

⁸⁵⁹ Tihamér Lajos titkárt, Soós Ignác irodaszolgát és dr. Mályusz Károly fizetetlen segédfogalmazót rendelték katonai szolgálatra.

⁸⁶⁰ MNL OL. K 736. 60. doboz. 796. irat. 1914. 08.10.

⁸⁶¹ MNL OL. K 736. 60. doboz. 765. irat. 1914. 07. 24. ; A Kassa fölött elvonult orkán a múzeum „bádogfedelének” jelentős részét letépte, a javítás közel 1.000 koronát tett ki.

⁸⁶² MNL OL. K 736. 60. doboz. 789. irat. 1914. 08.08.

⁸⁶³ MNL OL. K 736. 60. doboz. 578. irat. 1914. 06. 02.

indokkal is megtoldották: „Ezzel a Főfelügyelőség állami érdeket is szolgál, ha a túrócszentmártoni Tót Múzeum szomszédságában egy hasonló célú, de nemzeti intentióktól vezetett törekvésnek sikerre jutását elősegíti.”⁸⁶⁴

De 1914 júliusának közepén segítették Jósa Andrást is, aki Rakamazon és Kenézlőn honfoglalás-kori sírokat kívánt leletmenteni.⁸⁶⁵ A Főfelügyelőség korábban felkérte Bella Lajost, hogy a garamnémetfalvi határban végezzen próbaásatást, amit Bella 1914. július 15-én Diósgyőrből keltezett levelében elvállalt. „A beállott viszonyok következtében” azonban 1914. július 30-án Mihalik József a Főfelügyelőség nevében „további intézkedésig” elhalasztotta.⁸⁶⁶ Hasonló választ kapott a miskolci múzeum is, amelyben Borsod megye alispánja kért 2.000 korona segélyt a Vay-féle éremgyűjtemény megvásárlása érdekében. A Főfelügyelőség azonban „az ország jelenlegi súlyos helyzetére való tekintettel” nem teljesíthette, de hozzátették: ismételjék meg a kérést „a normális idők beállása után.”⁸⁶⁷ Joggal summázta Nagy Géza az ArchÉrt. 1914. évi 4-5., az év végén megjelent füzetében, hogy az ország „egy óriási világháború kellő közepében” van, s szaktudományuk érzi a nagy változásokat. Elmaradtak a szokásos nyári régészeti ásatások, ami még nem jelent veszteséget, csak avatatlan kezek nehogy feldúlják a „kiszemelt helyeket”. Írásában sérelmezte *ng.*, hogy 1867 után „mind ritkább lett a fő- és köznemesség támogatása” a múzeumok számára. Több példát idézett a külföldre juttatott magyar történeti emlékekről, s mégis optimista, mert a „háború okozta károk és veszteségek mellett ... e lélek kicserélő idők olyan erényeket váltottak ki a társadalomból, aminek a régészeti tudomány is hasznát fogja venni.”⁸⁶⁸

A néprajztudomány folyóirata 1915-ben arra buzdította olvasói, hogy gyűjtsék és jegyezzék le a háborús tárgyú „népköltési termékeket”. A debreceni Csokonai Kör Löfkovics Artúr múzeumigazgató adományából pályázatot írtak ki a világháború magyar „népköltési termékeinek” összegyűjtésére. Eredményt 1916-ban hirdettek, s irodalmi becsú pályaművek érkeztek. Az első díjat Szendrey Zsigmond, nagyszalontai főgimnáziumi tanár nyerte, s még két díjat adtak át. A Csokonai Kör a jutalmazott művekből egy háborús népköltési kötet kiadását tervezte.⁸⁶⁹

⁸⁶⁴ MNL OL. K 736. 60. doboz. 680. irat. 1914. 07. 01.

⁸⁶⁵ MNL OL. K 736. 60. doboz. 725. irat. 1914. 07. 14. ; Jósa András kéréséhez hozzátette, hogy „a segély összegből már csak néhány korona van meg, de az se baj, mert Jósa András gavallér, csörög nálla a fillér.”

⁸⁶⁶ MNL OL. K 736. 60. doboz. 740. irat. 1914. 07. 17.

⁸⁶⁷ MNL OL. K 736. 61. doboz. 874. irat. 1914. 10. 14.

⁸⁶⁸ Nagy Géza 1914. 441-444.

⁸⁶⁹ Ethn. XXVI. 1915. 62.; XXVII. 1916. 319.; Szendrey Zsigmond a magyar néphit és népszokások kutatója, hat éven át vezette a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtéseit. 1923-ban Budapesten „Katonanóták a fogságból” címmel kötete jelent meg.

Országos felügyelői látogatások

A háború idején az országos felügyelők ritkán tettek a vidéki múzeumokban ellenőrző látogatást. Mihalik József 1916 nyarán Kassára látogatott, ahol a gyűjtemény megtekintése során megvizsgálták azt a tárgyat, amelyet „Varjú Elemér drága pénzen vásárolt XVI. századbeli faládként”. Kőszeghy és Mihalik is egyetértett azzal, hogy a darab minden bizonnyal a 19. század 60-as, 70-es éveiben készült. Kőszeghy kinyomozta, hogy a késmárki Weisz nevű asztalos hasonló díszítésű tárgyakat készített, s neki mint nagybecsű régiségeket eladásra kínált. Varjú Elemér nem vette észre a hamisítást.⁸⁷⁰ Mihalik járt a pécsi városi múzeumban is. Megdicsérte a gyűjtemények példás rendjét, felállítását, tisztaságát. Szerinte a térszűke miatt sok az elraktározott tárgy a régészeti, néprajzi, természetrajzi csoportokban. A problémán csak az új kultúrpalota segíthet. A néprajzi csoport apró gyári babákon mutatta be az egyes vidékek női népviseletét. Ezt a módszert Semayer Vilibáld véleménye alapján a Főfelügyelőség „leintette, mint néprajzi követelményeknek meg nem felelőt”, s a viseleteket életnagyságú figurákon kell bemutatni.⁸⁷¹ Horváth Géza Déváról és Aradról készített úti jelentést. A dévai múzeumot dicsérte, Aradon pedig számon kérte, hogy a kultuszminisztérium rendelete szerint teljes múzeummá kell fejleszteni, s így természetrajzi gyűjteménnyel is rendelkeznie kell. Az igazgató ígéretet tett a gyűjtőmunkára.⁸⁷² Kassán 1916 májusában-júniusában Horváth Géza tett látogatást, hogy konstataálja, a múzeum természetrajzi gyűjteményének sorsában pozitív fordulat következett-e be. Emlékezetes, hogy 1909-ben a múzeumot igazgató Varjú Elemér Horváth Géza országos felügyelő heves ellenzése mellett a gyűjteményt a múzeum épületéből elszállította a kassai gazdasági akadémia egyik épületébe.⁸⁷³ Horváth Géza 1916-os úti jelentése viszont meglelégedéssel állapította meg a „katonai barakkban elhelyezett” természetrajzi gyűjteményről, hogy az új igazgató, Kőszeghy Elemér a gyűjteményt visszaszerezte a múzeum számára. Melelégedéssel jegyezte meg, hogy a Főfelügyelőség által „gyűjtetett, szépen preparált felvidéki madarakból” álló anyag egy világos, száraz és szellős szuterén helyiségben, ugyanazokban a szekrényekben van elraktározva, amelyekben korábban ki voltak állítva.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ MNL OL. K 736. 66. doboz. 618. irat. 1916. 07. 27.

⁸⁷¹ MNL OL. K 736. 66. doboz. 619. irat. 1916. 07. 27.

⁸⁷² MNL OL. K 736. 66. doboz. 624. irat. 1916. 07. 29.

⁸⁷³ MNL OL. K. 736. 32. doboz. 864. irat. 1909. 10. 08.

⁸⁷⁴ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 456. irat. 1916. 06. 05.

Debrecen városi múzeumában 1916 áprilisában elkészült egy néprajzi kiállítás, amelyről Semayer Vilibáld írt részletes jelentést. Beszámolt a főfelügyelőnek arról, hogy a múzeum tisztviselőivel megállapodtak a múzeum berendezési tervéről. A terv alapján a kapualjban nagyobb tárgyakat állítottak fel, az épület jobb szárnyában történelmi emlékek (ősrégészeti leletek, középkori és újkori fegyverek, Debrecen egyházi és céh életének emlékei, iparművészeti, gyógyszerári tárgyak, bútorok) kerültek elhelyezésre. Az épület bal szárnyában irodákat rendeztek be, s emellett „dioráma-féle kiállításban” az „őshalászat és ősvadászat” tárgyi emlékeit, s a néprajzi gyűjteményt (a hortobágyi pásztorélet emlékeit, a kismesterségek szerszámaikat és termékeit, a mezőgazdaság és a település tárgyait, viseleteket) mutatták be. A Főfelügyelőség pénzügyi támogatásával az egész házat és a kiállítási szekrényeket rendbe hozatta Semayer, „mégpedig a háború miatt jóformán mindennemű mesterember közbejött nélkül.” A munka során segítettek a Tanítóképző Intézet növendékei. „A tárgyak berakását majdnem darabról darabra személyesen végeztem” – tette hozzá az országos felügyelő. A „fölrásokat megszővegeztük, majd generális tisztítással befejeztük a munkálatokat.” Végül megdicsérte Löfkovits Artúr igazgatót, a tudós Zoltai Lajost és dr. Ecsedi Istvánt, aki „rokkant katona létére is minden percét az intézet szolgálatában tölti.”⁸⁷⁵

1916 májusában a sümegi Darnay Múzeum ügyében bizalmas értekezletet tartott a Főfelügyelőség. Szalay Imre helyettes főfelügyelő ismertette a Darnay Múzeum 1907-ben bekövetkezett államosításának alapos és hosszadalmas körülményeit, majd a múzeum adminisztrációjában mutatkozó és az államsegély elszámolásoknál tapasztalt hiányosságokról szólt. A problémákat egy jelentés foglalta össze, amit Mihalik József előadó-felügyelő ismertetett, de a 388/1916-os jelentés hiányzik a Főfelügyelőség iratai közül. A hiányosságok alapján Fejérpataky László indítványozta, hogy a Darnay elszámolásaiban tapasztalt súlyos szabálytalanságok miatt a Főfelügyelőség a múzeumnak többé gyarapítási államsegélyt ne adjon. „A múzeum, amíg Darnay él, maradjon Sümegen, feladata azonban csak a meglévő tárgyak konzerválása és rendezése legyen.” Darnay figyelje a környéken előkerülő régészeti leleteket, s gyűjtse a Kisfaludy-ereklyéket. Azok vételi ajánlatát esetről esetre terjessze elő a Főfelügyelőségnek. Radisics Jenő felügyelő a jelentés alapján arra tett javaslatot, hogy „nyomatékosan figyelmeztessék (Darnayt), hogy mint magánember, nem gyűjthet olyan tárgyakat, amit az Állami Darnay Múzeum gyűjt.” Mihalik felsorolta a gyanús nyugtákat, melyek tisztázandók volnának. Darnay a múzeum kiállítási szekrényeiért 5068 koronát számolt

⁸⁷⁵ MNL OL. K 736. 66. doboz. 343. irat. 1916. 04. 21.

el, de a számlát nem az asztalos, hanem annak „atyja” nyugtázta. Más nyugtákat is bizalmatlansággal kezeltek a felügyelők (Bíró Márton-féle kehely, Kovács Zsigmond-féle kereszt). Úgy döntöttek, hogy „egy államrendőrségi detektív vétessék igénybe a sümegi múzeum ügyében való nyomozásra”, s Darnayval csak a detektív nyomozása után közöljék döntésüket.⁸⁷⁶ (A későbbi fejleményekről az iratanyag nem nyújt információt.)

Fejérpataky László és Mihalik József 1916 nyarán nyolc város múzeumáról adtak helyzetjelentést. Jártak Besztercebányán, mivel onnan két éve nem érkezett hivatalos munkajelentés. Megnyugodva számoltak be a múzeum rendjéről, gondozottságáról, s még a látogatottságot is megfelelőnek találták. Fontos tényt jegyeztek fel: a múzeum a háború céljaira szolgáló „fémrekvirálás” eredményeiből is gyarapodni tudott. A polgármester, egyben a múzeumi bizottság elnöke, egyúttal a fémrekviráló bizottságnak is elnöke volt. Utóbbi bizottság régészeti szakértőjeként pedig a múzeum régiségtárának őre dolgozott. Így nem csoda, hogy érdekes ónkancsók, régi használati tárgyak, több vörösréz edény, s egy 18. századi besztercebányai mészáros mester díszes késfenője jutott a múzeum birtokába. A felügyelők a dicséret mellett felhívták a múzeumi őr figyelmét a háborús emlékek és nyomtatványok gyűjtésére.⁸⁷⁷ Látogatást tettek Selmecebányán, ahol a múzeumi tárgyak a „legnagyobb összevisszaságban és rendetlenségben heverték.” A rendetlenség oka a bútorok hiánya. Megállapították, hogy az első teremben bányászati és néprajzi tárgyak nyernének elhelyezést, a másodikban a szépművészeti és egyházi emlékek foglalnának helyet, a harmadik nagy terem pedig a polgári életnek, különösen pedig a hadi emlékeknek lenne szentelve. (A hiányzó bútorzat költségeit 5.000 koronára becsülték.)⁸⁷⁸ Nyitrán a múzeum igen élénk tevékenységéről számoltak be. Gazdag régészeti és néprajzi anyaguk volt, Höllrigl József tanár, múzeumi őr a tárgyak leltározása, meghatározása, cédulázása, restaurálása és konzerválása terén elismerést érdemlő munkát végzett. A „most folyó háború”, különösen a helyi vonatkozású emlékeiből rendkívül gazdag gyűjteményt állított össze.⁸⁷⁹ A komáromi múzeum termeiből a gyűjteményeket eltávolították, raktározták, (köztük Feszty Árpád festményét is) és az épület kórházi célokat szolgált. Sopronban haláleseteket követően az új múzeumi őr régészeti és néprajzi törzsleltározással foglalkozott. Szombathelyről nincs érdemleges feljegyzésük.⁸⁸⁰ Magyaróvárról azt jelentette a Fejérpataky-Mihalik páros, hogy a múzeum épületének külseje

⁸⁷⁶ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 399. irat. 1916. 05. 12.

⁸⁷⁷ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 672. irat. 1916. 08. 28.

⁸⁷⁸ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 673. irat. 1914. 08. 28.

⁸⁷⁹ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 674. irat. 1916. 08. 28.

⁸⁸⁰ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 674. irat. 675. irat. 676. irat., 677. irat. 1916. 08. 28.

romlást és elhanyagoltságot mutatott. Általánosítva hozzátették, hogy „az a benyomásunk, hogy az újabb múzeumi építkezések, kivéve talán az aradit, külsejükben igen hamar romlanak, ami arra int, hogy az épületek külső falainál sokkal tartósabb anyagot kell alkalmazni.” Egyébként a múzeum gyűjteményét két teremben össze kellett zsúfolni, mert a többit a katonaság foglalta le laktanyai célokra. Hogy ez a másfél évig tartó állapot a falakra, ajtókra, ablakokra általában a tisztaságra mily káros hatással volt, bővebben kifejtteni fölösleges.”⁸⁸¹ Pozsonyi jelentésükben dicsérték a múzeum gazdag anyagát, melynek csupán kis része volt közszemlére téve. Véleményükben igen elismerően nyilatkoztak Pozsony múzeumáról, vele: „Magyarországon egyetlen egy gyűjtemény sem vetekedhetik, külföldön pedig csakis a párizsi Cluny-múzeum, vagy a nürnbergi Germanisches Museum múlhatná felül.”⁸⁸²

1918 nyarán Semayer Vilibáld, miután számon kérték, hogy nem tesz eleget felügyelői feladatainak, Békefi Remig főfelügyelőnek 1918. július 10-én áttekintést készített országos felügyelői tevékenységéről. „Harmincöt usque negyven ama vidéki múzeumok száma, melyekben kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteményt őriznek. E néprajzi collectiók egytől egyig úgy keletkeztek, hogy magának az illető vidéki múzeumnak fenntartó testülete nyilatkozott hajlandónak a magyar népi életben napjainkra maradt ethnographikumok (kulturális ősmaradékok) egybegyűjtésére, megszólaltatására és megőrzésére. Az országos főfelügyelőség részéről minden esetben tudományos irányítással erkölcsi, s az illető múzeumoktól e célra kivetett anyagi eszközökkel mérleget tartó állami segélyben részesítettük a vidéki múzeumokat.” A világháború kitörésével a korábbi kapcsolatok megszakadtak, pedig éppen a haza néprajzi kincseit pusztítja leginkább „a mai viharos idő”. Semayer hosszú felsorolása szerint „Sopronban hivatalból 8 évvel ezelőtt voltam, Magyaróvárott szintén kb akkor. Veszprémben 10 évvel ezelőtt voltam, Székesfehérváron még egyáltalán nem...” A hosszú, közel negyven várost érintő körkép után kérte a főfelügyelőt, hogy a majdnem 4 évi szünet után tegye lehetővé felügyelői munkája folytatását.⁸⁸³ Terve megvalósítása érdekében magánlevelet írt a Nagyváradon tartózkodó Mihalik József helyettes főfelügyelőnek. Kérte, „tedd lehetővé, hogy a Fejérpatakyak erőszakoskodása miatt meglehetősen elhanyagolt néprajzi osztályokkal ismét fölvehessem az egybekötő fonalat...” A felügyelői utaknál előnyben részesítené a teendőket „Erdélyben és a tótságban. Amott (székelyeknél és szászoknál hajlandók rá) építeni kell, emitt fékezni. Amint egy cseh népr. collegánk tegnapelőtt örömmel újságolta, a tót népr. múz. még

⁸⁸¹ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 678. irat. 1916. 08. 28.

⁸⁸² MNL OL. K. 736. 66. doboz. 679. irat. 1916. 08. 28.

⁸⁸³ MNL OL. K. 736. 69. doboz. 419. irat. 1918. 07. 24.

nagy szerepre van hivatva a csak tót összeköttetés létesítése céljából.” Semayer Mihalik segítségével lehetőséget kapott a tervezett intézmények meglátogatására.⁸⁸⁴ Nagyváradra minden bizonnyal eljutott a néprajzi terület felügyelője, de jelentés nem lelhető fel a Főfelügyelőség iratai között.

1918 júliusa után egyetlen jelentés maradt fenn Semayertől, aki 1918. december 28-án fogalmazott beszámolót a nyugati határszáron teljesített kiküldetéséről. Járt Magyaróváron, amelynek múzeumát a háború elejétől kórházi üdülőtelepnek használták. Emiatt az őstörténeti gyűjteményt szekrényestől egy szobába tolták össze. Megállapította, hogy a gyűjteménynek e része „valamennyire intact”. A többi terem annál szomorúbb képet nyújt. A kultúrtörténeti terem nagy falszekrénye be van zúzva, a tárgyak pedig megdézsmálva. E tárgyak másik része a padláson és a pincében kukorica és zöldség között hevert (köztük „őstelepekről szedett nagy értékű koponyák”). Lehangelve állapította meg, hogy míg a múzeumi tárgyak el voltak hanyagolva, a múzeumi örök egy egész ebédlő garnitúrája, egy másik tisztviselőnek egész bútora az intézet termeiben volt elhelyezve. „Tagadhatatlan, hogy a múzeum vezetősége a rájuk bízott közvagyon nagyon hanyagul gondozta.” A magyaróvári múzeum esetén a főfelügyelő intézkedését kérte. Másik úti célja Sopron volt. Ott a múzeumot, mint máskor is, abszolút rendben találta. Mivel épülete nem múzeumi célra épült, érthető, hogy a nedves alagsorban elhelyezett műhelyek pusztulásra vannak ítélve. Új helyet kell számukra keresni. Feladatuk kapta Semayer, hogy a múzeumi tárgyakat letétként Budapestre szállíttassa. Tárgyalt a kormánybiztos polgármesterrel, de meg kellett állapítani, hogy a vasúti szolgálat csődje miatt a szállítás lehetetlen. Ehelyett a „gyűjteményt esetleges betörés ellen biztosítandó, elcsomagolják, s megbízható soproni előkelő polgárok házában tértivevény mellett elhelyezik.” Az országos főfelügyelő ezzel a javaslattal egyetértett. A harmadik célpont Szombathely volt. A múzeum épületében a polgári iskolát és a zeneiskolát találta elhelyezve, a „képtár és a természetiek tára” raktárban volt biztonságba helyezve. A „praehistoriai és néprajzi gyűjtések” is jó karban voltak. A múzeumnak viszont el kellene indítania az eljárást az iskolák kilakoltatására. Azt követően viszont az épület tatarozása szükséges, majd a múzeum újonnan berendezendő.⁸⁸⁵

Horváth Géza felügyelő 1918 áprilisától június közepéig Debrecenben, Nyíregyházán, Székesfehérváron, Veszprémben, Kassán és Szegeden járt ellenőrző utakon. A debreceni múzeum tevékenységéről pozitív képet rajzolt, különösen a Hortobágy néprajzi anyagának

⁸⁸⁴ MNL OL. K. 736. 69. doboz. 419. irat. 1918. 07. 24.

⁸⁸⁵ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 759. irat. 1918. 12. 31.

összegyűjtésével és tanulságos kiállításával volt elégedett. „Rendkívül becsesek az alföldi pásztoréletre vonatkozó gazdag sorozatok, nagyon érdekes a vadfogás különböző népies módjainak szemléltető bemutatása.” A nyíregyházi múzeum további fejlődése csak egy kultúrház felépítésétől várható, különösen gazdag régészeti leleteit dicsérte. Elégedett volt a gyűjteményi tárgyak gondozásával és leltározásával. Székesfehérváron Marosi Arnold igazgató tervét, mely szerint a természetrajzi osztályt a „közegészségügyi és mezőgazdasági irányba óhajtaná fejleszteni”, a közönség számára tanulságosnak tartotta, de a helyhiány miatt aggódó véleményt fogalmazott meg. Veszprémben a múzeum épületének lassú építkezéséről jelentett, s fenyegetőnek tartotta azt, hogy a katonai hatóság az orosz fogságból hazaérkező katonák számára akarta lefoglalni. Kassa kapcsán a múzeum munkaerő-hiányáról értekezett.⁸⁸⁶ Mihalik József helyettes főfelügyelő 1918 nyarán hónapokat töltött Nagyváradon, ahol a múzeum anyagának rendezésével, különösen az Ipolyi Arnold-hagyaték feldolgozásával foglalkozott. Rengeteg restaurálásra szoruló tárgyat talált a gyűjteményben, s ehhez a kultuszminiszter segítségét kérte. A minisztérium a kérelmet 15 ezer koronás rendkívüli segéllyel támogatta, 3 évre elosztva.⁸⁸⁷

Főfelügyelőségi feladatok

1914-15 telén egy jogtalan barlangkutatás borzolta a kedélyeket. A Főfelügyelőségnél egy korábbi feljelentésre adandó választ sürgetett meg 1914 decemberében a Magyar Földtani Társulat. Szerintük ugyanis Gräf József ékszerész és Teutsch Gyula likörgyáros brassai lakosok „régiségkutatást” végeztek egy barlangban. Korábban Pósta Béla véleményezte a feljelentést, s azt állapította meg, hogy Teutsch Gyulának a Barlangkutatás című lapban adott beszámolója mutatja, hogy a „nagyjelentőségű magyarbodzai paleolith lelőhelyet teljes szakértelemmel kutatták, s az anyagot a tudomány legújabb állása szerint dolgozták fel.” A kultuszminiszternek adott választ Mihalik József előadó fogalmazta, amelyben támaszkodott ugyan Pósta véleményére, de hozzátette, hogy a két jelzett úrnak semmi joga nem volt a feltárást elvégezni. Érdekükben a Földtani Társulat megalapozatlanul járt el. A levélben hivatkozott az *1872. évi 14136. számú belügyminiszteri rendeletre*, amely kimondta: „*a leletek, bármekkora értéket képviselnek is, tudományos régészeti szempontból való tárgyalás és az érték-daraboknak tudományos intézeteink részére való megszerzés végett a királyi kincstárnak van fenntartva, s*

⁸⁸⁶ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 240. irat. 1918. 04. 13.; 371. irat. 1918. 06. 24.; 411. irat. 1918. 07. 19.

⁸⁸⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 441. irat. 1918. 08. 12.

mindazokban az esetekben, amidőn ily érmek és régiségek bárki által is találtatnának, azok kinyomozása és átvétele végett az illetékes pénzügyi közegek haladéktalanul értesítendőök s megállapítandó, hogy a leletek ki által, mikor, kinek a földjén és milyen mennyiségben találtattak.” A rendelet tehát egyértelmű: a leletek tudományos és régészeti szempontból való tárgyalása csakis a tudományos intézetek dolga, tőlük a lehetőséget elvonni nem szabad. Az erdélyi felügyelő (Pósta) pedig jelezte, hogy a két brassói úr saját kereskedelmi érdekeik szerint járt el, tehát jogot sértett. A Magyar Földtani Társulat kérése, mely szerint Teutsch és Gräf urak folytathassák az ásatást, az elkobzott leleteket pedig visszakapják, sértik a Székely Nemzeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum törvényes jogait, s a kincstár érdekeit. A miniszter tehát utasítsa el a Földtani Társulat kérelmét. Mihalik hosszú indoklásban egyébként rámutatott a két brassói úr „minősíthetetlen túlkapásaira”, szerinte „ügynevezett ásatásaik lelkiismeretlen és tudatlan turkálásoknál egyébként nem nevezhetők.”⁸⁸⁸

1917-ben és 18-ban már csak negyedévi tervek-költségvetéseket készítettek. Így pl. az 1918-as III. évnegyedi összeg felvételéről történt intézkedés, amikor pl. 12.075 korona volt a működés valamennyi feladatára. Így egyebek közt irodai-vegyes költségekre 800 korona, felügyelői utakra 1325 korona, kiadványokra 1250 korona, beszerzésekre 5500 korona, bútorzásra és berendezésre 1250 korona, rendezési munkálatokra 1325 korona, ismeretterjesztő előadásokra 500 korona jutott.⁸⁸⁹ Forster Gyula egy átiratban kérte a Főfelügyelőséget a „szélestavi és alsóveresmarti ősvárak” régészeti kutatásának támogatására. A Főfelügyelőség, mivel semmi sem fenyegeti az ásatási helyeket, elutasította a kérést, „nyugodtan hagyhatók a remélhetőleg bekövetkező jobb időkre”.⁸⁹⁰ A Sáros vármegyei alispán az eperjesi Rákóczi-ház megvásárlását kérte méltányos, 200.000 koronás áron. Hüttl Dezső alkalmasnak tartotta az épületet múzeumi célra, Varjú Elemér pedig ellenezte. Ellenérvei szerint egyetlen jól megvilágított terme sincs, az utcai szobák homályosak, az udvariakban pedig verőfényes napon is lámpát kell gyújtani. Egyébként pedig – Varjú szerint – Sáros vármegyében még egy művelődéstörténeti múzeumot létesíteni felesleges.⁸⁹¹

1919 februárjában Varjú Elemérné a miniszterhez fordult, mely szerint egy, a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeumnak adományozott 18. századi menyasszonyi láda visszaadását kérte. A levelet a Főfelügyelőség véleményezte. Mihalik helyettes főfelügyelő

⁸⁸⁸ MNL OL. K. 736. 61. doboz. 947. irat. 1914. 12. 04.-1915. 03. 10.

⁸⁸⁹ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 5. irat. 1918. 01. 08.

⁸⁹⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 20. irat. 1918. 01. 17.

⁸⁹¹ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 94. irat. 1918. 02. 20.

rövid válasza szerint „A jövőre nézve veszedelmes precedensül szolgálna”, ha a visszakért tárgyat átadnák, s „még abban a nem várt esetben is, ha Kassa városa véglegesen idegen impérium alá kerülne, valamelyik más, a magyar kultúrát szolgáló intézetben lesz elhelyezhető”. Kérte Varjú Elemnének kérelmének elutasítását.⁸⁹²

Háborús óvintézkedések, veszteségek

Az Augusztá-alap Budapesten 1914. augusztus 11-én tette közzé felhívását az „Aranyat vasért” akció elindításáról.⁸⁹³ Debrecenből Zoltai Lajos tett javaslatot a Főfelügyelőségnek a mozgalommal kapcsolatban. Levelében jelezte, hogy Löfkovits Artúr múzeumigazgató örömmel értesült arról, hogy eszméje a nemzeti múzeum igazgatóságában is felébredt, s a mozgalom révén előkerülő muzeális értékű tárgyakat meg kell menteni a beolvasztástól. Zoltai értesítése szerint a debreceni megyei főispán megígérte, hogy a múzeum munkatársai megtekinthetik az ajándékozott tárgyakat, hogy a „műbecsű tárgyak” megmenthetőek legyenek, ám az ajándékok száma 1914 szeptember közepén már erősen megcsappant.⁸⁹⁴

1916-ban a Főfelügyelőség arra kényszerült, hogy „a fémtárgyak hadicélokra való kötelező beszolgáltatása ügyében kell rendelkeznie és a múzeumi értékű tárgyanyag mentesítéséről gondoskodni”.⁸⁹⁵ Bizottságot állítottak fel Radisics Jenő vezetésével, munkatársai Supka Géza, Mihalik József és Gerevich Tibor voltak. Személyesen keresték fel a Magyar Szentkorona Országos Fémközpontja helyiségeit a fővárosban és a megyeszékhelyeken. Tüzérségi hadiszertárakban válogatták ki a beolvasztás előtt álló fémtömegből a muzeális értékű tárgyakat. Vizsgálatuk a konyhai edényektől a templomi csengettyűkig és harangokig, főúri gyűjtemények ötvös darabjainak összeírásáig terjedt.⁸⁹⁶

Az ország közönségét természetesen egyre erőteljesebben érdekelték a világháború fejleményei. Jelezte ezt az is, hogy a tordai magyar közművelődési ház kérést intézett a Főfelügyelőséghez, amelyben⁸⁹⁷ népszerű felolvasásokhoz és ismeretterjesztő előadásokhoz anyagot és diakepeket kért: „Ma a világháború borzalmi által felizgatott közönség csak a történelmi események és a véres harcok közleményeiért eseng, gondoskodni kell tehát olyan ismeretek terjesztéséről, melyek a mai eseményeket híven a kor története szerint” mutatja be.

⁸⁹² Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 122. irat. 1919. 02. 19.

⁸⁹³ Závodi Szilvia 2011. 29.

⁸⁹⁴ MNL OL. K 736. 60. doboz. 844. irat. 1914. 09. 22.

⁸⁹⁵ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1916. 195-198.; Voit Krisztina 2004. 25.

⁸⁹⁶ Voit Krisztina 2004. 25-26.

⁸⁹⁷ MNL OL. K 736. 60. doboz. 845. irat. 1914. 09. 22.

A Főfelügyelőség azonban nem tudott segíteni, mert a „most lefolyó történelmi eseményeket és harcokat tárgyaló közleményekkel és diapozitív-képekkel” nem rendelkezett.

1914 december elején az orosz csapatok betörték Bártfára.⁸⁹⁸ A Főfelügyelőség nevében Szalay Imre helyettes főfelügyelő azonnal körrendeletet intézett az északi és keleti területeken működő múzeumokhoz és a könyvtárakhoz. Annak érdekében, hogy „az ellenséges betörések esetleges megismétlődése által veszélyeztetett vidéken élő múzeumaink értékesebb tárgyai a háború tartama alatt biztos helyen megőrizhetők legyenek”, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága vállalkozott arra, hogy „kellő biztonságot nyújtó repozitórium-helyiségeit a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó múzeumoknak ilyen célból rendelkezésre bocsátja s az általuk itt letéteményezett muzeális tárgyakat a háború tartama alatt díjtalanul megőrzi.” Közöttük utaltak a legértékesebb okmányokra és kisebb terjedelmű tárgyakra, pl. velencei üvegserlegekre, ötvösművekre, fegyverekre, iparművészeti tárgyakra, hímzésekre, képekre, de kikötötték, hogy azokat megfelelő erősségű faládba gondosan csomagolják el.⁸⁹⁹ A sárospataki főiskola könyvtára az elsők között reagált a felhívásra. December 11-én az orosz betörés miatt könyvtárunkban a következő intézkedéseket tették: könyvtárunk összes latin és német nyelvű unicum-nyomtatványait (melyek csak egy példányban ismeretesek), a régi ritka magyar könyveket (202 kötetet, köztük számos gyűjteményes kötetet elkülönítették). A legbecsesebb kéziratokat, 30 kötet ősnymtatványt 4 ládában és 2 hordóban egy száraz pincehelyiségben „részint elástuk, részint befalazott helyre rejtettük. Ugyancsak elrejtettük a nyomtatványok és kéziratok alapcímtárát, 12+1 kötetben. Az elrejtési munkálatokat a főiskola házilag végeztette... Tervbe vettük, hogy közveszély beállta esetén a még el nem rejtett régi (XVI-XVII. századi) magyar nyomtatványokat, több kézirattal együtt Budapestre szállítjuk.”⁹⁰⁰

Bártfáról később Pályi Gyula múzeumőr válaszolt, aki értesítette a hatóságot, „hogy az orosz betörés folytán, bár 8 napon át tartózkodtak Bártfa városában az oroszok, a sárosvármegyei múzeum épületében és gyűjteménytárgyaiban nagyobb kár nem esett. Csupán egy céhláda sérült meg, 24. és 26. szekrények vastag üvegtábláit bezúzták, az erkély melletti ablak vasrostélyát kifeszítették, s 3 ablaküveget betörték. Maga az épület, ennek külső díszítményei, valamint gyűjteménytárgyai másféle kárt nem szenvedtek.” A gyűjteményből tárgyakat nem vittek el, különben is, jegyezte meg a múzeumőr, a „Múzeum legértékesebb

⁸⁹⁸ MNL OL. K 736. 61. doboz. 942. irat. 1914. 12. 09.; Vö: Nagy Géza 1914. 442.

⁸⁹⁹ MNL OL. K 736. 61. doboz. 948. irat. 1914. 12. 16.

⁹⁰⁰ MNL OL. K 736. 61. doboz. 974. irat. 1914. 12. 21.

tárgyait már a múlt hó 25-én erős, lepántolt ládában a IX. ker. állampénztárnak elküldtem Budapestre. ... Személyesen meggyőződtem, azok oda meg is érkeztek s száraz, tűzmentes helyen őriztetnek.”⁹⁰¹ Debrecenben „a ritkaságszámba menő bronzleleteket és az egyházak, céhek letétként őrizett ón edényeit elástuk, az arany pénzeket, több értékes okmányt, díszes néprajzi tárgyakat ládába csomagoltuk.” Az orosz betörés hírére a múzeumot bezárták, nincs látogatás.⁹⁰²

Kassán hasonló óvintézkedéseket tettek Kőszeghy Elemér igazgató irányításával. „A múzeum legértékesebb tárgyai közül a kisebb méretűek, így az összes ötvöstárgyak, az éremtár aranyai és ritkaságai, a könyvtár ritkaságai 3 vasládába rejtve a polgármesterrel történt megállapodás után a múzeum épületén kívül elásattak. A tárgyak átszállítását, elrejtését teljes titokban, kizárólag dr. Váli tollnok segítségével eszközöltem. A rejtekhely pontos megjelölése és tervrajza Majovszky tanácsos úr kívánságára neki felküldetett.” A nagyobb méretű, vagy földbe nem rejthető tárgyakat (különösen a képtár becses darabjait, a miseruhákat, az értékeőbb fegyvereket) Kőszeghy és Váli tollnok a múzeum egyik száraz pincéjének ablaktalan fülkéjében elfalazták. A pince egy másik ablaktalan rekeszébe a régi bútorok legszebbjeit, a „keramikai tárgyakat”, a kisebb értékű fegyvereket, képeket, faszobrokat falazták el. A pincében lévő „fényképező laboratóriumba” bútorokat, a könyvtár kéziratait és drágább könyveit halmozták fel. „Ahogy hírlik – tette hozzá jelentésében Kőszeghy – az ellenség az elfoglalt városokban igen alaposan kutat a rejtekhelyek után, s így kizárva nincs, hogy a múzeum épületén belül levő rejtekhelyeket felfedezze.” Az igazgató bizalmasan írta Szalay Imrének, hogy „habár a tollnokkal együtt semmiféle munkától nem ijedünk vissza”, a nagyobb méretű tárgyakat mégsem tudták volna úgy biztonságba helyezni, „ahogy a 3 vasládát sötét éjjel egy kézikocsin, lehetőleg elmaszkírozva magunkat, elszállítottuk.” Eredeti helyén nagyon kevés tárgyat hagytak: „csupán a legnagyobb szárnyasoltárok, néhány nagy régi szekrény és láda, többnyire olyan darabok, amelyek szétszedése szinte rombolás számba megy...” Jelentése végén Kőszeghy Elemér megjegyezte: „Most, hogy megtudtam, hogy az oroszok mennyire kutatnak az elásott és elfalazott tárgyak után, arra is gondoltam, nem volna-e mégis tanácsosabb a múzeum egész anyagát egy különvonatra felpakolni és biztosabb vidékre szállítani.” Pl. a Nemzeti Múzeumba vagy a Dunántúlra vinni.⁹⁰³ Kassára Mihalik József előadó a biztonságba helyezendő tárgyakat illető tanácsot adott. A Dessewffy-terem értékes tárgyait: az ötvösműveket, fegyvereket,

⁹⁰¹ MNL OL. K 736. 61. doboz. 963. irat. 1914. 12. 18.

⁹⁰² MNL OL. K 736. 61. doboz. 968. irat. 1914. 12. 16.

⁹⁰³ MNL OL. K 736. 61. doboz. 494. irat. 1914. 12. 14.

képeket, a Szent Erzsébet templomból származó casulákat, a képtár legértékesebb képeit, a könyvtár „codexeit és incunábulumait”, a metszetgyűjteményt, az éremgyűjteményt, a régi bútorokat, tehát az anyagi és kultúrtörténeti szempontból értékes tárgyakat kell biztonságba helyezni.⁹⁰⁴ A felkai Tátra Múzeum, a miskolci és a rózsashegyi múzeum is információkat küldött anyaguk biztonságos védelméről.⁹⁰⁵

A máramarosszigeti múzeum viszont riasztó jelentést tett a háborús viszonyokról. Közölték, hogy a múzeum összes tárgyát külön szobában helyezték el, mivel a közművelődési házat katonai kórház céljaira lefoglalták. De hozzátették azt is, hogy „az ellenséges betöréskor a múzeum pénz-, érem- és bronz gyűjteménye megsemmisült, ezeket a betörés tettesei magukkal vitték. Az oroszok kiverése után a felszabadult város rendőrhatalmára vittek be egy csomag pénzgyűjteményt.” Ezek a múzeumi példányok maradékai voltak. A Főfelügyelőség erőteljes válaszlevelet küldött Máramarosszigetre. Számon kérték, s 1915. január 7-ig jelentésre kötelezték a múzeumot, hogy mivel 1914 szeptemberében már felhívták a figyelmet a betörés veszélyeire, miért nem tettek semmit az értékek biztonságba helyezése érdekében.⁹⁰⁶ A Főfelügyelőség egyébként 1915 májusában megbízta Divald Kornélt, hogy Sáros vármegyében és Zemplén vármegyének Sárossal határos északi részein a „folyamatban lévő háború és az oda történt ellenséges betörés által okozott károk fényképfelvételeit a helyszínen” elkészítse, s a 100 darab 13x18 cm méretű felvételeit adja le a Főfelügyelőségen. Felkérték Divaldot, hogy „miután a szóbanforgó emlékek egy részét a földműves nép csakhamar eltünteti, minél előbb” utazzon a helyszínre és ott a hadviselés emlékeit (lövészárkokat, romokat, elpusztult községeket s műemlékeket) örökítse meg.⁹⁰⁷ A háborús események persze időről időre visszatértek. A Máramarosi Közművelődési Egyesület 1916 májusában újra háborús károkról küldött jelentést. Beszámoltak arról, hogy az egyesület működése 1914-től „hirtelen nagyarányú fejlődést mutat”. Egyesültek a kulturális, irodalmi, művészeti, zenei, tanügyi egyletek, s a tagok száma 800-ra szökött fel. A felépült Közművelődési Ház felavatására nagy ünnepséget szerveztek. 1915 októberében szeretnék volna a házat avatni, de az orosz portyázó csapatok éppen október első napjaiban tartották megszállva a várost. Október 2 és 6 között a „székházban kozákok jártak”, s az egyesület vagyonában tekintélyes kárt okoztak. „Maga a múzeumi anyag is siralmasan nézett ki az invázió után. A múzeumot ugyanis a háború idejére a közművelődési házban egy

⁹⁰⁴ MNL OL. K 736. 61. doboz. 494. irat. 1914. 12. 14.

⁹⁰⁵ MNL OL. K 736. 61. doboz. 977. irat. 1914. 12. 19.; 975. irat. 1914. 12. 21.; 984. irat. 1914. 12. 28.

⁹⁰⁶ MNL OL. K 736. 61. doboz. 983. irat. 1914. 12. 23.

⁹⁰⁷ MNL OL. K 736. 63. doboz. 354. irat. 1915. 05. 17.

másodemeleti szobában raktároztuk el, amelybe a kozákok természetsszerűleg szintén behatoltak. Az éremgyűjteményt szétszórták és kifosztották, az állattani anyagot feldúlták.” Jelentésük azt is tartalmazta, hogy „a háború kitörése óta az egyesület minden nyilvános működése – amelyért belépési díjat szed – kivétel nélkül hadsegélyező és háborús jótékony célt szolgál.”⁹⁰⁸

A Főfelügyelőség csaknem teljes létszámban⁹⁰⁹ tartott ülést 1915. január 16-án. Fraknói a „dúló nagy háborúról” emlékezett meg, ami korlátozza a tevékenységüket, de „lankadatlan buzgalommal” folytatták munkájukat. A háború okozta feladatokat áttekintették, a legtöbb múzeum személyzetét érintették a katonai behívók. A kassai biztonsági intézkedések miatt komoly vita támadt. Varjú Elemér beszámolt a Kőszeghy Elemér igazgató – előző oldalakon idézett – intézkedéseiről, amelyekkel szemben Mihalik József ellenvéleményt és óvást jelentett be. Mert, indokolta, ha a bútorokat és képeket egy frissen falazott pincefülkében helyezték el, e tárgyak a szellőzetlen helyen a pincetalaj közismerten nagymérvű nedvessége és a friss fal nyirkossága révén igen hamar tönkre mehetnek. Veszélyesnek tartotta a „mentés”-nek ezt a módját, s proponálta, utasíttassék az igazgató, gondoskodjék a biztonságba helyezés megfelelő módjáról. E véleményt osztotta Hüttl Dezső (építészeti felügyelő) és Pósta Béla is. Javaslatuk szerint határoztak, s táviratilag utasították Kőszeghy igazgatót: „Biztonságba helyezett romlandó tárgyak, bútorok, képek termekbe mielőbb visszahelyezendők. Szalay.” (A táviratot január 16-án 11 órakor elküldték.) A téma kapcsán Mihalik József még azt az eszmét is felvetette, hogy a jövőben emelendő múzeumoknál helyes volna már a tervezésnél gondoskodni arról, hogy a múzeumok épület-testébe olyan rejtekhelyeket tervezzenek, amelyekbe veszély esetén legalább a legértékesebb tárgyakat biztonságba lehet helyezni. Az építész Hüttl szerint a gondolat kivihetetlen, Pósta szerint életrevaló és megvalósítható. Végül a diszkussziót nem tudták lezárni.⁹¹⁰ Kőszeghy igazgató Kassáról már január 19-én táviratilag jelentett, hogy az „elrejtett tárgyak legcsekélyebb károsodás nélkül elővételtek, részletes jelentés útban.”⁹¹¹ A kassai igazgató alapos jelentése nehezményezte, hogy eljárása aggályokat okozott, pedig ő a reá bízott „műtárgyak épsége fölött örködött”. Az utasítást azonban teljesítette, s 1915. január

⁹⁰⁸ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 404. irat. 1916. 05. 16.

⁹⁰⁹ Fraknói Vilmos főfelügyelő, Szalay Imre helyettes főfelügyelő, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Filarszky Nándor, Horváth Géza, Hüttl Dezső, Krenner József, Mihalik József, Pósta Béla, Radisics Jenő országos felügyelők. Semayer Vilibald hiányzott.

⁹¹⁰ MNL OL. K 736. 62. doboz. 48. irat. 1915. 01. 22.

⁹¹¹ MNL OL. K 736. 62. doboz. 35. irat. 1915. 01. 19.

22-én már a tárgyak legnagyobb része visszakerült eredeti helyére. Hozzátette viszont, hogy „esetleges újabb veszély esetén” a biztonságot nyújtó rejtékhelyek már nem lesznek használhatók, mert „a tárgyak visszahordásánál már napszámosokat kellett igénybe venni.”⁹¹² A múzeumi tárgyak biztonságos elhelyezésének kérdése még később is villongásra adott okot. Kőszeghy kassai igazgató újabb levéllel fordult 1915. március 6-án a Főfelügyelőséghez, amire Mihalik félhivatalos utasítást közölt a biztonságba helyezendő tárgyakkal kapcsolatban. Az igazgató erre kérte, hogy Mihalik az utasítást „hivatalos rendelet alakjában megismételni” szíveskedjen. A lényeg az, hogy a helyben történő elrejtés helyett a Főfelügyelőség a tárgyak Budapestre szállítását tette kötelezővé. Szalay Imre pontos válasza szerint „veszély fennforgása esetén Budapestre felszállítandó és itt biztonságba helyezendő ... a múzeum legértékesebb tárgyai sorából” kiválasztandó „néhány darab, megfelelő erősségű faladába csomagolva”.⁹¹³

1916 novemberében Fejérpataky László azonnal Nagyváradra küldte Varjú Elemért, a Nemzeti Múzeum osztályigazgatóját, hogy az ottani múzeumban lévő un. „állami letéteket” azonnal csomagolja be és küldje Budapestre. Varjú később jelentésében közölte, hogy minden fontos tárgyat, köztük az Ipolyi-féle gyűjtemény minden jelentős darabját is elcsomagolták, s küldik Budapestre.⁹¹⁴

Különös események sora a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 1916-os őszi története. *Csutak Vilmos* a múzeum alapításának ötven éves jubileumára, 1929-ben kiadott kötetben lakonikusan csupán annyi jegyezhetett fel, hogy az 1914 nyarán kitört világháború nyomán fellépő anyagi és személyi gondok súlyos akadályokat gördítettek munkájuk folytatása elé. A Székelyföld nagy részével együtt Sepsiszentgyörgy is hadszíntérre változott, s a múzeum épületét katonai járványkórház céljaira vették igénybe 1920 tavaszáig. Ebben az időben a múzeumi tevékenységet „csaknem teljesen be kellett szüntetniök”.⁹¹⁵

Nos, 1916. augusztus 27-én román csapatok törtek be Erdély területére. Szeptember 4-én már Sepsiszentgyörgyöt veszélyeztették. *Csutak Vilmos*, a múzeum igazgatója október 22-én Kolozsvárról keltezett jelentést írt Majovszky Pálnak, a kultuszminisztérium miniszteri tanácsosának a világháború alatt történt román betörésről, s a múzeum helyzetéről. Jelentette, hogy már a világháború kitörése után megállapodott László Ferenc múzeumőr kollégájával, hogy ellenséges betörés esetén a múzeum anyagából „mit fogunk hazulról elszállítani és

⁹¹² MNL OL. K 736. 62. doboz. 51. irat. 1915. 01. 25.

⁹¹³ MNL OL. K 736. 62. doboz. 217. irat. 1915. 03. 08.

⁹¹⁴ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 748. irat. 1916. 11. 15.

⁹¹⁵ *Csutak Vilmos* 1929. 17.

biztonságba helyezni”. Augusztus 23-án délután a város polgármestere bizalmasan felszólította, hogy jelentse be, a Romániával való háborunk esetén mennyi és milyen súlyú ládát és hány múzeumi tisztviselőt kíván a hatóság segítségével elszállíttatni. Csutak igazgató augusztus 25-én közölte a polgármesterrel, hogy 35 métermázsa súlyú, 27 múzeumi ládát, 2 tisztviselőt és 2 métermázsa tisztviselői poggyász elszállítását kéri. Már csaknem készen voltak a csomagolással, amikor augusztus 28-án reggel 4 órakor egyik tanítványa azzal a hírrel ébresztette fel, hogy „az ojtozi, bodzai és tömöri szorosokon az oláhok betörték”. A város kiürítését a hatóság reggel 9 órára elrendelte. Csutak Vilmos és László Ferenc kérték a ládák elszállítását, de vonatot nem kaptak. A nagyajtai járásból próbáltak szekereket rekvirálni, eredménytelenül. Csutak végül kénytelen volt „mindazt a sok értéket otthagyni az ellenség könnyű zsákmányának, amiért nemzedékek küzdöttek, s nyolc hosszú éven át ő is rengeteget dolgozott. A ládák egy részének tartalmát kiürítette, eldugdosta, s délután egy órakor otthagya a múzeum, a kollégium és saját háza minden vagyonát. „Hátamon a kollégium és múzeum értékpapírjaival és takarékpénztári könyveit tartalmazó hátizsákkal átléptem a múzeum küszöbét, hogy a már üres városból, melynek kulturális intézményeiért évek hosszú során át önzetlenül dolgoztam, vérző szívvel, kifáradtan egymagam távozzam s a hegyeken át társaim után biztosabb helyre meneküljek.” Csutak szerint „a brassai csata után” Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár arról tájékoztatta, hogy a múzeum épületét bezárva találta. A román megszállás idején a városban maradtak szerint az „oláh parancsnokság a múzeumot állandóan katonákkal őriztette”. Kühlbrandt „brassai szász gimnáziumi tanár” pedig arról informálta, hogy „az oláh parancsnokság a múzeumot nem bántotta, s a gyűjteményeket nem rabolta ki. Kühlbrandt kollégámnak t. i. Tzigara-Şamurcas bukaresti néprajzi múzeumi igazgató, ki a brassai u. n. Fekete-templom szőnyegeit s a Székely Nemzeti Múzeum unikum anyagát is leltározta, s kit e feladattal a román kormány bízott meg, miután őszinte meglepetését fejezte ki a múzeumunk különböző gyűjteményeinek gazdagsága felett, azt a nézetét is kifejezte, s állítása szerint e nézetének az illetékes polgári és katonai hatóságoknál is érvényt szerzett, hogy az erdélyi műkincseknek csak az eredeti helyükön, így a Székely Nemzeti Múzeumban és nem Bukarestben van helye, s éppen azért a múzeumot állandóan őriztette s a gyűjtemények esetleges kifosztását is megakadályozta.” Csutak Vilmos ehhez az első jelentéshez azonban hozzáfűzte, hogy biztosat csak az ő és László Ferenc közös vizsgálata után tud írni. Az azonban bizonyos, hogy az ő lakása éppúgy ki volt fosztva, mint a többi.⁹¹⁶

⁹¹⁶ MNL OL. K. 736. 67. doboz. 837. irat. 1916. 11. 03.

Csutak Vilmos és László Ferenc 1916 novemberében tudott biztosabb jelentést küldeni a Főfelügyelőségnek. Összegező véleményük szerint a „megszállás ideje alatt a Székely Nemzeti Múzeum épülete sértetlen maradt, a gyűjteményekben pedig lényeges károsodás nem történt.” László Ferenc október 26-án tudott a vármegyei főügyésszel és egy lakatossal a múzeumba belépni. Helyzetjellemezésük szerint „A menekülés előtt biztonságba helyezés céljából becsomagolt múzeumi tárgyak ládáit kivétel nélkül feltörve, s a benne lévő tárgyakat felforgatva s részben kihányva találtuk. A ládák fedelére kék ceruzával oláhul tartalmukat röviden feljegyezték.” Bár a múzeumi örök pontos számbavételt nem tudtak végezni, mert a múzeumi „díjnak a jegyzéket izgatottságában úgy eltette, hogy azóta sem találják”, tanuk azt állították, hogy a románok szeptember 28-i szemléjük alkalmával 3 vagy 4 ládát a múzeum telkéről katonák segítségével kivittek, s „automobilra” rakták. Annyi bizonyos, hogy a román bizottság egyik tagja a városban maradt dohánygyári igazgatónak örömmel újságolta, hogy „amit a múzeumban kerestek, tényleg megtalálták. Az annyira keresett tárgyak a kétségtelenül hiányzó, tehát ellopott *leltáraink* lehettek.” A bizottság tagjai a gyűjteményeket részletesen átvizsgálták. „Különösen az 1848-49. évi emlékek, azután pipák, pisztolyok, fegyverek, fokosok és keresztek után kutattak, de érdeklődtek a hadi érmék, az ezüst és réz tárgyak, sőt a húsvéti pirostojasok iránt is. ... A bizottság vegyes voltára vet világot, hogy mialatt az egyik tag az u. n. Apor-kodexünket, másik főleg az udvarhelyi múzeum prehistoricus anyagát tanulmányozta, mások ugyanekkor vagy más alkalommal a néprajzi gyűjtemény csizmaírt és tajtékipáinak ezüst kupakjait vették birtokukba. ... Éremládánkat szintén feltörték, ... ebben is dézsmáltak, néhány érem hiánya igazolja.” Bethlen Gábor két arany érme (1629-ből és 1650-ből) tűnt el, mellettük egy másik fiókban Zsigmond és Mátyás aranyait nem bántották.⁹¹⁷ Csutak Vilmos igazgató 1916 decemberében további rövid értesítést küldött a Főfelügyelőségnek, hogy a Székely Nemzeti Múzeum „legértékesebb okmányait, kéziratait, érmeit és kisebb tárgyait huszonhat ládában megőrzés végett Budapestre, a Magyar Nemzeti Múzeumba küldöttük”.⁹¹⁸

A Főfelügyelőség 1916. november 29-én tartott ülést. Ekkor jelentette be Mihalik előadó, országos felügyelő Fraknoi Vilmos főfelügyelő és Szalay Imre helyettes főfelügyelő végleges lemondását. Számos témakör (köztük az erdélyi múzeumok gyűjteménymentési akciói) mellett szerepelt a Darnay Múzeum helyzete is. Darnay Kálmán működésének 40. évfordulója alkalmából beszámolt az újabb szerzeményeiről. Kép, szobor és

⁹¹⁷ MNL OL. K. 736. 67. doboz. 853. irat. 1916. 11. 15.

⁹¹⁸ MNL OL. K. 736. 67. doboz. 910. irat. 1916. 12. 11.

metszetgyűjtemény, a szalacscai telepről származó régiségek, köztük egy római vassisak, fajansz edénygyűjtemény, 15-16. századi kályhacsempe-sorozat, fegyverek, néprajzi tárgyak, őskori és kelta-kori gyűjtemény, valamint „egy díszes lószerszám néhány darabja, melyeket Darnay a debreceni városi múzeumnak szánt, mert a lószerszám a debreceni szíjgyártó ipar remekbe készült darabja, s annak az ötös fogatnak része, melyet előbb József nádor, utóbb I. Ferenc József király hortobágyi pusztán való utazásai alkalmával használtak.”⁹¹⁹ Békefi Remig főfelügyelői beiktatására a Főfelügyelőség 1917. április 24-i ülésén került sor. Ekkor foglalkoztak a nagyváradi múzeum helyreállításra szoruló épületével, Darnay Kálmán magántulajdonnak tekintett 39 festményével és szobraival (melyeket Darnay „Uffizi Képtár” megjelöléssel látott el), s utasították a sümegi igazgatót, hogy a „jövőben kizárólag őskori tárgyak gyűjtésére szorítkozzon”. Ugyanott kérték az aradi közművelődési intézet megvizsgálását, ahol tisztázásra várt, hogy a ház nagytermét, vagy kistermét engedjék bérbe adni „mozgósínház céljaira”. Semayer tiltakozott a terv ellen, s csak abban az esetben javasolt hozzájárulást, ha a város a bemutatásra kerülő filmeket irodalmi és erkölcsi szempontból ellenőrzi. A Főfelügyelőség azonban az épület fenntartási költségeihez szükséges pótlás miatt a bérbeadáshoz hozzájárult. Fontos pontja volt az ülésnek, amikor Mihalik előadó jelentette, miszerint *„az erdélyi oláh betörés alkalmával az ellenség által zsákmányolt tárgyak Bukarestben összegyűjtettek, s az ottani hatóságoktól az igazolt tulajdonosoknak átadatnak”*. Az összegyűjtött tárgyakat az előadó (Mihalik József), mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiküldöttje Bukarestben, a helyszínen vegye át a Főfelügyelőség nevében, s szállíttassa Budapestre, s innen juttassa el az igazolt tulajdonosokhoz.⁹²⁰

Mihalik járt Bukarestben. 1917. június 14-én elszámolt, úti jelentése azonban nem maradt az iratok között.⁹²¹ Később, 1917. október 5-én Mihalik a kultuszminiszterhez fordult, hogy engedélyét kérje arra, hogy 1917. május 19-én készült, 389. számú bizalmas bukaresti jelentésének kivonatos tartalmát megismertethesse báró Stojánovits György főhadnaggyal, a Bukarestben székelő polgári biztossal („Zivillandeskomissär”). E levélre 1917. november 9-én küldött választ a minisztérium államtitkára, aki közölte, hogy Stojanovits főhadnagynak megküldte Mihalik „h. főfelügyelő” jelentésének kivonatos tartalmát „a románok által elhurcolt erdélyi műkincsek föl kutatása érdekében tett bukaresti kiküldetéséről”.⁹²² 1917 november

⁹¹⁹ MNL OL. K. 736. 67. doboz. 933. irat. 1916. 12. 19.

⁹²⁰ MNL OL. K. 736. 67. doboz. 330. irat. 1917. 04. 30.

⁹²¹ MNL OL. K. 736. 67. doboz. 441. irat. 1917. 06. 14.; A jelentés nem lelhető fel a Belügyminisztérium iratanyagában sem.

⁹²² MNL OL. K. 736. 68. doboz. 661. irat. 1917. 10. 05.

végén Mihalik még egy levelet írt a kultuszminiszternek, amelyben mentegetőzött azzal kapcsolatban, hogy az egyház javai nem tartoztak a Főfelügyelőség hatókörébe, s csupán a múzeumok elvitt tárgyait volt módjában Bukarestben látni. Megjegyezte azonban, hogy „általánosságban nyert értesülést arról, hogy az Erdélyből visszavonuló oláh hadsereg a brassó-bolgárszegi ág. ev. templomból több műtárgyat, köztük egy XII. Károly svéd király idejéből származó aranyozott ezüst kelyhet, melyet egy svéd udvari előkelőség hálából ajándékozott a megnevezett egyháznak, továbbá a brassói Barcasági Múzeumból keramikai tárgyakat, ón edényeket és az egész néprajzi gyűjteményt, végre hogy Feketehalom (Zeiden) városának egész levéltári anyagát, közte V. István magyar királynak 1252-ben kelt oklevelét elidegenítette és magával vitte Romániába.” Javasolta azonban, hogy az eltűnt tárgyak felismerésére vezető leírást a főispán segítségével szerezzék meg, s azt küldjék el báró Stojánovitsnak. Kiegészítette levelét még azzal az információval, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elvitt, „régí pénzek ügye az eljárásból kikapcsolandó, mert a régi pénzek Bukarestből Tzigara-Samurcas kezeiből időközben visszakerültek” a Főfelügyelőség által a Székely Nemzeti Múzeumba.⁹²³

Tzigara-Samurcas, aki a világháború után az I. Károly király nemzeti művészeti múzeum igazgatója, a múzeumok főfelügyelője lett,⁹²⁴ visszaemlékezést közölt 1929-ben „a legnehezebb idők”-ről, „az utóbbi idők pusztításáról”. Írása Csutak Vilmos igazgató kérésére, a Múzeum ötvenéves jubileumi kötete számára készült, amelyben számos kiváló szerző mellett pl. Gordon V. Childe és Kodály Zoltán is publikált. *Tzigara-Samurcas* szerint 1916. augusztus 28-án királyi rendelettel megbízást kapott „az általunk elfoglalt területeken ... a múzeumokban, a világi és egyházi gyűjteményekben, valamint a könyvtárakban található művészi tárgyak és gyűjtemények megőrzése céljából.” Utalt ugyan a háború esetén a műemlékeket és a kulturális javakat védő 1905-ös hágai egyezményre, de megjegyezte, hogy „élénk emlékezetemben volt a művészeti tárgyaknak oly sok elpusztítása és erőszakos elvitele, aminek eredménye azoknak megrongálása, sőt megsemmisítése volt”, s így a veszélyeztetett gyűjteményeket eredeti helyeikről Bukarestbe vitette. A Székely Nemzeti Múzeum esetén a román „megszálló hatalmak képviselői ... megelégedtek a *gyűjtemények leltárának elkérésével* ...” A trianoni békeszerződés után a „viszonossági elv alapján, mihelyt 1922 decemberében Budapesten megjelentem, azonnal átadták az ott lévő szönyegeket” – írta *Tzigara-Samurcas*.⁹²⁵

⁹²³ MNL OL. K. 736. 68. doboz. 738. irat. 1917. 11. 24.

⁹²⁴ *Tzigara-Samurcas* 1929. 35.

⁹²⁵ *Tzigara-Samurcas* 1929. 31-33.

Tzigara-Şamurcas visszaemlékezése szerint 1916 szeptemberében Brassóban biztonságba helyezte az összes gyűjteményt, s a leltárak elkészítése után a katonai hatóságoknak adta át. A Fekete templom „misemondó ruháit, ... gazdag szőnyeggyűjteményét, a Szt. Márton-leányegyház, a brassói Szt. Bertalan és a rozsnyói evangélikus templom kegyzsereit leltározattam és nagyobb biztonság kedvéért a community Feketetemplom melletti helyiségében helyeztettem el.” Hasonló biztonsági eljárást fogantatosított a Barcasági Szász Múzeum gyűjteményei, a Honterus-főgymnasium könyvtára, a bolgárszegi Szt. Miklós-templom, a görög egyház és Brassó város gyűjteményei és levéltára esetén is. Időközben arról értesült, hogy a sepsiszentgyörgyi „Székely Múzeumot (!) elpusztították, sőt Petrescu Ion ezredes úr átadott nekem 105 drb római érmet, amit ő a helyiség padlóján szétszórt halomból mentett ki.” Később a múzeum kapcsán jegyzőkönyvet készített, s számos megállapítást rögzített. Az épület sértetlen, kivéve egyetlen ablakot, melyet feltörték, s behatoltak. Az egyik múzeumi kiállító teremben a „szekrények mind nyitva voltak, egyesek feltörve, a tárgyak hiányoztak belőlük”. „A ruhák üveges szekrényeiben nagy pusztítás nyomai, sok tárgy elvive.” A „praehistorikus tárgyak” szekrényei érintetlenek, mert „a pusztítók előtt nem bírtak értékkel”. Az éremtár szekrényeiben nem találtak mást, mint római rézpénzt, s néhány modern ezüst érmet. „... a szekrényben arany pénzek is voltak és pedig Nero és Domitianus idejéből, amelyeket azonban többé már nem találtuk meg.” A trezorban sok üres dobozt találtak. Az emelet két termében az etnográfiai és archeológiai tárgyak, a fauna-gyűjtemény érintetlenek voltak. Később egy megbízottja megállapította, hogy az üres szekrények anyaga ládába volt csomagolva, az arany pénzeket pedig egy lépcső alatt megtalálták. *Tzigara-Şamurcas* írása szerint a múzeumi leltárkönyvek is előkerültek, a megbízott titkár „visszavonulása után az általa elhagyott helyiségben később megtaláltattak”.⁹²⁶

A Főfelügyelőség 1918 májusában elrendelte a fontos múzeumi tárgyak biztonságos elhelyezését. A vidéki múzeumok zöme jelentésében közölte, hogy banki, városi trezorokban helyezték biztonságba fontosabb értékeiket, vagy helyben őrizték azokat, a múzeumok nyitva tartása nélkül. Az aradi igazgató azt jelentette, hogy a város pénztárában letétbe helyezték a kultúrpalota „ereklyemúzeumából” a következő emlékeket:

„Gáspár András h. tábornok dohányszelencéje Toko stb. felírással. Ltsz: 1534.

Cukorfogó magyar pénzekből ezüst foglalatban. Ltsz: 1536.

Lázár Vilmos karikagyűrűje. Ltsz: 1538.

⁹²⁶ *Tzigara-Samurcas* 1929. 31-33, 36-38.

Petőfi Sándor ezüst fedelű órája P. S. betűkkel és 1843 évszámmal. Ltsz: 1537.
 Gr. Vécsey Károly tábornok tábori órája sárgaréz foglalatú. Ltsz: 1539.
 Kiss Ernő arany karikagyűrűje Iréne bevéséssel. Ltsz: 1540.
 Aranypénz, tízforintos. 1848-as Szűz Mária érem. Ltsz: 1541.
 Arany karkötő 7 drb. Egymáshoz fűzött négyszögletes aranykeret. Ltsz: 1543.
 Üvegezett keretben Váradi Baranyai György. Ltsz: 1531-33.
 Damjanich János aranyórája, kétfedelű. Ltsz: 1517.
 Lázár V. vértanúnál talált 3 drb. 10 frt-os arany. Ltsz: 1519.
 Damjanich János címeres arany pecsétgyűrűje. Ltsz: 1520.
 Bem tábornok arany gyűrűje gyémánt kövel. Ltsz: 1521.
 Damjanich által gr. Leiningennek adott arany gyűrű. Ltsz: 1523.
 József nádor jubileumi arany érme (nagy érem). Ltsz: 1524.
 Kiss Ernő 13-at ütő egyfedelű arany zsebórája és egy 27 cm hosszú arany lánc. Ltsz: 2272.
 Összesen 11.470 K értékben.”⁹²⁷

A Budapesten biztonságba helyezett muzeális emlékek visszaszolgáltatása már 1917-ben megindult. A nagyváradi püspök, gróf Széchényi Miklós már 1917 szeptember elején kérte a Biharmegyei Múzeum képeinek visszaadását, amelyet a fővárosban a Szépművészeti Múzeumban helyeztek biztonságba. Varjú Elemér felügyelő véleményezte a levelet, s szerinte a képek visszaszállítandók, hogy a „múzeumnak legalább képtári része még a f. évben helyreállítható legyen”.⁹²⁸ Sepsiszentgyörgyről pedig 1918. augusztus 3-án jelentette Csutak Vilmos igazgató, hogy a román betörés miatt Budapestre, a Nemzeti Múzeumba szállított múzeumi anyaguk sértetlenül visszakerült, mind a 27 láda.⁹²⁹ 1918 áprilisában tartott hivatalos ülést az 1918-1922 közötti időtartamra kinevezett Főfelügyelőség, s első tárgyalási ügyeik egyikeként foglalkoztak a vidéki múzeumokban elhelyezendő ideiglenes állami letétekről. A letétek jelentőségét hangsúlyozza az a tény, hogy 1918 tavaszán a nagyváradi múzeum számára 41 művet adtak át, köztük Markó Károly, Mészöly Géza, Szinyei Merse Pál, Lotz Károly, Székely Bertalan sok művét. Az átadott képek között volt Munkácsy Mihály „Ecce Homo” című műve is.⁹³⁰

⁹²⁷ MNL OL. K. 736. 69. doboz. 279. irat. 1918. 05. 06. Vö: Zombori István 2011.

⁹²⁸ MNL OL. K. 736. 68. doboz. 626. irat. 1917. 09. 11.

⁹²⁹ MNL OL. K. 736. 69. doboz. 440. irat. 1918. 08. 07.

⁹³⁰ MNL OL. K. 736. 68. doboz. 398. irat. 1918. 04. 24.

Divald Kornél a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1915-ös számában foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy gyűjtsék-e a háború emlékeit múzeumaink. Írásában azt a gondolatot fejtette ki, hogy egy „centrális háborús múzeumon” kívül vidéki múzeumaink ne gyűjtsenek hadi emlékeket, legfeljebb azok az intézmények, amelyek gyűjtési területén hadi eseményekre került sor. Fegyvereket és felszerelési tárgyak gyűjtését indokolatlannak tartotta, mondván: a háború után, a hadsereg gyűjtőhelyeiről „ilyenekhez könnyebben juthatnak majd múzeumaink”. A helyi érdekű háborús emlékeket viszont *Divald* a „néprajz tárgyi emlékei közé” kívánta soroltatni.⁹³¹

A „reorganizáció”

1914-ben összesen 88 intézet fölött gyakorolt állami felügyeletet a Főfelügyelőség.⁹³² Ebben az esztendőben két intézmény csatlakozott az állami felügyeleti körhöz, a székelyudvarhelyi református Kollégium könyvtára és a Liptóvármegyei Múzeum Rózsahegyen.

1915 júniusában Jankovich Béla kultuszminiszter – miközben jóváhagyta a tudományos közgyűjtemények segélyezési tervét – levelében szükségesnek tartotta a *vidéki múzeumok és könyvtárak irányelveinek módosítását*. A miniszter nagyra értékelte azt a tevékenységet, amellyel a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége a vidéki közgyűjtemények ügyében kifejtett, irántuk az érdeklődést országszerte felkeltette. Ám a „szépen fejlődő, minden támogatásra méltó intézmények mellett olyanok is létesültek, amelyek aligha életképesek”, s az állam részéről anyagi támogatásuk a nemzeti művelődés ügyének előmozdítása helyett az erők szétforgácsolásával jár. A jövő feladatát tehát abban látta a miniszter, hogy az eredményeiben célra nem vezető, a nagy érdekek szempontjából káros törekvéseknek gátat vessenek. A miniszteri szándék szerint a vidéki múzeumok és könyvtárak fejlődése a „Főfelügyelőség kívánságának is megfelelő egészséges irányba” terelődjön. A Főfelügyelőség pedig ismeri, hogy a vidéki gyűjtemények egy része nem eléggé jelentős, másik részük pedig bár becses és értékes anyaggal rendelkezik, elszigeteltsége folytán kiaknázása a közművelődés és a tudományos élet szempontjából gyakorlatilag lehetetlen. Példaként az alsókubini Csaplovics-könyvtárra hivatkoztak, amely csak megfelelő szellemi központba áttüntetve lehetne a nemzeti közművelődés tényezője. A miniszter azt a gondolatot tartotta támogathatónak, hogy a helyi gyűjtemények fenntartását teljesen a társadalomra kellene hagyni.

⁹³¹ Divald Kornél 1915. 169-170.; Vö: Voit Krisztina 2004. 25.

⁹³² MNL OL. K. 736. 62. doboz. 168. irat. 1915. 02. 23.

Az „állam szűkös erejét” pedig a korlátolt számú, s nagy jelentőségű gyűjtemények támogatására és fejlesztésére kell fordítani. A kultúrpolitika feladatát abban látta, hogy a vidéki múzeumok és könyvtárak esetén gócpontokat ott kell teremteni, ahol a város egyetemmel vagy főiskolával rendelkezik, illetve ahol a vidék természeti vagy történeti jelentősége miatt fejlesztésre méltó. A „Felvidéken egy Tatra-múzeumra, a Dunántúl egy Balaton-múzeumra, a bányászati akadémiánk székhelyén egy bányászati múzeumra” hívta fel a figyelmet. Érintette a miniszter a hazai művészet fejlesztését is, amelyet a „művészeti colonia (Nagybánya, Szolnok, Kecskemét)” megléte, vagy egy-egy neves művész „oeuvre-je” szempontjából tartott jelentős feladatnak. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az Országos Tanácsot a fontos feladatok megoldása szempontjából a miniszter meg sem említette.⁹³³ A miniszteri koncepciót a Főfelügyelőség 1915. július 20-i ülésén megvitatta. Határoztak arról, hogy minden felügyelő írásos javaslatot készítsen, s annak alapján válaszolnak Jankovich miniszternek.⁹³⁴ A felügyelők 1915 októberében nyújtottak be gondolatokat, ötleteket, javaslatokat. A legalaposabb áttekintést, finánciális szempontokat érvényesítő, pontos adatokkal kiegészített javaslatot Mihalik József előadó-felügyelő nyújtotta be, aki a támogatás mértéke szerint négy csoportra osztotta az állami felügyelet alatt álló közgyűjteményeket. A „reorganizáció” kérdését a Mihalik-féle javaslat alapján előbb egy hármas, majd egy ötös bizottság tárgyalta. 1915. december 8-án a Főfelügyelőség plenáris ülésén pontról pontra haladtak, s változtatásokkal, kiegészítésekkel elfogadták. Fraknoi Vilmos főfelügyelő 1915. december 10-én írta alá, s küldte meg a tervezetet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára a múzeumi gyűjtemények új csoportosításáról és az 1915/16. évi államsegély felhasználásáról.⁹³⁵

A „reorganizáció” témáját előterjesztő tervezet szerint maga a Felügyelőség is régebb idő óta mérlegelte, hogy az államsegély összege elaprózódik a felügyelete alá helyezett intézetek között. Ez pedig csak vegetáló életet tud biztosítani. Ha a folyton növekvő számú intézmény életét és működését segíteni kellene, állapították meg, akkor az „államsegély háromszorosára-négyszeresére” lenne szükségük. Mivel a szaporulat arányában nincs mód az államsegély összegének növelésére, olyan megoldást kellett találni, amely „az arra érdemes intézetek intenzívebb fejlesztését lehetővé teszi, másrészt az Orsz. Főfelügyelőséget, illetve az államot megszabadítja egy olyan fölösleges tehertől, melynek viselése az állami javadalomnak a mai szétforgácsolása mellett eredménytelen munkánál egyebet nem szülhet.” Beismerték,

⁹³³ MNL OL. K 736. 63. doboz. 405. irat. 1915. 06. 11.

⁹³⁴ MNL OL. K 736. 63. doboz. 474. irat. 1915. 08. 07.

⁹³⁵ MNL OL. K 736. 64. doboz. 598., 601. 712. irat. 1915. 12. 10.

hogy „bizonyos mértékig túl mentünk a korlátokon”, még ha mindezt a vidéki közgyűjtemények, a nemzeti vagyon szerves részeinek megőrzése érdekében tették is. A „jelen súlyos viszonyai között” – a háború idején – a javadalom kívánatos emelésére nem számíthattak. Ennek tudatában tették meg javaslatukat *„az állami felügyelet alá helyezett intézeteknek a segélyezés szempontjából való új csoportosítása, másrészt az állami felügyeletnek megfelelő redukciója, illetve megszüntetése”* érdekében. A jászberényi múzeummal tovább szaporodva immár a 89 intézetet négy csoportra osztották.⁹³⁶

Az első kategóriába azokat a múzeumokat sorolták, amelyeket az állam anyagilag és erkölcsileg a lehető legmesszebbmenő támogatásban részesít, az ediginél intenzívebb mértékben segít. Ezek az „intézetek” egy-egy országrésznek vagy vidéknek tágasabb körre kiterjedő kulturális gócpontjaiul szolgáló teljes, városi könyvtárral, régészeti, néprajzi, természetrajzi és képzőművészeti gyűjtemény-csoportokkal bíró múzeumokká kell fejleszteni. A gyűjtési területüket földrajzilag meg kell határozni. Ha egy ilyen kiemelt helyen már vannak bizonyos gyűjtemény-csoportok, oda kell hatni, hogy közös intézményben egyesüljenek. Gondoskodni kell arról is, hogy ezek a jelentős intézetek „szakképzett erővel” rendelkezzenek, s megállapított céltudatos munkaprogram, szabályszerű nyilvántartás szerint dolgozzanak. Céljaik megvalósítását pedig állandó állami segélyezés biztosítsa. Feltétel azonban, hogy a múzeumokat tulajdonosaik ugyanolyan mértékű támogatásban részesítsék, mint amilyet az állam biztosít. Ebbe a kategóriába Arad, Debrecen, Kassa, Marosvásárhely (közművelődési intézet), Pécs, Pozsony, Sepsiszentgyörgy, Szeged, Szombathely, Temesvár intézetei tartoztak.

A második kategóriába azokat az intézményeket sorolták, amelyek önálló épülettel rendelkeztek, s gyűjteményeik értékénél fogva állami felügyelet alatt tartandók, de évről-évre kisebb mértékű államsegélyben részesülhetnek. Kikötendő azonban, hogy szabályszerű nyilvántartást vezessenek, s fenntartóik lehetőleg ugyanolyan összegű évi segínyt nyújtsanak, amilyet az állam ad. Ebbe a körbe tartoztak Balassagyarmat, Bártfa, Besztercebánya, Békéscsaba, Gyulafehérvár, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Keszthely, Komárom, Magyaróvár, Máramarossziget (közművelődési intézet), Nagyvárád, Rimaszombat, Selmecebánya, Sopron, Szekszárd, Vercs, Veszprém múzeumai, intézményei.

A harmadik kategóriába sorolták azokat, amelyeket megtartának ugyan állami felügyelet alatt, s állandóan élveznék annak erkölcsi támogatását, de nem részesülnének állandó évi államsegélyben. Rendkívüli segélyeket csakis esetről-esetre, a körülmények által indokolt,

⁹³⁶ MNL OL. K 736. 64. doboz. 712. irat. 1915. 12. 10.

méltánylást érdemlő esetekben nyernének. Fenntartásukról tulajdonosaik (vármegyék, városok, egyesületek, egyházi vagy világi testületek) gondoskodnának. Amennyiben erre a tulajdonosok képtelenek, kísérletet kell tenni, „amennyiben ezt jellegük megengedi”, az első vagy a második kategóriában feltüntetett intézetek egyikébe „olvasztassanak be”, amely területileg a legközelebb fekszik. Ide tartoztak Budapest-Ráday-könyvtár; Petőfi-Ház, Déva, Eperjes (könyvtár), Felka, Gyulafehérvár-Batthyány Intézet, Késmárk (könyvtár), Kiskunfélegyháza, Lőcse, Nyíregyháza, Poprád, Rózsahegy, Szászváros, Szentes, Székesfehérvár, Zombor múzeumai, könyvtárai.

A *negyedik kategóriába* sorolt intézetek fölött meghagyták az állami felügyeletet, de csupán erkölcsi támogatást biztosítottak nekik. Pénzbeli segélyeket nem nyújtottak számukra, de tanácsal, szakfelügyelői támogatással időközönként segítették őket. Állami letéteket a „fölső tárgyakból” csak az első és második kategóriába sorolt intézmények sérelme nélkül kaptak volna. Az intézetek közül némely könyvtár az Országos Tanács hatáskörébe kellene kerüljön, s annak dotációjából „közművelődési könyvtárrá volna fejlesztendő”. Ha pedig ezt nem vállalnák, a tulajdonosokat felszólítanák, hogy a körzetükben lévő első vagy második besorolású intézetekbe olvasszák be. Ide sorolták be a következőket: Alsókubin (Csaplovics Könyvtár), Aranyosmarót, Budapest (Budai könyvtár, „Gyógyszerészi Múzeum”), Dész (könyvtár), Esztergom, Győr (városi közkönyvtár), Gyula, Ipolyság, Jászberény, Kolozsvár (EKE-múzeum, Dési régiség- és ethnographiai gyűjtemény), Krasznahorkaváralja, Losonc (városi közkönyvtár), Lőcse (könyvtár), Marosvásárhely (ref. főgimnázium gyűjteményei), Miskolc (ág. ev. könyvtár), Nagybánya, Nagyszombat (városi közkönyvtár és emléktár), Nagyvárad (városi könyvtár), Nyitra, Pozsony (könyvtár), Szabadka, Szamosújvár, Szatmár, Székelyudvarhely (ref. koll. könyvtára), Temesvár (városi közkönyvtár), Tiszafüred, Túrócszentmárton (Tót múzeum), Vác, Zombor (városi könyvtár) múzeumai és könyvtárai.⁹³⁷

Végezetül két körülményre hívta még fel a Főfelügyelőség a miniszter figyelmét. Az egyik az, hogy a tervezetet átmenetinek tekintették, hisz *a világháború előreláthatólag új körülményeket fog teremteni*. Beláthatatlan új és jogos törekvéseknek fognak teret nyitni a közművelődés terén. A mai (háborús) idők aligha alkalmasak gyökeres reformok teremtésére. A másik körülmény a *speciális múzeumok* (Balatoni múzeum, Tatra múzeum, bányászati múzeum) létesítésének ügye, amelyeket a Főfelügyelőség irányításával megkezdhetők. A „Rendes kiadások” fedezetet nyújtottak a tudományos kiadványok támogatására, beszerzésekre,

⁹³⁷ MNL OL. K 736. 64. doboz. 712. irat. 1915. 12. 10.

berendezésekre és ismeretterjesztő rendezvényekre. Ebből művészeti beszerzésekre (2.500 K), természetrajzi beszerzésekre (600 K), szakkönyvek beszerzésére (500 K), gyűjtemények megvételére (1250 K), rendezési munkálatokra (1325 K), ismeretterjesztő előadásokra (500 K) összeget osztott szét a Főfelügyelőség. Az épületekre a Moson megyei magyaróvári múzeum 25.000 K-t kapott, majd az *első kategóriás* intézetek gyűjteményi gyarapítására 3 és 8 ezer közötti összegű koronát kaptak, a *második kategóriás* intézmények 500 és 1.600 korona támogatásában részesültek. A *harmadik kategóriába* soroltak 300 és 1.200 korona közötti összeget használhattak fel. A rendkívüli kiadások között 23 intézmény kapott ezer és tízezer korona összeg között építkezési, berendezési segélyt: Alsókubin-Csaplovics könyvtár, Arad, Balassagyarmat, Eperjes, Hódmezővásárhely, Kassa, Kecskemét, Keszthely, Komárom, Pécs, Pozsony, Rimaszombat, Sepsiszentgyörgy, Szászváros, Szentes, Temesvár, Veszprém, a debreceni ref. kollégium könyvtára, Selmezbánya, Budapest – Petőfi-ház, Nagyvárad, s a debreceni múzeum.⁹³⁸

A „reorganizáció” tervezetét a kultuszminiszter egyetértően fogadta, s üdvözölte, „mint olyan tervezetet, mely a vidéki múzeumok és könyvtári ügy újjászervezését az általam megjelölt irányelvek alapján helyesen alapozza meg és azzal a reménnyel bíztat, hogy a megtemetett új alapon a nagy közművelődési ügy sikerrel lesz felépíthető.”⁹³⁹

1918 tavaszán törvényjavaslatot kívánt a kultuszminisztérium előterjeszteni a magyar múzeumok ügyében. A javaslatokat véleményezte a Főfelügyelőség, s néhány fontosabb indoklásukra érdemes utalni. A javaslatok egyik lényeges eleme, hogy a vidéki múzeumoknak le kell mondaniuk „a tudományos jellegről és tanító-nevelő múzeumokká kell alakulniuk. Ez szépen hangzó frázis, de könnyen megölőjévé lehet a gyűjteményeknek.” Természetesen fontos a „nagyközönség okulására szolgáló, ízlésesen és érdekesen, tanulságosan felállított” tárlat, s a másik fontos elem maga a gyűjtemény, megőrzése, s tudományos feldolgozása. A törvényjavaslat indoklása kifogásolta az alföldi gyűjtemények siralmas állapotát. A „B” mellékletben viszont a következők olvashatók: „Debrecen, a gyűjtemény elsőrangú, a vezetés mintaszerű. Kecskeméten a gyűjtemények páratlanul gazdagok, elsőrangúak, válogatottak, vezetése kitűnő. Nyíregyházán a régiségtár elsőrangú, vezetés – kifogástalan. Szegeden a gyűjtemények mintaszerűek, gazdag és értékes, vezetésük nincs minősítve (pedig Móra Ferenc kitűnő vezető, ez a levél fogalmazójának véleménye). Szentes a régiségtára a legkiválóbb

⁹³⁸ MNL OL. K 736. 64. doboz. 712. irat. 1915. 12. 10.; A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó közgyűjtemények új csoportosítását közölte a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1915. évi, s az 1916. évi száma.

⁹³⁹ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1916. 2-3. füzet, 61.; Vö: Voit Krisztina 2004. 24.

avarkori anyag, vezetése kielégítő. Tiszafüred régiségtára gazdag és jól rendezett, a vezetése megfelelő. Úgy látszik, jegyezték meg szarkasztikusan, hogy a Főfelügyelőség irányítása nem volt oly bürokratikus és tehetetlen, mint ahogy ezekben az írásokban feltüntetik. De – valószínűleg – a korábbi munka lebecsülésével kívánták a később létesített „gyűjteményegyetem” intézményét megalapozni.⁹⁴⁰

A nagy háború idején különféle ügyek is kerültek a Főfelügyelőség munkatársai elé. 1916 márciusában pl. a nagyszebeni román irodalmi és közművelődési egyeslet (levelének fejléce: Asociațiunea Pentru Literatura Romana si Cultura Poporului Roman) írásban kérte a Főfelügyelőséget, hogy múzeumuk további rendezése során szükségük lenne a „Nemzeti Múzeum múltja és jelene” című emlékkönyvre, valamint Czobor-Szalay: Magyarország történeti emlékei című munkájára. Kérték a könyvek megküldését, „mégpedig szerény anyagi viszonyainkra (utalva), ingyen.” Mihalik József válaszolt. Megküldték a kért könyveket, s egyben megkérdezték, hogy a postacsomag megérkezett-e a „Szalay-féle Tájékoztatóval”. 1916. április 3-án érkezett válaszuk, amelyben nyugtázták a kötetek megérkezését, s válaszuk szerint a Szalay-féle tájékoztató segítségével „a benne lévő tervek alapján rendeltünk múzeumunk részére különböző szekrényeket.”⁹⁴¹ A nagyszebeni román egyesület múzeumának megbízott őrre 1916 júniusának elején járt Budapesten, s felkereste a Főfelügyelőséget is. Felajánlotta, hogy a könyvtárunkban lévő duplumokból szívesen cserélne. A Transilvania folyóirat több évfolyamát és két könyvet már meg is küldött, küldené a „Hurmuzaki-oklevéltár” kötetét,⁹⁴² de az postai szállításra igen nagy súlyú. A Főfelügyelőség Csánki Dezső országos főlevéltárnokhoz és a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtár igazgatóságához küldte meg a duplumok jegyzékét. Javasolták, hogy a Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület elnökségével közvetlenül vegyék fel a kapcsolatot.⁹⁴³

1918 márciusában az iratokból már a béketárgyalásokra való készülődés szándékai olvashatók ki. A miniszterelnök helyett Pallavicini államtitkár által aláírt és a kultuszminiszterhez szóló levél az „ellenséges államokkal szemben fennálló kölcsönös követelések és tartozások” számbavételéhez kérték a „kölcsönös elszámolás” elemeit. A

⁹⁴⁰ MNL OL. K 736. 69. doboz. 206. irat. 1918. 04. 05.

⁹⁴¹ MNL OL. K 736. 65. doboz. 230. irat. 1916. 03. 23.; 287. irat. 1916. 04. 03.

⁹⁴² Hurmuzaki, Eudoxiu 1887-1942. Az oklevéltárból 1942-ig 35 kötet jelent meg.

⁹⁴³ MNL OL. K. 736. 66. doboz. 446. irat. 1916. 06. 03.

Főfelügyelőség válaszát két napon belül megküldték. A felhívásra a jól ismert orosz és román betörések következtében eltűnt tárgyak hiányára utaltak: Bártfa: oroszok a kiállított kardot hüvelyével együtt elvitték. A románok Brassóból oklevélgyűjteményt, Sepsiszentgyörgyről történeti-néprajzi tárgyakat, Brassóból egyházi rendeltetésű felszerelési készleteket, a Barcasági Múzeumból kerámia-, ónedény-, s a teljes néprajzi gyűjteményt elvitték, Feketealom/Zeiden községből pedig régi okiratok tűntek el.⁹⁴⁴ A háború utáni élet megindítása szintén jelen volt, hiszen Ózdról egy vasgyári tanító már 1918. március 18-án egy múzeum alapításának előkészítésével foglalkozott.⁹⁴⁵

A világháborút követő hazai történelmi események kárait 1919 augusztusától a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége is igyekezett felmérni. Intézkedéseikről kevés forrás lelhető fel, de tudjuk, hogy a Főfelügyelőség felhívást adott közre a kommunista diktatúra idején keletkezett károk felmérésére. Csupán a Veszprémmegyei Múzeum igazgatója, Laczkó Dezső 1919. augusztus 15-én kelt jelentését ismerjük, aki arról számolt be, hogy „a Veszprém megyei múzeumot és könyvtárt a kommunista diktatúra tartama alatt kár nem érte. Továbbá, hogy a kerületi tanács június és július hó folyamán a zirci járásban fekvő Óbánya-puszta uradalom kastélyából 9 db festményt, a bakonyrédei Eszterházy-féle kastélyból 2 vadászfegyvert és – alkalmasint – ugyaninnen 1 db díszkardot szállítottak be a múzeumba, amely tárgyak itt ideiglenes letét gyanánt kezeltetnek.” Mihalik József válaszában megnyugvással fogadta a jelentést, s kérte az igazgatót, hogy a tárgyak igazolt tulajdonosának jelentkezéséig őrizték a múzeumban, majd elismervény ellenében adják át az igazolt tulajdonosoknak.⁹⁴⁶ S mivel ebben az időben nem volt készen a veszprémi múzeum épülete, a Főfelügyelőség 1920 tavaszi levelére az igazgató válasza arról szólt, hogy „a Veszprém megyei államépítészeti hivataltól nyert értesülés alapján jelentem, hogy a helybeli direktórium által a múzeum építési céljaira kiutalt 100.000, ill. 50.000 K. összeget az államépítészeti hivatal igénybe nem vette.”⁹⁴⁷

A Főfelügyelőség élére 1921-ben *Bibó Istvánt* (1877-1935) nevezték ki, aki az ellehetetlenült feltételek között is megkísérelte a felügyelői testület működését biztosítani. E feladat azonban szinte lehetetlen volt, hiszen a felügyelők költségeit sem tudták vállalni a vidéki múzeumok ellenőrző meglátogatására. A tarthatatlan helyzetet jellemzően bizonyítja Bibó

⁹⁴⁴ MNL OL. K. 736. 68. doboz. 176. irat. 1918. 03. 12.

⁹⁴⁵ MNL OL. K. 736. 69. doboz. 197. irat. 1918. 03. 20.

⁹⁴⁶ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 337. irat. 1919. 08. 15.

⁹⁴⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 246. irat. 1920. 05. 11.

egyik 1922-es körirata, amelyben a vidéki múzeumokat és könyvtárakat arra szólítja fel, hogy a postán kapott küldeményeik bélyegeit a borítékról vágják ki, s a háború kitörése óta megjelent bélyeganyagot, valamint az ex libriseket küldjék be a Főfelügyelőséghez, hogy azok eladása révén jussanak anyagi támogatáshoz.⁹⁴⁸ Mégis volt Bibó Istvánnak érdemi feladata. Pl. 1921 áprilisában a Főfelügyelőséget képviselve részt vett a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület által fenntartott gyulai múzeumnak Gyula város képviselőtestülete számára történt átadásán.⁹⁴⁹ 1922 áprilisában pedig miniszteri biztосként tárgyalt a Szegedre költözött kolozsvári egyetem múzeumi és könyvtári igényeiről a város vezetőivel. A jóhírű szegedi intézményeknek kellett ugyanis az egyetemi oktatás igényeit kiszolgálni. 1922 júniusában pedig részt vett a szentesi múzeum jubileumi ünnepségein.⁹⁵⁰

„Múzeumaink a háború után” címmel *Divald Kornél* 1917-ben jelentetett meg írást a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben. Általános megállapításain (pl. „ma a kultúra is a háború szolgálatában áll”) túl megjegyezte, hogy a közgyűjteményeknek nem lehet kizárólagos célja a kulturális emlékek minél nagyobb tömegű összegyűjtése. Foglalkozni kell az emlékek eredetével, keletkezésük körülményeivel. Csak mindezek ismeretében „szólalnak meg mindenkire nézve érthető hangon a múlt századokból ránk maradt élettelen tárgyak.” A feladatok számbavételét a szerző azzal summázta, hogy vidéki intézményeink életrevalóságának záloga abban rejlik, hogy „valahány vármegyénk van, ott aszerint amint különböző időkben és különböző mértékben gázolt rajta keresztül a háborús viharoktól terhes idők szekere, régen mindenfelé egyazon és egyformán virágzó kultúránk tükörképeiből más és más darab maradt ránk. Kultúránk ilyen tükördarabokból való ... képének összeállításában vidéki múzeumainkra jelentős szerep vár.”⁹⁵¹

⁹⁴⁸ Voit Krisztina 2004. 27.

⁹⁴⁹ Implom József 1940. 38-39. Gyulán 1921 áprilisában a Néprajzi Társaság előadássorozatot tartott, többek között Györfy István, Herrmann Antal, Viski Károly, Kodály Zoltán, Solymossy Sándor, Szendrey Zsigmond részvételével. Implom József 1940. 39.

⁹⁵⁰ Szózat, 1922. 04. 06. 80. szám.; Pesti Hírlap 44. évf. 1922. 06. 21. 138. szám, 6. oldal.

⁹⁵¹ Divald Kornél 1917. 36-39.

Összegezés

Európai és hazai kutatások

Az Európában – s persze Magyarországon – létrejött és működő múzeumok történetével, épületeivel, a múzeumi praxissal, a kulturális örökség megőrzésének elméleti és módszertani kérdéseivel hihetetlenül gazdag irodalom foglalkozik. Napjainkra, amikor a témakör kutatásának és az eredmények közreadásának széles körben konjunktúrája érzékelhető, szinte áttekinthetetlen mennyiségű nyomtatott és elektronikusan publikált monográfia, tanulmányok tömege, kötetek és speciális folyóiratok foglalkoznak a múzeumok szerepével a társadalom történetében, a kulturális identitás konstruálásában, az intézmények jelentőségével a nemzeti kultúra alakításában és kiteljesítésében, a lokális társadalmi szerveződések létrejöttében és működésében. S egyáltalán: a kultúra intézményrendszerének kialakításában és alakulásában.

Hazánkban az utóbbi évtizedben *Marosi Ernő* számos nagyívű tanulmányban adta közre a magyar nemzeti emlékhálózat és az európai múzeumi intézményhálózat kialakulásának gazdag képét.⁹⁵² Dolgozatom összegezéseként igyekszem felvázolni az elmúlt néhány évtized legfontosabb nemzetközi és hazai múzeumtörténeti, a *muzealizáció* folyamatát bemutató tudományos kutatások eredményeit, s a feltárt adatok – elsősorban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége levéltárban őrzött terjedelmes fondja – alapján törekszem kiegészíteni ismereteinket a történeti Magyarország területén kialakult múzeumhálózat működéséről a dualizmus korában. (A *muzealizáció* kifejezés tartalmához, meghatározásához ugyancsak *Marosi Ernő* plasztikus megfogalmazásának kiterjesztésével érdemes közelíteni: „Kialakulóban van a művészettörténet standard anyaga: e felfogás szerint ez azon főművekből áll, amelyeknek időbeli láncolata a fejlődés menetét kirajzolja. Ebben az értelemben beszélhetünk muzealizációról, amely függetlenül attól, hogy az emlékek valóságosan vagy csak virtuálisan vehetők fel a gyűjteményekbe, kijelöli a művészet történelme szempontjából döntő elemeket.”⁹⁵³ Kiegészíthetőnek vélem e megfogalmazást az emberiség és a természet fejlődését/alakulását reprezentáló emlékekre – mint forrásokra – amelyeknek múzeumi

⁹⁵² Marosi Ernő 2006., 2007., 2012., 2016.

⁹⁵³ Marosi Ernő 2012. 30. Másutt a muzealizáció tartalmát egyszerűbben fogalmazta meg: az a folyamat, amit muzealizációnak nevezünk, kéz a kézben együtt jár a szemléletességgel/szemléltetéssel, mint technikai folyamattal. Marosi, Ernő 2006. 318.

gyűjteményekbe válogatásával és gondozásával képesek a múzeumok a gyűjtőterületük történetének bemutatására.

Az amerikai és az európai irodalom felhasználásával vezető amerikai és európai nagy múltú intézmények példáit idézve a múzeumok, mint kulturális intézmények kialakulásának és változó szerepének felvázolására – körkép megrajzolásával, olykor a múzeumok jövőjét vizionáló gondolatokkal – *György Péter* vállalkozott 1998-ban.⁹⁵⁴ Abból a jól ismert gondolatból indult ki, hogy „a reneszánsz évszázadai alatt létrejött első főúri gyűjtemények – melyek a mai múzeumok fizikai elődeinek tekinthetők – funkciói, illetve céljai jelentős mértékben eltértek a XVII-XVIII. század során kialakult nagy nyilvános múzeumokétól. Ezek a gyűjtemények nem az állami, királyi, tehát a központosított hatalom ideológiai szükségleteinek, következésképp nem a tömegek felvilágosításával összefüggő politikai szándéknak köszönhetik létrejöttüket. Programjuk, történetük ennek megfelelően alakult. Az első gyűjtemények létrehozását elsősorban a főúri önreprezentáció, illetve a reneszánsz epizstemé értelmében vett tudás strukturálásának szándéka vezérelte.”⁹⁵⁵ *György Péter* később az univerzalizmus és a kritikai historizmus témájáról, a múzeumi paradigma metamorfózisáról értekezett.⁹⁵⁶

A felvázolt kép persze bármilyen mértékig kiegészíthető. A magyar kutatás történetében 1937-ben megjelent *Entz Géza* kötete, aki a magyar műgyűjtés történetének feldolgozása során már a 14. századtól hangsúlyozta az uralkodói, főúri „Kunstammer”-ek, kincstárak jelentőségét.⁹⁵⁷ E valóságos kincsgyűjtemények, melyeket az uralkodók (Mátyás király Budán éppúgy, mint pl. Habsburg Mária Brüsszelben) lakomavendégei elkápráztatására és szórakoztatására állított ki „pohárszékein”, de a kincstár természetesen csupán az uralkodói reprezentáció eszköze volt.⁹⁵⁸

Az első, mai fogalmaink szerinti múzeumok azonban tipikusan nem fejedelmi gyűjteményekből jöttek létre. Bár a később Rómában Museo Capitolino-ként számon tartott gyűjteményt IV. Sixtus pápa engedte át 1471-ben a város-köztársaságnak, Domenico Grimani kardinális régiséggyűjteményét pedig 1523-ban örökölte Velence,⁹⁵⁹ az első jeles múzeumok létrehozói mégis polgárok voltak. A botanikus és kertész idősebb és ifjabb John Tradescant

⁹⁵⁴ György Péter 1998.

⁹⁵⁵ György Péter 1998. 68.

⁹⁵⁶ György Péter 2012. 78-114.

⁹⁵⁷ Entz Géza 1937. 10.

⁹⁵⁸ Balogh Jolán 1985. 340-342.; Boogert, Bob - van den-Kerkhoff, Jacqueline 1993. 312-313.; Karsay Orsolya 2002.

⁹⁵⁹ Marosi Ernő 2016. 79.; https://wikipedia.org/wiki/Domenico_Grimani.2016.08.02.

Dél-Londonban hozott létre a 17. század első felében nyilvános múzeumot („Musaeum Tradescantianum”), amelynek kollekcióját ifjabb Tradescant – apja 1638-ban bekövetkezett halála után – két kiadásban is közreadta. A gyűjtemény könyvekből, numizmatikai emlékekből, fegyverekből, kitömött állatokból és más kuriozitásokból állott.⁹⁶⁰ Később Elias Ashmole angol történész és ókorkutató volt az, aki antik régiségekből, érmekből, könyvekből álló gyűjteményét 1675-ben az oxfordi egyetemnek adományozta, s e gyűjtemény lett az 1683-ban megnyílt „Ashmolean Museum” alapja.⁹⁶¹ A „British Museum” törzsgyűjteményét pedig Hans Sloane, 1687-től mint kormányzók házi orvosa, majd Londonban sikeres orvosi praxist folytató műgyűjtő hagyatéka alkotta,⁹⁶² amit ugyan 1751-es végrendeletében az angol királyra hagyott,⁹⁶³ ám Sloane halála évében (1753) utódaitól az angol parlament vásárolt meg. A múzeum 1759-ben nyitotta meg kapuit.⁹⁶⁴ A jelentős nyilvános európai múzeumok azonban a 18. század végétől (1792, Stockholm, „Kungliga Museet”; 1793, Párizs, „Louvre”) és a 19. század folyamán jöttek létre uralkodói (pl. a „Bayerisches Nationalmuseum”-ot II. Maximilian király csupán 1855-ben alapította⁹⁶⁵), valamint főúri és főpapi gyűjteményekből.⁹⁶⁶

Az európai múzeumok történetének és az 1970-es évek közepéig betöltött szerepének áttekintésére Nürnbergben, a „Germanisches Nationalmuseum”-ban rendeztek 1975 áprilisában szimpóziumot, melynek tanulmánnyá formált előadásait *Bernward Deneke* és *Rainer Kahsnitz* szerkesztette. (A konferenciára éppen az 1970-es évek múzeumi krízisének megvitatása adott alkalmat.) A tanulmány-fűzér 1977-ben jelent meg. A diszkusszió három témacsoportot ölelt fel: a múzeumalapítások és motivációik; a múzeumok belső fejlődése; valamint a múzeumépületek kérdései. Számos ország jeles képviselője számolt be saját országa múzeumi múltjáról. A konferencia szervezői a következő témakörök kifejtésére törekedtek: a nemzeti intézmények ideája,⁹⁶⁷ a korai múzeumalapítások a „Donaumonarchie” területén,⁹⁶⁸ a múzeumi gondolat és a magyarországi gyűjteményezési metódusok (a Magyar Nemzeti Múzeum első

⁹⁶⁰ Potter, Jennifer-Blooms, Strange 2006.; https://en.wikipedia.org/wiki/John_Tradescant_the_Younger. 2016.08.02. A gyűjtemény 1691-ben az oxfordi egyetem Ashmolean Museumába került.

⁹⁶¹ Magyar Nagylexikon 1994. 457.

⁹⁶² Wilson, David 1992. 109.

⁹⁶³ Marosi Ernő 2016. 77.

⁹⁶⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Sloane. 2015. 09.02. Sloane 1716-ban, 56 éves korában kapott bárói rangot.

⁹⁶⁵ <http://www.saatchigallery.com/museums/museum-profile/Nationalmuseum/Stockholm/931.html>. 2015.09.07.; Pl. Erlande-Brandenburg 1977. 49.; Schmid-Egger, Cristine-Stäbler, Wolfgang 2006. 303-304.

⁹⁶⁶ Vö.: György Péter 1998. 68.

⁹⁶⁷ Burian, Peter 1977. 11-18.

⁹⁶⁸ Wagner, Walter 1977. 19-28.

ötven éve),⁹⁶⁹ nemzeti múzeumok a skandináv országokban (Svédország, Norvégia, Dánia, Finnország, Izland),⁹⁷⁰ nemzeti jellegű múzeumalapítások Oroszországban,⁹⁷¹ a „Musée des Monuments français” és a „Musée de Cluny” eredete,⁹⁷² a Rajna-vidék régiséggyűjteményei a 18. és 19. században,⁹⁷³ a német művészi- és kultúrtörténeti lokális és regionális múzeumok,⁹⁷⁴ az angliai polgári múzeumok keletkezése és sajátosságai,⁹⁷⁵ szerepük az 1862-es világkiállítás idején.⁹⁷⁶ A múzeumok belső fejlődéséről és az építményekről csupán német tanulmányok jelentek meg. Így pl. a tudományos és populáris történetkutatás intézményeiről a 19. században,⁹⁷⁷ a múzeumok és a kultúrtörténet fejlődéséről,⁹⁷⁸ a muzeológia és a néprajztudomány 20. század eleji törekvéseiről,⁹⁷⁹ az iparművészeti és kultúrtörténeti múzeumok néhány egyezőségéről és különbözőségről,⁹⁸⁰ múzeum és műemlék viszonyáról (megfontolások a síremlékekhez, történeti freskóciklusokhoz és a múzeumok dísztermeihez),⁹⁸¹ művészeti és kultúrtörténeti múzeumokról, mint építési feladatokról a kései 19. században,⁹⁸² s a Darmstadt-i múzeum újjáépítéséért folytatott versenyről.⁹⁸³

1977-ben megjelent monográfiájában *Wolfgang Liebenwein* adta közre a modern múzeumok keletkezéstörténetét. Giovanni Pietro Bellori, a római akadémia teoretikusa és könyvtárosa nyomán a 17. századi állapotokat bemutatva három típust különböztetett meg. Elsőként a *galériát*, mint a képzőművészeti alkotások gyűjtő- és bemutatóhelyét írta le. A második típus a *museo*. Mindkét intézménytípus képeket és antikvitásokat tartalmazott. A harmadik a *studio* vagy *studiolo*, amely a múzeumi tradíciók öse, ahol festmények, metszetek, érmék mellett tudományos eszközök is szerepeltek.⁹⁸⁴

Az 1987-ben létrehozott berlini Deutsches Historisches Museum az európai múzeumok világának feltérképezése céljából (és szakmai súlyának megerősítése érdekében) 1991-ben Berlinben rendezett nemzetközi szimpóziumot. A szerkesztett előadások a legnagyobb múltú,

⁹⁶⁹ Korek József 1977. 29-36.

⁹⁷⁰ Rasmussen, Holger 1977. 37-42.

⁹⁷¹ Calov, Gudrun 1977. 43-48.

⁹⁷² Erlande-Brandenburg, Alain 1977. 49-58.

⁹⁷³ Böhner, Kurt 1977. 59-76.

⁹⁷⁴ Spies, Gerd 1977. 77-81.

⁹⁷⁵ Mellinghoff, Götz-Tilmann 1977. 82-98.

⁹⁷⁶ Reising, Gert 1977. 99-106.

⁹⁷⁷ Vierhaus, Rudolf 1977. 109-117.

⁹⁷⁸ Deneke, Bernward 1977. 118-132.

⁹⁷⁹ Brückner, Wolfgang 1977. 133-142.

⁹⁸⁰ Mundt, Barbara 1977. 143-149.

⁹⁸¹ Kahsnitz, Rainer 1977. 152-175.

⁹⁸² Bahns, Jörn 1977. 176-192.

⁹⁸³ Bott, Gerhard 1977. 193-204.

⁹⁸⁴ Liebenwein, Wolfgang 1977.; Marosi Ernő 2012. 29.

legfontosabb és a legújabb nemzeti múzeumok és galériák 25 képviselőjétől „Die Nation und ihre Museen” címmel 1992-ben jelent meg. A kitűzött cél az volt, hogy a múzeumok „tegnap és ma” érvényes intézményi identitása szerint a tanulmányok a különböző történeti- és művészeti intézmények típusait, irányultságát és eredetét az adott politikai helyzet mellett ábrázolják és összehasonlítsák.⁹⁸⁵ A kötet 28 tanulmányt tartalmaz, négy blokkban. Az „udvari gyűjtemények”-be sorolták a szervezők a „Louvre, Versailles, Ermitage, Kunsthistorisches Museum, Prado, Ferdriksborg, British Museum, Nationalgalerie Stockholm” intézményeit. A „nemzeti államok nemzeti múzeuma” kategóriában kaptak megszólalási/megjelenési lehetőséget Prága, Budapest, Varsó, Nürnberg, München, Zürich reprezentánsai, valamint a „Neue Nationalgalerie Berlin”, a „Museo Centrale del Risorgimento Rom és Turin” képviselői. A „nemzeti államok hadtörténeti múzeumai” (London, Párizs, Bécs), s végül az „új alapítású intézmények” blokkjában a berlini „Deutsches Historisches Museum” és az ottawai „Canadien Museum of Civilization” vezetői kaptak szót.⁹⁸⁶ A gyűjteményes kötet szerzői között illusztris személyiségek szerepeltek. Pl. Sir *David M. Wilson*, aki egyenesen úgy fogalmazott, hogy a londoni British Museum nem Nagy-Britannia nemzeti múzeuma, hanem a világ múzeuma („das Museum der Welt”).⁹⁸⁷ De szerepelt Michel Laclotte, a párizsi Louvre, Wilfried Seipel, a bécsi Kunsthistorisches Museum, Alfonso E. Pérez-Sánchez, a madridi Prado, Gerhard Bott, a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum, Andreas Furger, a zürichi Schweizerisches Landesmuseum hosszú időn át igazgatói és sokan mások.⁹⁸⁸

A kötet egyik indító dolgozatát *Krzysztof Pomian* jegyzi, aki a „Museum, Nation, Nationalmuseum” kérdéskörét vizsgálta. Példáival igazolta, hogy a „nemzeti múzeum” fogalma korántsem jelenti valamennyi országban ugyanazt, s elnevezésük – történetük során – többször is változhatott. Székhelyük sem mindig a főváros, sőt olyan nemzet is van, pl. a lengyel, amelynek nemzeti múzeuma egy időben Svájcban működött.⁹⁸⁹ *Pomian* dolgozatában tipológiát alkotott a nemzeti intézmények programja szerint. Az első felfogás, szándék szerint a nemzeti múzeum feladata az univerzális emberi kultúra és a természet történetében minden jelentős objektumot, mint az emberiség egyetemes történetének bizonyítékát őrizni és bemutatni. A második idea szerint a nemzeti múzeum azt mutatja be, hogy a nemzet hogyan részesül azokból a különös és kivételes javakból, amelyek minden civilizált ember számára

⁹⁸⁵ Plessen, Marie-Louise von 1992.

⁹⁸⁶ Plessen, Marie-Louise von 1992. 9-11.

⁹⁸⁷ Wilson, David M. 1992. 116.

⁹⁸⁸ Plessen, Marie-Louise von 1992.

⁹⁸⁹ Pomian, Krzysztof 1992. 19-29.

adottak. Ám legfontosabb mégis a nemzeti történelem iránti érdeklődés. A harmadik változat érdeklődésének centrumában a nemzet különös individualitása és annak történeti fejlődése áll. A két utóbbi típus különbségét *Pomian* abban fogalmazta meg, hogy míg a második típus célja a saját nemzet és mások kultúrája közös vonásainak bemutatása, addig a harmadik a többiektől való különbözőséget hangsúlyozza.⁹⁹⁰ *Pomian* későbbi írásának fejtegetése szerint a kulturális örökséget jelentéshordozó tárgyak alkotják. Értéküket éppen ennek a jelentésnek köszönhetik. Fizikai megjelenésük éppúgy nem marad változatlan, mint ahogyan a környezetük sem, amelyben egykor funkcionáltak. Jelentéshordozókká akkor váltak, amikor az intézmények, amelyek gyűjteményükbe fogadták, e cselekedettel a kulturális örökség részeként ismerték el. A kulturális örökséget később, mint nemzeti tulajdonba került jelentéshordozó tárgyakat rendeletekkel védték, s közel egy évszázad után lett tanulmányozható, a hozzáférés jogát alapvető emberi jogként elismerő helyzetben.⁹⁹¹

A kulturális örökség, s a múzeum – mint az örökség megőrzésének egyik intézménye – múltjával és szerepével a 18. század óta számos európai tudományos műhely foglalkozik. Eredményeik áttekintésére „A kulturális örökség” címen *Erdősi Péter* és *Sonkoly Gábor* szerkesztésében 2004-ben megjelent kézikönyv tett kísérletet. Adatokat közöltek a kulturális örökség nemzetközi és magyar intézményeiről. Bőséges irodalomjegyzéket nyújtottak az örökség fogalma, szinterei, intézményei, a történelmi örökség, az épített, a néprajzi és a természeti örökség, valamint az idegenforgalom, gazdaság és ipar örökségének nemzetközi és magyar vonatkozású irodalmáról. A kézikönyv érdemi részében persze válogatást adtak közre az örökség egyes fontos kérdéseit vizsgáló tanulmányokból. A kulturális örökségről felhalmozott ismereteket egységekbe rendezve nyújtja át a kötet, ahol foglalkoztak az emlékezet és az örökség kapcsolatával, majd az örökség szerepével a nemzetépítésben, a lokális identitások formálásában. Újabb blokk az örökség intézményesülését és az érintett tudományágakhoz való viszonyát tárgyalja, végül a kötet záró egysége az egyre nagyobb szerepet betöltő örökségipar néhány elemét vizsgálta. *André Chastel* az örökség fogalmával, elemeivel foglalkozó tanulmányában a „felvilágosodás kora”-ként jellemezte a 18. századot, a Louvre Múzeum létrejöttével. Utalt Diderot Enciklopédiájára Louvre szócikkére, ahol egy olyan tudományos intézmény tervét vázolta fel, amelyben együtt kellene szerepeljenek a természettudományi gyűjtemény, a királyi és a tudós társaságok gyűjteményei. Együtt a „központi művészeti és tudományos múzeum”, „az egyetemes örökség”, ahol később „a győzedelmes

⁹⁹⁰ Pomian, Krzysztof 1992. 25.; Vö: Király Erzsébet 2012. 58.

⁹⁹¹ Pomian, Krzysztof 1996. 85-95.; 2004. 85-95.

Köztársaság terjeszkedő politikájának korszakában” a kincseket szállító hatalmas karavánok érkezését megünnepelték. 1815-ben persze a „kirablott országoknak” jórészt visszaszolgáltatták értékeiket, de a múzeumalapító mozgalom elérte a francia vidéket is, ahol a múzeumok napjainkig fennmaradtak.⁹⁹² A kézikönyv számunkra legérdekesebb tanulmánya *Gottfried Fliedl* esszéje az osztrák tartományi múzeumok szerepéről és történetéről. *Fliedl* számos megállapítása a magyar múzeumok többségének történetére is érvényes. Ilyen pl. az a megjegyzése, mely szerint a múzeumok a 19. századi „Gründerzeit”, az alapítási láz korának városbővítéseire jellemző negyedben találhatók. Az európai múzeumfejlődésben jelentős fordulópont a francia forradalom, amikor egy új „múzeum-modell” érvényesült. A felvilágosodás magával hozta a múzeumhoz kötődő új feladatokat és jelentéseket, köztük az állami felügyeletet és finanszírozást, a kulturális javak közös tulajdonát, az új intézmény tevékenységének nemzeti identitást formáló jelentőségét, a társadalom egészére kiterjedő közművelődés eszményét, s a közhasznú működés iránti igényt. *Fliedl* utalt az osztrák tartományi múzeumok – magyarországiakkal párhuzamot mutató – kialakulására, amely szerint *nagyrészt öntudatos és önálló polgári egyesületek biztosították azt a társadalmi keretet, amelyben a múzeumok keletkeztek, s a tartományok csupán a 19. század utolsó harmadában vették át az intézmények működtetését.*⁹⁹³

Az osztrák *Marlies Raffler* két évtized óta publikál múzeumtörténeti témákat a „Habsburgermonarchie” területére kiterjedő figyelemmel.⁹⁹⁴ A közelmúltban kötetet adott közre „Museum. Spiegel der Nation?” „Zugänge zur Historischen Museologie am Beispiel der Genese von Landes- und Nationalmuseen in der Habsburgermonarchie” címmel.⁹⁹⁵ Kötete a „tudáskultúra” (Wissenskultur) kapcsán a kultúratudományok – a történelem és a muzeológia – viszonyában igyekezett vizsgálni a „Habsburg Monarchia” múzeumait. Mindenfajta múzeumi kiállítás előfeltétele először is a privát és a közgyűjteményi gyűjtési folyamat, írja *Raffler*, melyek között különbség van. Utóbbiban kidolgozzák, hogy mi teszi a felhalmozott tárgyakat gyűjteménnyé. Kiinduló pont egy meghatározott kontextuális struktúra, amelybe a tárgyak besorolhatók. A gyűjtemény tulajdonképpen bizonyosságot tesz arról, hogy milyen megfontolásból gyűjtöttek egy meghatározott időben. Keletkezik egy „metanapló” egy személy vagy kollektíva szellemi-érzéki állapotáról/fejlődéséről, s így individualitással rendelkezik.

⁹⁹² Chastel, André 2004. 110-113.

⁹⁹³ Fliedl, Gottfried 2004. 267-303.

⁹⁹⁴ Pl.: Raffler, Marlies 1996. 28-34.; 1998. 181-196.; 1999. 254-281.;

⁹⁹⁵ Raffler, Marlies 2007.

Egy gyűjtemény jelentőségét anyagi és eszmei értéke határozza meg. Tartalmi kérdései, jelentősége, társadalmi motivációi, divatjelenségei, funkciója, legitimációja a történelmi emlékezet tükré, értékét az egyéni és/vagy csoportidentitása határozza meg. A múzeum feladata, hogy a tárgyak gazdagságából válogassa ki, őrizze meg, kutassa és bemutassa a társadalom önreflexív ismeretanyagát. A történelmi muzeológia feladata a helyi/városi, szélesebb területi körülmények és feltételek megfigyelése, dokumentálása. E körülmények között jön létre és tükröződik a „muzealitás” („Musealität”), amely egy specifikus és értékelő észrevétel az ember és a valóság kapcsolatában. A múzeum legfontosabb feladata a tárgyat eredeti létéből és összefüggésrendszeréből gyűjteménybe helyezni, s komplex megfigyelés révén hatékonyságát az új környezetben is megőrizni.⁹⁹⁶ A gyűjteménytörténetek gazdagítják a múzeumokat és erősítik a nemzeti vagy országos múzeumok státusát. *Az emlékezet megőrzésével és közvetítésével olyan egyértelmű társadalmi megbízatásuk van, mint egyetlen más kulturális intézménynek sem.*⁹⁹⁷ Így lehetséges, hogy egy nemzeti- vagy országos múzeum gyűjteményeivel többet reprezentál, mint amit a címe ígér. Nem csupán a nemzet politikai, természeti-, művészeti- és ipartörténetének szentelt emlékeket/adatokat ugyanis, hanem minden tudományos értékhez adatokat nyújt.⁹⁹⁸

Raffler hosszasan foglalkozott az Osztrák-Magyar Monarchiában a „konstruált nemzet” fogalmával és a nacionalizmus kérdésével. Írásában megerősítette *Benedikt Anderson* megfogalmazását a nemzetről, mint „imagined communities”= képzelt közösségekről, mely a kulturális homogenizálás igényéből átmeneti princípiumot alkot, s amely a speciális történelmi szükségszerűségekre reagált.⁹⁹⁹ Utalt arra, hogy az osztrák és cseh udvari kancellária az 1775-ös vámúnió összevonásával előírta, hogy mely régióknak kell közösen fejlődniük. E régiókon kívül maradt Magyarország, Tirol és Lombardia.¹⁰⁰⁰ A bécsi császári gyűjtemények, melyek nem alkottak ugyan „nemzeti múzeumot”, de a Bécsi Államkincstár egy záradéka miatt mégis 1867-ig központi szerephez jutottak, hiszen a Monarchia teljes területéről minden talált kincs és értékes archeológiai, numizmatikai leletet válogatás és megtekintés céljából Bécsbe kellett küldeni.¹⁰⁰¹ Mozaikszerűen foglalkozott a „magyar nacionalizmus” kérdésével is, konklúzióként megállapítva: a Monarchia két felének dualizmusa és föderatív viszonya azt

⁹⁹⁶ Raffler, Marlies 2007. 341-343.

⁹⁹⁷ Raffler, Marlies 2007. 343.

⁹⁹⁸ Raffler, Marlies 2007. 343.

⁹⁹⁹ Vö: Raffler, Marlies 2007. 133.

¹⁰⁰⁰ Bruckmüller, Enst. 1996.; Vö: Raffler, Marlies 2007. 137.

¹⁰⁰¹ Raffler, Marlies 2007. 140.; Garam Éva 2009. 110.; Ez az információ minden valószínűség szerint nem helytálló. Vö.: Forster Gyula 1906. XV., 118-119.

eredményezte, hogy Magyarország saját alkotmányos formája ellenére az összbírodalomnak volt alárendelve.¹⁰⁰² Utalt *Harold Steinacker* nézetére, aki különbséget tett a politikai és a romantikus nacionalizmus között. Utóbbi gyökereiben politikamentes, minthogy nem elsősorban az állam szerepéről szól, hanem a nyelvről és szokásokról, a népi életről dalokban, mondákban és költészetben, a viseltekben és a táncban a népi ünnepeken és a népművészetben. Ez a nacionalizmus nem a hatalomról, hanem a kultúráról szól, szellemi és lelki sajátosságokról.¹⁰⁰³

A „muzealizáció” („*Musealisierung*”) felgyorsulása 1800 körül már összekapcsolódott a „nemzet”-koncepcióval – írta *Raffler*.¹⁰⁰⁴ A szerző az új múzeumok esetén (elsősorban az 1811-ben alapított Graz-i Joanneum statútumaiból kiolvashatóan) az elkötelezett hazafiasságból következtet a folyamat felgyorsulására. E kort idézve mégis inkább a „muzealizáció” folyamatának kezdetére utalhat. Nem indokolt *Raffler* következtetése abban a tekintetben, hogy a „felgyorsulás” eredménye megfelelt egy „föderatív nemzetállamiságnak”, melyet *Dieter Langewiesche* „Föderativer Nationalismus” jelenséggént aposztrofált. Csak kb. 1840 után következett be ennek a koncepciónak a „felülírása” modern nemzetállam értelmezésben, amely erőteljesen hatott a Habsburg Monarchia fejlődésére és végül szétesésére. *Marlies Raffler* témájának kifejtése közben erőteljes birodalmi nézőpontot érvényesített, amit jeleznek olyan leegyszerűsítései, mit pl. „a nemzeti öntudat gyakran agresszív formába torkollott”, „a kultúra alapján is definiálták magukat nemzetek és így a kezdeményezéseiket nem tekintették az államrend megkérdőjelezésének, hanem mint annak gazdagítását akceptálták.” Vagy: „A felettes hatóságok álláspontját slamposan arra a kijelentésre lehet redukálni, hogy ha a részek jól vannak, az egész is jól van”¹⁰⁰⁵ – mármint a birodalom részei és egésze. Azzal azonban egyet lehet érteni, hogy a múzeumok Európában egy-egy „kultúrnemzet” érettségének fokmérőjeként jöttek létre. Ezzel együtt Közép-Európában az első múzeumalapítók főnemesek voltak: Széchényi Ferenc gróf, az osztrák Johann főherceg, a cseh Kaspar Sternberg gróf,¹⁰⁰⁶ a lengyel Izabela Czartoryska hercegnő vagy Stanisław Kostka Potocki gróf, s a példák mutatják az intézmények szoros összefonódását a rendi társadalommal.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰² Raffler, Marlies 2007. 145.

¹⁰⁰³ Raffler, Marlies 2007. 141.

¹⁰⁰⁴ Raffler, Marlies 2007. 344.

¹⁰⁰⁵ Raffler, Marlies 2007. 344.

¹⁰⁰⁶ Raffler, Marlies 2007. 345.; Jellemző Raffler példasorolása: Johann főherceg, Sternberg gróf, majd Széchényi gróf.

¹⁰⁰⁷ Zygulski, Zdislaw 1998.; Jurczyszyn, Elzbieta 2005.

A múzeumok társadalmi szerepét tekintve *Raffler* határozottan jelezte, hogy a múzeumot, mint történeti jelenséget és mint alakító tényezőt kell értelmezni. Az alapító európai nemesség és tudós társaságaik egymással szoros kapcsolatban voltak, kommunikációjukat élénk gondolati-, tudományos és kiállításcserék formájában folytatták, melyek gyűjteményi projektjeik fejlődését is támogatták. E körhöz kötődtek a múzeumőrök is, akik „modernnek, korszerűek és gyakran képzelt manírokkal iránymutató és jövőképpel rendelkező koncepciót képviseltek”. Méltatásának sarkos megfogalmazása szerint a múzeum az emberiség kulturális fejlődésében ugyanolyan káprázatos és magától értetődő jelenség, mint a gyűjtés az egyén ortogenezisében”.¹⁰⁰⁸

A 21. század elején a Collegium Budapest indított el egy *nemzetközi* kutatási programot „*Multiple Antiquities – Multiple Modernities*” címmel. A projekt számos intézményt és kutatót aktivitásra készítetett. A kutatás alapkonceptiója szerint az antikvitás és a modernitás nem egymás ellenfogalmai, sőt a 19. század folyamán éppen egymást föltételezve jöttek létre. A munkáját 2005-ben megkezdő, *Marosi Ernő* és *Klaniczay Gábor* vezette kutatócsoport Közép- és Kelet-Európa történetében vizsgálta az antikvitás (a régiség) itt kialakult plurális fogalmát. A többszörös dialógus helyzet lehetőségeit kihasználva vitatták meg azokat a módokat, ahogyan a különböző modernizációs törekvések a „nemzeti régiségekhez” kapcsolódtak. A résztvevők a múzeumok 19. századi létrejöttét vizsgálták, s a publikációk a Marosi Ernő-Klaniczay Gábor szerkesztette „*The Nineteenth-Century Process of 'Musealization' in Hungary and Europe*” című kötetben jelentek meg.¹⁰⁰⁹ Az öt fő téma közül az első a múzeumokat érintette. A tanulmányok az antikvitás eredeti (rég) és új recepcióját,¹⁰¹⁰ a múzeum és modernitás európai példákon bemutatott posztmodern meséjét,¹⁰¹¹ a nemzeti múzeumok és a nacionalizmus viszonyát,¹⁰¹² a prágai, a budapesti és a bécsi múzeumok történetét érintették.¹⁰¹³ A privát gyűjteménytől a nyilvános kollekciónig című fejezet írói számos fontos témát elemeztek. Tanulmány foglalkozik a Fejérváry-Pulszky gyűjteménnyel,¹⁰¹⁴ a 19. század első felének identitásörző lengyel múzeumaival,¹⁰¹⁵ a korai magyar néprajzi gyűjtés és a „muzealizáció”,¹⁰¹⁶

¹⁰⁰⁸ Raffler, Marlies 2007. 346-347.

¹⁰⁰⁹ Marosi Ernő-Klaniczay Gábor 2006.

¹⁰¹⁰ Radnóti, Sándor 2006. 21-28

¹⁰¹¹ Starn, Randolph 2006. 29-41.

¹⁰¹² Wilson, David M. 2006. 43-60.

¹⁰¹³ Bazant, Jan 2006. 61-76.; Ébli, Gábor 2006. 77-89.; Vasold, Georg 2006. 91-112.

¹⁰¹⁴ Szilágyi, János György 2006. 115-126.

¹⁰¹⁵ Labuda, Adam S. 2006. 141-164.; Dobowolski, Witold 2006. 165-180.

¹⁰¹⁶ Fejős, Zoltán 2006. 197-211.

valamint a Szépművészeti Múzeum antik gyűjteménye történetének kérdésével.¹⁰¹⁷ A történeti műemlékek magyarországi védelmét három dolgozat tekintette át.¹⁰¹⁸ A 19. századi „muzealizáció” folyamatát szolgáló médiát bemutató fejezetben mozaikokat kap az olvasó elsősorban a francia kultúra középkortól a 19. század végéig terjedő történetéből, a 19. század végi hazai historizmus és a magyar ornamentika jellegzetességeiről, a magyar művészettörténet kezdeteinek reprodukciós technikájáról a 19. század második felében.¹⁰¹⁹ A kötetet a Magyar Nemzeti Múzeumnak a 19. század utolsó harmadában keletkezett másolatgyűjteménye múltjának áttekintése,¹⁰²⁰ s a történeti-művészettörténeti emlékek fotográfiákon történő megörökítésének számba vett rekvizitumai zárják.¹⁰²¹ A kötet két tanulmányát idézem. *Marosi Ernő* a művészettörténet kapcsán a 19. század második felében intézményesült „reprodukciós technikáról” értekezett. Számba vette azokat a jelenségeket, hagyatékokat, amelyek segítették 1874-ben a budapesti egyetem művészettörténeti tanszékének létrehozását, s Henszlmann Imre professzorral kinevezését. Mind Pulszky Ferenc, mind Henszlmann az egyes nemzetek művészetét mint egységes egészet szemlélték, s mint a világ művészetének egy részét mutatták be. Pulszky angliai emigrációja idején alaposan megismerte (többek között az 1851-es londoni világkiállításon) az eredeti művek mellett a teljesség érdekét szolgáló reprodukciók szükségességét. E gondolat jegyében a Nemzeti Múzeum igazgatójaként a tudományosan és szisztematikusan összeállított gipszmásolat-gyűjteménynek, valamint a festményekről és rajzokról készített foto-reprodukcióknak döntő szerepet szánt.¹⁰²²

Dawid M. Wilson a nemzeti múzeumok és a nacionalizmus viszonyát vizsgáló dolgozatában sorra vette a brit (külön a skót), a dán, a skandináv, a francia és a német nemzeti múzeumok születéstörténetét, céljaikat a romantikus nacionalizmus és az univerzalizmus között. Különösen nagy teret szentelt a III. Frederik 1650-ben fundált dán „Kunstkammer”-jétől a két dél-jütlendi aranyszarv kalandos történetén át a romantikus körülmények között létesített dán nemzeti múzeum 1806-os alapításáig, majd a további fejlődési folyamatnak.¹⁰²³ Ugyancsak példaként idézi *Wilson* a Stockholmban alapított „Nordiska Museet” születését. Ugyanis a „pán-skandinávizmus” számára különösen fontos volt a dánoknak a poroszok és osztrákok ellen

¹⁰¹⁷ Nagy, Árpád Miklós 2006. 213-231.

¹⁰¹⁸ Szentesi, Edit 2006. 235-248.; Bardoly, István-Lövei, Pál 2006. 249-258.; Szakács, Béla Zsolt 2006. 259-273.

¹⁰¹⁹ Marosi, Ernő 2006. 317-334.

¹⁰²⁰ Szentesi, Edit 2006. 335-355.

¹⁰²¹ Beke, László-Cs. Plank, Ibolya 2006. 357-367.

¹⁰²² Marosi, Ernő 2006. 317-321.

¹⁰²³ Wilson, David M. 2006. 45-48.

1864-ben Schleswig-Holstein tartományért folytatott harca idején a közös örökség hangsúlyozása. Jens Jacob Asmussen Worsaae dán régész, történész, politikus egykori túlzó sovinszta pamfletjében a három skandináv ország közös régészeti és történeti örökségével igyekezett indokolni a tartomány birtoklását. E törekvés eredményeként született az Artur Hazelius által 1873-ban alapított „pán-skandináviai” néprajzi intézmény, a „Nordiska Museet”.¹⁰²⁴ Wilson összegezése szerint az univerzalizmus egy olyan idea volt, amely mind a dán nemzeti múzeum, mind pedig a budapesti nemzeti múzeum antik-órkori és néprajzi osztályának fejlődését is inspirálta a 19. század közepén, bár az előbb említett két intézmény egyike sem fejlesztette ki az összehasonlító régészeti kollekcióját, amint azt Londonban a British Museum esete mutatja. Véleménye szerint közhely volna azt mondani, hogy a „nemzeti múzeum”, mint koncepció a legjobb esetben is a liberális nacionalizmus terméke, amely valószínűleg a nemzeti identitás elérése/archiválása érdekében kifejtett harc során jött létre. Vajon túl messzire vezetne-e, vetette fel Wilson, ha azt mondanánk, hogy az univerzális múzeum koncepciója egy szofisztikáltabb nacionalizmus terméke, amely a hazát egy szélesebb, akár egyesítő célzatú kontextusban kívánta láttatni.¹⁰²⁵

A néprajzi műgyűjtés kezdeteiről 1953-ban *Sándor István*, majd 2006-ban a Néprajzi Múzeum jeles kiállításának katalógusában *Fejős Zoltán* írt alapos áttekintést és elemzést. *Sándor István* a paraszti tárgyi kultúra korai megőrzésének folyamatát három „fejlődési állomás”-sal magyarázta. Szerinte a 18. század végétől adatokkal igazolható e tárgyak iskolai és magángyűjteményekbe kerülése.¹⁰²⁶ A paraszti emlékek megőrzésének második eszközeként a reformkortól, az 1840-es évektől a hazai iparkiadállítások sorát jelölte meg. Különösen jelentősként utalt az 1872-es kecskeméti iparműkiállításra, ahol 547 kiállító mutatta be remek termékeit.¹⁰²⁷ A paraszti tárgyi anyag „feltárulásának” harmadik fejlődési fokát a külföldi világkiállítások serkentő hatásával indokolta. A kezdeti világkiállításokon (London - 1851, 1862, Párizs - 1855, 1867) magyar emlékek alig szerepeltek, az első jelentős néprajzi bemutatók az 1872-es bécsi, majd az 1878-as párizsi világtárlaton szerepeltek.¹⁰²⁸ A *Fejős Zoltán* által számba vett irodalmi adatok a 19. század derekától igazolják, hogy „a tagolatlan régiségtan”, a néprajzi múzeumi gyűjtemények megalapítása előtti időszak műgyűjteményei már mutatták a történeti-esztétikai értékek iránt megnyilvánuló érdeklődést, amely

¹⁰²⁴ Wilson, David M. 2006. 51-52. Hazelius hozta létre 1891-ben a stockholmi „Skansen Museum”-ot is.

¹⁰²⁵ Wilson, David M. 2006. 60.

¹⁰²⁶ Sándor István 1953. 313.

¹⁰²⁷ Sándor István 1953. 317-323.

¹⁰²⁸ Sándor István 1953. 324-344.

„megalapozta az etnográfiai tárgyszemlélet kialakulását”.¹⁰²⁹ Az 1870-től kezdődő évtizedek számos kiemelkedő műgyűjtője mutatta be gyűjteménye kincseit, köztük néprajzi, népművészeti darabjait világkiállításon (pl. Bécs, 1873), nemzetközi régészeti kongresszusra rendezett tárlaton (Budapest, 1876), a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kongresszusain (pl. 1865-ben Marosvásárhelyen), vagy az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén (Magyar Tudományos Akadémia, 1880), s az 1885-ös országos kiállításon.¹⁰³⁰ A tárlatokat olykor különös helyszíneken rendezték, pl. a budapesti Nemzeti Szállóban, ahol 1883-ban bukovinai székely varrottasokat, gyapjúszőnyegeket és más tárgyakat vonultattak fel egy néprajzi bemutatón, vagy a városligeti Iparcsarnokban, ahol 1891-ben „honi agyagipari” tárlat nyílt meg.¹⁰³¹ Az 1870-es évektől a „néprajzi műgyűjtés” erőteljesen fejlődött, s a „sporadikus érdeklődést valóságos divat váltotta fel”.¹⁰³² Közben 1894-től a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának gyűjteménye Jankó János tevékenységének jóvoltából rohamosan gyarapodott. *Fejős* dolgozatában hozzátette, hogy a Néprajzi Múzeum forrásbázisának megteremtésében jelentős mennyiséget tettek ki a mű- és régiséggyűjteményekből átvett tárgyak. Hasonlónak ítélte a helyzetet a „millennium időszakában egyre-másra alakuló vidéki múzeumok s a sorozatban szerveződő néprajzi gyűjtemények esetében”.¹⁰³³ A korai időszak gyűjtőinél a hímzett-szövött textíliák, viseletek, faragások, kerámiatárgyak kiegészítői voltak a régiséggyűjteménynek (pl. Ipolyi Arnoldnál, Rómer Flórisnál, vagy Szendrei Jánosnál). Herman Ottó, Gyarmathy Zsigáné, Téglás István, Dömötör László esetén viszont a népeleti tárgyak önálló egységet alkottak. A gyűjtőket persze kollekciójuk összeállítása során más és más érdeklődés és cél vezérelte. *Fejős Zoltán* összefoglaló adatai a vizsgált korszakra vonatkozóan arra mutatnak, hogy ekkor kizárólag a parasztság (és mezővárosi polgárság) által alkotott/használt tárgyakból kizárólagos gyűjtemény nem létezett. A „néprajzi műgyűjtés” sajátossága az is, hogy „a népenként különböző ornamentika feltételezése miatt a figyelem nagyrészt a történeti Magyarország nemzetiségei művészileg is magasra értékelt termékeinek begyűjtésére, megbecsülésére vonatkozott.” A nemzeti stílus fellelését célzó törekvés jegyében az ornamentika etnikai-nemzeti kötésének szándéka vezette a kutatókat. A tárgyak gyűjtése során a nemzetiségi eredet feljegyzése hangsúlyos igény volt. Ugyanakkor az etnográfiai szemlélet, az összehasonlítás szempontjai fontosak voltak a vizsgált tárgy esetén. A gyűjtés során az etnográfiai szemlélet

¹⁰²⁹ Fejős Zoltán 2006. 230.

¹⁰³⁰ Fejős Zoltán 2006. 232-234.; Kresz Mária 1977. 24.

¹⁰³¹ Fejős Zoltán 2006. 235.

¹⁰³² Fejős Zoltán 2006. 239.

¹⁰³³ Fejős Zoltán 2006. 240.

fejlődése magával hozta az esztétikai jellegű emlék megmentése mellett az emberi eszközhasználat evolúcióját felmutató tárgyi anyag megörökítését. Az utóbbi gyűjtői igény egyértelműen a régészet hatásával magyarázható.¹⁰³⁴

Marosi Ernő meghatározó törekvései a magyarországi „muzealizáció” témaköréről egy 2007-ben megjelent tanulmánykötetben nyertek újabb áttekintő megfogalmazást. Egyet kell értsünk azzal a sommás megfogalmazásával, hogy a „magyar műemlék- és múzeumügyről, mint intézményesült állami feladatkörrel tulajdonképpen a kiegyezés utáni időszakról kezdve beszélhetünk. Ekkorra valósultak meg azok a követelmények és előfeltételek, amelyek nyomán a történelmi és művészettörténeti emlékhalmok (a mai hivatalos szóhasználattal: a ’nemzeti kulturális örökség’) kezelése és gondozása kormányzati, kultúrpolitikai feladatkörként, jogszabályok (miniszteri rendeletek), majd törvények által szabályozott s – részben – ugyancsak a törvényhozás által finanszírozott tevékenységként jelent meg. Pusztán azáltal, hogy ezek az ügyek a magyar kormányzatban egy minisztérium (az itt tárgyalt periódusban kezdettől fogva végig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) felelősségi és feladatkörként jelentek meg, a korábban sokszor felpanaszolt gazdátlanság és elhanyagoltság állapota szűnt meg. Egyfajta hiány pótlására került sor, egy hézagot betöltöttek, s egy területen megtörtént a felzárkózás a civilizált nemzetekhez: vagyis olyan követelések teljesültek, amelyeket még a reformkor nemzedéke fogalmazott meg. Civilizált nemzeteken ebben az értelemben mindenekelőtt azokat kell érteni, amelyekben a nemzeti közérdek előbbre valónak bizonyult a birtokosok sajátos érdekeivel szemben. A törvényhozás és az állami végrehajtó hatalom által érvényre juttatott nemzeti érdek bizonyos értelemben a tulajdonjog korlátozását jelentette, mind a magánbirtokossal, mind az egyházi testületekkel, városokkal szemben, amelyeknek érdekeit és szabad rendelkezésének jogát szűkítette az a közösségi érdek, amely a nemzet javainak, történelmi emlékeinek megőrzését és nyilvánosságra hozását írta elő.”¹⁰³⁵

Marosi történelmi áttekintése során jutott el annak felismeréséig, hogy a „francia műemlékvédelmi gyakorlat és az archeológiai szakirodalom az 1830-as évektől kezdve a művészet történetét alapvetően mint a polgári racionalizmus előtörténetét tárgyalta, a hegelianusok által kiadott német kézikönyvek először terjesztették a művészetnek mint a szellem autonóm fejlődése alanyának eszméjét. Ennek a fázisnak az alapvető kérdésfeltevése nem az, hogyan tükröződnek a nemzet fénykorai az emlékekben, hanem az, hogyan jelenik meg a művészetek egyetemes története a nemzeti műemlékvédelem emléktárában. Ezért volt

¹⁰³⁴ Fejős Zoltán 2006. 240.

¹⁰³⁵ Marosi Ernő 2007. 73.

szükséges az utóbbi időben bevezetni a ’muzealizáció’ kifejezést a végbemenő felfogásbeli változások jellemzésére.” A fogalom lényegi tartalma az a folyamat, „amely persze a múzeumtörténetnek is irányító elve, s amelynek során az emlékérték differenciálódása ment végbe. Nemzeti örökségként ... értékük miatt megbecsült, közérdekű örökségként számon tartott, történeti forrásként kezelt emlékek kerülnek az érdeklődés előterébe, részesülnek kultuszban.” Marosi értelmezése egyszerre vonatkozik az ingó emlékekre és az ingatlan műemlékekre.¹⁰³⁶

A Berlin-brandenburgi Tudományos Akadémia régóta kutatja a politikai és kulturális történelem 19. és 20. századi metszéspontjainak témáját. Mivel a múzeumok múltját/életét egy kutatási konjunktúra érinti, s 2012-ben befejeződött a nemzeti múzeumok és az un. „nemzetek muzealizációja” európai kutatási projekt, 2013 szeptemberében konferenciát rendeztek „Kultur–Politik–Museum im ’langen’ 19. Jahrhundert” témakörben a német nyelvterület kutatóinak részvételével. A szerkesztők (Breuer-Holtz-Kahl) a „hosszú” 19. század németnyelvű kultúrterület múzeumtörténetének vázlatát és egyben a konferencia esszenciáját is közreadták.¹⁰³⁷ Jelentőségének megfelelően idézték „egy polgári személyiség, név szerint Goethe” weimari Frauenplan-i lakóházát, amelyben megnyílhatott volna az első német „Nationalmuseum”. 1842-ben ugyanis IV. Friedrich Wilhelm porosz király javasolta a német Bundestagnak a Goethe-lakóház nemzeti múzeummá alakítását Frankfurt am Main-ban. A múzeumalapításra azonban csak 1885-ben került sor. A német kutatásban ez a téma politikai konnotációján túl az eddigi üdvözölt módszert kiegészíti és továbbfejleszti.

A német „szövetségi államok” a múzeumalapítások terén kölcsönösen inspirálták egymást. A múzeumok történetét szereplőik folyamatos versengése jellemezte. Ezek megértéséhez rekonstruálták a különböző intézmények alapításának történetét. A szövetségi államokban mint erőteljesen monarchikus vagy „irodalmi” nemzeteket — Münchenben a bajor nemzeti múzeumot, a Neckar menti Marbachban a Schiller múzeumot — profilírozni kellett, vagy pedig a „német kultúrnemzet” fogalom szerint állam fölöttiként értelmezni. A Germanisches Nationalmuseum (Nürnbergben) és a Goethe-nemzeti múzeum (Weimarban) ugyanis a német szövetség, vagyis a birodalmon kívüli német anyanyelvűek felé is fordult. Weimar nagyhercege, Carl Alexander megkísérelte az első alkalommal megghiúsult Goethe-nemzeti múzeum helyett a saját területén egy Germanisches Nationalmuseum-ot létrehozni. Elgondolása szerint Wartburgot a Germanisches Nationalmuseum rendelkezésére kívánta

¹⁰³⁶ Marosi Ernő 2007. 75-76.

¹⁰³⁷ Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 7-15.

bocsátani, másrészt egy Nationales Kunstmuseum terve révén, egy weimari nemzeti galériát is létesíteni kívánt. Mindkét elképzelés nyomatékosan érintette volna Ausztria német tartományait, mert Bécs, mint a „Deutscher Bund” tagja, részt vállalt volna a Goethehaus, mint nemzeti múzeum alapításában.¹⁰³⁸ Nagyító alá vették a múzeumalapítókat. Közöttük voltak nemesek, sőt főnemesek és polgári személyek vagy csoportok is. A történettudományi kutatások differenciáltan vizsgálták a nemesség és polgárság kapcsolatát, az állami és társadalmi kultúrpolitika személyi átfedéseit. Áttekintették a múzeumok kialakítását és felszereltségét. Az építészetet éppúgy, mint az épület környezetét a városok szövetében, valamint a gyűjteménygyarapítási politikát és a vásárlási stratégiát is. Foglalkoztak a sajátos német történelem ismeretében a múzeumi tárggyarapítás kérdéseivel a „Vaterland” (szűkebb haza), a monarchia és a nemzet keretei között, majd a nemzet olyan szimbolikus épületeivel, mint a kölni dóm, Marienburg, Kaiserpfalz (Goslar), vagy Wartburg (Eisenach). A kiemelkedő személyek (Luther, Gutenberg, Schiller, Dürer) emlékhelyeinek védelme a 19. század fejleménye volt, de az írásokat nem az egyes személyekhez kötődő emlékek muzealizálásának szánták, hanem a „nemzet sokszínű muzealizálásának”.¹⁰³⁹

A kötetben *Constanze Breuer* tanulmányt közölt „Goethe als Museumspolitiker und Potitikberater” címmel. A szerző bemutatta Johann Wolfgang Goethe múzeumi elhivatottságú aktivitását Sachsen-Weimar-Eisenach nagyhercegségben. A tudós poéta sokoldalú stratégiai, szervezési és adminisztratív szerepben a 19. század elejétől hozzájárult a nagyhercegség múzeumainak fejlesztéséhez. Mindenekelőtt a jénai természettudományos múzeumok kialakításában, s a tudományos infrastruktúra konzekvens fejlesztésében játszott szerepet. Eközben ellenőrizte a művészet és a tudomány teljes szervezetét és személyi felépítését is. Goethe erőteljes támogatásának célja mindenekelőtt az volt, hogy a nagyhercegséget kora tudományos térképén versenyképesként pozicionálja.¹⁰⁴⁰ Kultúrpolitikusi szerepe a „napóleoni érá” követően szélesedett ki, amikor a „Kunst und Altertum am Rhein und Main” című műve 1816 márciusában került nyilvánosságra.¹⁰⁴¹ Stratégiai gondolatokkal fejlesztette Goethe a Rajna-vidék és a szomszédos területek régiség- és természettudományi gyűjteményeit. Szembehelyezkedett a Louvre-t, a „Musée Napoléon”-t számtalan európai múzeum művészeti

¹⁰³⁸ Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 10.

¹⁰³⁹ Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 11-12.

¹⁰⁴⁰ Breuer, Constanze 2015. 17-18.

¹⁰⁴¹ Breuer, Constanze 2015. 17-41.

remekeivel büntettek révén gyarapító francia modelljével. Számára a mintát a decentralizáltan szervezett itáliai művészeti intézmények jelentették.¹⁰⁴²

Goethe 1817-ben – mint a művészet és a tudomány főfelügyelője – egy emlékiratot adott közre. A „Memorandum über die der Oberaufsicht unterstellten Institute in Jena” című iratban, melynek egy részében („Entwurf eines Etats für die Museen”) a város *általá felügyelt* múzeumait sorolta fel: így a mineralógiai, a zoológiai, az anatómiai, a botanikai és az oszteológiai múzeumokat éppúgy, mint a természetkutató társaság gyűjteményét. (Ebben az időben egyébként Goethe a jénai mineralógiai egyesületnek és a természetkutató társaságnak is elnöke volt.¹⁰⁴³) Jelenlétét a múzeum hétköznapi életében is bizonyította. Egy alkalommal az egyik jénai múzeum kustosának közvetlen instrukciókat adott. Szerinte a kustos a látogató idegeneket szondázza meg aszerint, hogy amennyiben a gyűjteményt látni kívánó vendégek tudományosan képzetek, egészen szisztematikusan mutassa be a múzeumot, s ha laikusok, számukra csupán áttekintő képet biztosítson.¹⁰⁴⁴ Hogy milyen jelentőséget tulajdonított Goethe a múzeumoknak, mint a kutatás és a tanítás rendelkezésére álló tudományos infrastruktúrának? Számára a múzeum lényeges empirikus alapja volt az egyetemi képzésnek.¹⁰⁴⁵ Az ő javaslata volt egy decentralizált modell a Rajna-Majna régió gyűjteményeinek megosztására, amely saját idejében a német nyelvű államok számára fejleszthető például szolgált.¹⁰⁴⁶ A legfontosabb és minden időkben a legkedvezőbb, ha egy múzeum szerkezete, berendezése szorgos és tervszerű folyamat révén jön létre, megfelelő költségvetéssel. Goethe javaslata szerint a weimari hercegi kastély egyik mellékrezidenciáját lépésről lépésre elfoglalva fokozatosan múzeummá alakították, az eredeti funkció kiszorításával.¹⁰⁴⁷

Paul Kahl összehasonlítva rekonstruálta a weimari és a frankfurti Goethe-ház történetét, melyeknek múzeummá alakításakor nem csupán a költő emlékeit idézték, hanem „Goethe muzealizálásában tükröződött a nemzet muzealizálása”.¹⁰⁴⁸ Bärbel Holtz a porosz „nemzeti” múzeumpolitika kérdésével foglalkozott a porosz királyok alatt. Mivel porosz „nemzet” soha nem volt, a monarchiát, a hont és a nemzetet, mint fogalmat értékelte. Minthogy a honra (a „Vaterland”-ra) Poroszország, az egzisztenciális fenyegetettség idején felesküdt, a béke és

¹⁰⁴² Breuer, Constanze 2015. 18-19.

¹⁰⁴³ Breuer, Constanze 2015. 24.; Goethének a múzeumok feladatairól vallott nézetét („Gehe vom Häuslichen aus, aber so du kannst, erobere dir die ganze Welt”) idézte Szabó Ervin 1913. 17.

¹⁰⁴⁴ Breuer, Constanze 2015. 26.

¹⁰⁴⁵ Breuer, Constanze 2015. 27-28.

¹⁰⁴⁶ Breuer, Constanze 2015. 31.

¹⁰⁴⁷ Breuer, Constanze 2015.22-25.

¹⁰⁴⁸ Kahl, Paul 2015. 43-55.; Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 12.

fellendülés korszakában elsősorban a művészet és a kultúra szolgáltak érzelmi alapú identitásra. Holtz bemutatta, hogy 1800-tól állam, uralkodó és társadalom, különböző erőviszonyok és intenciók között törekedett újra és újra a nemzeti eszmeiségű múzeumok megalapítására Poroszországban. Erről a még ma is álló berlini múzeumsziget tanúskodik.¹⁰⁴⁹ Marlies Raffer a „Kein Nationalmuseum für das Kaisertum Österreich?” tanulmányában az osztrák császárság nemzeti múzeumának kérdéséről polemizál. Véleménye szerint az „osztrák” identitás keresése az osztrák múzeumokban máig tovább hat. Feszült viszonyt ír le a bécsi császárságot reprezentáló gyűjtemények és a vidéki múzeumok között. Az utóbbiakat együtt, mint fiktív, „helyhez nem kötött nemzeti múzeum”-okat értékeli, megjegyezve, hogy Ausztria múzeumai mintapéldái a főnemesség múzeumalapításainak.¹⁰⁵⁰ Felicity Bodenstein a párizsi múzeumok történeti fejlődéséről írott tanulmányában nagy jelentőséget tulajdonít a „Musée Cluny”-nak, amelynek példája nagy hatást keltett Németország, elsősorban Bajorország és Sachsen-Weimar-Eisenach múzeumainak fejlődésében.¹⁰⁵¹ Tanja Baensch a porosz múzeumpolitika egyik kényes esetét tűzte tollhegyre, amikor a Wilhelm von Bode által a birodalmi különleges jogi státuszú Elzász-Lotharingiában a Strassburger Gemäldesammlung újjáalapításával törekedett a nemzeti gyökerekhez visszatérítve a polgárságban a nemzeti identitást megerősíteni.¹⁰⁵²

2016 májusában Marosi Ernő újabb adatgazdag és nagyívű esszében foglalta össze azt a szerepet, s azokat az ismereteket, amelyeket egykor bármely „nemzetállamnak ... nemzeti múzeuma” általános bevezetésként kínálhatott az utazóknak. S ha ezek az „ismeretforrásként és az emlékezet helyeiként betöltött kizárólagos jelentőségüket a nemzeti múzeumok mára többnyire el is veszítették, és sokoldalú, enciklopédikus jellegüket többnyire szakmúzeumok egész hálózata hordozza, eredeti rendeltetésükről lehetetlen lemondani.”¹⁰⁵³ Dolgozatában átfogóan írt az „ihlet mitikus színhelyére utaló *museum* és a *bibliotheca* 1800 táján még szinonim jelentésére”, amelyhez hozzátoldhatom, hogy ez esetben gondolhatunk később elkülönülő két feladatot teljesítő, szimbiózisban működő intézményre. Történeti áttekintése során David Wilson 2006-os dolgozatát idézve utalt a nemzetkonstrukciók alakítása során az angol, skót, dán, skandináv, német gyűjteménytörténet és nemzeti identitáskonstrukciók szövevényes kapcsolatára e nemzetek politikai konfliktusai során. Ehhez a folyamathoz szövi

¹⁰⁴⁹ Holtz, Bärbel 2015. 57-76.; Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 12-13.

¹⁰⁵⁰ Raffer, Marlies 2015. 77-92.; Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 13.

¹⁰⁵¹ Bodenstein, Felicity 2015. 93-101.; Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 13.

¹⁰⁵² Baensch, Tanja 2015. 141-157.; Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 13-14.

¹⁰⁵³ Marosi Ernő 2016. 75.

Marosi a pesti múzeumalapítás, a Nemzeti Múzeum gyűjteményfejlesztését szolgáló országos mozgalmat. Fontos és korjelző ideát idéz *Marosi*, amikor a 19. század negyvenes éveitől Pulszky Ferenc törekvéseként a „történelmi teljesség kritériumát”-t, mint döntő tényezőt tekinti jelentősnek. Az ismeretek terjesztésének legfontosabb elvét szem előtt tartva az eredeti tárgyi emlékek kiegészítése érdekében bízott a „mechanikus reprodukciós eljárások, a gipszmásolatok és a fotográfia hasznosságában – akár az eredetiség szempontjáról is lemondva, megfogalmazva a történelmi teljesség megvalósításának szükségességét a múzeumokban”.¹⁰⁵⁴

Néhány európai és amerikai egyetem évtizedek óta folytat kutatási (PhD) programot múzeumok, galériák történetét, elméleti-módszertani kérdéseit, valamint a kulturális örökség egészét érintő kérdéskörrel. Közöttük található pl. az University of Leicester,¹⁰⁵⁵ vagy az University of Wisconsin-Milwaukee antropológiai tagozata,¹⁰⁵⁶ ahol kötetekben megjelent dolgozatok igen jelentős számban készültek.

Múzeumfejlődés az Osztrák-Magyar Monarchia idején

Hazánkban az 1867-től az első világháború végéig terjedő időszak múzeumainak létrejöttéről és fejlődéséről ugyan jónéhány múzeum történetét bemutató írás, ünnepi megemlékezés közölt részinformációkat, a korszak intézménytörténetét a hivatalok kultúrpolitikai irányítása szemszögéből pedig *Voit Krisztina* és *Sinkó Katalin* összefoglalta,¹⁰⁵⁷ mégis számos új eredmény volt várható Pulszky Ferencnek, mint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője működésének értékelésétől és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K. 736. számú, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége fondja részletes kutatásától.¹⁰⁵⁸

Marlies Raffler 2015-ben publikált dolgozatában a Habsburg birodalom központja és az ausztriai tartományok között feszült viszonyt mutatott be a bécsi császárságot reprezentáló gyűjtemények és a vidéki múzeumok között. Az utóbbiakat együtt, mint helyi „nemzeti múzeumokat” értékelte.¹⁰⁵⁹ Magyarországon viszont az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában (de a későbbi korokban is) egészen más kapcsolat jellemezte a Magyar Nemzeti

¹⁰⁵⁴ Marosi Ernő 2016. 85.

¹⁰⁵⁵ www2.le.ac.uk/research/degrees/phd/museum-studies. 2016. 08. 29.

¹⁰⁵⁶ <https://uwm.edu/anthropology/graduate/phd-program>. 2016. 08. 29.

¹⁰⁵⁷ Voit Krisztina 2004. 9-43.; Sinkó Katalin 2008. 15-35.

¹⁰⁵⁸ Itt is köszönetet mondok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Munkatársainak, akik segítséget nyújtottak az éveken át folytatott kutatásaim során.

¹⁰⁵⁹ Raffler, Marlies 2015.; Breuer, Constanze-Holtz, Bärbel-Kahl, Paul 2015. 13.

Múzeum és a vidéki múzeumok viszonyát. A Nemzeti Múzeum kezdettől fogva, de különösen Pulszky Ferenc majd három évtizedes igazgatósága, 1874-től „életfogytiglan” tartó múzeumi és könyvtári főfelügyelősége, majd 1897-től a Főfelügyelőség működése idején biztos bázisa, anyaintézménye volt a magyar vidéken gombamód szaporodó múzeumoknak. A Főfelügyelőség hosszú időn át a Nemzeti Múzeum épületében folytatta tevékenységét. Szerepkörük kiterjedt a kulturális-gyűjteményi-intézményalapító tevékenység ösztönzésére, egyes szakkérdésekben példa adására, a gyűjtemények gyarapításának szakmai véleményezésére és anyagi támogatására, a szaktudományok differenciálódására, a tudományos ismeretek terjesztésére, a sajátos múzeumi szakmai képzés szorgalmazására és végzésére, a múzeumi épületek/kultúrpaloták építészeti véleményezésére és finanszírozására, s nem utolsósorban a vidéki múzeumok folyamatos anyagi-költségvetési támogatására.

A múzeumok 18. század végi, s 19. századi alapításának uralkodói, főnemesi-főpapi szerepvállalása mellett Európa-szerte folyamatosan erősödő számban a feltörekvő polgárság volt a gründolója. A dolgozat idézi az angliai, svájci, német, olasz, francia, holland példákat, ahol tömegesen alapítottak múzeumokat a polgári egyesületek, társaságok. Magyarországon a dualizmus korában közel kilencven múzeum jött létre. Alapítóinak mintegy fele (38) civil kezdeményezésű társadalmi egyesület, ill. társulathoz kötődő magánszemély/polgár (8) volt, a másik felét városok (16), vármegyék (6), az egyház (7), vagy az állam (9) hozta létre. (Budapest 1887-ben hozott határozatot fővárosi múzeum létesítésére, s Bécs ugyanebben az esztendőben alapította saját fővárosi múzeumát.) A „tulajdonos”, a fenntartó személye persze sokszor változhatott. Ugyancsak egyesületi alapítású volt két jelentős nemzetiségi múzeum, a túrócszentmártoni „Múzeumi Tót Társaság” 1908-ban megnyílt intézménye, s a nagyszebeni román etnográfiai és történeti-kulturális emlékeket bemutató, 1905-ben új épületben otthonra lelt „ASTRA Múzeum”.

A Nemzeti Múzeum előtt a kiegyezést követő időszakban új perspektívák nyíltak. 1867-től két nagy műveltségű és széles látókörű miniszter, Eötvös József és Trefort Ágoston közel két évtizeden át meghatározó támogatásban részesítette az intézményt. Az igazgatói székbe az emigrációból gazdag európai tapasztalatokkal és kapcsolatrendszerrel felvértezve hazatért, a kiegyezés utáni politikai elithez tartozó *Pulszky Ferenc* került, aki munkatársaival megreformálta és új működési irányokba vezette a Nemzeti Múzeumot.

Pulszky széleskörű feladatai mellett 1874-ben uralkodói kinevezéssel „életfogytiglan” feladatot vállalt a magyar vidék múzeumalapítási törekvéseinek támogatására. Munkája során jelentős segítségére voltak a korszak meghatározó tudósai, akiket „régiségtani triász”-ként

(Rómer Flóris-Pulszky Ferenc-Hampel József) és „műtörténelmi triász”-ként (Ipolyi Arnold-Henszlmann Imre-Rómer Flóris) emlegettek és tiszteltek. *Pulszky*, mint a *múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője* kezdetben, 1875-ben negatív véleményét fejtette ki a témáról írott cikkében a „provinciális múzeumokról”. Véleménye szerint nélkülözik a rendszert és többnyire a „vak esetnek szüleményei”. Hiába adományozza a hazafi ízlése szerint alakított gyűjteményét a köznek, ha nincs megfelelő épület, berendezés, folyamatos gondoskodás és gyarapítás. Helyzetük csupán akkor tekinthető stabilnak, ha egyetem vagy a „provinciális adminisztráció” oltalmába kerülnek. Alig múlt azonban el néhány hónap, Pulszkyt első főfelügyelői látogatásán, „Békés-Gyulán” szerzett személyes benyomásai méltánylással írott beszámolóra sarkallták. A források megsemmisülése miatt közvetlen információink ugyan nincsenek azt illetően, hogy Ferenc József császártól és királytól vagy a kultuszminisztertől milyen eszközöket kapott főfelügyelői megbízatása végzéséhez, de Pulszky a gyulai múzeumot fenntartó egyesületet 1875-ben azonnal 150 Ft állami segélyhez juttatta. Későbbi példák sora igazolja, hogy az „államsegély”-nek nevezett pénzügyi támogatás eszköze kezdettől fogva a főfelügyelő rendelkezésére állott. A vidéki múzeumok szakirodalmi ellátására is figyelt Pulszky. Közbenjárásának eredménye, hogy Arany János, akadémiai főtitkár levélben biztosította a gyulaiakat a Magyar Tudományos Akadémia történeti kiadványainak megküldéséről, ill. intézkedése nyomán a Nemzeti Múzeum a saját kiadványaiból ugyancsak biztosított példányokat a vidéki múzeumőrök számára. Pulszky Ferenc olykor egyedül, olykor munkatársaival együtt számos múzeumlátogató utazást tett a vidéki Magyarország városaiba, amelyekről hol folyóiratokban, napilapokban tudósított, hol pedig leveleiben közölt híreket, információkat.

Támogatta Pulszkyt folyóiratszerkesztői tevékenységével *Rómer Flóris*, *Hampel József* és *Szilágyi Sándor* is, akik az *Archaeologiai Közlemények*, majd az *Archaeologiai Értesítő*, a *Századok* rovataiban, ill. később az *Ethnographia* és a *Néprajzi Értesítő* hasábjain közöltek híreket a múzeumok sikereiről és gondjairól, s publikálták a vidéki „szaktársak” tudományos eredményeit. Az 1880-as évek végén *Pulszky* megerősítette azt a nézetét, hogy ugyan kapott olyan véleményeket, mely szerint az eldugott vidéki múzeumokban „az ország régiségei szétforgácsoltatnak”, de fontosabb érv: *e múzeumok „felköltik, s élesztik a közönség érdekeltségét a hazai régiségek és műemlékek iránt”, s az értékek biztonságos múzeumi gyűjteményekbe kerülnek.*¹⁰⁶⁰ Ugyanezek a folyóiratok adtak hírt az országból külföldre

¹⁰⁶⁰ Pulszky Ferenc 1888. 173-174.

juttatott műkincsek sorsáról. Különösen Reményi Ede hegedűművész 1872-ben Bécsben „elkótyavetyéltetett” régiségei keltettek visszatetszést. Pulszky egész fővárosi és vidéki múzeumpártoló munkája összegeződik utolsó, 1897-ben megjelent „Magyarország archaeológiája” című kétkötetes művében, hiszen ez a mű nem születhetett volna meg a „magyarországi kisebb múzeumok” régészeti anyagának megismerése nélkül.

A hazai múzeumok és könyvtárak gondozásának ügyét már az 1890-es évek elejétől egyes körök (parlamenti bizottság, közművelődési egyletek) új szervezet felállításával kívánták folytatni, ám Pulszky „életfogytiglan” főfelügyelői kinevezése miatt tapintatos előkészítő munka folyt, s csak 1897 szeptemberében bekövetkezett halála után, 1897. december 10-én hagyta jóvá az uralkodó a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége létesítését. *Fraknoi Vilmos* főfelügyelő, *Szalay Imre* helyettes főfelügyelő, s a Főfelügyelőség tagjai két évtizeden át majd valamennyien a Magyar Nemzeti Múzeum személyi állományába tartozó munkatársakként végezték felügyelői feladataikat. A vezetés lemondás és elhalálozás következtében 1917-ben változott meg, amikortól 1922-ig *Békefi Remig* főfelügyelői és a sokáig különböző beosztásokban igen hatékonyan szolgáló *Mihalik József* helyettes főfelügyelői kinevezést kapott. Vannak 1921 áprilisától 1922 júniusáig adataink arról, hogy a Főfelügyelőség munkáját miniszteri biztosként *Bibó István* irányította. Ő foglalkozott pl. a veszprémi múzeum építése befejezésének ügyével. Indoklása szerint a veszprémi „a vidéki múzeumok között egyike a leggazdagabbaknak”, s az ország érdeke, hogy betölthesse „népművelési szerepét”.¹⁰⁶¹ Bibó miniszteri biztosként 1921 áprilisában a gyulai múzeum ünnepségén vett részt, 1922 áprilisában a szegedi múzeum feladatainak bővítéséről tárgyalt, 1922 júniusában pedig Divald Kornéllal együtt a szentesi múzeum huszonöt éves jubileumi ünnepségein képviselte a Főfelügyelőséget.¹⁰⁶²

Az Országos Főfelügyelőség első, 1898. esztendei munkája nyomán 25 múzeum nyilatkozott a főfelügyelet elfogadásáról és az államsegély igénybevételéről. A csatlakozott intézmények száma folyamatosan nőtt. 1901 végén már 53, 1913-ban közel 90 múzeum működését segítették. Költségvetésük rohamosan emelkedett. Indulásnál alig több, mint tízezer, 1899-ben ötven ezer forint támogatással működtek, 1901-ben már 171 ezer, 1906-ban 373 ezer korona adott mozgásteret a Főfelügyelőség eredményes munkájához.

¹⁰⁶¹ Magyar Nemzeti Múzeum Irattára. Mihalik Sándor hagyatéka, 1918-1922. 258. irat. 1921. 04. 25.; 393. irat. 1921. 06. 22.

¹⁰⁶² Pesti Hírlap 44. évf. 1922. 06. 21. 138. szám, 6. oldal.

A működésük kezdetétől nagy figyelemmel kezelték a múzeumi személyzet elméleti és gyakorlati képzésének ügyét. Számukra a Nemzeti Múzeum épületében, ill. a főváros és Kolozsvár más helyszínein nyári tanfolyamokat rendeztek. A tanfolyami képzés mellett különösen Hampel József tartotta elengedhetetlennek, hogy a vidéken dolgozó múzeumőröket szakkönyvekkel lássák el, mégpedig a „helyi szükségletnek megfelelően”. 1899-ben régészeti és numizmatikai, valamint művészettörténeti tanfolyamot rendeztek. 1901-ben természetrajzi, 1903-ban pedig néprajzi és őstörténeti kurzust. Tervbe vették, hogy a tanfolyamokon elhangzott előadások alapján kézikönyveket jelentetnek meg. Ez a terv azonban megghiúsult. Az előadók inkább a Magyar Nemzeti Múzeum száz éves jubileumára készült díszalbumban adták közre szakterületük legjelentősebb ismereteit. Mindössze (az időközben elhunyt Jankó János helyett) Bátky Zsigmond „Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére”, valamint Szalay Imre tájékoztatója jelent meg a múzeumok és könyvtárak építéséről és berendezéséről.¹⁰⁶³ 1914-ig a Főfelügyelőség 14 múzeumi nyári tanfolyamot szervezett, mintegy háromszáz fő részvételével. A vidéken dolgozó múzeumőrök tájékoztatására és persze a Főfelügyelőség eredményeinek, munkájának megismertetésére 1907 és 1918 között kiadták a „Múzeumi és Könyvtári Értesítő”-t, amely évi négy számban, 500 példányban jelent meg. Az értesítő 1909-es számában tanulságos dolgozatban írt *Radisics Jenő* arról, hogy Rómer Flóris meghatározó tevékenységének hatására a 20. század elején a magyar vidéken a régészet és a múzeum egymástól elválaszthatatlan fogalmak lettek. Csak újabban látható az etnográfia térfoglalása és beékelődése a múzeumokra vonatkozó fogalmak csoportjába.

A 19. században és a 20. század elején a magyar kulturális örökség védelme érdekében alig jelentek meg jogszabályok. Közismert, hogy még a 18. században is számos, Magyarországon előkerült régészeti „kincs” a bécsi udvarba került.¹⁰⁶⁴ Az 1846-os Ausztriára és 1853-tól Magyarországra egyaránt érvényes polgári törvénykönyv ugyan megszüntette az állam jogát a fellelt kincs értékének harmadát illetően, s a leletek Bécsbe küldésének kötelezettségét, a magyar gyakorlat mégis a „bécsi gyűjteménynek kedvező” régi eljárást követte.¹⁰⁶⁵ *Sallay György* 1912-es írásában, ahol a magyar magánjog és az osztrák polgári törvénykönyv közötti párhuzamot vontta meg, azt írta: „mindaz, ami valakié, minden ... dolgai az ő tulajdonának neveztetnek. A tulajdon azon szabadság, mely szerint valaki a dolog állagával,

¹⁰⁶³ Bátky Zsigmond 1906.; Szalay Imre 1908.

¹⁰⁶⁴ Pl. Forster Gyula 1906. 5.; Entz Géza 1937.

¹⁰⁶⁵ Forster Gyula 1906. XV., 118-119.

s annak hasznaival kénye szerint bánhatik, s abból minden mást kizárhat.”¹⁰⁶⁶ „A magyar jogban – folytatta Sallay – a találónak (pl. kincs, régiség, stb.) leldíjra igénye nincs. Az Osztrák polgári törvénykönyv 391. §-a szerint 1000 frton (2000 K) alul 10 %, azon felül pedig 5 % leldíjra van igénye a találónak (a talált tárgyak értéke után).”¹⁰⁶⁷ Az újabb magyar jogtörténet szerint pedig a pátens „az alanyi jogokat előtérbe állította, a tulajdont majdnem olyan abszolút szabad rendelkezési jognak deklarálta, mint a Code Civil.”¹⁰⁶⁸ A fentiek ellenére a „leldíj” kérdése később is napirenden maradt, s 1868-ban Eötvös József miniszter az „itt-ott elszórt, rombolásnak kitett régi műemlékek” megvételére és múzeumba szállítására szólította fel az illetékeseket.¹⁰⁶⁹

A magyar törvények őrei – jegyezte meg *Forster Gyula* – a „bürokratikus megszokottság” jegyében majd másfél évtizeden át elmulasztották a magyar föld régészeti emlékeinek itthon tartását. A helyzet csupán 1867-ben változott meg. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter a magyar kultuszminiszter számára küldött, 1867. június 3-án kelt 14.070 számú levele nyomán ébredt fel a magyar közigazgatás, s ezután már nem volt kötelező Bécsbe küldeni a magyar területen előkerült régészeti leleteket.¹⁰⁷⁰ Az 1860-as évek vasútépítései és városi építkezései 1867-ben, 1868-ban, majd 1871-ben és 1872-ben több miniszteri rendeletet kényszerítettek ki, amelyek rendezni igyekeztek végre a „nagy beccsel és belértékkel bíró régiségek” ügyét.¹⁰⁷¹ Mégis meg kell állapítani, hogy több (közmunka- és közlekedési, kultusz-, pénzügy-, belügy-) minisztérium rendeletei zavart és bizonytalanságot eredményeztek a föld alól előkerült régészeti leletek kapcsán kötelező teendők ügyében. Érthető, hogy a találói díj érdekében többen felszólaltak az 1860-as, 70-es években, az ugyanis hatékony eszköz lehetett a régészeti leletek bejelentésére.

1881-ben megszületett ugyan a műemlékek védelméről szóló (XXXIX.) törvény, amelyhez Ipolyi Arnold időben módosító indítványt nyújtott be az „ingó műemlékek” ügyében, ám azt nem sikerült elfogadtatni. A Főfelügyelőség munkájának eredményeként az ingó (muzeális) emlékekről szóló törvény tervezete 1902-ben elkészült. Számos egyeztető-pontosító tárgyalás témája volt, szövegjavaslatukat végre 1912-ben a minisztérium asztalára letették, de többszöri kérdést követően a helyettes főfelügyelő még 1920-ban is csípős-vádoló levéllel

¹⁰⁶⁶ Sallay György 1912. 13. Az osztrák polgári törvénykönyv 353. §-a.

¹⁰⁶⁷ Sallay György 1912. 14.

¹⁰⁶⁸ Mezey Barna 2007. 157.

¹⁰⁶⁹ ArchKözl. VII. 1868. 223-224.

¹⁰⁷⁰ Forster Gyula 1906. XVI., 119-120. Kivételt képezett a magyar katonai hatóságok eljárása, akik még 1885-ig Bécsbe küldték a hozzájuk került régészeti leleteket.

¹⁰⁷¹ Forster Gyula 1906. 122-123.; ArchKözl VII. 1868. 223. ; Kovács Valéria 2003. 91.

tudatta a kultuszminisztériummal, hogy parlamenti jóváhagyásra mindeddig nem nyújtotta be a minisztérium a törvény tervezetét.

Jelentős szakmai kérdésekben volt szükséges a Főfelügyelőség állásfoglalása. Az egyik ilyen lényeges ügy a múzeumok gyűjtőterületének kijelölése volt. Számos vita támadt a gyűjtőterületet illetően, s általános volt az a gyakorlat, hogy vannak múzeumok, amelyek egy város, vannak, amelyek egy vármegye, s van néhány rendkívüli eset, amikor (egyes szakterületet – pl. a természetrajzot – illetően) egy országrész területére terjed a gyűjteményszerzés lehetősége. Valamennyi fölött áll a Magyar Nemzeti Múzeum, amelyet elsőként illet meg az elővásárlás joga. Gyűjtőterülete az egész ország, sőt az egész világ. Egyes esetekben a Főfelügyelőség tárgycseréket kezdeményezett (pl. Debrecen és Kolozsvár múzeumai között), amikor az emlékek nem az adott múzeum gyűjtőterületéről származtak.

A Főfelügyelőség valamennyi szakgyűjtemény gyarapítását szorgalmazta. A régészeti feltárások engedélyét maga a Főfelügyelőség, rendkívüli esetekben a Főfelügyelőség javaslata alapján a belügy- vagy a kultuszminisztérium adta. Számos fontos régészeti feltárást végeztek Szabolcs, Vas, Veszprém, Tolna, Alsó-Fehér, Trencsén és más vármegyék területén. Az ásatásokon a földmunkát a helyi parasztemberek végezték, de Gyulafehérváron a római kori apulumi feltárásokon közel kilencszáz rab és majd száz fogházőr dolgozott. A magyarországi régészeti leletek közül nem egy darab jutott külföldi múzeumok tulajdonába. Közülük kiemelkedik a soproni római kori „Diceus pohara”, amelyet egy soproni „patricius”-tól a bécsi Kunsthistorisches Museum vásárolt meg. A vidéki intézmények életében egyébként a régészeti és néprajzi emlékek gyűjteményezése kiemelt támogatást kapott.

A múzeumok különösen a néprajzi gyarapításra fektettek nagy súlyt, miután észlelték, hogy „a néprajzi emlékeket lassanként elmossa és megsemmisíti” a civilizáció és a kultúra megváltozása. A beszámolók szerint a gyűjtőterületekről a ruházat-viselet, a fonás-szövés szerszámai, a textilneműek, a népi fazekasság termékei, a földművelés, állattartás-pásztorélet, halászat, vadászat, a házberendezés, gyermekjátékok, háziipari termékek eszközkészletének emlékei kerültek múzeumi gyűjteménybe. Jelentős segítséget nyújtottak a vidéki múzeumoknak az országos felügyelők ellenőrző-tanácsadó útjaik során. Országos felügyelőként különösen eredményes volt Jankó János működése. Kolozsvárott pl. fontos segítséget nyújtott az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi múzeumának létrehozásához. Nagyra értékelte, hogy az egyesület saját anyagi erejéből kiemelkedő gyűjteményt hozott létre, amelynek rendezésében Jankó személyesen vett részt. Érdemi tanácsadásait jól jellemzi a nagybányai múzeum fejlesztését támogató alapos véleménye is. Mivel a múzeum román

tárgyak gyűjtését kezdte meg, javasolta, hogy inkább „egy népfaj” etnográfia mutattassék be minél teljesebben, mint „több népfaj” apró töredékekben. A gyűjtés technikájára nézve máig is érvényes gyakorlati tanácsokat adott. A „mi gyűjtendő” kérdésre azzal a válasszal élt, hogy minden, „amit a nép használ az ő mindennapos életében”. A gyűjtendő tárgyak jellemzőit három csoportba sorolta: a nép maga készíti – saját használatára,; a nép készíti – nemcsak saját használatára, hanem eladásra is,; s a nép a tárgyat készen veszi, ezek a néprajzi értékű ipari tárgyak. Jankó arra is felhívta a figyelmet, hogy minden falunál főként a főfoglalkozásra jellemző eszközöket és produktumokat gyűjtsék. A szombathelyi múzeum államsegélyen végzendő néprajzi munkatervét pedig oly módon véleményezte, hogy a néprajzi tárgyak gyűjtésébe illesszék be a „mesék, mondák, népszokások és általában a folklóre gyűjtések” elvégzését. Utóda, Semayer Vilibáld a néprajzi gyűjtések ciklikusságát fogalmazta meg, amikor a nyári hónapokat ítélte a legalkalmasabbnak a „házkutatásra”, az őszt a gazdálkodás megfigyelésére, a telet a folklorisztikai tanulmányokra. S az sem árt, ha több területen dolgozik a múzeumőr párhuzamosan, mert így a differenciák könnyebben ötlenek szembe.

A szekszárdi múzeum munkatársai Tolna vármegyében négyen-öten egyszerre „szálltak meg” egy települést, s vásárolták meg a jellemző munkaeszközöket, viseletdarabokat, kerámiákat, a földművelés, az állattartás, a halászat eszközeit, stb. Hasonló gyűjteményezést végzett a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, s a többi muzeális intézmény is. A gyűjtő munkák elszámolásánál állandó tétel volt a költségek kérdése (mind a fuvar, mind az ellátás). A nemzetiségek néprajzi emlékeinek összegyűjtése minden érintett területen fontos feladat volt. Jellemző, hogy csupán Debrecen múzeumának gyarapítási terve kapcsán jegyezte fel Semayer Vilibáld, hogy a város hivatott arra, hogy „végre valahára magyar, mégpedig színmagyar néprajzi osztály” létesítését vegye tervbe.

Olykor a múzeumőrök/vezetők személyes érdeklődése vagy koncepcionális elgondolása szerepet játszott egyes szakterületek elhanyagolásában. Mégis, értékes történeti-iparművészeti emlékek, képzőművészeti gyűjtemények kerültek vidéki múzeumainkba, még ha a múzeumőröknek külföldi, elsősorban bécsi műkereskedők ügynökeivel kellett is esetenként versengeniük. A kassai múzeum élén pl. Varjú Elemér végzett több országos felügyelő által kritizált tevékenységet. Varjú ugyanis nem kívánt néprajzi gyűjtő munkát végezni, s külön skandalumot okozott a természetrajzi gyűjtemény múzeumból történt kiebrudalásával.

1908 és 1913 között a kassai múzeum természetrajzi gyűjteménye miatt ugyanis komoly vita támadt Varjú Elemér múzeumigazgató és Horváth Géza országos felügyelő között. Személyeskedésektől sem menten konfliktusuk alapvetően a vidéki múzeumok célját,

küldetését érintette. Éveken át húzódó vitájuk lényege: Varjú a kassai múzeumból a természetrajzi anyagot a városszéli gazdasági akadémia raktárába kívánta „számüzni”, ami ellen a szakterület országos felügyelője a leghatározottabban tiltakozott. Varjú a dotáció szűkös keretére hivatkozva „a helyi viszonyokhoz illő szakmúzeumok” létesítését tartotta egyedüli megoldásnak. E célkitűzés jegyében nem kívánt foglalkozni sem az iparművészeti, sem a néprajzi, sem a képzőművészeti gyűjtemény gyarapításával. Egyedüli célként egy „kultúrhistóriai” múzeum kiépítését tartotta megfelelőnek. 1913-ban érdemi főfelügyelőségi vita végeredményeként úgy döntöttek, hogy egyes múzeumok jelentéktelenebb természetrajzi gyűjteményei lassanként megszüntetendők, s csupán a „nagyobb kulturális góczpontokban levők” fejlesztendők erősebben.

A múzeumok tanító, ismereteket terjesztő feladatainak jegyében a műtárgyakról készített másolatok szerepét a Főfelügyelőség éppoly fontosnak tartotta, mint Pulszky Ferenc. E feladatot szem előtt tartva építettek ki kapcsolatot a budapesti gipsz öntőműhellyel (fontos korok művészi-építészeti alkotásainak gipsz-másolatai érdekében), a vidéki intézmények számára jelentős mennyiségű festmény-másolat készítőivel (pl. Balló Edével, Ferenczy Józseffel, Éder Gyulával, Segner Lajossal, Löschinger Hugóval és másokkal). De jelentős számú megrendelést adott a Főfelügyelőség kiemelkedő régészeti leletekről (pl. a nagyszentmiklósi avar arany kincsről) galvanoplasztikai másolatok készítésére, s osztották szét a fontosabb vidéki városok múzeumai számára.

A múzeumi felügyelők már az első vidéki intézményi látogatásaik alkalmával szembe találták magukat azzal a problémával, hogy a múzeumok nyilvántartásával jelentős gondok vannak. Egyrészt nincsen egységes előírás, amely szerint a „lajstromozás”-sal kapcsolatos előírások betartását megkövetelhetnék, másrészt a múzeumok személyzete nem felkészült e munka szakszerű elvégzésére. 1901-ben aztán Wosinsky Mór készített utasítást a „múzeumi tárgyak elkönyveléséhez”. A felügyelő-társak véleményezték a javaslatot, s észrevételeik közül Jankó Jánosé volt a leginkább figyelmet keltő. Abban a kérdésben, hogy a különböző szakterülethez tartozó múzeumi tárgyak együtt – mint ez korábban általános volt –, vagy külön kezelendők, Jankó a szakok szerinti külön kezelést tartotta célszerűnek. Az egyes múzeumi szakterületek fejlődése úgyis a leltárak szétválasztását követeli majd meg, s „így két munka helyett egyet végzünk” – indokolta Jankó, s hozzátette: a „tárgyak különmeműsége a leltározás más-más módját kívánja meg”. A néprajzi tárgyak kezelésére a berlini „Museum für Völkerkunde” leltározási mintáját ajánlotta. A leltár pedig három részből állt: törzskönyvből,

leltári jegyzékből, cédula katalógusból. A leltárak elkészítésénél azonban a Főfelügyelőségnek több városi múzeum számára segítséget kellett nyújtania.

Már a 20. század elején foglalkozott a Főfelügyelőség a múzeumok számára megfelelő klimatikus körülményekkel, a műtárgyvédelem általános kérdéseivel, a tudományos eredmények közreadásával, a múzeumok közművelő-ismereteket terjesztő szerepével. Az utóbbi feladat teljesítése – ismereteink szerint csak – Szombathelyen vert jelentős politikai hullámokat. 1911-ben a város frissen átadott múzeumpalotájában Kárpáti Kelemen igazgató, premontrei szerzetes, főgimnáziumi tanár „szocialista felolvasásokat” engedélyezett. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt több vezetője (Bokányi Dezső, Garbai Sándor, Jászi Oszkár, Csizmadia Sándor) tartottak előadásokat, ahol a szónokok a „zsaroló úri osztályt, a vallást, a társadalmi intézményeket, sőt a kultúrát sem” kímélték. Bokányi szerint „az olasz renaissance haszontalan osztálykultúra volt, mert csak ócska romok maradtak fenn belőle. Homert, Goethet, Shakespearet fölöslegesnek tartja, mert a szombathelyi kofák még csak létezésükről sem tudnak...”¹⁰⁷² Helyette az „általános materiális jóllétet, nőemancipációt, a vallásnak kiküszöbölését a közoktatásból, a munkának mint egyedüli kultúr-faktornak felmagasztalását” hirdették. A Főfelügyelőség és a szombathelyi múzeum a „Vasárnapi munkásképző országos bizottság” elnöke és az Uránia egyesület segítségével szervezett a továbbiakban történeti-kulturális témájú programokat.

A Főfelügyelőség a magyarországi nemzetiségek múzeumalapító törekvéseit – lehetőségeinek keretei között – szimpátiával kezelte. Közismert, hogy a dualizmus korában az önszerveződő társadalmi egyesületek alapszabályait, célkitűzéseit a Belügyminisztérium kontrollálta és hagyta jóvá. Az egyesülési jogot szabályozó rendeletek a nemzetiségi alapú politikai szervezetek alakítását tiltották, kulturális és gazdasági célú szervezeteiket engedélyezték. A Főfelügyelőség (iratanyaga tanúsága szerint) és a kultuszminisztérium e téren csupán transzmissziós (segítő, tanácsadó) szerepet töltött be. Az 1860-as évek elejétől megindult román, szlovák és szerb szerveződések működésükhöz viszonylag gyors engedélyt kaptak. Tevékenységüket azonban az 1870-es évek közepén korlátozták, a „Matica Slovenska” működését 1875-ben betiltották. Az 1890-es években azonban múzeumi-nyelvi-irodalmi egyesületeik munkája erőteljesen aktivizálódott, amelyek látványos múzeumalapításokat eredményeztek. A „Múzeumi Tót Társaság” túrócszentmártoni intézményéről és a nagyszebeni román „ASTRA” Múzeumról számos elismerő, pozitív jelentés érkezett a Főfelügyelőség

¹⁰⁷² MNL OL. K 736. 39. doboz, 50. irat. 1911. 01. 21.

munkatársaitól, miközben a magyar nyelvű feliratok hiányáról is informáltak. A túrócszentmártoni múzeumról szóló beszámoló az elismerő szavak („vidéki múzeumaink közt a legkiválóbb helyek egyikét foglalná el”) mellett azt is tartalmazza, hogy felírásai két nyelvűek, s „a magyar államnyelvnek őt megillető hely van biztosítva”, mégis sok felirat „csakis tót nyelvű, de ... ez idő szerint nem volna tapintatos ennek megváltoztatását követelni.”¹⁰⁷³ A nagyszebeni román „ASTRA” múzeummal (melynek anyagi bázisát román bankok, gazdasági társulások biztosították) a Főfelügyelőségnek nem volt érdemi kapcsolata, miközben pedig az ASTRA egyesület könyvtárát támogatta.

A Főfelügyelőség a kultuszminisztériummal együtt rendkívül eredményesen segítette a magyarországi múzeumpaloták, közművelődési paloták felépítését. A kezdeti körülményes pénzügyi támogatást sikerült azonnal biztosított építési keretösszeg megadásával „annuitásos törlesztés”-sé alakítani, ami azzal járt, hogy jónéhány város, vármegye múzeumi épületének gyors megépítéséhez nyújtott kölcsön nyomán az évi törlesztés összegét évtizedeken át, még 1956-ban is fizetni kellett volna. Ám az indoklás, mely szerint „a kultúrára fordított minden fillér a nemzet erősítésére szolgál”, hatékonynak bizonyult. 1911-ben még csupán 36 városban, de 1914-ben, az első világháború kitörése előtt már közel 70 városban épültek, ill. építés alatt álltak államsegéllyel múzeumpaloták-kultúrpaloták.

Az első világháború természetesen visszavetette a múzeumok működésének állami támogatását. Jelentékeny gyarapító tevékenység az intézmények gyűjteményeiben nem folyt. Felügyelői látogatásokra ugyan sor került a csökkent létszámú munkatársakkal rendelkező múzeumokban, de anyagi erő, személyi támogatás hiányában a kontroll hatékonysága is csökkent. A legfontosabb feladatokat a háborús óvintézkedések és a veszteségek számbavétele jelentette. A költségvetés csökkenése arra készítette a kultuszminisztériumot, hogy 1915-ben ún. „reorganizációs tervet” készíttessen. Ennek tartalma szerint az állam szűkös erejét csupán a korlátozott számú, s nagy jelentőségű intézmények/gyűjtemények támogatására kívánták fordítani. A kultúrpolitika feladatát abban látták, hogy a vidéki múzeumok és könyvtárak közül olyan gócpontokat kell támogatni, ahol a város egyetemmel vagy főiskolával rendelkezik, vagy a vidék természeti és történeti jelentősége miatt fejlesztésre méltó. A Mihalik József felügyelő-előadó előterjesztésén alapuló reorganizációs tervezetet Fraknói Vilmos főfelügyelő 1915 végén terjesztette fel a minisztériumnak, amely a javaslatot jóváhagyta. Így a közel kilencven intézményt négy kategóriába sorolták. Az első kategóriába *Arad, Debrecen, Kassa, Pécs,*

¹⁰⁷³ MNL OL. K 736. 23. doboz. 710. irat. 1908. 08. 17.

Pozsony, Sepsiszentgyörgy, Szeged, Szombathely, Temesvár múzeumai és Marosvásárhely közművelődési intézete került. Ezeket az állam anyagilag és erkölcsileg a lehető legmesszebbmenő támogatásban részesítette. A második kategóriába került intézmények évről-évre kisebb mértékű államsegélyt kaptak, a harmadik kategóriába kerültek pedig erkölcsi támogatást és esetről-esetre rendkívüli segélyt kaphattak. A negyedik kategóriába sorolt közel harminc intézmény az erkölcsi támogatáson kívül csak tanácsot és szakfelügyelői támogatást kaphatott.

A korábbi évtizedekben biztonságos körülmények között működő intézmények jelentős része a továbbiakban nem számíthatott az állam támogatására. A reorganizációt ugyan átmenetinek tekintették, de már 1915 végén látták, hogy a világháború előreláthatólag új körülményeket fog teremteni.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyeletének mandátuma Békefi Remig főfelügyelő és Mihalik József helyettes főfelügyelő vezetésével 1918-tól 1921-ig, majd Bibó István vezetése mellett 1922 nyaráig terjedt. Sajnálatos, hogy ennek a korszaknak az iratanyagából mindössze egyetlen doboznyi vegyes iratanyag maradt meg Mihalik József utódának hagyatékából a Magyar Nemzeti Múzeum Irattárában. Ezek a dokumentumok azonban nem tartalmaznak információt arról, hogyan „nőtt át” a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Tanácsa, Szövetsége egy új rendszerbe, amely már az Országos Magyar Gyűjteményegyetemről szóló 1922. évi XIX. törvény szabályozása szerint működött.

IRODALOM

Rövidítések:

ArchÉrt.	= Archaeologiai Értesítő
ArchKözl.	= Archaeologiai Közlemények
Ethn.	= Ethnographia
Népr. Ért.	= Néprajzi Értesítő

A.

1893 az aradi szabadságharci múzeum megnyitása március 15-én. Századok. 27. 367-369.

a — a

1897 Országos Múzeumi és Könyvtári Tanács. ArchÉrt. XVII. 93-94.

Aczél Eszter

2009 A Magyar Nemzeti Múzeum a 19. században. In: Pintér János (szerk.): A nemzet múzeuma. Budapest. 9-23.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

1999 XXXVII. és XXXVIII. kötet. Miskolc.

A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve

1959 XI. kötet. Nyíregyháza.

1994 XXXVI. kötet. Nyíregyháza.

A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve

2003-2004 48-49. kötet. Pécs.

Aigner, Carl

2010 Das Landesmuseum Niederösterreich. In: Museum Aktuell, 170. München. 39-44.

Anderson, Benedikt

1993 Die Erfindung der Nation. Zur Kartiere eines erfolgreichen Konzepts. Frankfurt am Main – New York.

Angyal Pál (szerk.)

1908 Beköszöntő. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” értesítője. I. évfolyam 1. füzet. 1-2.

Arrabona

1959 A győri múzeum évkönyve. 1. Győr.

Autorengemeinschaft Oberösterreichische Landesmuseen

- 2010 Vom Musealverein für Oberösterreich zu den Oberösterreichischen Landesmuseen. In: Museum Aktuell 170. München. 21-28.

Autorengemeinschaft Vorarlberger Landesmuseum

- 2010 Ein Museum im Aufbruch — das Vorarlberger Landesmuseum. In: Museum Aktuell 170. München. 18-20.

A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve

- 1996 XIX. kötet. Szekszárd.

Baensch, Tanja

- 2015 Museumspolitik im Reichsland Elsass-Lothringen. Die Neugründung der Strassburger Gemäldesammlung durch Wilhelm von Bode. In: Breuer-Holtz-Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Berlin/Boston. 141-157.

Bahns, Jörn

- 1977 Kunst- und kulturgeschichtliche Museen. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 176-192.

Balassa Iván

- 1968 Jankó János és a Néprajzi Múzeum. Néprajzi Értesítő 50. 17-33.

Balassa M. Iván – Zentai Tünde

- 1996 Magyarország múzeumai. Budapest.

Banner János

- 1958 Rómer Flóris emlékezete. Régészeti dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. 1. Budapest.

Batári Ferenc

- 1972 Száz éves az Iparművészeti Múzeum. In: Radocsay Dénes – Farkas Zsuzsanna (szerk.): Az európai iparművészet remekei. Budapest. 7-17.

Bátky Zsigmond

- 1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest.

Bažant, Jan

- 2006 Czech Myths in the National Museum in Prague. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of „Musealization” in Hungary and Europe. Budapest. 61-76.

Bella Lajos

- 1894 Diceus pohara. ArchÉrt XIV. 392-394.

Berlász Jenő

- 1981 Az Országos Széchényi Könyvtár története (1802-1867). Budapest.

B(odgál) F(erenc)

- 1969 Kóris Kálmán. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 8. Miskolc. 76-77.

Bodenstein, Felicity

- 2015 Die Ahnherren der Nation. Kaiser, Könige und Künstler in Pariser Museen des 19. Jahrhunderts. In: Breuer-Holtz-Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Berlin/Boston. 93-101.

Bodó Sándor

- 2002 Gondolatok a magyar múzeumok kétszáz éves "születésnapján". In: Holló Szilvia Andrea (szerk.): Múzsák kertje, a magyar múzeumok születése. Budapest. 6-9.

Boér Hunor (szerk.)

- 2004 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára. Harmadik rész. Sepsiszentgyörgy.

Boér Hunor – Bíró Rózsa

- 2002 A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei. 1875-1881. In: Acta Siculica. 2001/1. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 7-58.

Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.)

- 2002 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára. Második rész. Sepsiszentgyörgy.

Boogert, Bob van den – Kerkhoff, Jacqueline (szerk.)

- 1993 Maria van Hongarije. 1505-1558. Koningin tussen keizers en kunstenaars. Utrecht – 's-Hertogenbosch.

Bott, Gerhard

- 1977 Der Wettbewerb für einen Museumsneubau. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 193-204.
1992 Das Germanische Nationalmuseum in Nürnberg — ein nationales Museum? In: von Plessen, Marie-Louise (Hrsg.): Die Nation und ihre Museen. Frankfurt/New York. 169-181.

Böhner, Kurt

- 1977 Altertumssammlungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Rheinland. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 59-76.

Breuer, Constanze

- 2015 Goethe als Museumspolitiker und Politikberater. In: Beuer – Holtz – Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Ein kulturpolitisches Gestaltungsmodell des 19. Jahrhunderts. Berlin/Boston. 17-41.

- Breuer, Constanze – Holtz, Bärbel – Kahl, Paul (Hrsg.)
2015 Die Musealisierung der Nation. Berlin/Boston.
- Breuer, Constanze – Holtz, Bärbel – Kahl, Paul
2015 Kultur – Politik – Museum im 'langen' 19. Jahrhundert. In: Beuer – Holtz – Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Ein kulturpolitisches Gestaltungsmodell des 19. Jahrhunderts. Berlin/Boston. 7-16.
- Bruckmüller, Ernst
1996 Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung. In: Studien zu Politik und Verwaltung. Wien – Köln – Graz.
- Brückner, Wolfgang
1977 Das Museumswesen und die Entwicklung der Volkskunde als Wissenschaft um die Jahre 1902/1904. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.). 133-142.
- B. S.
1885 A Trencsényi régészeti és ethnographiai múzeum felállítása. Századok. 19. 85-86.
- Bubryák Orsolya
2010 Erdődy Anna serlegsorozata a források tükrében. In: Bubryák Orsolya (szerk.): „Ez világ, mint egy kert ...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest. 187-204.
- Buendia, José Rogelio
1995 Die Geschichte des Museums und seiner Sammlungen. In: Die Sammlungen des Prado. Köln.
- Burian, Péter
1977 Die Idee der Nationalanstalt. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 11-18.
- Calov, Gudrun
1969 Museen und Sammler des 19. Jh. in Deutschland. In: Museumskunde, 38. 1-196.
1977 Nationalbestimmte Museumsgründungen in Russland. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 43-48.
- Chastel, André
2004 Az örökség fogalma. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. Budapest. 97-132.
- Cinotti, Mia
1990 Prado, Madrid. Békéscsaba. Corvina.

Cova, Elisabetta

- 2010 Negotiating the past in the Present: Italian prehistory, civic museums, and Curatorial Practice in Emilia-Romagna. Italy. *European Journal of Archeology*. 13 (3). 285-312.

Cremades, Fernando Checa

- 1999 Der neue Prado. In: Museo del Prado. Bonn. 8-14.

Cs. Plank Ibolya-Csengel Péter

- 1996 A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei. In: Bardoly István-Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai. Budapest. 21-45.

Csallány Dezső

- 1969 A száz év méltatása. 1868-1968. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XI. 7-14.

Csepregi Ildikó

- 2013 Multiple antiquities — Multiple modernities. *BUKSZ* 2013/1. 80-82.

Csetri Elek

- 1993 Körmöczi János (1763-1836). In: Glatz Ferenc (szerk.): A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán nyolcvanadik születésnapjára. Budapest. 259-269.

Csorba László

- 2005 Az önkényuralom kora (1849-1867). In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest. 279-326.

Csutak Vilmos

- 1929 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. I.-II. Sepsiszentgyörgy.
1929a A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése. Csutak Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 5-25.

D. Mezey Alice – Szentesi Edit

- 1996 Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése. In: Bardoly István-Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai. Budapest. 47-67.

Deáky Zita

- 2015 Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig. Budapest.

Debreczeni-Droppán Béla

- 2015 Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Honismeret* 2015/6. 34-45.

Deneke, Bernward

- 1977 Die Museen und die Entwicklung der Kulturgeschichte. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 118-132.

Deneke, Bernward - Kahsnitz, Rainer (Hrsg.)

- 1977 Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München.

Divald Kornél

- 1915 A háború emlékei és múzeumaink. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1915. 3-4. füzet. 166-170.
1917 Múzeumaink a háború után. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1917. 1. füzet. 36-39.

Dobrossy István

- 1999 100 éves a múzeum. In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc írásban és képekben. 6. Miskolc. 9-171.

Domonkos Ottó

- 1994 Kézművesség — népművészet. (A Soproni Múzeum állandó néprajzi kiállítása.) Soproni Szemle. XLVIII. 1-32.

Droppánné Debreczeni Éva

- 2003 Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története. I. 1877-1933. Budapest.

Ébli, Gábor

- 2006 What Made a Museum „National” in the Nineteenth Century? The Evolution of Public Collections in Hungary. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of „Musealization” in Hungary and Europe. Budapest. 77-89.

Eipper-Kaiser, Jörg

- 2010 Universalmuseum Joanneum: Aus Tradition fortschrittlich. In: Museum Aktuell, 170. München. 51-58.

Elffers, Joost-Schuyt, Mike

- 1989 Groot museumboek. Amsterdam.

Entz Géza

- 1937 A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Budapest.
1985 A Jankovich-gyűjtemény festményeiről. In: Belitska – Scholtz Hedvig (szerk.): Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772-1846). Budapest. 79-81.

Erdösi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.)

- 2004 A kulturális örökség. Budapest.

Erlande-Brandenburg, Alain

- 1977 Le Musée des Monuments français et les origines du Musée de Cluny. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 49-58.

Ethnographia

- 1905 Néprajzi hírek. Az örmény múzeum alapítása. XVI. 123-126.

F. Ludányi Gabriella

- 1973 Az egri líceumi múzeum és képtár megalakulása. Az egri Múzeum Évkönyve. X. 65-74.

Fekete Ilona

- 2004 Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. Budapest, 371-390.

Fejős Imre

- 1964 A Magyar Nemzeti Múzeum története. (1802-1847). Foli Archeologica XVI. 267-281.
1965 A Magyar Nemzeti Múzeum története (1848-1944). Foli Archeologica XVII. 286-301.

Fejős Imre – Korek József

- 1971 A Magyar Nemzeti Múzeum története. Budapest.

Fejős Zoltán (főszerk.)

- 2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest.

Fejős Zoltán

- 2000a Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In: Fejős Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest. 11-49.
2003 Szalay Imre és a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. In: Viga Gyula – Holló Szilvia Andrea – Cs. Schwalm Edit (szerk.): Vándorutak — Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Budapest. 565-570.
2006 A néprajzi műgyűjtés kezdetei. In: Fejős Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest. 230-243.

Felsőmagyarországi Múzeumi Egylet Évkönyve

- 1886 Vidéki múzeumügy. Kassa. 47-51.

Ferenczy József

- 1889 Pulszky Ferenc életrajza. Budapest-Pozsony.

Findlen, Paula

- 1994 Die Zeit vor dem Laboratorium: Die Museen und der Bereich der Wissenschaft 1550-1750. In: Grote, Andreas (Hrsg.): *Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube. Zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800.* Opladen. 191-207.

Fliedl, Gottfried

- 2004 Múzeumban. Esszé az osztrák tartományi múzeumok (Landesmuseum) szerepéről és történetéről. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* Budapest. 267-303.

Fodor István (szerk.)

- 1992 *A Magyar Nemzeti Múzeum.* Budapest.

Forster Gyula

- 1893 *Az ingó műemlékek. I-VIII.* Budapest.
 1906 *A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban.* Budapest.
 1910 *Olaszország legújabb törvényhozási intézkedései a műemlékek védelme körül.* Budapest.

Fraknói Vilmos

- 1896 *A Bihar megyei és nagyváradai múzeum kultúrai feladatai.* Századok. 30. 663-670.
 1898 *A biharmegyei és nagyváradai múzeum kultúrai feladatai. Emlékkönyv a Biharvármegyei és Nagyváradai Régészeti és Történelmi Egylet múzeumépületének és a benne lévő kettős gyűjteménynek megnyitóünnepéről.* Nagyvárad. 11-21.
 1907 *Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898-1907).* Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907/2-3. füzet. 121-137.

Fridrich István

- 1873 *Régi indítvány archeológiánk ügyében.* ArchÉrt. VII. 199-208.

Furger, Andres

- 1992 *Das Schweizerische Landesmuseum im Wandel.* In: Plessen, Marie-Louise von (Hrsg.): *Die Nation und ihre Museen.* Frankfurt/New York. 200-209.

Garam Éva

- 2009 *A Régészeti Tár története.* In: Pintér János (szerk.): *A nemzet múzeuma.* Budapest. 109-121.

Garas Klára

- 2002 *Jegyzetek Jankovich Miklós képgyűjteményének történetéhez.* In: Mikó Árpád (szerk.): *Jankovich Miklós (1772-1846) gyűjteményei.* Budapest. 16-18.

Gárdonyi Albert

- 1926 *A történelmi segédtudományok története.* Budapest.

Gergely András (szerk.)

2005 Magyarország története a 19. században. Budapest.

Glaser, Hubert

1992 „... ein Bayerisch historisches Museum im weitesten Sinne des Wortes ...” In: Plessen, Marie-Louise von (Hrsg.): Die Nation und ihre Museen. Frankfurt/New York. 182-190.

Glatz Ferenc (szerk.)

1995 A magyarok krónikája. Budapest.

Gráfik Imre

2002 A Néprajzi Múzeum első állandó kiállítása és tervezett vezetője. In: Szemkeő Endre – Gráfik Imre (szerk.): Jankó János — Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához. 1898. Budapest. 9-26.

Grote, Andreas (Hrsg.)

1994 Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube. Opladen.

Groys, Boris

1997 Az utópia természetrajza. Budapest.

Gyarmati János

2016 Pengeélen. A Néprajzi Múzeum első két évtizede. Ethn. 127. évf. 226-243.

Győrffy Sándor

1966 A Társadalmi Múzeum — a magyar munkásosztály és a munkás szociálpolitika történetének forrása (1909-1913). In: Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve, V-VI. 161-183.

György Péter

1998 Digitális éden. Budapest.

2012 Univerzalizmus, kritikai historizmus. A múzeumi paradigma metamorfózisa. Turai Hedvig – Székely Katalin (szerk.): Helyszíni szemle. Budapest. 78-114.

Haász Gabriella

1999 A nyilvánosság formái egy hajdani vidéki múzeumban. In: Zalai Múzeum. 9. 287-299.

Hampel József

1871 A szabolcsmegyei múzeum. I. Bevezetés, egyszersmind rövid utasítás a vidéki múzeumok berendezésére. ArchÉrt. V. 53-59.

1872 Honi érem- és régiséggyűjteményeink statisztikája ügyében. ArchÉrt VII. 2-10.

1876a A vidéki múzeumegyletek vagyoni viszonyairól. ArchÉrt. X. 217-223.

1876b Vidéki mozgalom a régészet és történelem terén. Századok. 10. 49-55.

1876c A vidéki régiségi múzeumok. Századok. 10. 306-315.

1891 A Délmagyarországi múzeum. ArchÉrt. XI. 378-379.

1894 Vidéki múzeumok. ArchÉrt. V. 275.

1899 A vidéki múzeumok ügye. ArchÉrt. XIX. 1-5.

Hattyúffy Dezső

- 1872 Fekete János székes-fehérvári gyűjteményének rövid ismertetése. ArchÉrt. VI. 282-285.

Henszlmann Imre

- 1870 ... a képviselőház 1869. decz. 16-diki ülésén benyújtott törvényjavaslata a történeti építmények és műemlékek ügyében. ArchÉrt II. 239-240.
 1876 Az árvízkárosultak javára rendezett kiállítás némely nevezetesebb műdarabja. ArchÉrt X. 165-175.
 1876a Magyarország ó-keresztény, román és átmenet-stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest.
 1876b A történelem előtti és embertani VIII. nemzetközi congresszusnak Budapesten tartott ülései és kirándulásai. ArchÉrt. X. 237-267.

Herman Ottó

- 1891 A néprajzi társaság és múzeum ügye a képviselőházban. Ethn. II. 23-26.
 1892 Fölvívás a néprajz híveihez és barátaihoz. Ethn. III. 249-252.

Hermann Antal

- 1890 Hazai néprajzi múzeum alapításáról. Ethn. I. 19-24.
 1891 A néprajzi múzeum elhelyezéséről. Ethn. II. 21-23.
 1904 Örménymúzeum Szamosújvárt. Armenia. 376-380.

Hess, Daniel

- 2010 Die „Schweizerscheibe“ und die Konstruktion einer helvetischen Nationalkultur. In: Bierende, Edgar – Hoiman, Sibylle - Minta, Anna - Noell, Mathias (Hrsg.): Helvetische Merkwürdigkeiten. Wahrnehmung und Darstellung der Schweiz in der Kunst- und Kulturgeschichte seit dem 18. Jahrhundert. Neue Berner Schriften zur Kunst. Bern.

Hoffmann Tamás

- 1972 A Néprajzi Múzeum 100 éve. Népr. Ért. 54. 5-18.

Holló Szilvia Andrea (szerk.)

- 2002 Múzsák kertje, a magyar múzeumok születése. Budapest.

Holtz, Bärbel

- 2015 Nationale Museumspolitik unter preußischen Königen? In: Breuer-Holtz-Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Berlin/Boston. 57-76.

Hurmuzaki, Eudoxiu

- 1887-1942 Documente privitare la istoria romanilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. 35 kötet. Bucharest.

Huszár Lajos

- 1985 Jankovich Miklós numizmatikai tevékenysége. In: Belitska – Scholtz Hedvig (szerk.): Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás (1772-1846). Budapest. 82-98.

Implom József

- 1940 A gyulai múzeum és könyvtár hetven éve. (1868-1938). Gyula

Ipolyi Arnold

- 1859 Magyar műemlékek. ArchKözl. I. 1-173.
1861 Előszó. ArchKözl. II., III-VIII. oldal.
1861 Magyar régészeti krónika. ArchKözl. II. 285-317.

Jankó János

- 1894 A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya. I. A néprajzi tárgyak statisztikája. Ethn. V. 104-108.
1902 Vidéki néprajzi múzeumok. Népr. Ért. III. 81-95.

Jankovics József

- 1981 Bethlen Miklós útinaplója. (1691-1695). Budapest.

Jaskovics Ferenc

- 1913 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége közgyűjteményeinek fejlődése az 1912. évben. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 134.

Jedlicska Pál

- 1872 Indítvány régiségeink s műkincseink érdekében. ArchÉrt. V. 241-247.

Jurczyszyn, Elzbieta (Ed.)

- 2005 Wilanów Collection. Warsaw.

Kahl, Paul

- 2015 Goethe – Nation – Museum. Goethehäuser als Symbolorte der deutschen 'Kulturation'. In: Breuer-Holtz-Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Berlin/Boston. 43-55.

Kahsnitz, Rainer

- 1977 Museum und Denkmal. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 152-175.

Karsay Orsolya (szerk.)

- 2002 Uralkodók és Corvinák. Budapest.

Kántor Lajos

- 1940 Párhuzam az Erdélyi Múzeumegyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében. Erdélyi Tudományos Füzetek. 1940. évf. Kolozsvár. 103-117.

Király Erzsébet

- 2012 A csodakamrától a nemzet múzeumáig. In: Turai Hedvig - Székely Katalin (szerk.): Helyszíni szemle. Budapest. 44-77.

Kiss Ákos

- 1973 Die Entwicklung der kunstgewerblichen Bewegungen und das Entstehen der Kunstgewerbemuseen. Ars Decorativa 1. Budapest. 7-29.

Kiss Erika

- 2000 „Történelmi” kiállítások a 19. században. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): Történelem — kép. Budapest. 514-520.
- 2010 „... so nicht zu aestimirn.” Nádasdy Ferenc tárházának rekonstrukciója. In: Bubryák Orsolya (szerk.): „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest. 205-214.

Kiss Gábor (főszerk.)

- 2012 Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Budapest. 326.

Kiss László

- 2011 Magyar-szlovák kapcsolatok és konfliktusok a hosszú 19. században. In: Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada. 1780-1918. Budapest. 117-178.

Klaniczay Gábor – Werner, Michael

- 2011 Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures. Frankfurt-Chicago.

Klaniczay Tibor (szerk.)

- 1964 A magyar irodalom története 1600-ig. Budapest.

H. Kolba Judit

- 1985 A Nemzeti Múzeum ötvöstárgyai a Jankovich-gyűjteményből. In: Belitska – Scholz – Hellvig (szerk.): Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772-1846). Budapest. 99-120.

Kopisto, Sirkka

- 1981 Suomen Kansallismuseo. Helsinki.

Korek, József

- 1965 A Magyar Nemzeti Múzeum története (1945-1964). Folia Archeologica XVII. 303-330.
- 1977 Der Museumsgedanke und die Sammlungsmethoden in Ungarn. Die ersten fünfzig Jahre des Ungarischen Nationalmuseums (1802-1852). In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 29-36.

Kos, Wolfgang

- 2010 „Neues aus der Vergangenheit” lautet das Motto des Wien Museums. In: Museum Aktuell, 170. München. 45-51.

Kósa László

- 1989 A Magyar Néprajzi Társaság története (1889-1989). Budapest.
- 1998 Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon. (1880-1920). Budapest.
- 2001 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest.

- Kovács Gyula
1896 A néprajzi kiállítás. Ethn. VII. 253-272.
- Kovács Tibor
2002 Fejezetek két évszázad múzeumtörténetéből. In: Pintér János (szerk.): A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Budapest. 9-15.
- Kovács Valéria
2003 A régészet és a szaksajtó kialakulása Magyarországon a 19. században. Kézirat a Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárában. Ltsz.: C 2569.
- Kozma Gyula
2002 Technológiai Iparmúzeum. In: Holló Szilvia Andrea (szerk.): Múzsák kertje — a magyar múzeumok születése. Budapest. 70-72.
- Kőhegyi Mihály-Szabó Géza
1996 Wosinsky Mór szakfelügyelői tevékenysége és a századforduló vidéki múzeumai. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. XIX: Szekszárd. 9-47.
- Kreskay Antal
1872a Legújabb lelet Győrött. ArchÉrt. VI. 280-282.
1872b A győri egyházmegye műkincseiről. ArchÉrt. VII. 61-65.
- Kresz Mária
1972 A Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye. A kutatás és gyűjtés története, 1872-1972. Népr. Ért. LIX. 17-89.
- Lengyel András (szerk.)
2002 A hagyomány szolgálatában. Történeti ismertető Szeged és Csongrád megye múzeumairól. Szeged.
- Lewerentz, Anette
2007 Adolf Bastian and Rudolf Virchow in the Berlin Society of Anthropology, Ethnology and Prehistory. Changes in Chairman and Scientific Discourse. In: Fischer, Manuela-Bolz, Peter-Kamel, Susan (Ed.): Adolf Bastian and his Universal Archive of Humanity: The Origins of German Anthropology. Hildesheim – Zürich – New York. 83-100.
- Liebenwein, Wolfgang
1977 Studiolo. Die Entstehung eines Raumtyps und seine Entwicklung bis um 1600. Berlin.
- Lipp Vilmos
1877 A Vas-megyei régészeti egyesület. Századok. 11. 149-158.
- Liverani, Giuseppe
1936 Il Museo delle Ceramiche in Faenza. Róma.

M. Katona Julianna

1982 A Múzeumi és Könyvtári Értesítő Repertórium 1907-1918. Budapest.

Magyar Minerva

1902 A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. I. Budapest.

1912. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. IV. kötet (1904-1911). Budapest.

1915 A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. V. 1912-13. Budapest.

1932 A magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek ... évkönyve. VI. kötet. 1930-1931. Budapest.

Marosi Arnold

1908 A pécsi városi múzeum története. Pécs.

Marosi Ernő

2006 Die Reproduktionstechnik zu Anfang der Kunstgeschichte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of Musealization in Hungary and Europe. Budapest. 317-334.

2007 Műemlék- és múzeumügy. A nemzeti emlékhálózat múzealizációja. In: Gerő András (szerk.): A monarchia kora — ma. Budapest. 73-92.

2012 A múzeum születése. A művészeti múzeum előtörténetéhez. In: Turai Hedvig – Székely Katalin (szerk.): Helyszíni szemle. Fejezetek a múzeum életéből. Budapest. 16-42.

2016 Magyar Nemzeti Múzeum, nemzeti múzeumok. In: MúzeumCafé, 52. szám. 2016/2. 72-87.

Marosi, Ernő – Klaniczay Gábor (Ed.)

2006 The Nineteenth-Century Process of „Musealization” in Hungary and Europe. Budapest.

Marx, Erich

2010 Das Salzburg Museum: Moderne Institution mit Tradition. In: Museum Aktuell, 170. München. 59-65.

Matlekovits Sándor (szerk.)

1897-98 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. I-X. Budapest.

Matskási István

2000 Magyar Természettudományi Múzeum. Budapest.

Mácza Mihály

2004 A komáromi múzeum története (1886-2003). In: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 23. Veszprém. 325-342.

Meighörner, Wolfgang

2010 Die Tiroler Landesmuseen. In: Museum Aktuell, 170. München. 13-16.

Mellinghoff, Götz-Tillmann

- 1977 Zur Entstehung und Eigenart des bürgerlichen Museum sin England. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 82-98.

Micheletti, Emma

- 1995 Firenzei múzeumok. Kalocsa.

Mihalik József

- 1909 A múzeumi építkezések államsegélyeinek törlesztéses kölcsönnel való fedezése. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1909. 2-3. füzet. 61-65.
1914 Helyzetünk. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1914/4. füzet. 237-240.
1915 Intézményeink és a háború. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1. füzet. 1-26.

M. J. (Mihalik József)

- 1914 Hogyan vásároltak és leltároztak a régi „múzeumisták”? Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1914/1. füzet. 65-66.

Milleker Bódog

- 1897 A verseczi múzeum régiségeiről. ArchÉrt. 407-415.

Mezey Barna (szerk.)

- 2007 Magyar jogtörténet. Budapest.

Mravik László

- 2002 Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében. In: Mikó Árpád (szerk.): Jankovich Miklós (1772-1846) gyűjteményei. Budapest. 341-399.

Mundt, Barbara

- 1977 Über einige Gemeinsamkeiten und Unterschiede von kunstgewerblichen und kulturgeschichtlichen Museen. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 143-149.

Munkácsy Gyula

- 2002 Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. In: Holló Szilvia Andrea (szerk.): Múzsák kertje—magyar múzeumok születése. Budapest. 65-69.

Múzeumi és Könyvtári Értesítő

- 1907 Előszó. 1907/1. füzet. 1-2.
1908 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége második régészeti szaktanfolyama. 1908. 2-3. füzet. 177-178.
1908a A túrócszentmártoni tót múzeum. 4. füzet. 230-231.
1908b A nagyszebeni oláh múzeum. 4. füzet. 229-230.
1911 Törvényjavaslat az ingó műemlékek védelméről. 1911/1. füzet. 46-49.
1913 A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó közgyűjtemények építkezési és berendezési ügyeinek állása 1913 június elején. 1913/2-3. füzet. 166-182.
1914 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények fejlődése 1913. évben. 1914/2-3 füzet. 113-199.

Müller, Gerhard

2006 Vom Regieren zum Gestalten. Goethe und die Universität Jena. Heidelberg.

Nagy Géza (ng.)

1891 A Székely Nemzeti Múzeum története. Székely Nemzeti Múzeum Értesítője. 3-30., 31-39.

1914 A háború. ArchÉrt XXXIV. 4-5. füzet: 441-444.

Nagy Mihály

2003 A régészeti örökség védelme Magyarországon. In: Visy Zsolt (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest. 30-35.

Németh Péter

1964 Emlékezés Darnay Kálmánra. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 2. 5-19.

Néprajzi Értesítő

1997 LXXIX. kötet. Budapest.

Opriş, Ioan

1994 Istoria muzeelor din România. Bucuresti.

2003 Transmuseographia. Bucuresti.

O. T. (Ortvay Tivadar)

1891 A Dankó gyűjtemény Pozsonyban. Századok 25. 605.

Papp Júlia

2006 Rómer Flóris (1815-1889). Jegyzetek Rómer Flóris archeológiai leveleihez. In: Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): „Emberek és nem frakkok.” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. I. Budapest. ENIGMA XIII. 47. szám. 73-90.

Patay Pál

1989 Corpus campanarum antiquarum Hungariae — Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. Budapest.

Penny, H. Glenn

2003 Bastian's Museum: On the Limits of Empiricism and the Transformation of German Ethnology. In: Penny H. Glenn – Bunzl, Matti (Ed.): Worldly Provincialism German Anthropology in the Age of Empire. Michigan. 86-126.

2008 Traditions in the German Language. In: Kuklick, Henrika (Ed.): A New History of Anthropology. Blackwell. 79-95.

Pfeiffer Antal

1880 A „Vágvölgyi Múzeum”. Századok. 14. 866-869.

Pintér János (szerk.)

2002 A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Budapest.

2009 A nemzet múzeuma. Budapest.

Poisson, Georges

1950 Les Musées de France. Paris.

Pomian, Krzysztof

1992 Museum, Nation, Nationalmuseum. In: Plessen, Marie-Louise von (szerk.): Die Nation und ihre Museen. Frankfurt – New York. 19-32.

1996 Nation et patrimoine. In: Fabre, Daniel (szerk.): L' Europe entre cultures et nations. Paris. 85-95.

2004 Nemzet és örökség. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. Budapest. 85-95.

Porzolt Kálmán (szerk.)

1901 Az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság jelentése. Budapest.

Pósta Béla

1908 Régészeti tanfolyam az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtárában. Erdélyi Múzeum. 1908. 228-237.

Potter, Jennifer-Blooms, Strengé

2006 The Curious Lives and Adventures of the John Tradescants. London.

Prohászka Péter

2012 A VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) levelezése, mint honismeretünk kiaknázatlan forrása. Honismeret. 2012. 4. szám. 24-30.

Pulszky Ferenc

1874 Könyvtárak s múzeumok. I.-II. Pesti Napló. 1874. október 21. esti kiadás, 2. lap. 1874. október 22. reggeli kiadás. 2. lap.

1874a A múzeumokról. Akadémiai Értesítő. 182.

1875a A múzeumokról. Budapesti Szemle VIII. kötet. XVI. szám. 241-257.

1875b Vidéki múzeumok. Hon. 1875. június 27.

1876 A békés-gyulai múzeum. ArchÉrt. X. 133-135.

1882 A gömörmezei művészeti és régészeti kiállítás. ArchÉrt. új folyam, II. 132-135.

1884 A magyar könyvtárak és gyűjtemények jelentése a közoktatásügyi minisztériumhoz. Egyetértés. 1884. 167,168.

1888 Úti vázlatok. Budapest.

1914 A múzeumokról. In: Lábán Antal (szerk.): Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai. Budapest. 218-240.

1999 A múzeumokról. In: Marosi Ernő (szerk.): A magyar művészettörténet-írás programjai. Budapest. 53-65.

Pulszky Károly – Radisics Jenő

1885 Az ötvösség remekei a Magyar Történeti Ötvösmű kiállításon. I-II. Budapest.

Radisics Jenő

- 1909 Tanulmányok. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1909/1. füzet. 6-10.

Radnóti Sándor

- 2006 The Origins of a New Reception of Antiquity: Autopsy and the Transformation of Perception/Vision in Winckelmann. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of Musealization in Hungary and Europe. Budapest. 21-28.

Raffler, Marlies

- 1996 Zur Geschichte mineralogischer Sammlungen in Österreich und Ungarn. In: Der Ausschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur um Bergbau. I. 28-34.
 1998 „Austria extendit in obern ultimum”. Naturforscher aus der Habsburger Monarchie in Übersee. In: Zur Erweiterung des Horizonts. Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jh. 13. 181-196.
 1999 Das Nationalmuseum als Wille und Vorstellung. In: Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas. Leipzig. 254-281.
 2007 Museum — Spiegel der Nation? Wien – Köln – Weimar.
 2015 Kein Nationalmuseum für das Kaisertum Österreich? In: Breuer-Holtz-Kahl (Hrsg.): Die Musealisierung der Nation. Berlin/Boston. 77-92.

Rasmussen, Holger

- 1977 Nationalmuseen in den nordischen Ländern. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 37-42.

Reising, Gert

- 1977 Die englische Museumsbewegung in der Zeit der Weltausstellung von 1862. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 99-106.

Rédey Judit

- 2002 Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. In: Holló Szilvia Andrea (szerk.): Múzsák kertje — a magyar múzeumok születése. Budapest. 73-76.

Rómer Flóris

- 1868 Tudni való. ArchÉrt. I. 1-2.
 1869 Előterjesztés az alakítandó városi múzeumokról. Századok. 3. 192-193.
 1869 a A magyar nemzeti múzeum rendeltetése. ArchÉrt II. 188-189.
 1869 b A magyar nemzeti múzeum rendeltetése. A Hon 7. december 14. 268-269. Esti kiadás 3.
 1869c Archeológiai és rokon egyletek. ArchÉrt. I. 162-167.
 1871 Városi múzeumaink. ArchÉrt. IV. 309-315.
 1871a Régészeti mozgalom hazánkban. ArchÉrt. V. 182-185.
 1872 Igazolásomul. Századok. 6. 653-655.
 1874 A régészeti mozgalom Magyarországon. ArchKözl. IX. 53-55.

Rómer Flóris- Henszlmann Imre

- 1866 Műrégészeti Kalauz. Pest.

R. Várkonyi Ágnes

1984 Erdélyi változások. Budapest.

2003 A múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Budapest. 15-42.

Rybecký, Milan

1983 Muzeálna Slovenská Spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre. H. n. (Bratislava).

Sági Zoltán

2002 Rendőrség-történeti Múzeum. In: Holló Szilvia Andrea (szerk.): Múzsák kertje — a magyar múzeumok születése. Budapest. 89-91.

Sallay György

1912 Párhuzam a magyar magánjog és az osztrák polgári törvénykönyv között. Kolozsvár-Budapest.

Sándor István

1953 Néprajzi muzeológiánk kezdetei. Ethn. LXIV. 312-344.

Schilling Lajos

1906 Az Erdélyi Múzeum. Kolozsvár.

Schöpflin Aladár

1906 Rómer Flóris volt az első ... Budapest Régiségei. IX. 212.

Semayer Vilibáld

1898 Néprajz a németföldi múzeumokban. Ethn. IX. 379-393.

1899 Néprajz a németföldi múzeumokban. Ethn. X. 47-54.

1903 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége első néprajzi és őstörténeti tanfolyama. Népr. Ért. IV. 226-231.

Sinkó Katalin

1978 Adatok a magyar műgyűjtés történetéhez. Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.). In: Művészet és felvilágosodás. Budapest.

2009 Nemzeti Képtár. „Emlékezet és történelem között.” A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 2008. Budapest.

2012 Ideák, motívumok, kánonok. Tanulmányok a 19-20. századi képkultúra köréből. Budapest.

Skiljan, Maja (szerk.)

1996 Museum 1846-1996. (150 godina nacionalnog muzeja u Hrvatskoj). Zagreb.

Spies, Gerd

1977 Die kunst- und kulturgeschichtlichen Lokal- und Regionalmuseen. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 77-81.

Spinoza, Nicola

- 1996 Das Museo Nazionale di Capodimonte bis heute. In: Napoli. Museo Nazionale di Capodimonte. Neapel, zu Gast in Bonn. Bonn. 15-19.

Starn, Randolph

- 2006 How the Museum Never Became Modern: A Postmodern Tale. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of Musealization in Hungary and Europe. Budapest. 29-41.

Steckner, Cornelius

- 1994 Das Museum Cimbricum von 1688 und die cartesianische 'Perfection des Gemüthes'. In: Grote, Andreas (Hrsg.): Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube. Opladen. 603-628.

Stloukal, Milan

- 1992 Das Nationalmuseum in Prag seit 1818. In: Plessen, Marie-Louise von (Hrsg.): Die Nation und ihre Museen. Frankfurt/New York. 142-147.

Stockné Horváth Mária

- 2002 A Magyar Nemzeti Múzeum létesítésének historiográfiájából és forrásaiból. Valóság 45. 69-76.

Stölzl, Christoph

- 1992 Statt eines Vorwortes: Museumsgedanken. In: Plessen, Marie-Louise von (Hrsg.): Die Nation und ihre Museen. Frankfurt/New York. 12-18.

Sturzenegger, Tommy

- 1999 Der grosse Streit. Wie das Landesmuseum nach Zürich kam. Zürich.

Szabó Ervin

- 1913 A városi múzeumok föladatai és a Fővárosi Múzeum. Budapest.

Szabó Kálmán

- é. n. (1936) Kecskemét th. város múzeuma. Kecskemét.

Szabó Viktor

- 2006 A szlovák kérdés a dualizmus kori magyarországi kormányok politikájában. In: Sic itur ad Astra. 2006/3-4. 155-172.

Szakál Veronika

- 2014 A kultúrpalota 100 éve (1914-2014). Békéscsaba.

Szalay Imre

- 1877 Szalay Ágoston régiség-gyűjteményének ismertetése. Századok. 11. 586-598.
 1902 A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása és fejlődése mai napig. In: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Budapest. VII.-XL.
 1907 Múzeumainkról. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907/1. füzet. 3-13.
 1908 A múzeumok és könyvtárak építése és berendezésére. Budapest.
 1914 Kultúrházainkról. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1914/2-3. füzet. 200-201.

Szarka László

- 2011 Közigazgatás és nemzetiségi kérdés a felső-magyarországi szlovák régióban. In: Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada. 1780-1918. Budapest. 179-198.

Szász Zoltán

- 1984 A Tisza-féle magyar-román „paktumtárgyalások” feltételrendszere (1910-1914). Történelmi Szemle. XXVII. 182-191.
2006 Nemzetállamiság a soknemzetiségű birodalomban. In: Gerő András (szerk.): A Monarchia kora — ma. Budapest. 136-153.

Századok

- 1886 Magyar hadi múzeum felállítása. 20. 206.
1898 A nagybányai városi múzeum. 32. 667-668.
1905 Orvostörténeti múzeum létesítése. 39. 485.
1905a A Széchenyi múzeum megnyitása. 39. 874-875.
1908 Thaly Kálmán adománya Debrecen város múzeumának. 42. 88-89.
1909 Múzeummegnyitás Besztercebányán. 43. 793-795. (1909. okt. 17. Jurkovich Emil, Fraknói Vilmos és Csesznák Gyula polgármester beszédei.)
1910 Emlékkönyv a Szepesmegyei Történelmi Társulat fennállásának huszonötödik évfordulójára. Szerk.: Kalmár Elek. 44. 225.

Szemkeő Endre

- 1989 Bevezetés Jankó János: A millenniumi falu című kötetéhez. Budapest. 7-15.
1997 A millenniumi magyar falu. In: Kovács László – Paládi-Kovács Attila: Honfoglalás és néprajz. Budapest. 347-356.

Szentesi Edit

- 2000 Birodalmi patriotizmus. Történelemszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): Történelem — Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Budapest. 73-91.

Szentpéteri Imre

- 1935 A bölcsészettudományi kar története. 1635-1935. Budapest.

Szinyeyi József

- 1906 Magyar írók élete és munkái. XI. kötet. Budapest.

Takács Lajos

- 1972 A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményeinek katalógusa. Népr. Ért. 54. 19-46.

Takács Sándor

- 1900 Magyar műkincsek pusztulása a Wesselényi összeesküvés idején. ArchÉrt. 20. 147-150.
1902 Nádasdy Ferenc gróf sárvári kincstára. ArchÉrt. 22. 122-127.

- Teleki Sándor gr.
1906 Múzeumok és közművelődés. Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének jegyzőkönyve. 23-35.
- Thaly Kálmán
1872 Archeológiai Értesítő. Századok. 6. 493-494.
- Toldy Ferenc
1859 Előszó. ArchKözl. I. I-XI. oldal.
- Turai Hedvig – Székely Katalin (szerk.)
2012 Helyszíni szemle: fejezetek a múzeum életéből. Budapest. Ludwig Múzeum.
- Tzigara-Samurçay, Al.
1929 Contribuție la istoricul Muzeului Secuiesc. Adatok a Székely Nemzeti Múzeum történetéhez. In: Csutak Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 30-39.
- Xantus János
1892 A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethn. III. 298-309.
- Valentiny Antal (összeállította)
é. n.(1934?) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak könyvészeti leírása. 1859-1934. Kolozsvár.
- Vasold, Georg
2006 Der Blick in den tragischen Spiegel. Zur kunsthistorischen Erforschung der Spätantike in Wien um 1900. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of Musealization in Hungary and Europe. Budapest. 91-112.
- Valter Ilona
2015 Szóval és tettel. Budapest.
- Venturi, Adolfo
1900 A budapesti országos képtár olasz képei. ArchÉrt XX. 289-360. (eredeti: „L’Arte” III. 1900. fasc. V-VIII.).
- Vergnet-Ruiz-Lacotte, Michel
1965 Francia múzeumok. A francia festészet a primitívektől napjainkig. Budapest.
- Vieregg, Hildegard
2008 Geschichte des Museums: Eine Einführung. München.
- Vierhaus, Rudolf
1977 Einrichtungen wissenschaftlicher und populärer Geschichtsforschung im 19. Jahrhundert. In: Deneke-Kahnsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 109-117.

Vikár Béla

- 1893 Néprajzi tárgyak gyűjtése a millenniumra. Ethn. IV. 85-93.

Viski Károly

- 1924 A vidéki múzeumok. Közművelődés. 126-133.
Vidéki közgyűjtemények. Közművelődés. 12-20.

Vita Zsigmond

- 1957 A nagyenyedi kollégium múzeumának kialakulása és fejlődése, 1934. Kolozsvár. In: Bodor A., Cselényi B., stb. (szerk.): Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár. 614-629.
1983 Az első erdélyi házi múzeumok és a múzeumi gondolat kialakulása. In: Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat. Bukarest. 1983. 36-43.

Voit Krisztina

- 2004 Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Budapest.

Wagner, Walter

- 1968 Zur Entstehung der Landesmuseen in Österreich. Ein Provinzialmuseum als Preisaufgabe an der Wiener Akademie der Bildenden Künste im Jahre 1824. In: Museumskunde 37. 37-64.
1977 Die frühen Museumsgründungen in der Donaumonarchie. In: Deneke-Kahsnitz (Hrsg.): Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert. München. 19-28.

Wanner, Gustaf Adolf

- 1978 Gründung und Entwicklung. In: Hundert Jahre Wandel und Fortschritt. Gewerbemuseum Basel 1878-1978. Basel.

Wappis, Erich

- 2010 Das Landesmuseum Kärnten. In: Museum Aktuell, 170. München. 35-39.

Wilson, David

- 1992 Das British Museum — ein Universalmuseum. In: Plessen, Marie-Louise von (Hrsg.): Die Nation und ihre Museen. Frankfurt/New York. 108-116.
2006 National Museums and Nationalism. In: Marosi, Ernő – Klaniczay, Gábor (Ed.): The Nineteenth-Century Process of Musealization in Hungary and Europe. Budapest. 43-60.

Wlasics Gyula

- 1907 Kultúrpolitikánk feladatai. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907/2. füzet. 61-68.
1908 Kultúrpolitikai kérdések. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1908/4. füzet. 181-188.
1909 Elnöki megnyitóbeszéd Nagyenyeden, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésén. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1909/4. füzet. 181-187.

- 1910 Elnöki megnyitóbeszéd a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Szegeden tartott közgyűlésén. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1910/4. füzet. 185-190.
- 1911 Elnöki megnyitóbeszéd a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Nagyváradon tartott közgyűlésén. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1911/4. füzet. 231-238.
- 1912 Elnöki megnyitóbeszéd a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Budapesten (1912. október 20.) tartott közgyűlésén. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1912/4. füzet. 231-238.

Wolf Tamás (szerk.)

- 2002 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára. Első rész. Sepsiszentgyörgy.

Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.)

- 1978 Művészet és felvilágosodás. Budapest.

Zászló J.

- 1905 A nagyszebeni román múzeum. Ethn. XVI. 126-128.

Zimmermann, Gerard (ed.)

- 1981 Museen der Schweiz. Zürich.

Zombori István (szerk.)

- 2011 Az aradi emlékmúzeum anyaga az aradi complexul Muzeal-ban. Szeged.

Zygulski, Zdislaw (szerk.)

- 1998 Muzeum Czartoryskich. Historia i zbiory. Kraków.

TARTALOM

Bevezetés	2
Múzeumok születése Európában és Magyarországon	12
Regionális és városi múzeumok Európában	16
Városi múzeumok Magyarországon	26
Múzeum- és tudományszervezés a reforkortól 1897-ig	39
Folyóiratok szerepe a múzeumok szervezésében	42
Magyar műkincsek külföldön	56
Pulszky Ferenc, az „életfogytiglan” főfelügyelő	59
A budapesti ezredéves kiállítás	76
Pulszky Ferenc főfelügyelő az 1890-es években	79
Gyarapodó magyarországi múzeumok (1897-1914)	82
A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőség tevékenysége	82
A Főfelügyelőség múzeumai	94
A Főfelügyelőség személyi összetétele	97
A muzeológiai oktatás kezdetei	103
A Főfelügyelőség tudományos könyv- és folyóirat-kiadása	118
A múzeumok jogszabályi környezete	124
A múzeumok gyűjtőterületi kérdései	133
A vidéki múzeumi gyűjtemények gyarapítása	139
A múzeumok nyilvántartása	175
Műtárgyvéddelem	179
Múzeumi közművelés	181
A Főfelügyelőség és a nemzetiségi múzeumok	190
Múzeumpaloták, közművelődési paloták	204
Magyar múzeumok az első világháború éveiben	214
Országos felügyelői látogatások	218
Főfelügyelőségi feladatok	223
Háborús óvintézkedések, veszteségek	225
A „reorganizáció”	237
Összegezés	245
Európai és hazai kutatások	245
Múzeumfejlődés az Osztrák-Magyar Monarchia idején	263
Irodalom	275
Tartalom	299
Képek	300

KÉPEK

Pulszky Ferenc

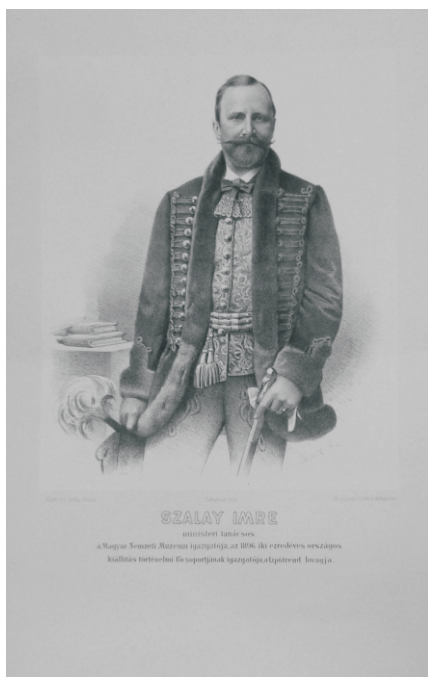
Rómer Flóris

Hampel József

Jósza András

Szalay Imre

Fraknói Vilmos

Mihalik József

Jankó János

Pósta Béla

Wosinsky Mór

Tömörkény István

Régészeti tanfolyam résztvevői, Kolozsvár, 1908

Turócszentmárton, Múzeum

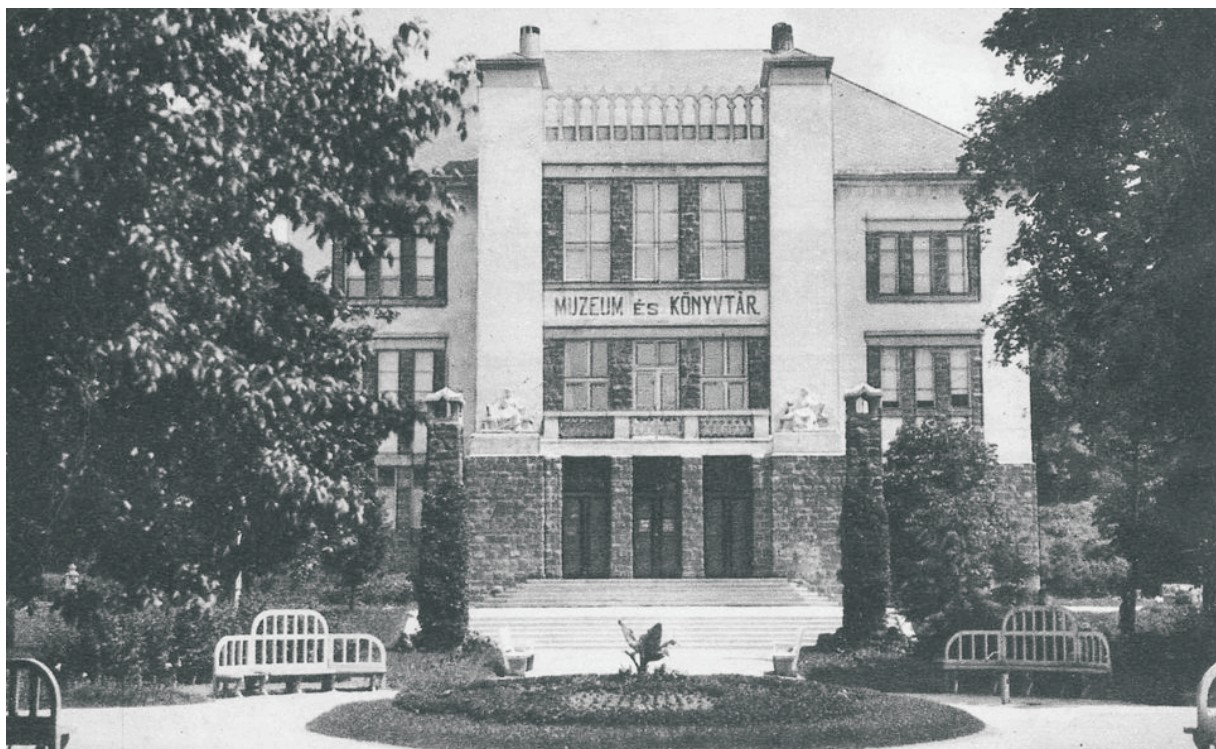
Kmet Andrej

Andrei Şaguna

Nagyszeben, Astra Múzeum

Veszprém, Múzeum

Békefy Remig

Laczkó Dezső

Kolozsvár, Múzeum

Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum

Szeged, Múzeum

Temesvár Múzeum

Arad, kulturpalota

Marosvásárhely, kulturpalota